

AYTEKİN GEZİCİ

DÜNYAYA HÜKMEDEN

TÜRK
DEVLETLERİ

ÖZEL FİYAT
7,95 TL

Tutku

DÜNYAYA HÜKMEDEN
TÜRK
DEVLETLERİ

Dünyaya Hükmeden Türk Devletleri

TUTKU YAYINEVİ ©

Editör : Füsun Dikmen
Kapak Tasarımı : Faruk Erşahin
Baskı : Ayrıntı Matbaası
Yay. Sertifika No : 15304
ISBN : 978-605-4756-07-0

1. Basım: Mart 2013

TUTKU YAYINEVİ

Hilal Mah. Aleksander Dupçek Cd.
No:16/1 Çankaya - Ankara
Tel: (312) 442 73 95 - Faks: (312) 442 73 97

DAĞITIM

Dost Dağıtım : (312) 430 48 95
Alfa Dağıtım : (212) 511 53 03

TEMSİLCİLİKLERİMİZ

İzmir : Pan Kitabevi, Aykut Yenersu, Tel: (232) 369 11 99
Bursa : Bursa Kültür Merkezi, Tel: (224) 225 52 52
Adana : Bilgi Dağıtım, Gökhan Çelik, Tel: (322) 432 27 60
Samsun : Endülüs Kitabevi, Tel: (362) 435 96 07
Diyarbakır: Urartu Kitabevi, Mahmut Erdiñç, Tel: (412) 223 10 12
Elazığ : Batı Kitabevi, Hanifi Batı, Tel: (424) 237 69 71

© 2013 Tutku Yayınevi

Eserin tüm yayın hakları Tutku Yayınevi'ne aittir.

Yazılı izin olmadan kısmen veya tamamen hiçbir yolla kopya edilemez,
çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

www.tutkuyayinevi.com

DÜNYAYA HÜKMEDEN
TÜRK
DEVLETLERİ

AYTEKİN GEZİCİ

Tutku Yayınevi

"Dünyadaki en değerli varlıklarım,

kıymetli evlatlarım;

Ahmet Tahir Can, Enes ve Muhammed Emir Gezici'ye...

Aytekin GEZİCİ

10 Ekim 1974'de dünyaya geldi.

1993'dan bu yana sürdürdüğü gazetecilik mesleği boyunca çeşitli gazete ve televizyonlarda muhabir olarak çalıştı.

Gezici, Star TV'de Saadettin Teksoy ile 'Teksoy Görevde' ve TGRT'de Cüneyt Arkın'la 'Babacan' isimli haber programlarında muhabirlik, Abdurrahman Boztaş'la 'Her şeyi bilen adam' programının moderatörlük yaptı.

Aytekin Gezici'nin ilk kitabı 1997 yılında 'Bir Kısım Medya Manzaraları – Gazeteci Geyikleri, Öyküleri, Fıkraları' ismiyle yayınlandı.

1994'de polis adliye haberlerinin oluşum süreçlerini muhabirlerin penceresinden anlattığı öykülerden oluşan, 'Bu Sayfaya Kan Gerek' okurla buluştu.

Gezici'nin 2006 yılında, "Az gelişmiş ülkenin taze soğanı" isimli ikinci öykü kitabı yayınlandı.

Yazarın Türkiye ve dünya gündemini gazeteci perspektifinden ele aldığı inceleme araştırma türündeki eserleri çeşitli yayınevlerinden yayımlanmıştır.

Aytekin Gezici halen Refleks Gazetesi'nde 'Resimli Adana Tarihi' başlığı altında şehir tarihi üzerine araştırmalar yayınlamaktadır.

Yazar evli ve üç çocuk babasıdır.

twitter.com/aytekingezici

www.aytekingezici.com

aytekingezici@gmail.com

EPILOG

“Bir zamanlar biz de millet, hem nasıl milletmişiz,
Gelmiş dünyaya milliyet nedir öğretmişiz.
İnsanlığın bütün ufukları kapkaranlıkken,
Işık olup fıskırmışız ta karanlığın koynundan.”
(Mehmet Akif Ersoy)

Türk Milletine açık mektup;

*Ey Türk Milleti insanlık seni tarih sahnesine çıktığın günden
bu yana yigittliğinle, mertliğinle, baş eğmezliğinle, vatanseverli-
ğinle, adaletinle tanıdı.*

*Sen ki çağ kapayıp çağ açan, Hz. Peygamberin övdüğü yü-
ce bir milletsin.*

*Şimdilerde namerde muhtaç olmuş, el kapılarında aman di-
leniyorsun. Eskiden senden icazet alanlara yalvarır oldun.*

Aziz Türk Milleti;

*İnsanlık senden öğrendi adaleti, merhameti, İslam'ı ve in-
sanlığı.*

*Şimdi sen tutmuş AB'den bizim onlara asırlar önce öğretti-
ğimiz hasletleri 'bize yeniden öğret' diyorsun.*

*Atalarımız bize, 'eloğlundan dost olur, yar olmaz'ı öğretti
unuttun mu?*

Birileri büyümü yaptı sana, gözlerini mi bağladılar yaşadığın topraklarda neler oluyor anlayamıyoruz artık biz bu gördüklerimize, duyduklarımıza.

Atalarının canları uğruna muhafaza ettiği bayrağına sahip çıkamaz olmuşsun, sokaklarda birkaç kendini bilmez yakıyor-muş şanlı bayrağını, paramparça ediyormuş meydanlarda bunlar doğru mu ey Aziz Millet?

Ey Aziz Türk Milleti, bir kez daha titreyip kendine gelmenin vakti geldi de geçiyor bile.

Titre ve kendine dön. Özünü hatırla.

*Tarihini ve değerlerini unutma, unutturma.*¹

* * *

“Onlardan kaldı bu toprak;
Biz gezip tozmayalım mı?
Yabanlar kıskanır diye,
Destan da yazmayalım mı?”
(Arif Nihat Asya)

---

¹ Bahse konu ‘açık mektup’ yazılı, görsel, işitsel ve sosyal medya kanallarında sayısız kez çok değişik imzalar altında tekrarlandı ki metnin ilk halini kaleme alan gerçek isme ulaşmak tüm çabalara karşın mümkün olmadı. Her şeye rağmen okuyanın ‘gönül telini titreten’ böylesi hisli satırların gerçek sahibine ulaşıldığında hakkını teslim edip ismine atıf yapmak bu satırların yazarının ‘kesinlikle ödeyeceği’ bir manevi borcu olsun.

İçindekiler

Başlarken.....	9
Birinci Bölüm	
Türk Tarihine Bakışımız Nasıl Olmalıdır?.....	15
İkinci Bölüm	
Türkler Nasıl Müslüman Oldu?	37
Üçüncü Bölüm	
Geçmişten Günümüze Türk Devletleri Tarihi	45
Hun Kültürü Öncesi Türk Bileşenleri	51
Türk Boyları	57
Türk Kavimleri.....	113
Türklerin Kurdukları İmparatorluklar	117
Türklerin Kurdukları İmparatorlukların Tarihçeleri ...	121
Dördüncü Bölüm	
Türk Devletlerinin Büyük Savaşları	187
Beşinci Bölüm	
Geçmişten Günümüze Türk Devlet, Beylik, Atabey	225
Hanlık, Cumhuriyet Ve Sultanlıkların Listesi	225
Altıncı Bölüm	
Büyük Türk Hükümdarları, Liderleri Ve Devlet A	233
Bitirirken	
16 Devlet Masalı Ve Uydurma Bayraklar(!)	355
Yararlanılan Kaynaklar	

BAŞLARKEN

Mevlâna'nın şöyle bir duası vardır: "Bizi, bizden öncekilerden sonra yaratan Rabbime şükürler olsun!" Bunun ışığında benim de duam şu: Bize, her hususta müracaat edebileceğimiz zengin bir tarih bırakan ecdadımızdan Allah razı olsun!

Millet asil, kaynak mükemmel... Bize gelince: "Ol mâhiler ki, derya içindedirler, deryayı bilmezler" misali, elimizdeki kırımını bilemiyoruz. Definenin üzerine oturmuş devler gibiyiz. Ne kendimiz çıkartıyoruz, ne de çıkartmak isteyenı bırakıyoruz.

Tarık Buğra şu siteminde haklı: "Soyunuzun, sopunuzun veya kendinizin geçmişine lâıık durumda değilseniz, o geçmiş ha sizin olmuş, ha bir Merihlinin fark etmez. Tarih ile övünmek, tarihe sahip olanların, onu gün içinde, geliştirerek, sağlamaştırarak yaşatanların hakkıdır."

Tarihçi Naima ne güzel belirtiyor: "Tarih, herkes için faydalı bir ilimdir. Ancak, tarihin faydası, onun kapısını çalanadır. Bugün, bu kapıya mesafeli duruyoruz. Hafızamızı, kapının öbür tarafında unutmuş gibiyiz."

Türk tarihi emsalsiz bir kaynaktır. Çocuklarımız bu kaynağın gür suyundan mahrum bırakılmamalıdır. Sadece siyasî tarih de-

ğil, kültür ve medeniyet tarihi de ele alınmalıdır. Bunun yanında, Türk milletinin yaşadığı coğrafyalar, diğer milletlerle temasları, yetiştirdiği büyükler, ülküleri, meziyetleri, zaafı ve bugünkü durumu da öğretilmelidir. Ancak bu sayede çocuklarımız aşağılık duygusuna düşmekten kurtulurlar.

Böyle gür bir kaynaktan niçin faydalanamıyoruz? diye soracak olursak, karşımıza şu meseleler çıkar:

1. Çocuklarımızın kolayca okuyabileceği, dil ve bilgi seviyesine göre yazılmış, derli toplu tarih kitapları yok.

2. Tarih, cemaat ve dernek hesaplarına, siyasî görüşlere malzeme yapılıyor. Herkes işine gelen kısmı, işine geldiği gibi yorumluyor; işine gelmeyen karalıyor. İnsanımız da, kendi adamı kabul ettiği o kişinin açtığı pencereden tarihine baktığı için, başka taraflarını göremiyor.

3. Bir kısım insanlar 7. asırdan yukarı çıkamıyor; bir kısım insanlar da 1919'dan öncesine inemiyor. Bu durum, tarihin bütün olarak kavranmasını engelliyor. Daha da kötüsü, bunun biri, diğerine cephe alıyor. Hâlbuki 7. asır da bizim, 1919 sonrası da, ikisinin arasındaki tarih de...

4. Bütünlüğü engelleyen başka bir husus da, bazı kahramanların yüceltilip, bazılarının yere batırılmasıdır.

5. Bazı insanlar da, "Kara Deniz taşar da Konya Ovası'nı su basarsa benim buğdaylarım ne olur?" diye, yersiz kaygılara kapılmakta, gerçek tarihle insanımız arasına duvar örmektedir.

6. Tarihimiz Çanakkale'ye demir attı. Ondan daha önemli olan Sakarya ve Dumlupınar bilinmiyor.

7. Osmanlı denince de, 700 yıllık tarih İstanbul'un fethine düğümleniyor. Zaferleri de melekler kazanınca bize bir şey kalmıyor.

Türk tarihi, doğru olarak öğretilmelidir. Bu, çocuklarımız için, ekmek gibi, su gibi, hava gibi bir ihtiyaçtır. Mehmet Kaplan'ın belirttiği gibi, "Milletlerin tarihî tecrübeleri, nesilden nesile kendiliğinden geçmez, öğrenme yolu ile elde edilir. Bir millet çocuklarına tarihini öğretmezse, onlar kendiliklerinden bu bilgiyi edinemezler. Hatta buna ihtiyaç bile duymayabilirler. Milletinin tarihini bilmeyen nesiller, milletlerine karşı sorumluluk duygusu da hissetmezler. Böylelerinin yabancılaşması çok kolaydır."

Şu husus çok önemlidir: Tarih denince akla, belli bir dönemin siyasî tarihi; vatan denince de sadece 780 bin kilometre karelik Türkiye gelmemelidir. Bugün, Büyük Okyanus ile Atlas Okyanusu, Kuzey Buz Denizi ile Hint Okyanusu arasında 250 milyon Türk yaşamaktadır. Lehçeleri, şiveleri, görünüşleri, idareleri farklı da olsa, bunlar aynı kökten türemiş, kardeşlerdir. Biz başka yerdeki kardeşlerimizi bilmeliyiz, onlar da bizi... Bu da ancak tarihimizi bütün olarak doğru öğrenmekle mümkündür.

Bu satırlar 'Avrupadaki çocuklarımız için TÜRK TARİHİ' kitabının yazarı Hamza Eravşar'ın 'Başlangıcından Osmanlı'ya Kadar' ismini verdiği çalışmasının önsözünden alındı. Eravşar 'milletime olan borcumun faizinin taksiti olarak kabul edilirse ne mutlu bana' diyerek noktaladığı önsözünde öncelikle tarih bilincinin önemine değiniyor;

TARİH NEDİR?: Her insanın bir hayatı olduğu gibi, milletlerin, yani insan topluluklarının da hayatı vardır. İnsan hayatına ömür, millet hayatına tarih diyoruz. Tarih, bizden önceki insanların, yani atalarımızın incelenmesidir: Nerede yaşadılar? Nasıl yaşadılar? Neler yaptılar? Nelerle karşılaştılar? Düşünceleri ve inançları nasıldı? Hangi büyük adamları yetiştirdiler? Dostları, düşmanları kimdi? Onlardan bize ne kaldı?

Tarih, ayna gibidir. Evimizdeki aynaya bakarak kendimizi görür; yüzümüzde, gözümüzde, üstümüzde, başımızda, taktık-

larımızda, giydiklerimizde; temizlenmesi, düzeltilmesi gereken bir şey varsa, yaparız.

Tarih de, milletler için bir aynadır. Ona çok bakmak, iyi bakmak lâzımdır. Nasıl bir millet olduğumuzu; neleri iyi, neleri kötü; neleri doğru, neleri yanlış yaptığımızı; sıkıntıları nasıl aştığımızı; neleri yapınca büyük devlet olup, dünyaya sözümüzün geçtiğini; neleri ihmal edince gücümüzü kaybettiğimizi; savaşları nasıl kazandığımızı, nasıl olunca yenildiğimizi; kimlerin bize dost, kimlerin düşman olduğunu hep o tarih aynasına bakarak öğreniriz.

Tarih, aynı zamanda bir pusuladır. Nereden gelip, nereye gideceğimizi onunla anlarız.

Tarihi bilmek bize ne kazandıracak? İnsan için kendi tecrübesi ne ise, millet için de tarihi odur. İnsan, hayatını tecrübeleri sayesinde devam ettirir, millet de hayatını tecrübeleri yani tarihi ile devam ettirir.

Biz gökten düşmedik; yerden de bitmedik. Bizim anamız, babamız var, onların çocuklarıyız. Anamızın, babamızın da anaları, babaları vardı. Soyundan geldiğimiz o insanlara atalarımız diyoruz. Bizden sonra yaşayacaklar da olacak, biz de onların atalarıyız. Hayat böyle bir devamlılık içerisindedir.

Bizim huyumuz, ahlâkımız, âdetimiz, inancımız bizden önce yaşayan Türklere geçmiştir. Hem kendimizi, hem de milletimizi doğru tanımak için tarihimizi, yani atalarımızın yaşayışını iyi bilmeliyiz.

Tarih, bize vazifemizi de hatırlatır: Bizden evvelkiler kendi zamanlarında, gerekeni yaptılar. Öncekilerin onlara bıraktıklarını koruyup, geliştirerek, bize güzel bir vatan ve emsalsiz bir kültür bıraktılar. Şimdi sıra bizde... Biz de, bize bırakılanları koruyup, geliştirerek, sonrakilere devretmekle vazifeliyiz. Hayat bizimle bitmiyor; bizden sonra da devam edecek.

7000'lerle ifade edilen bir geçmişimiz olmakla beraber, bunun şimdilik üçte birini aydınlatabilmiş durumdayız. (İki âlim, Kazım Mirşan ve Halûk Tarcan bu tarihi 16 000'lere kadar indirmektedirler.) Bu süre içinde bizim, Türkistan'da kurulum, Türkiye'de devam eden bir devletimiz olmuştur; adı, Büyük Türk Hakanlığı, devamı da Türkiye Cumhuriyeti'dir. Onun dışında, ordu ve hanedan hâkimiyetine dayalı Türk devletleri de vardır.

ANAYURT ve BATIYA KAYMA: Merkez, Altay ve Tanrı Dağları çevresi olmak üzere, Hazar-Ural-Altay üçgeni anayurdumuzdur. Sonra güneye ve batıya yayılmalar olmuştur. Yayılmalar, bazen fetih, bazen sızma şeklindedir. Hun göçlerinin kuraklıktan, Oğuz göçlerinin mera darlığından ileri geldiği bilinmektedir. Kuvvetli bir topluluğun saldırısı da yer değiştirmelere sebep olmuştur. Türk, elinde kılıcı; altında atı, yüreğinde cesaret ve kendine güven duygusuyla, bilinmeyen ufuklara, tehlikelere, ölüm-kalım savaşlarına atılmaktan çekinmemiştir.

MUKADDES ADIMIZ: Çok eskiden beri Türk isminin, Altaylı kavimleri ifade etmek için kullanıldığı kesindir. Türk kelimesini 552'de devletin resmî adı yapan Göktürkler olmuş ve Türkçe konuşan kavimlerin tamamı o tarihten sonra Türk adı ile anılmıştır. Türk sözü, güç, kuvvet, olgunluk manasına gelmektedir.

Divan-ı Lügat-üt'Türk'deki bir hadis-i şerife göre, bu adı Türklere Tanrı vermiştir. Hadis şöyledir: "Tanrı'nın, devlet güneşini Türk burcunda doğdurmuş olduğunu ve onların mülkleri üzerinde göklerin dairelerini döndürmüş bulunduğunu gördüm. Tanrı onlara Türk adını verdi, onları yeryüzüne hâkim kıldı. Zamanın hakanlarını onlardan çıkardı. Dünya milletlerinin yularını onların ellerine verdi. ..."

BİRİNCİ BÖLÜM

**TÜRK TARİHİNE BAKIŞIMIZ
NASIL OLMALIDIR?**

Elinizdeki çalışma genel hatlarıyla geçmişten günümüze kurulmuş Türk topluluk ve devletlerinin kronolojisini anlatmak hedefindedir. Ancak bir meseleyi izaha başlarken ilk yapılması gereken mevzuunun a, b, c'sini eski tabirle 'elif ba'sını anlatmak ve girizgâhta bu bilgileri vermektir.

Bu çerçevede, 'Dünyaya hükmeden Büyük Türk Devletleri Tarihi' isimli bu çalışmaya 'Türkçü, Turancı ve Milliyetçi' tanımlarıyla anılan ve Türkçülük hususundaki sayılı ideologlardan kabul edilen üstad Nihat Atsız'ın imzasını taşıyan en uygun ve isabetli metin kabul ettiğim, 'Türk tarihine bakışımız nasıl olmalıdır?' başlıklı değerlendirmesine göz atarak başlamanın doğru olacağına inanıyorum.

Nihat Atsız bu genel değerlendirmede asıl olarak Türk devlet tarihinin, 'gerçekte hangi olay ve oluşum ile başladığı hususundaki farklı bakış açılarına dikkati çekiyor. Millet olarak mümkün olan en kısa sürede bir fikir birliğine varılması ve yetişen yeni nesillerin bu bilgiler ışığında eğitilmesi teklifini öne sürüyor.

İşte Nihat Atsız'ın 'Türk tarihine bakışın' nasıl olması gerektiği konusundaki ezber bozan ve okuyanı hayli şaşırtan analizinden bölümler;

Onbeşinci yüzyılda, bizde, belirli bir tarih görüşü vardı; Türk tarihinin en eski çağları olarak Oğuz Han Destanı'ndan bahsedilir, sonra pek kısa bir Selçuk tarihi anlatılarak Osmanlılara geçilirdi. Böylece eski tarihçiler, Osmanlıları daha mühim ve üstün tutmakla beraber, Türk tarihini bir bütün halinde gözden geçirilirdi.

Fakat bu tarih görüşü köklenmeden baltalandı. Hele, Hoca Sadeddin gibi bir müverrihin, eserine doğrudan doğruya Osmanlılarla başlamasından sonra, bizim için Türk tarihi sadece "Osmanlı tarihi" olarak kaldı. Ve daha önceki Türklerden, az ve ya çok, yabancı milletler gibi bahsedilmeye başlandı.

XIX. yüzyılda Müşir Süleyman Paşa ile başlayan tepki, bu yanlış görüşü sarsmaya başladı. Varlık ve başlangıcımızın Osmanlılardan daha ileride olduğu anlaşıldı. Eski Türklerden bahseden bölümler okul kitaplarına kadar girmekle beraber, Türk tarihi sıralanmış bir bütün haline konulmadı. Çünkü çeşitli hükümdar sülâlelerinin zamanları ayrı ayrı devletlermiş gibi ele alınıyor ve Türkler birçok yerlerde birçok devletler kurup bunlardan hiç birisini uzun müddet yaşatamamış bir millet gibi gösteriliyordu.

Hâlbuki gerçek hiç de böyle değildir. Çünkü Türk tarihi aralıksız bir bütündür. Mesele, onu sistemleştirmekten ibarettir.

***

Türk tarihine bakışımız nasıl olmalıdır? Bu pek mühim bir meseledir. Çünkü Türk tarihi; İngiliz, Alman veya Fransız milletlerinin tarihi gibi ele alınamaz. Bunun sebebi, Türk tarihinin, o milletlerin tarihi kadar basit olmayışıdır.

Bugün, dünyadaki belli başlı milletlerin nasıl meydana geldiğini biliyoruz. Çünkü bu, tarihin gözleri önünde olmuştur. Hâl-

buki Türk milleti tarih başladığı zaman teşekkül etmiş bulunuyordu.

Bundan başka bu milletlerin tarihi, hemen hemen, hep aynı dar bir alanda geçtiği için, onların tarihlerini sıraya koymak kolaydır. Fakat Türk tarihi için bu, mümkün müdür? Bazen Çin'de, bazen Mısır'da, bazen Avrupa'da gördüğümüz Türklerin tarihini bir çerçeveye sığdırmak güç bir iş gibi gözükür. Bundan dolayıdır ki şimdiye kadar Türkler, kırk yerde kırk devlet kuran bir millet sayılmış ve Türk tarihini kronolojik bir düzene sokmak teşebbüsü görülmemiştir.

Eskiden, tarihin destanlarla karışık olduğu zamanlarda, Türklerin kafasında daha sistemli bir tarih görüşü vardı. Bugün, birçok bilinmeyen gerçekler meydana çıktığı için, artık, o eski görüş ile yetinmek mümkün değildir. Bunun için bir yeni tarih sistemi bulmak zorundayız. Milliyetçi olduğumuz ve büyük Türk birliğine inandığımız için de, tarihimize vereceğimiz sistem, dilekelerimize uygun olmalı ve bu sistem, bize yalnız geçmişimizi en parlak şekilde göstermekle kalmamalı.

* * *

Birçok milletler için tarih, bir vatan tarihidir. Meselâ Fransızlar için vatan tarihinden başka bir tarih usulü gütmek mümkün değildir. Bundan dolayı da Fransızlar için millet, o vatan içinde oturan ve birbirine karışan insanların topluluğundan doğan varlık demektir. Çünkü Fransızlar ne Gol, ne Lâtin, ne de Germen olduklarını iddia edebilirler. Bu unsurların hepsinin aynı vatanda karışmasından doğan bir millet oldukları için, vatan tarihini esas olarak almaya mecburdurlar.

Araplar için tarih, bir millet tarihidir. Çünkü vatanlarının sınırları değişik kalmakla beraber, bu millet, uzun asırlar devletini kaybetmiş, fakat milli varlığını saklamıştır.

İngilizler içinse tarih, bir devlet tarihidir. Çünkü vatan dışına çıkınca kültür bakımından İngiliz kalmakla beraber İngiliz'den başka bir isim taşıyan İngilizler esas varlıklarını ana devletlerinde korumuşlardır.

Bununla beraber bu hükümler kesin sayılamaz. Fransızlar için vatan-devlet, İngilizler için devlet- vatan esasının varlığı da söylenebilir. Kesin olan şudur ki, tarihi kuruluşları başka olan milletler için, tarih sistemi de başka başkadır.

Bize gelince: Bizim şimdiye kadar sahip olduğumuz "tarihi görüş"ümüz yanlıştır. Çünkü bizim için millet-devlet esasını kabul etmek milli menfaatlerimiz için daha uygun olduğu halde, biz millet tarihi şöyle dursun, devlet ve vatan tarihini bile bir yana bırakarak, yalnız sülâle ve rejim tarihini esas olarak kabul ettik. Her sülaleyi bir devlet sayarak, şimdiye kadar, sülaleler sayısınca devlet kurduğumuzu ileri sürdük. Fakat düşünmedik ki o kadar devlet kurduksa, bunların hiç birisini de yaşatamamış olduk!

Hâlbuki elimizde, her zaman bir Türk devleti vardı. Çünkü gerçekte bu kadar devlet kurmuş değil, bu kadar sülâle değiştirmiş bulunuyorduk. Tarihi hayatları uzun olan bütün milletlerde olduğu gibi, bizde de birtakım hükümdar sülaleleri gelmişti. Başka milletler onları hükümdar sülâleleri diye saydıkları halde, biz, ayrı devletler diye kabul ettik. Bu çeşit hükümdar sülâlelerinin zamanlarını ayrı devletler olarak kabul etmek elbette ki yanlıştır.

İngiltere'de, Fransa'da sülâleler nasıl birbirlerinin ardından gelmişse ve Fransa'da Kapet, Burbon, Orlean, Napoléon; Almanya'da Saksonya, Frankonya, Baviyera, Habsburg; İngiltere'de Anju, Tudor, Stuard Devletleri yoksa ve bunlar sadece hanedanlar ise; bunun gibi, Türkelinde de Kun, Gök, Türk, Uygur, Selçuk, Osmanlı Devletleri yok, sülâleleri vardır.

Bazen iki veya daha çok sülâle idaresinde daha çok siyasi Türk zümresinin bulunması ve bunların birbirleriyle çarpışmaları bu kuralı bozamaz. Nasıl ki Almanya'da dün kadar aynı zamanda hâkim olan birçok sülâleler bazen birbirleriyle çarpıştıkları, hatta bunlardan bazıları Fransızlar ile birleşerek öteki Almanlara karşı yürüdükleri halde Alman Devleti bir devlet sayılıyor idiyse, bizde de aynı şekilde bir devlet olmak gerekir.

Eğer bütün milletler tarihlerini bizdeki gibi değerlendirselerdi, o zaman, meselâ İngiltere'de İki Gül Savaşı'nda iki devlet bulunduğunu kabul etmek lazım gelirdi. Yine Fransa'da, kontlukların kuvvetlenip kral nüfuzunun gücünü kaybettiği zamanlarda, birkaç devlet bulunduğunu kabul etmek gerekirdi.

Hele XVIII. ve XIX. yüzyıllar Almanya'sı, içinden çıkılmaz bir hâl alır, belki de Almanya denilen varlığın inkâr edilmesi lüzumu baş gösterirdi.

Bizim tarihlerimizin, böyle aykırı bir şekilde yazılmasında hanedancılık zihniyeti büyük rol oynamıştır. Hanedanın kutsal bir varlık sayılması, onun düşmesiyle devletin yok olduğu düşüncesini doğurmuştur. Hâlbuki bu gibi hallerde değişen şey, zamanımızın kabine değişmeleri ile kıyaslanabilecek kadar basittir.

Meselâ Doğu Türkelinde Gök Türk hanedanının düşüp Dokuz Oğuz hanedanının kurulması yeni bir devlet doğması gibi sayılabilir. Gerçekte ise aynı devlette hanedan değişmiştir. Halkı, sınırları, toprağı, teşkilâtı, dili, geleneği aynı olan bu iki devre arasındaki ayrılık, yalnız, başlarındaki hanedanın ayrı oluşundadır.

Onun için, Göktürkler ile Dokuz Oğuzlara, nasıl, ayrı iki devlet diye bakabiliriz? Düşünmeli ki, Dokuz Oğuz devresi Göktürk devresinin tekâmülünden başka bir şey değildir.

Ve nihayet, eğer, bizdeki hanedan değişmeleri başka milletlerdeki hanedan değişmeleriyle aynı şartlar içinde olmuyorsa, bunun sebeplerini milletlerin ruhî farklarında aramalıdır.

Şu halde, hanedanları ayrı devlet saymak, hanedancılık zihniyeti ile hareket etmek değil midir?

Bir de günümüzün tarihinden örnek alalım: Bizde hâkim olan yanlış tarih telâkkisine göre, Osmanlı Devleti yıkılmış, onun yerine Türkiye Cumhuriyeti gelmiştir. Bu düşünüş de yanlıştır. Çünkü bir Osmanlı Devleti yoktu ki yıkılmış olsun. Sadece Osmanlı hanedanı vardı. Yıkılan odur. Yani devlette rejim değişmiştir. İşte o kadar.

Sonra şunu da unutmamak gerekir ki; eğer biz, yıkılan sülâleleri devletler gibi gösterirsek, bundan, devletlerin siyasi hayatta istikrara sahip olmadıkları, devletlerini uzun zaman yaşatamadıkları sonucu da çıkar. Milletlerin ruhiyatı yüzyıllar içinde değişmediğine veya pek az değiştiğine göre, bu, Türkiye Cumhuriyeti'ni de uzun müddet yaşatamayacağımız gibi bir düşünceye yol açabilir. Bundan kazanacak olan da, elbette, biz olmayız.

Milletlerin hayatında iç savaşlar ve karışıklıklar görülür. Fakat bundan, hiçbir zaman o devletin ikiye ayrıldığı mânâsı çıkmaz. Eğer, böyle olursa, merkezîyetçi olmayan eski Türk idare şekline göre, milletimizin, pek dağınık bir hayat yaşadığı, birleşip devlet kuramadığı gibi bir mânâ da çıkabilir.

Yine, bazı iç karışıklık ve ayrılıkların uzun sürdüğü de olur. Anadolu'daki beylikler devri gibi. Bu beyliklerin hepsini birer devlet sayabilir miyiz? Bu, büyük bir yanlış olur. Çünkü gerçekte olan şey, batı Türklerinin başsız kalmalarından ibarettir. Nitekim 1806–1871 arasında Almanya da başsız kalmış, fakat kimse Prusya, Bavyera, Saksonya, Vurtemberg vesaireyi ayrı birer devlet saymamıştır. Tarih yine Almanya tarihi olarak sayılmış ve

okunmuştur. Hâlbuki biz hâlâ, her sülaleyi ayrı devlet sayıyor ve Türkiye tarihi deyince, pek pek, Osmanlı hanedanı ve cumhuriyet devrini anlıyoruz.

* * *

O halde, bu yanlış görüşü nasıl düzeltmeliyiz?

Türk tarihini, ancak kendi şartlarımıza göre gereken değişiklikleri göz önünde tutarak, başka milletlerin kendi tarihlerini ele aldıkları usul gibi bir usulle değerlendirmek suretiyle bir düzene sokabiliriz.

Bu yolda yürüyünce, Türk tarihini önce ikiye ayıracağız:

- 1- Anayurttaki Türk tarihi,
- 2- Yabancı illerdeki Türk tarihi.

Anayurttaki Türk tarihi, en eski çağlardan XI. yüzyıla kadar yalnız Doğu Türkeliinde geçer. Bu Doğu Türkeli deyimine, bugünkü Moğolistan ile Moskof Avrupası'nın doğu bölümleri de girer.

XI. yüzyılda batıda, ikinci bir anayurt daha kurulmuştur: Türkiye. Bu da Anadolu, Erran, Azerbaycan, Irak ve Kuzey Suriye'den meydana gelen yurttur.

Doğu Türkeli ve Türkiye tarihleri, aralıksız bir bütün halinde Türklerin tarihidir. Hem de bu iki vatanın bazen birleşmeleri haliyle.

Yabancı illerdeki Türk tarihi ise, hâkim Türk sülâlelerinin yabancı milletlere dayanarak kurdukları devletlerin tarihidir. Bunlar sürekli olmamış, bir Türk sülâlesiyle o sülâlenin buyruğundaki bir Türk ordusunun başka milletlere hükmetmesiyle başlayarak, sonunda bu Türklerin yabancı çoğunluklar arasında dillerini ve milliyetlerini kaybetmeleri şeklinde devam etmiştir. Bu devletleri, bütün hayatları boyunca Türk devleti saymaya imkân yoktur.

Meselâ bugünkü Mısır Devleti, Türk askerlerine dayanan bir Türk hanedanı tarafından kurulduğu halde, bugün Mısır tamamıyla bir Arap devleti olmuştur. Bunun için Çin, Hindistan, İran, Doğu Avrupa ve Mısır'da kurulan Türk devletlerini, hanedan ve ordu Türk karakterini taşıdığı müddetçe Türk tarihi kadrosuna sokabiliriz. Hanedan ve ordu Türklüğünü yitirdikten sonra onları Türk tarihi içinde görmeye imkân yoktur.

Buna göre, Doğu Türkeli ve Türkiye tarihlerinin şemalarını şöyle çizebiliriz:

Doğu Türkelerinde:

Sakalar çağı M.Ö. VII. - M.Ö. III. yy.

Kunlar çağı M.Ö. III. - M.S. 216

Siyenpiler çağı 216 – 394

Aparlar çağı 394 - 552

Gök Türkler çağı 552 – 745

Dokuz Oğuzlar - On Uygurlar çağı 745 – 840

Uygurlar çağı 840 – 940

Karahanlılar çağı 940 – 1123

Karahıtaylar çağı 1123 – 1207

Sekizler çağı 1207 – 1218

Çengizliler çağı 1218 – 1370

Aksak Temirliler çağı 1370 – 1501

Özbekler çağı 1501 – 1920

Türkiye'de:

Selçuklular çağı 1040 – 1249

İlhanlılar çağı 1249 – 1336

Büyük beylikler çağı 1336 – 1515

Osmanlılar çağı 1515 – 1922

Cumhuriyet çağı 1923'ten itibaren

***

Ciddî ilim adamlarından meydana gelecek küçük bir tarihçiler grubu, bu şemayı tartışıp, eksik ve yanlış taraflarını bulup düzelttikten sonra, Türk tarihi bu esaslar üzerinde yeniden ele alınmalıdır. Bu yapılmadıkça, okullarda tarihimizi Türk çocuklarına hazmettirmek imkânsız olmaya devam edeceği gibi, milletçe geçmişimize saygısızlık göstermiş olmaktan da kurtulamayız.

Türk Tarihinin Meseleleri

Bütün medeni milletler kendi tarihleri hakkında son ve kesin kararı vermişlerdir. Yani tarihlerinin nereden başladığını, hangi çağlara bölündüğünü, kimlerin kendi tarihlerine mal edilmiş olduğunu bilirler ve tarihlerini dolduran insanların adlarının hangi imlâ ile yazılacağı hususunda değişmez kanaatlere maliktirler.

Bize gelince, her hususta olduğu gibi, tarihimizi anlayış konusunda da acıklı bir kargaşalık içinde bulunuyoruz. Tarihimizin nereden başladığı hakkında ortak bir fikrimiz yoktur. Tarihimizin bölündüğü devirler, herkesin keyfine göre değişmektedir. Bazılarının millî kahraman saydığı şahsiyetler, diğerleri tarafından da millî düşman sayılıyor: Çengiz Han gibi. Tarihe mal olmuş kahramanların ve şahsiyetlerin adlarını yazmak hususunda da aramızda birlik bulunmuyor.

Meşrutiyet'ten sonra karışmaya başlayan tarih sistemi, Cumhuriyet'ten sonra tamamen bozuldu ve Tarih Kurumu'nun ilk çalışmaları ile de bugünkü acıklı halini aldı.

Hâlbuki eskiden tarih anlayışımız oldukça düzgün ve istikrarlı idi: Eski tarihimiz, efsanevi Oğuz Han ile başlatılır, Selçuk-

lular ve Çengiz ile bitirilirdi. Çengiz, Müslüman olmadığı için bazen lanetlense bile çok defa kendisinden ve hele çocuklarından saygı ile bahsolunurdu.

Türkiye tarihi ise Anadolu Selçukluları hakkındaki kısa bir başlangıçtan sonra hemen Osmanlılara geçmekle devam ettirilir, Anadolu'nun öteki beğliklerinden ve özellikle bunların büyük olanlarından Türkiye'nin bir bölümünün meşru hükümetleri olarak bahsedilir, beğleri saygı ile anılırdı. Anadolu beğliklerinin gayrimeşru sayılması hakkındaki telâkki Fatih'ten sonra başlamıştır.

Hiç şüphesiz, bu tarih telâkkisi ilmî değildi. Fakat umum tarafından kabul olunmuştu. Yani tarihi anlayışımızda bir kanun vardı. Kanun, ne de olsa, kanunsuzluktan iyi olduğu için, o zamanki kıt bilgilerle kabul edilen tarih sistemi, bugünkü gelişmiş bilgilerimiz arasındaki şuursuz kargaşalıktan daha doğru idi.

Türk tarihinin, bugünkü, hemen halledilmesi gereken ve pek de güç olmayan meselelerinden bir kısmı şunlardır:

A. Türk Tarihinin Başlangıcı

Bugünkü tarih kitaplarında Türk tarihi umumiyetle Hunlardan, yani Orta Asya Hunlarından başlatılmaktadır. Fakat bu başlangıcı tanımayan tarihçiler de vardır. Bazıları, Türk tarihinin VI. yüzyılda Göktürklerden başlaması gerektiğini söyledikleri gibi, bazıları da Hunlardan daha önceki zamanlarda, Sakalar çağında başlaması fikrini gütmektedir.

Hatta son zamanlarda değerli bir tarih bilgini Prof. Zeki Velidi Togan, Türkistan'da Sakalardan önce yaşayan ve milâttan önce 1200–800 arasındaki varlıkları tespit olunan Şu veya Çu adındaki kavmin ilk Türkler olduğunu iddia etmektedir.

Şu veya Çu'lardan daha önceki Sümerlerin de Türk olduğu veya aralarında Türkler bulunduğu hakkında bazı ciddi ilim adamlarının fikir, nazariye ve iddiaları vardır.

Bütün bu karşı fikirlerin bir sonuca bağlanması, ancak ilmî bir tarih kurultayının ciddi ve uzun tartışmalar sonundaki kararı ile mümkün olabilir. Belki bazı meselelerin çözülmesi için, bugünkü tarih bilgisi yetmez. Fakat ne de olsa işler bir prensibe bağlanır ve önüne gelenin Türk tarihine ayrı bir başlangıç çizmesi gibi korkunç bir olayın önüne geçilir. Bu yapılmazsa, Türk dünyasında birbirine aykırı nazariyeler ve fikirler doğacak ve aralarında gittikçe büyüyen ve soysuzlaşan tartışmalarla belki de milletin aydınları birbirine düşman iki veya üç takıma bölünecektir.

Millet, birçok unsurlarla birlikte, ortak tarihin de mahsulü ve sonucu olduğuna göre, ortak tarih telâkkisi olmayan insanların bir millet halinde toplu yaşamaları mânevi bir rahatsızlık doğuracak ve uzak gelecek için fesat tohumları atılmış olacaktır.

B. Türk Tarihinin Kadrosu

Türk tarihinin başlangıcındaki anlaşmazlık, Türk tarihinin kadrosu hakkında da anlaşmazlık demek olmakla beraber, daha sonraki çağlarda kimlerin Türk tarihine sokulacağı meselesi bütün karmaşıklığı ile karşımızda durmaktadır.

Meselâ, Karahıtaylar'ın Türkistan'da hâkimiyeti zamanını Türk tarihinin bir devri gibi kabul etmek doğru mudur? Yoksa Karahıtaylar Moğol oldukları için bu devir bir yabancı hâkimiyet devri midir?

Yahut Gazneliler Devleti Türk tarihi kadrosuna girer mi, yoksa yabancı halkın oturduğu yerlerde hâkim oldukları için bunların milli kadrodan çıkarılması mı gerekir? Hangi Türklerin tarihi anavatan tarihidir ve hangilerinininki sömürge veya sadece hane-

dan tarihi olarak göz önüne alınmalıdır? Bunlar Türk tarihinin ciddi meseleleridir ve henüz hallolunup kesin bir sonuca varılmış değildir.

Türk tarihinin kadrosu konuşulurken akla gelecek en mühim meselelerden biri Çengiz ve Temir'in millî tarihin kahramanları mı yoksa ırkımızın düşmanları mı olduğunun tespitidir. Çünkü iki mühim şahsiyet hakkında bizim tarihçilerimiz ortak kanaat sahibi değildir.

Bir kısım tarihçiler bu iki şahsı Türk sayıyorlar ve onların yarattığı vakalar ve kurdukları devletleri Türk tarihi kadrosuna sokuyorlar. Bazı tarihçiler ise tamamıyla aksini savunuyorlar. Onlara göre Çengiz ve Temir Türk değildir; Moğol veya Tattardır. İkisi de ırkî düşmanlarımızdır.

Tarihçilerimizden birisi ise Çengiz'i yabancı, Temir'i Türk sayıyor. Aynı milletin tarihçileri arasındaki bu büyük fikir ayrılığı ve görüş farkı, hiçbir millete eşi gösterilemeyecek bir millî anarşidir.

Çünkü mesele belirli şahısların iyi mi, kötü mü; büyük mü, küçük mü olduğu meselesi değil, doğrudan doğruya millî tarihe mal edilip edilemeyeceği meselesidir. Bu anlaşmazlıklar Türk tarihinin başlangıcına, mitoloji ile karışık çağlarına ait olsaydı, bir dereceye kadar hoş karşılanabilirdi. Fakat XIII. ve XIV. yüzyıllarda yaşamış olan şahıslar üzerindeki bu fikir kargaşalığı, millî şuurun henüz gereğince uyanmamış olduğunu gösterir.

Bu zıt kanaatlerden hiç şüphesiz, bir tanesi doğru, diğerleri yanlıştır. Yakın geçmişteki en büyük ana meseleler üzerinde doğruyu bulup çıkaramamak ise tarih belgelerinin eksikliğini değil, tarihi ve millî şuurun azlığını veya yokluğunu gösterir.

C. Türk Tarihinin Çağları

Tarihin İlk Çağ, Orta Çağ gibi devirlere ayrılmasının pek doğru olmadığı artık anlaşılmıştır. Çünkü bu ayrılışlar bütün insanlığa göre değil, bir kıta'ya veya bir kısım milletlere göre yapılmıştır. Taş Devri, Maden Devri nasıl bütün kavimlerde aynı zamanlarda başlamıyorsa; ortaçağ, yeniçağ gibi zamanlarda (eğer fikir hayatındaki tekâmül merhalelerini göstermek için kullanılıyorsa) bütün milletlerde aynı devri gösteremez. Eski Türk tarihini, İlkçağ'da Türk tarihi, ortaçağda Türk tarihi diye bölümlere ayırmak ilmî değildir. Batı Avrupa'nın kendisine göre yaptığı bir sınıflandırmaya körü körüne uymak elbette doğru olmaz.

Tarihimizi milli görüşe göre sınıflandırma teşebbüsü şimdiye kadar yalnız Dr. Rıza Nur ile Prof. Zeki Velidi Togan tarafından yapılmıştır. Rıza Nur, Türk tarihini "Eski Türk Tarihi" (= Türe ve Yasa Devri = Milli Devir), "Yeni Türk Tarihi" (=Müslümanlık Devri=Dinî Devir) ve "Taze Türk Tarihi" (=Yeniden Doğuş ve Uyanma=İkinci Milli Devir) olarak başlıca üç çağa ayırır.

Zekidi Veli Togan'da XVI. yüzyıl ortasına kadar ilerleme ve yükselme çağı, Birinci Cihan Savaşı sonuna kadar gerileme ve çökme çağı, Birinci Cihan Savaşı'ndan sonra da üçüncü bir çağ olmak üzere üç ana çağa bölmektedir.

Fakat bu iki sınıflandırma kimse tarafından dikkate alınmamıştır.

D. Adların İmlası

Türk tarihindeki birtakım özel adların belli bir imlâya malik olmayışı da millî ayıplarımızdan biridir. XIII. yüzyıl kahramanının adı Çengiz mi, Çingiz mi, Cengiz mi? Sonra Temir mi, Temür mü, Timur mu?

Tıpkı bunlar gibi prens unvanı alan kelime "tigin" mi, "tegin" mi? Karahanlı kahramanın adı Buğra mı, Boğra mı yazılması gerekir? Bu fikrî kararsızlıklar birçok yanlışlara yol açıyor.

Bir yanlışın nasıl kökleştğine en güzel örnek, Göktürklerin ilk kağanı Bumun veya Bumın'ın adında görülmektedir. Eski harflerle yazıldığı zaman "ı" ve "i" farkı belli olmadığı için yeni harflerden sonra bu kağanın adı Bumin şeklinde yazılmış ve tarih kitaplarına, piyeslere, soyadlarına kadar bu yanlış şekliyle girip yerleşmiştir.

* * *

Görülüyor ki, tarihimizi anlayış ve ele alış tarzımız karışıklık içindedir. Bu karışıklığın içinden ne şahıslar, ne de özel teşekküller çıkamaz. Bu karışıklığı önlemek için resmî bir teşekkül lâzımdır. Böyle resmî bir teşekkül, Türk tarihinin meselelerini karara bağlamak için bir kurultay toplamalı ve kurultayda meseleler ilmî açıdan ele alınarak değerlendirilmeli ve tartışılmalı, karşılıklı iddialar basılarak umumî efkâra sunulmalıdır. Ancak, milli ve ilmi fikrin hâkim olacağı böyle bir kurultaydır ki, Türk tarihinin meselelerine bir çözüm yolu bulabilir.

Türkiye Tarihinin Meseleleri

Umumi Türk tarihinin olduğu gibi Türkiye tarihinin de çözülmemiş meseleleri vardır ki, bunlar, bir sonuca bağlanmadan ne okullarda millî menfaat hesabına tarih öğretebilir, ne de Türkiye Türklerinde milli tarih şuuru yaratabilir.

Bugün, umumi Türk tarihinin olduğu gibi, Türkiye tarihinin başlangıcı da belli değildir. Hattâ daha acıklı olarak, tarihi bir çağda kurulmuş olan Türkiye'nin başlangıcı hususunda, bugün, aramızda ikilik vardır. Bir millet, kendi tarihinin başlangıcını, tarihi bilgilerin azlığı yüzünden bilmezse, bu, o kadar mühim bir eksiklik sayılamaz. Fakat tarihin çok iyi bilinen çağları süresinde

gelişmiş bir devletin kurulduğu zaman üzerinde fikir ayrılığı varsa, bu, ancak bir fikir kargaşalığının ifadesidir. Devletlerinin kuruluş yılında anlaşmazlığa düşmek, dedelerinin kim olduğu hakkında anlaşmazlığa düşen torunlara benzemek demektir.

Türkiye tarihinin önemli meseleleri şunlardır:

A. Türkiye Tarihinin Başlangıcı

Türkiye tarihi Fransa, İngiltere ve Almanya'ya nispetle yenidir. Eski veya yeni olmak büyük bir mânâ ifade etmez. Böyle olduğu halde, nedense, insanlarda ve milletlerde, devletlerinin eski olması ruhi isteği vardır. Ancak, bu ruhi hal, tarihi değiştirmeye kadar varmamalıdır. Bir zamanlar, Anadolu'daki varlığımızı milâttan 2000 yıl önceye götürmek düşüncesiyle Hititlerin Türk olduğu iddia edilmişti. Hâlbuki ilk memleketin tapusuna malik olmak için mutlaka ilk ahali olmak lâzımdır diye düşünmek de boştur. Böyle olunca, bugün var olan milletlerin hemen hepsinin, yaşadıkları topraklarda yabancı sayılmaları gerekir, hele Amerikalıların durumu büsbütün güçleşirdi.

Sonra Hititler Türk bile olsa, onlar ortadan kalktıktan iki bin yıl sonra aynı topraklarda kurulan yeni Türk devleti eskisinin devamı sayılamaz.

Türkiye tarihinin Selçuklularla başladığı, bugün, bütün ciddi tarihçiler tarafından kabul edilmiştir. Bunu ilk defa ortaya atan merhum Dr. Rıza Nur'dur. İlmî ve tarihi gerçek de bundan ibarettir. Ancak, kesin bir tarih söylemek gerekince, bunda fikir birliğine rastlanamıyor.

Birçoklarının fikrine göre, tarihimiz, 1071 Malazgirt Savaşı ile başlamaktadır. Fakat bu fikirde kesin bir isabet olduğu söylenemez. Çünkü Malazgirt Savaşı, kurulmuş bir devletin, yani Selçukluların, komşuları Bizans ile yaptıkları bir savaştır ve bu

çarpışmadan sonra yeni bir devlet kurulmuş değil, zaten var olan bu devlete Küçük Asya'nın kapıları açılmıştır...

Bu devlet 1040'ta Horasan'da Selçuklu Tuğrul Beğ'in padişahlığı ile kurulmuş, sonra büyüyerek diğer birçok topraklarla birlikte Anadolu'yu kendisine eklemiştir. Fakat tarihin garip bir cilvesi olarak bu devlet, üzerinde kurulmuş olduğu toprakları kaybetmiş, kuruluşundan sonra fethettiği yerlerde tutunmuştur.

Bu garip tarihi gidiş, başka devletlerin tarihinde yoktur. Almanya, Fransa, İngiltere ilk kuruldukları toprakları sonradan elden çıkarmamışlardır. Tarihçilerimizi şaşırmanın bu olduğunu sanıyorum.

Türkiye tarihini Malazgirt'ten başlatmak isteyen tarihçilerimiz bu tarihten sonra Anadolu'da ayrı sultanlar bulunduğunu, bundan dolayı da bunun yeni ve ayrı bir devlet demek olduğunu ileri sürüyorlar. Anadolu'da ayrı sultanlar bulunması bu ülkenin tamamen ayrı ve bağımsız bir devlet olduğunu göstermez. Eski Türk devlet sisteminin merkezîyetçi olmadığını hatırlamak, Anadolu sultanlığının ayrı bir devlet demek sayılamayacağını belirtmeye yeter. Göktürklerde de iki, hattâ bazen dört kağan bulunuyordu. Kağanlar, iç işlerinde bağımsızdılar. Fakat bu ayrı ayrı iki veya dört devlet demek değildi. Bunun gibi, Selçuk Devleti'nde de dört sultan bulunuyor, fakat bunların üçü Horasan'daki büyük sultana tâbi olarak yaşıyordu.

O halde, Türkiye'nin başlangıcı olarak hangi tarihi kabul edeceğiz? 1040 yılını mı, yoksa 1071'i mi? Bana göre doğru olan birincisidir. Fakat benim bu fikirde bulunmam, hattâ çoğunluğun bana taraftar olması hiçbir mânâ taşımaz.

Aramızda tek fikir hâkim olmadıkça, evvelce de söylediğim gibi, uzak gelecek için fesat tohumları atılmış olur. Bu anlaşmazlığı ve fikir kargaşalığını da ancak bir tarih kurultayı önleyebilir. Kesin bir sonuca varıldıktan sonra, bütün tarih kitapları ar-

tık o başlangıç yılına göre kaleme alınır. Bir devletin hangi tarihte başladığını tespit etmek pek mühimdir. Başlangıç yılı belli olmayan devlet, medeni bir teşekkül sayılamaz.

B. Türkiye Tarihinde Hegemonyalar

Bu mesele, Türkiye tarihinin ana çağlara bölünmesi meselesidir. Türkiye tarihinin yalnız Osmanlılardan ibaret olmayıp Selçuklulardan başladığını Osmanlı Meb'usan Meclisi'nde bir nutukla söyleyen ve bu fikri ilk defa ortaya atan merhum Rıza Nur Bey, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra yayınladığı 12 ciltlik Türk Tarihi'nde, Türkiye tarihini Selçuklular, beylikler, Osmanlılar diye üç ana bölüme ayırmaktadır ki, onun bu sınıflandırması birçokları tarafından kabul olunmuştur.

Başka bir tarihçi ise, Türkiye'de sırasıyla, Danişmendli, Selçuklu, Karamanlı, Osmanlı hegemonyalarının bulunduğunu söylemektedir. Bu fikre göre Anadolu'daki Türklerin Horasan'daki Büyük Selçuklu Devleti'yle bağlantısı yoktur.

İlhanlıları yabancı ve hattâ düşman sayan Anadolu cu zihniyete göre, bu sınıflandırmanın büyük itirazlara uğrayacağı muhakkaktır. Fakat bu çeşitli fikirlerden hangisinin doğru ve ilmî olduğu ise, ancak bir tarih kurultayında anlaşılabilir.

Burada konuşacak bilginler fikirlerini savunmak için büyük çalışmalara koyulacaklarından, belki yeni tarihî belgeler ve gerçekler de ortaya çıkar.

Medenî milletler kendi tarihlerindeki hükümdar sülâlelerini kesin şekilde bilirler. Bilmedikleri şey, çok defa, ilk hanedanın ilk hükümdarlarına ait tahta çıkış ve ölüm tarihleridir. Biz ise, Türkiye'de hangi hanedanların yüksek hâkimiyeti elinde tutmuş olduğunu bile bilmiyoruz.

C. Osmanlı Padişahlarının Sayısı

Şimdiye kadar kaç Osmanlı padişahı geldiği hakkında dahi ortak kanaatimiz yoktur. Klasik telâkkiye göre Osman Gazi ile başlayan ve IV. Mehmed ile biten Osmanlı padişahları; 6 Mehmed, 5 Murad, 4 Mustafa, 3 Osman, 3 Ahmed, 3 Selim, 2 Bayezid, 2 Süleyman, 2 Mahmud, 2 Abdülhamid, 1 Orhan, 1 İbrahim, 1 Abdülmecid, 1 Abdülâziz olmak üzere 36 kişidir.

Fakat acaba bu telâkki doğru mudur? Yıldırım Bayezid'in oğulları olan Süleyman, Mûsa ve Mustafa Çelebiler ile Fatih'in oğlu Sultan Cem de Osmanlı padişahları arasında değil midir? Şimdiye kadar ki Osmanlı tarihi, saltanatı ele geçiren padişahların meşru olduğunu belirtmek düşüncesiyle yazıldığından, bazı tarihi gerçekler kasten örtbas edilmiş olamaz mı? Bizce Osmanlı padişahları klâsik 36 kişiden ibaret değildir.

Nitekim XIV. yüzyılda yaşayıp bugünkü bilgimize göre ilk Osmanlı tarihini yazan meşhur şair Ahmedî, Yıldırım Bayezid'den sonraki Osmanlı padişahı olarak Süleyman Çelebi'yi tanıdığı gibi, II. Murad ve Fatih devirlerinde yaşayıp Behçet ü-Tevârih adlı umumî tarihi yazan Şükrullah da Yıldırım'dan sonra Süleyman Çelebi'nin hükümdarlık ettiğini kabul etmektedir. Şükrullah, Süleyman Çelebi'den sonra Anadolu'da Çelebi Sultan Mehmed, Rumeli'de de Mûsâ Çelebi olmak üzere iki padişahın birden tahta çıktığını yazmaktadır.

Şükrullah'tan biraz daha sonraki müverrih Âşıkpaşaoğlu'nda da Süleyman Çelebi'nin Osmanlı padişahı sayıldığına dair bazı imâlar vardır.

Daha sonraki Osmanlı müverrihleri tarafından Süleyman Çelebi ile Mûsâ Çelebi'nin padişah sayılmayışının sebebi, iç kavgalardan sonra diğerlerinin öldürülerek Çelebi Sultan Mehmed neslinin hâkimiyete geçmiş olması ve ihtimal ki o zaman meşru sayılmayan bir saltanatın meşru gösterilmek istenmesi-

dir. Son devir tarihçilerinin çoğu ve bu arada “Osmanlı Tarihi Kronolojisi” adı verilen bir eser yayınlayan İsmail Hâmi Danişmend, Süleyman ve Mûsâ Çelebileri Osmanlı padişahları arasında saymamakta, sebep olarak da bunların bütün Osmanlı ülkesine sahip olmadıklarını ileri sürmektedir.

Hâlbuki eski Tarih Encümeni üyelerinden merhum Ali Seydi Bey, 1329'da yayınladığı Osmanlı Tarihi'nde Yıldırım Bayezid'den sonra Çelebi Süleyman'ı beşinci padişah olarak kabul etmektedir. O zaman devletin başkenti Edirne olduğundan, başkente hâkim olan şehzadenin meşru hükümdar sayılması da bir dereceye kadar doğrudur. Yine Yıldırım Bayezid'in oğullarından Mustafa Çelebi'nin Rumeli'de, Fatih'in oğlu Sultan Cem'in de Anadolu'da padişahlıklarını tanıttırılmış olmaları ve aylarca, hattâ yıllarca hükümdarlık etmiş bulunmaları dolayısıyla, bunların da bir kalemde hükümdarlar silsilesinden atılmaları doğru değildir. Birçok beylere ve vezirlere hükümdarlıklarını kabul ettiren, para bastıran, ordusu olan ve memleketin büyük bir kısmında uzun zaman padişahlık eden bir prensin padişah sayılıp sayılmayacağı, ancak, ilmî bir kurultayda karar altına alınabilir.

Fakat mesele bu kadar da değildir. Son yıllarda Osman Gazi ile Orhan Gazi arasında başka bir padişahın da hükümdarlık ettiği iddia olunmuştur. Amasya Tarihi müverrihi merhum Hüseyin Hüsameddin Efendi, Tarih Encümeni Mecmuası'ndaki bir etüdü ile Osman Gazi'den Osmanlı tahtına oğlu Ali Erden Bey'in geçtiğini, dört yıl padişahlıktan sonra diğer Anadolu beylerinden yardım gören kardeşi Orhan Gazi tarafından tahttan indirildiğini iddia etmiştir. Bizans kaynaklarında da buna benzer bir vakıa kayıtlı olduğu için Hüseyin Hüsameddin Efendi'nin iddiası ciddiyle tartışılmaya değer mahiyettedir.

Tarihindeki Terimlerle Özel Adların İmlâsı

Umumî Türk tarihinde de bulunan bu mesele, Osmanlı tarihinde belki daha şiddetle kendini göstermektedir. Okul kitaplarında olsun, ilmî eserlerde olsun özel adlardaki "d-t" meselesi keyfî imlaya tâbi olmakta devam etmektedir. Tarihteki Ahmed, Mehmed, Mahmud adlarının sonu "d" ile mi, "t" ile mi yazılacaktır? Bu hususta ortak bir kanaat yoktur.

Yeni harflerin kabulünden sonra azalacağına, büsbütün artan imlâ anarşisi, tarihi adlara da sirayet etmiştir. Ben, tarihi şahsiyetlerin adlarının asıllarındaki şekilleriyle, yani Ahmed, Mahmud şeklinde yazılmasına taraftarım. Bugün yaşayanlar ise kendi adlarını istedikleri imlâ ile yazmakta serbesttirler. Başkaları da onların bu hakkına uymaya mecburdur.

Tarihî terimlerin imlâsı da ayrı bir meseledir. Osmanlı devrinin başbakanları olan şahısların unvanı hangi imlâ ile yazılacaktır? Bazıları bununda aslıdaki imlâ ile "sadr-ı âzam" şeklinde yazılmasını uygun buluyor. Bir kısım ise Türkçeleşip halka mal olmuş bulunan bu kelimeyi umumun söyleyişi üzere "sadır-azam" şeklinde yazmayı doğru sayıyor. Bunun gibi, Diyanet İşleri Başkanı olan zatın unvanı, eski okuyuşa göre "şeyhülislam" mı, yoksa halk söyleyişi şeklinde "şehislam" mı yazılmalıdır? Türlü türlü prensiplere göre yazılan ve mânevi bir güçsüzlüğün belirtisi olan bu hale ancak ilmi bir kongre son verebilir.

İKİNCİ BÖLÜM

**TÜRKLER NASIL
MÜSLÜMAN OLDU?**

Türklerin İslamiyet ile tanışması Peygamberimiz zamanına kadar uzanır. İlk İslâm şehidi Hz. Sümeyye'nin, emsalsiz kılıçlar yapan Süreyç ailesinin Türk olduğu; Peygamberimizin bir Türk çadırında itikâfa çekildiği, Türkleri takdir eden çok sayıda hadisi bulunduğu göz önüne alınacak olursa, atalarımızın Asr-ı Saadet'ten başlayarak, İslâm'a geçtiği anlaşılır.

Asıl İslamlaşma, Emevî ordularının Aşağı Türkistan'a girmesinden sonradır. Türkler sınır boylarında İslam Dini'ni tanıma fırsatı buldukça onu benimsiyorlardı. Hazar Türkleri 732'de, İslam'ı resmen kabul etmişlerdi. Arapların ırkçılıkları onları İslam'dan soğuttu; 800'lerde İslam'dan ayrıldılar. Karay Türkleri Hazarların torunlarıdır. Bunu saymazsak ilk Müslüman olan Türk devleti İtil (Volga) boyunda yaşayan Türklerin kurmuş oldukları Bulgar Devleti oldu. (Bunlar Kama veya Çulman adı ile de anılırlar.) İtil Bulgarları'nın hükümdarı Almış Han, Bağdat'daki Abbasi halifesinden din adamı ve kale yapmasını bilen insanlar istemişti. İstenen insanların 922 yılında Bulgar başkentine geldiği bilinmektedir. (Volga Bulgarları'nın bu tarihten biraz önce Müslüman olduğu anlaşılıyor.)

Bulgar Türkleri ilk yıllarda, eski örf ve adetlerini, bazıları İslam'a uymasa da devam ettiriyorlardı, ama İslamiyet konusunda

çok samimi idiler; geceler kısa olduğu için, sabah namazını kaçırma korkusuyla çok defa hiç uymuyorlardı. Bunlar aynı zamanda, Müslüman olmayan komşu Türklerle savaşıyordu. Başkurtlar o sırada Hıristiyan olacakken, Bulgarlar bunu engellemiştir.(İtil Bulgarlarından önce, hanedan ve ordu hâkimiyetine dayalı, Tolunoğulları, İhşidler, Sacoğulları gibi Müslüman Türk devletleri olduğunu da bilelim.)

Aşağı Türkistan bölgesinde (Aral Gölü'ne dökülen Ceyhun havzası) Müslüman Türk nüfusu gitgide artıyordu; bazı şehirlerin nüfusu çoğunlukla Müslüman olmuştu. Burada yaşayan Türkler, soydaşlarının Müslüman olması için, ülkelerine akın eden gazilere mal ve para yardımında bulunuyorlardı. Karluk ve Oğuz boylarının kitleler halinde Müslüman oldukları görülüyordu. Müslüman nüfusunun kabardığı Türk şehirlerinde İslam medeniyeti de ilk büyük meyvelerini vermeye başlamıştı; buralarda büyük âlimler ve dindarlar yetişiyor, bunlar Müslümanlığın yüksek medeniyetini temsil eden kimseler olarak İslam'ı sevdireyorlardı.

Türklerin Müslümanlığa girmeleri uzun zaman içinde ve yavaş yavaş devam etmiş, 10. yüzyılda ise çok büyük bir hız kazanmıştır. Aslında bu gecikmenin sebeplerinden biri, Emevilerin İslâmiyet'den çok, Arap hâkimiyetine önem vermeleri ve Aşağı Türkistan bölgesinde yeni bir dinin habercileri gibi değil de, işgal ordusu gibi davranmalarıydı. (Hazarları kızdıran durum) Kendilerini kabul ettirmek için çok da insan öldürmüşlerdi.

Türlere (Türgiş kağanına) ilk Müslümanlık teklifi 8. yüzyıl ortasında geldiği halde buradaki Türklerin devlet halinde Müslüman olmaları ancak iki yüzyıl sonra, Karahanlılar zamanında mümkün olmuştur. Halkın Müslümanlığı, Abbasi hilafetinin başladığı 750 yılından sonra iyice artmıştır. (Türklerle Araplar ilk defa Hz. Ömer zamanında karşılaşmıştı. Peygamberimiz, "Türkler size ilişmedikçe, siz de onlara ilişmeyin!" demiş olduğu için Halife, ordularının Türk topraklarına girmesine izin vermemişti.)

Göktürklerin, Çin hileleri ile ikiye bölündüğü ve zayıfladığı 640 – 680 yılları arasında Türk toprakları onların işgaline uğradı. Batı sınırlarında oturanlar da Arap-Emevî ordularının baskısıyla karşılaştılar. Türkistan ve Afganistan bölgesindeki Türk beyleri Arapların ilerleyişini durdurdu. Fakat kendi aralarındaki anlaşmazlıklar yüzünden zayıf düşünce bundan faydalanan Emevî kumandanı Kuteybe, Semerkant ve Taşkent'i işgal etti. Bu şehirlerdeki ilk camilerin yapılmasıyla Türkler, İslam Dini'ni görenek öğrenmeye başladılar. İkinci Göktürk Hanedanı kurulup, Türk devleti kuvvetlenince, Emevî ordularının ilerlemesi durdu, Kül Tigin buralara kadar gelerek batı sınırlarını güvenlik altına aldı.

Göktürklerin 745'te Uygur ve Basmıl Türkleri tarafından yıkılması üzerine Arapların karşısında sadece Türgiş Kağanı Sulu kaldı. O da, kumandanlarından biri tarafından öldürülünce, Türk ülkeleri, doğudan ilerleyen Çin ile batıdan ilerleyen Arap kuvvetleri arasında bir çekişme konusu haline geldi. Tam o sırada Emevî Hanedanı iktidardan atılarak yerine Abbasiler geçti ve Arapların Türkistan siyaseti yumuşadı. Öbür yandan büyük Çin ordusu Taşkent'e kadar gelmiş, Çinliler, Taşkent Beyi Bağatur Tudun'u hile ile öldürmüşlerdi. Bağatur Tudun'un oğlu Araplardan yardım istedi. Ziyad komutasında gelen Abbasi ordusu Talas şehri yakınında Çin ordusuyla karşılaştı. Çinliler galip gelirse, Türkler belki her şeylerini kaybedeceklerdi. Araplar galip gelirse Türklerin intikamı alınmış olacaktı.

751 yılında Arap ve Çin orduları Talas yakınlarında karşılaştı. Çinliler sayıca çok üstündü. Araplar da hiç bilmedikleri bir milletle savaşıyorlardı; zorlanmaya başladılar. Türk-Karluk Bey'i savaşı tepeden seyrediyor ve Arapların galip gelmesini istiyordu. Müslümanların zorlandığını görünce, emrindeki süvari birliklerini savaş meydanına sürdü. Akşama kadar Araplar ile Karluklar, Çin ordusunun tamamını yok ettiler.

Talas Savaşı'nın sonucu olarak Müslümanlık Aşağı Türkistan'da tutunmuş ve Türkler de Çin tehlikesinden uzun bir zaman için kurtulmuş oldular. Artık Araplar ile barışmaz bir düşmanlıkları yoktu.

Araplar, Aşağı Türkistan'a gelince Türklerin ahlâkî güzelliğini, idarecilik ve askerlikteki üstünlüklerini gördüler. Bunların şöhreti ta uzak İslam beldelerine kadar yayıldı. Herkes Türklerden bahsediyordu. Müslümanlar arasında, Türkler İslamiyet'e girdikleri takdirde artık hiçbir gücün İslam'a karşı çıkamayacağı inancı doğmuştu. Hz. Muhammed'in Türkleri öven müjdeli sözler söylediği ortaya konuluyor, bazı Kur'an ayetlerinde Türklerin anlatıldığını söyleniyor, Kur'an'da adı geçen Zülkameyn, Oğuz Kağan'dır deniliyordu. Kaşgarlı Mahmud, Araplara Türkçe öğretmek için "Divan-ı Lügat'it Türk" adı ile bir kitap yazdı. Burada, iki kutsî hadisten bahsediyordu:

"Cenab-ı Hak diyor ki: Benim Türk adını verdiğim ve Doğu'da yerleştirdiğim askerlerim vardır ki, bir kavme karşı gazaba gelecek olursam, Türk askerlerimi o kavme hücum ettiririm". Ve "Türk dilini öğreniniz, çünkü Türkler in çok uzun zaman sürecek bir hâkimiyetleri vardır."

Arap edebiyatçıları ve tarihçileri de Türkler hakkında övgü dolu şeyler yazmışlardır. Bunlardan Cahiz, "Türklerin Faziletleri" adlı kitabında şöyle demektedir: "Savaş sanatı Türk'e, bilgi, tecrübe, siyaset ve sair yüksek vasıflar kazandırmıştır. Türk daima sözünde durur ve hile bilmez. Türk hakanı hileyi sadece savaşta yapar. İkiyüzlü olanları en kötü insan sayar. Arap ordularını Türkler kadar titreten başka bir millet yoktur. Türkler daima soylarıyla iftihar ederler, vatanlarına ve dillerine çok bağlıdırlar. Düşmanlarını esir alınca onlara iyilik ve ikramda bulunurlar."

9. yüzyılın ortalarında Abbasi ordusunda çok sayıda Türk vardı. Abbasiler de Emeviler gibi Türkleri İslam-Bizans sınırına yerleştirerek, onları Hıristiyanlara karşı sınır bekçileri yaptılar.

Böylece Türkler, Selçuklu akınından çok önceleri Anadolu'ya gelmiş ve oralarda yerleşmiş oluyorlardı. Bizim halkımızın çok okuduğu ve sevdiği Battal Gazi Destanı işte bu akıncı Türkler devrinden kalma bir destandır.

Karahanlılar zamanında çok sayıda Türk kitlesi bir anda İslâm'a girdi ve İslâm, devletin resmî dini olarak kabul edildi. Bu hadisede Satuk Buğra Han'ın payı büyüktür. O, Samanoğlu beylerinden Ebu Nasır eliyle İslam'ı bulmuştu. Bu kişi Peygamber'i rüyasında görmüş ve ondan şu emri almış: "Kalk, Türkistan'a git! Oranın Tigin'i Satuk Buğra Müslüman olmak için seni bekliyor."

Ebu Nasır, Endican'a gelerek 12 yaşındaki Satuk Buğra ile görüşmüş ve ona Müslümanlığı öğretmiştir.

Satuk Buğra Han Müslüman olduktan sonra "Abdülkerim" ismini aldı. Karahanlıların İslâm'ı seçmesi ile bütün Asya'da Çin sınırlarını da aşan bir İslamlaştırma hareketi başladı. Daha sonra Türklerin tamamı Müslüman oldu. Bugün sayıları 250 milyondur.

Türklerin Gök Tanrı inancıyla (Şamanizm değil), İslamiyet arasında benzerliklerin bulunması onların İslam'ı güçlük çekmeden kabul etmelerine yol açmıştır. Türkler, Tek Tanrı ile birlikte Cennet ve Cehennem'e inanırlardı. Üstelik İslam'ın gaza ve cihada verdiği önem onların hayatlarına ve dünya görüşlerine de uygun düşüyordu. Türkler dünyanın idaresinin Tanrı tarafından kendilerine ısmarlandığına inanırlardı. İslam'a girmekle onlar Allah'ın askeri oldular. Cihan hâkimiyeti ülkeleri, Allah adına, âleme nizam vermeye dönüştü.

Türklerin Müslüman olmaları hem İslam tarihi, hem Türk tarihi bakımından, hem de bütün dünya için pek önemli bir olaydır. Türkler bu sayede birliğe kavuşmuş ve eriyip yok olmaktan kurtulmuşlardır. Bugün yeryüzünde Müslüman olmayan Türk yok

gibidir. Müslüman olunca kendini kaybedip yok olan bir Türk topluluğu da mevcut değildir. Ama Türk soyundan gelmiş birçok topluluk vardır ki, bunlar İslam'dan başka dinlere girmekle hem dillerini, hem köklerini unutmuşlar ve kaybolup gitmişlerdir. Tuna Bulgarları buna misaldir. Şimdiki Bulgarların Türklük ile en ufak bir ilişkisi kalmamıştır.

İslam olmaları sayesinde Türkler kendilerini tarih sahnesinde üstün millet olarak devam ettirmenin de yolunu buldular. Müslüman olunca, o sırada teşekkül halinde bulunan İslam medeniyetine katıldılar ve bu medeniyet oluşturan üç milletten biri oldular. İslam cephesine girmiş olmaları onları Asya bozkırlarından Yakınoğu'ya getirdi ve orada yerleşmelerine vesile oldu. Bizim, Orta Asya'da kalan amca çocuklarımız bir çıkmaz sokak içinde kaldılar, eski medeniyetlerini bitirip tükettikten sonra, herhangi bir gelişme fırsatı bulamadılar. Son yıllarda o bölgede de sevindirici hamleler görülmektedir.

Öbür yandan İslam Âlemi de, Türklerin katılmasıyla taze bir kan ve can buldu. Türkler İslam'ı kendileri için bir millî din haline getirdiler, bütün benlik ve samimiyetleriyle bu dine sarılarak 11. yüzyıldan itibaren İslam'ın düşmanlarına karşı korunması işini tek başına yüklendiler.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

**GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE
TÜRK DEVLETLERİ TARİHİ**

ÖNTÜRKLER / PROTÜRKLER

Ön Türkler ya da Prototürkler, sonraki tarih devirlerinde Türkler tarafından benimsenen bazı sosyal özelliklere sahip olan, Türk dil ailesine mensup diller konuştukları tahmin edilen, Bazı bilim adamları Ön Türkleri etnik veya siyasi anlamda Türklerin ataları olarak kabul ederler.

Prototürk sözcüğü, özellikle antik Çin yazılarında tarif edilen ve günümüzde sadece Çince adları ile tanılan bazı halklar için kullanılır:

Tukyu (Tue'kue, Tuyku ya da Tu'kut)

Hiung-nu

Çu

Sien pi

Yüan yüan

Vu sun

I li

Bazı bilim adamları, antik Çin yazılarında sözü edilen "Tue'kue" sözcüğünün Türk anlamına geldiğini kabul ederler ve

"Türk" olgusunu Milattan önceki yüzyıllara kadar geri götürmenin mümkün olduğu görüşünü savunurlar.

Ancak çoğu bilim adamı, M.S. 6. yüzyıl ortalarında Kök Türk Devleti'nin ortaya çıkışından önceki dönem için "Türk" sözcüğünü kullanmaz ve bundan daha eski olan ve Türklerle akraba olduğu düşünülen halklara Prototürk veya Ön Türk adını verir.

Ön Türk arkeolojisinin alt sınırını belirlemek mümkün değildir. Dile ilişkin verilerin bulunmadığı bir çağda neyin "Ön Türk" sayılacağına bağlı olarak, MÖ 14. binyıla kadar geriye giden bir dönemde Avrasya kıta grubunda bulunan çeşitli insan izlerini Ön Türk tarihine ait saymak mümkündür.

Kazakistan, Altın Elbiseli Adamın (Esik Kurganı), Türk tarihinin en eski yazılı belgesi olduğu kabul edilmektedir. Karbon testlerinin sonucuna göre ele geçen hazinenin geçmişi M.Ö. 4–5. yüzyıllara dayanmaktadır. Hazinenin en değerli parçası şüphesiz ki dibinde Göktürk abecesi ile yazılı iki satırlık metin bulunan gümüş tastır.

1970 yılında, Kazakistan'da Almatı'nın 70 km. kuzeyinde Esik kasabasında, garaj yapmak ve yol açmak için alçak bir tepenin düzeltilmesine çalışılırken rastlantı eseri bulunan bir Türk Tegin'ine ait kurganda Altın pullarla kaplı elbise ve 4800 parçadan fazla eşyalar bulundu.

Höyüğü açan arkeologlar muhteşem bir mezarla karşılaştılar. Bu, bir lâhid değil, Mısır piramidlerindeki firavun odasını andıran, her tarafı kapalı, süslü kayalarla yapılmış bir oda idi. Bu odayı itina ile açtılar ve asıl şaşkınlık o zaman oldu. Çünkü bu ölü odasının içi pırıl pırıl altın eşya ile doluydu. Altın olmayan eşyalar da çoktu.

Bulunan altın elbise, en göz alıcı ve harika nitelikteki eşya, altından yapılmış bir elbise idi. Çizmesinden başlığına, kemerinden kılıçlarına kadar her şeyi saf altın olan bir elbise. Altın

elbisenin başlığı ok ve tuğlarla süslü. Alın hizasında koç, geyik ve at kabartmaları var. Bu kabartmalara, kama kılıfında ve öteki eşyalarda da rastlanıyor. Belindeki kemerin solunda bir kılıç, sağında ise bir kama asılı.

Ceketin altındaki düz pantolonun paçaları çizmenin içine giriyor. Ceket, yüzlerce üçgen altının birleştirilmesinden meydana gelmiş, çorabın çizme ile diz kemiği arasında kalan kısmında yine üçgen parçalar, çizmede ise dörtgen parçalar var. Tolga-sındaki bacakları ters dönmüş geyik simgesi Tengricilik'te ölümsüzlüğün simgesi olan sıgun geyiktir. Tarihçiler bu elbisenin bir tiginine (preNSE) ait olduğunu söylüyor, fakat tiginin kimliğini henüz bilemiyorlar. Onun için yazılarda adı "Altın Elbiseli Adam" olarak geçiyor.

Kazakistan'da Alma-Ata'nın yakınındaki Esik höyüğünden çıkarılan ve M.Ö. 5. yüzyılda yaşamış bir Türk tiginine ait altın elbise. Halen Alma-Ata müzesinde bulunan bu elbise ve diğer eşyalar, 25 asırlık geçmişten Türk tarihine ışık tutan belgelerdir.

Saf altından yapılan böyle bir elbise dünyanın başka hiçbir yerinde yoktur. Kazım Mirşan altın elbiseli adamın mezarında bulunan yazıların tamğalarının ve kullanılan Türkçenin eski çağlara ait olduğunu tespit etmiş ve altın elbiseli adamın tarihini M.Ö. 3381 olarak tahmin ettiğini kitaplarında belirtmiştir.

Saka Türklerine ait, Mezarda, 4.800 parça altından başka, tabakları, vazoları, kepçeleri, ayna ve tarak kılıflarını, gümüş kaşıkları inceleyen tarihçiler, bunların, M.Ö. 5. yüzyıla ait yüksek bir medeniyetin ürünleri veya belgeleri olduğunu oybirliği ile kabul ediyorlar. Yine bu tarihçilerin kanaatlerine göre, bu yüksek medeniyetin kurucuları, Çin baskısı ile Altaylardan kalkıp bugünkü Kazakistan bölgesine gelerek yerleşen ve Sakalar olarak anılan bir Türk kavmidir.

Sakalar, M.Ö. 8. ve 4. yüzyıllar arasında, önce Tiyaşan'da, sonra da güneybatı Asya'da yaşayan Turanî kavimler topluluğuna verilen bir addır. Daha sonra bunlara İran kökenli Soğdlar da karışmıştır.

Sakalar, Fergana, Kaşgar, Aral Gölü, Hazar Denizi arasındaki alanda ve bugünkü Rusya'nın güneyinde kalan yerlerde hâkimiyet kurmuşlardı. Bunların inanışları, ölü gömme törenleri ve örfleri, Altaylılarınkinin aynı idi. Hunların ve Göktürklerin âdetlerine de uyuyordu.

Bir yandan İranlıların, öte yandan Çinlilerin sürekli baskılarına uğrayan Sakalar, M.Ö. 4. yüzyılda devlet olarak ortadan kaldırıldılar. Bugün Yakut Türkleri kendilerine 'Saka' demektedirler.

Altın Elbiseli Adam'ın bir Türk Tigini olduğu anlaşılmaktadır. Mısır piramitlerinden sonra mezarından en çok altın çıkan, baştanbaşa, her şeyi ile saf altından elbisesi olan veya zamanımıza kalan yalnız odur.

Fakat Altın Elbiseli Adam'ın mezarında bulunan en değerli şey ne bu altınlardır, ne de diğer eşyalar. Bu mezarda bulunan en değerli tarihi belge, yarısı kırık bir kabın üzerindeki 26 harflik iki satır yazıdır. Bu yazı, tarih ilmîne, özellikle Türk tarihi ve medeniyetine ışık tutan, yeni boyutlar kazandıran bir belgedir.

Bugüne kadar bilinen en eski Türk yazısı, Yenisey ve Orhun anıtlarındaki yazılardı ve bunlar zamanımızdan ondört asır geriye uzanıyordu. Oysa Esik'teki mezarda bulunan bu yazı 25 asırlık bir belge idi.

Sovyet tarihçilerinin okuduğu 26 harflik yazının anlamı şudur; "TİĞİN 23'ÜNDE ÖLDÜ. ESİK HALKININ BAŞI SAĞ OLSUN."

Kazı devam ediyor, Esik dolaylarında kazılar devam etmektedir. Daha büyük ve başka mezarlar da bulunmuştur. Fakat bunların soyulduğu, değerli eşyaların çalındığı, mezarların bomboş

bırakıldığı görülmüştür. Bununla beraber taş lâhidler, yontmalar, çeşitli buluntular, aydınlatıcı belge niteliğindedir.

Esik höyüğünde bulunan altın elbise ve diğer eşyalar halen Alma-Atı müzesindedir.

Balbal, Orta Asya Türklerinde, şamanlık dininin geçerliliğini yaygın olarak koruduğu dönemde, ölen savaşçıların kurgan denilen mezarlarının etrafına dikilmiş, savaşçının öldürdüğü düşmanları simgeleyen, genellikle bir taş parçasının üzerine yontulmuş bir elinde kılıç, figürlerinden oluşan heykellere verilen ad. Eski Türklerde kişinin anılması için mezarının veya bazı kurganların etrafına dikilen taş.

HUN KÜLTÜRÜ ÖNCESİ TÜRK BİLEŞENLERİ

ANAV KÜLTÜRÜ; Öntürklerin oluşturdukları Orta Asya kültür bölgesi. MÖ. 4500 ile MÖ. 1000 yılları arasına tarihlenir. Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat yakınlarındaki Anav bölgesinde yapılan kazılar sonucu ortaya çıkmıştır.

Kazılar sonucunda bu kültür çevresindeki insanların, yerleşik oldukları, tuğladan yapıma evlerde oturdukları, dokumacılık, toprak ve bakır işlemeciliği, koyun, keçi, sığır ve deve besledikleri ve yanında Tarımda yaptıkları ortaya çıkmıştır.

AFANESEVO KÜLTÜRÜ; Orta Asya'daki en eski Türk kültür çevrelerinden biridir MÖ. 3000 ile MÖ. 1700 arasına tarihlenir. Altay ve Sayan dağlarının kuzeybatısındaki bozkırlarda gelişmiştir. Avcılık, hayvancılık, taştan ve bakırdan eşyalar yaptıkları kazılar sonucu ortaya çıkmıştır.

Kurot ve Kuyum kurganlarından çıkan buluntular, bu kültür çevresinde yaşayan insanların at, sığır ve deveyi evcilleştirmiş oldukları, bakırcılığı bildikleri, avcı ve savaşçı bir topluluk oldukları anlaşılmaktadır. Türkologlar, Altay'larda gelişen bu kültürün Orhun nehirleri bölgesini de etkisi altına alarak Orta Asya medeniyetinin temelini oluşturduğu fikrini benimsemektedir.

KELTEMİNAR KÜLTÜRÜ; M.Ö. 3000 yıllarında Aral gölüne dökülen Amuderya deltası civarında balıkçılık ve avcılıkla uğraşan bir Orta Asya kültürü. Bu çevrede insanlar yerleşik bir hayat tarzı benimsemişlerdir.

ANDRONOVO KÜLTÜRÜ; Altay-Tanrı dağları, Güney Sibiry ve Hazar'ın doğusuna kadar uzanan bölgede gelişen Orta Asya Türk kültür çevresi. MÖ. 1700 ile MÖ. 1200 arasına tarihlenir. Afanasyevo Kültürü'ne benzeyen ve daha ileri bir seviyeye ulaşan kültürde bakır araçların yanı sıra tunç ve altından araçlara da rastlanmıştır. Eşyalarını hayvan figürleri ile süsleyen bu kültür atı evcilleştirmiştir.

KARASUK KÜLTÜRÜ; MÖ 1200- MÖ 700 yılları arasına tarihlenen Orta Asya Türk kültür çevresi. Bu kültür adını Yenisey ırmağının kollarından biri olan Karasuk nehrinden almıştır. Orta Asya uygarlığında demir ilk defa bu bölgede işlenmiştir. Keçeden dokunan çadırlarla örtülü dört tekerlekli arabaların kullanıldığı yapılan kazılar sonucunda tespit edilmiştir.

Ölü gömme adetleri ve seramik süslemeleriyle Andronovo kültürüyle benzerlik gösteren Karasuk kültürü çevresinde yaşayan insanlar, at, deve, sığır ve koyun beslemekte, dokumacılığı bilmekte idiler.

Bu devreye ait kurganlardaki buluntular arasında yüzük, bilezik, küpe gibi süs eşyalarına rastlanmaktadır. Kabzaları hayvan figürüyle süslenmiş hançerler, Orta Asya'daki İskit geleneğinin belirtisidir. Atlı-göçebe kültürünün Orta Asya'ya tamamen yayılarak İskit ve Hun kültürünün temelini oluşturmuştur.

ÇU DEVLETİ; Çu halkı M.Ö. 1050 ile 249 tarihleri arasında varlığını sürdürmüş Ön Türkler (Prototürkler) toplulukların biri. Çin kaynaklarında Çular, Tik'ler'in bir bölümü olarak gösterilirler. Çular Çin'e Türkistan'dan gelmişler, M.Ö. 1116 – 247 yılları arasında Çin'i yönetmişlerdir. Bunlar Çin'e yeni bir yönetim sis-

temi ve yeni inançlar getirmişlerdir. (Tik, Türk sözcüğünün adının Çin dilindeki eski yazılış biçimi) M.Ö. 1200 yıllarından M.Ö. 247 yıllarına değin egemenlik süren Çu Devleti tarihte adı bilinen ilk Türk Devletidir.

Çu Devleti'nin adı Türkoloji kitaplarında Chou, Tcheou, Cov olarak da geçer. Çu Devleti bir boylar birliği idi. Çu hanedanının yönetimi altındaki bu devlet, Kuzey Çin'de (Ordos bozkırı ile onun güneyinde uzanan Şen-si ve Kansu bölgeleri) bulunmaktaydı. Çu Devleti, Kuzey Çin'de yaklaşık olarak 800 yıl egemenlik sürmüştür. Çu Hanedanı, uzun süre bir Çin sülâlesi sanıldı. Bu yüzden eski tarih ve Türkoloji kitaplarında, Çu Devleti'nin bir Çin devleti olduğu belirtilir. Fakat yapılan araştırmalar, Çu Sülâlesi'nin bir Çin sülâlesi olmadığını ortaya koymuştur. Çular'ın Türk ırkından bir kavim oldukları çeşitli Türkolog ve tarih bilgilerinin araştırmaları ile birçok kanıtla desteklenerek ortaya konmuştur.

İlk Türkler

Su kavmi diye anılan bu ilk Türklere komşuları Çinliler Su ve Se, İranlılar Sak veya Saka, Yunanlılar Skit/Skolot/Oskolot (İskit) adını vermişlerdir.

Milattan 4 bin yıl önce Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğu bölgeleri dahil, Mezopotamya diye anılan bugünkü Suriye ve Irak topraklarını da içine alıp geniş bir sahada üstünlüğünü hissettirerek ayrı ayrı bölgelerde krallıklar tesis eden Subar/Suvar Türkleri'nin yaşayan torunları olarak kabul edilen Subar Türkleri, meskun buldukları coğrafyada, adlarını aynen veya bunların değişik, yahut ekler almış şekillerini muhafaza etmektedirler.

Tarihçe

Diyarbakır ve Harput mıntıkasında kurulan 'Sup Krallığı'nı Subar Türkleri kurmuştu. Sup' adı, bazı kaynaklarda 'Sukh' şeklinde geçer. Zazalar, günümüzde dahi Diyarbakır iline Suk der-

ler. Zazalar'la meskûn bulunan Diyarbakır'ın Eğil bucağındaki eski Sup krallarına ait mezarlar mevcuttur.

Urartular, Harput mıntıkasına Supani adını veriyorlardı. Diyarbakır'da Sıpani adında bir köy mevcuttur. Palu'da, Sebiterias adını taşıyordu. Bu isim 'Subari' nin bozulmuş bir şeklidir. Urmiye Gölü kuzeyinde akan Sibir çayı da bunların adını taşır. Orta Asya'daki Sibiryaya adı, yine bunlardan kalmadır. Sipki, Sibki, Sipkani, Sibari (Zibari) gibi aşiret isimlerinin kaynağı da yine bunlardır.

Subarlar–Su Uruğu

Subar'ların diğer adı Suvar'dır. Ağrı, Elazığ, Erzurum ve Bitlis'te Suvar adlarını taşıyan köyler vardır. Palu, Hınıs ve Bingöl'de, Suvarlar anlamına gelen, Suvaran isimli köyler mevcuttur. Adıyaman'ın Besni ilçesinde ve Malatya'da Suvarlı adında birer köy bulunmaktadır. Malatya'nın Pütürge ilçesinde, Siver bir köydür. Zazalığın güney hududunda önemli bir yer tutan Sivererek adı da anılmaya değer. "S" ve "Z" değişimi ile Tunceli'nin Pertek ilçesinde Zivererek adlı köyler de dikkat çekicidir. Ayrıca ; Şuvan (Suvan/Sivan), Çuvan, Şiveli (Siveli), Sivelan gibi aşiret isimlerinin sonlarındaki '-an' çoğul ekini kaldırdığımızda, arta kalan; Şuv, Çuv, Siv gibi sözlerin, eski Türkçe'de Su anlamına geldiği görülür. Şu halde, bu aşiret isimleri de eski kökün birer mirasçılarıdır. Bingöl'ün Genç ("Dareyhini") ilçesinin hemen hemen tamamını kaplayan geniş bir mıntıkada 33 köy (muhtarlık) ve 86 tane de mezra vardır ki, bütün bunları bünyesinde toplayan bu bölge Sivan adıyla anılmaktadır. Sivan, 'Su'lar' yani Su uruğundan olanlar demektir.

TÜRK BOYLARI

AFŞARLAR (AVŞARLAR)

On birinci yüzyıldan itibaren mühim roller oynamak suretiyle adlarını zamanımıza kadar yaşatmış Oğuz boyu. Bozokların Yıldızhanogulları kolundandırlar.

Büyük Selçuklu Devletinin kuruluşundan önce diğer Oğuz boyları ile beraber, Kıpçak çölünde yaşarlardı. 1135–1136 yıllarında reisleri Arslanoğlu Yakub Bey kumandasında gelerek Huzistan'a yerleştiler. Yakub'dan sonra Afşarların başına Aydoğdu bin Küşdoğan geçti. Şumla lakabıyla anılan bu bey, Büyük Selçuklu Devleti'nin zayıflamasından faydalanarak, Huzistan'da Selçuklu hâkimiyetine son verdi ise de, 1159'da Irak Selçuklu sultanı Melikşah gelerek tekrar Huzistan'a hâkim oldu.

Bu devrede Şumla da Melikşah'ın hizmetine girdi. 1194 yılında Abbasi halifesi En-Nasır li-Dinillah, veziri İbn-ül-Kassab kumandasında Huzistan bölgesine bir ordu gönderdi. İbn-ül-Kassab, Huzistan'ın başşehri Tuster'i ve birçok kaleleri zaptettikten sonra, Şumla'nın ailesini ve çocuklarını toplayıp Bağdad'a götürdü. Böylece Huzistan'daki, Avşar Şumla ve oğullarının hakimiyeti sona erip, ülke, halifenin topraklarına katıldı.

Diğer taraftan Malazgirt Savaşından sonra, Anadolu'ya Türkmenlerle beraber göç eden Afşarlar, Selçuklu Devleti'nin uç bölgelerine yerleştirilmişlerdi.

Nitekim Anadolu'da yerleşim yerleri arasında Avşar adı, Kayılardan sonra ikinci sırada gelmektedir. Bu yer adları Avşarların Türkiye'nin fetih ve iskânında Kayı ve Kınıklar gibi birinci derecede rol oynadıklarını göstermektedir.

Yine kaynaklara göre Karamanoğulları Beyliğini kuran ailenin Avşar boyuna mensub olduğu belirtilmektedir. Osmanlı ve İran tarihinde önemli rol oynayan Avşarlar, Anadolu'ya on üçüncü yüzyılda göç edenlerdir. Bu ikinci göç hareketi sırasında Anadolu'ya gelen Avşarların bir bölümü, Akkoyunluların İran'ı ele geçirmesi üzerine, Mansur Bey önderliğinde İran'a giderek Huzistan'a yerleşti. Anadolu'da kalanlar ise; daha çok Malatya ve Doğu Anadolu'da bulunuyorlardı. Bunlardan büyük bir bölümü on altıncı yüzyıl başlarında İran'a göçerek Urmiye'den Herat'a kadar olan geniş bir bölgede yerleştiler ve Nadir Şah, 1736'da bunlardan Afşarlar hanedanını kurdu.

İran Afşarları; Mansur Beğ Avşarları, İmanlu Afşarı, Alplu Afşarı, Usalu Afşarı, Eberlu Afşarı olmak üzere, başlıca beş büyük oba idi.

Safevi hükümdarı Birinci Şah İsmail, Afşarları sınır koruyucusu olarak Horasan'a yerleştirdi. Safevilerin zayıfladığı bir dönemde, Afşarların lideri Nadir; Afşar, Celayir ve diğer Türkmenleri etrafında topladı ve İkinci Tahmasp'ın hizmetine girdi. İran topraklarından Afganları çıkarınca, nüfuzu arttı. Sonra İkinci Tahmasp'ı tahttan indirerek yerine Üçüncü Abbas'ı şah yaptı. Kendisini de saltanat vekilliğine getirdi. 1736'da da kendi şahlığını ilan etti. 1737'de Hindistan seferine çıkarak Delhi'ye kadar ilerledi. Bir suikastten sonra idareyi sertleştiren Nadir Şah, Afşar ve Kaçar Beyleri tarafından öldürüldü. Horasan'ı yöneten to-

runu Şahruh'un ölümünden sonra İran Afşar yönetimi de sona erdi.

İran Afşarları günümüzde, Urmiye gölünün kuzey batısında Hemedan, Kirmanşah, Nişabur, Kerman'ın güneyinde dağınık halde yaşamaktadırlar.

Afşarlar, halis Türk olup, İran'dakiler hariç hepsi Ehl-i sünnet olup, Hanefi mezhebindedirler.

Afşarlar, güler yüzlü, iyimser, hayat dolu, sakin ve terbiyeli insanlardır. Kadınları çok çalışkandır. Ünlü Afşar kilimleri bu çalışkan kadınların el emeğidir.

Günümüzde yerleşik olmalarına rağmen bir kısmı adetlerini devam ettirmektedirler. Bugün Kayseri'nin Pınarbaşı kazasının merkez nahiyesine bağlı bir kısım köyler ile aynı kazanın Pazarören nahiyesi köylerinden pek çoğu, Sarız kazası ve Tomarza'nın Toklar nahiyesi köylerinin yarısından fazlası Avşarlara aittir. Ayrıca Adana'ya bağlı mağara kazası köylerinden Ayvad ve Ağdaş alanı köyleri de Avşarlar tarafından iskan edildiği gibi, Çukurova'da mevcut bazı Avşar köylerinden başka Kastamonu, Bolu, Muğla, Isparta ve Antalya yörelerinde pek çok Avşar köy adına rastlanır.

Balkarlar Kuzey Kafkasya'daki Kabartay-Balkar Özerk Cumhuriyetinde yaşayan Türk boyu. Taulular (Dağlılar) veya Malkarlar diye de tanınırlar.

Balkarların menşei hakkında, değişik görüşler vardır. Bazı araştırmacılar, Balkar adının Bulgar'dan kaynaklandığını ileri sürmektedirler. Ekseri araştırmacılara göre ise uzun müddet göçebe bir hayat süren ve Karaçaylılarla birlikte yaşayan Balkarlar, adlarının, Kırım'dan göç ettikleri sırada kendilerine önderlik eden "Malkar" adında bir beyden geldiğine inanırlar. Menşelerinin, Hazar Türkleri'ne dayandığını ileri sürenler de vardır. Bunlara göre Balkarlar, 10 ve 11. yüzyıllara kadar bağımsız yaşa-

miş, daha sonra Ruslar veya Osetler tarafından Kafkasya'ya sürülmüşlerdir.

Balkarlar, Altınordu ve Kırım hanlıklarının hâkimiyeti altında kaldıktan sonra, 15. yüzyıl sonlarında, Kırım Hanlığıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girdiler. Balkarlar arasında, giderek İslamiyet yayıldı. Uzun müddet Osmanlı himayesinde huzur ve güven içinde yaşayan Balkarlar, 1827 senesinde Rus hâkimiyetine girdiler.

1917 Ekim devriminden sonra, Karaçaylılarla birlikte Kuzey Kafkasya Bağımsız Cumhuriyeti içinde yer aldılar. Kızılıordu, 1921'de bu devlete son verince Balkarlar, Kabartay Bölgesine, Karaçaylar ise Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesine yerleştirildiler. İkinci Dünya Savaşı sırasında Balkarlar ve Karaçaylılar birleşerek Sovyet hükümetine karşı çete savaşları başlattılar. Savaş sonrasında, Almanlarla işbirliği yaptıkları için, Orta Asya'ya ve Sibirya'ya sürüldüler. Yaşadıkları bölge olan Balkariye de, Gürcistan Sovyet Cumhuriyetine katıldı. 1957 senesinde çıkartılan bir kanunla, Balkarların büyük bir kısmı, Orta Asya'dan geri getirildiler. Kabartay Balkar Özerk Cumhuriyetine yerleştirildiler. Nüfusları 66.000 civarında olan Balkarlar, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin dağılışından beri, yeni sistem içinde hayatlarını sürdürmektedirler.

Balkarlar, Malkar til (Malkar dili) ve Tau til (Dağlı dili) olarak adlandırdıkları, Kıpçakça kökenli bir dil konuşurlar. Balkarca'nın, dilbilgisi bakımından Karaçayca ile ortak özellikleri vardır. 1926 senesine kadar İslam harflerini kullanan Balkarlar, daha sonra Latin alfabesini ve 1940'ta da Kiril alfabesini benimsediler. Gelişmiş bir yazılı edebiyatları olmamasına rağmen, zengin bir sözlü edebiyatları vardır.

BAYAT BOYU (BAYATLAR)

Oğuz boylarından biri. Bozokların Gün-Hanoğulları koluna bağlıdır.

"Devleti ve nimeti bol, devlet ve nimet sahibi" manâsına gelen Bayat boyunun ongunu (sembolü), şahin; şölenlerdeki et payları, "sağkarı yağrın" (sağ kürek kemiği) kısmıdır. Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lügati't-Türk'te Oğuz boylarının dokuzuncusu olarak, Bayat boyunu göstermiştir.

Oğuzların sağ kolunda bulunan Bayat boyu, ekseri Oğuz hanlarının çıktığı dört Bozok boyundan biridir. Diğer Oğuz boyları gibi Sirüderya (Seyhun) Nehri kıyılarında ve kuzeydeki bozkırlarda yaşayan Bayat boyu, İslamiyet'ten önceki tarihinde, Korkut Ata (Dede Korkut) ile temsil edilmiştir. Bayat boyundan Kara Hoca'nın oğlu Korkut Ata, akıllı, bilgili ve keramet sahibi bir insandı. "Ala atlı kiş tonlu" Kayı İnal Yavku ile ondan sonra gelen hükümdarlar devrinde çıkan birçok zor siyasî meseleler, Korkut Ata'nın dirayeti sayesinde halledilmiştir.

Diğer Oğuz boyları gibi, İslamiyet'i kabul eden Bayat boyunun bir kısmı, 11. yüzyılda Selçuklu hükümdarları idaresinde, Horasan ve İran üzerinden Anadolu ve Suriye'ye geldiler. Ana-

dolu'ya gelenlerin bir kısmı, uçlara yerleştiler. Bir kısmı ise göçebeliği bırakarak, Batı ve Orta Anadolu'da köyler kurdular. Bu bölgelerde görülen ve bazısı günümüze kadar gelmiş olan yer adları, Bayat boyunun Anadolu'ya yerleştiği devirlere aittir.

Orta Asya'da kalan, Bayat boyuna mensup bir kısım oymaklar ise, 13. yüzyılda Moğol istilasından kaçarak, Doğu Anadolu, Suriye ve Irak'a geldiler. 14. yüzyılda Kuzey Suriye'de, Bozok kolunun Avşar ve Beydilli boylarıyla birlikte yaşadılar. Yaz aylarında, yaylak olarak, Anadolu içlerine göçtüler.

Kuzey Suriye'de bulunan, Avşar ve Beğdilli boylarıyla birlikte 40.000 çadırdan fazla olan Türkmenlerin Bozok kolunu meydana getiren Bayatlar, bazı siyasî hadiselerle katıldılar. Büyük bir ihtimalle Dulkadiroğulları Beyliğini kurdular. Maraş ve Elbistan bölgesinin yeniden iskânına katıldılar. 15. yüzyılın başlarında, Kara Tatarlardan boşalan Yozgat ve komşu yörelerde, Bozok oymakları yurt tuttu. Bunlar arasında, kalabalık sayıda Bayatlar da vardı. Bu Bayatlar, kışın Kuzey Suriye'ye gittikleri için, Şam Bayatı adını aldılar. Şam Bayatı'nın, bir kısım Akçalı (Ağçolu) ve Akçakoyunlu (Ağçakoyunlu) boylarının kollarıyla birlikte, Kaçar boyunu teşkil ettiler. 15. yüzyılın sonlarına doğru Kuzey Azerbaycan'daki Gence yöresine giden Kaçarların bir kısmı, 17. yüzyılın başlarında İran'ın Esterabad yöresine göç ettirildi. 18. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak, 1925 senesine kadar İran'ı idare eden Kaçar Hanedanı, bu Kaçar koluna mensup olup Şam Bayatı'ndan çıkmış olması mümkündür.

Bozok'ta (Yozgat ve civarı) kalan Şam Bayatı kolu ise, çiftçilik yaptığı arazide köyler kurarak, tamamen yerleşik hayata geçtiler. Bayatların önemli bir kolu da, 15. yüzyılın sonunda Akkoyunlu fethi üzerine, İran'a göç etti. Bunların bir kısmı Azerbaycan'da, önemli bir kısmı da Hemedan'ın güneydoğusundaki Kezzaz ve Girihrud yöresinde yerleşti.

Akkoyunlu Devleti'nin yıkılmasından sonra İran'a hakim olan Safevîler'in hizmetinde, birçok Türkmen topluluğu gibi, önemli miktarda Bayat da vardı. Cins atlar yetiştiren ve 10.000 çadırından ibaret olan bu Bayatların beyleri, Şah Abbas tarafından Azerbaycan'daki sancaklara tayin edildi. Böylece, bu yörede yaşayan Bayatlar dağıldı.

Aynı yüzyılda Horasan'da Nişabur bölgesinde de Bayatlar yaşıyordu. Ancak, bu Bayatların Türk olmayıp Moğol asıllı oldukları anlaşıldı. Onlara, Kara Bayat adı verildi. Asıl Bayatları bunlardan ayırt etmek için, Akbayat veya Özbayat denildi.

19. yüzyılın başlarında Akbayatların, Azerbaycan'da 5000 kişi, Tahran çevresinde 3000 kişi, Şiraz taraflarında 3000 kişi olmak üzere üç kol halinde yaşadıkları tespit edildi. Karabayatlar ise Nişabur dolaylarında oturuyorlardı.

Suriye ve Doğu Anadolu'nun Osmanlı Devleti topraklarına katılmasından sonra, bir kısım Bayatlar da diğer Türkmenler gibi geleneksel göçebe hayatlarını sürdürdüler. Yerleşik hayata geçenler de, köy hayatı içinde uzunca bir müddet yaylaya çıkma geleneğini bırakmadılar. Fakat, Osmanlı toplum yapısı içinde kaynaştılar. Boy adlarıyla anılmaz oldular.

Kanuni Sultan Süleyman Han devrinde, Kuzey Suriye'deki ana Bayat kolu, yirmi obadan meydana gelmişti. Fakat bu obaların nüfusları fazla değildi. 16. yüzyılın ikinci yarısında boyun başında bulunan Bozca adlı boy beyi ailesi, boy halkından birçok kimseyi de yanına alarak İran'a gitti. Bunlar, orada Bozcalı adıyla anıldılar ve varlıklarını geçen yüzyılın sonlarına kadar korudular.

Anadolu'da kalan Bayatlar, Pehlivanlı ve Reyhanlı gibi güçlü obalar olarak hayatlarını sürdürdüler. 17. yüzyılda Bayat obalarından çoğu Pehlivanlıların, geri kalanları da Reyhanlıların etrafında toplandılar. Böylece, 18. yüzyılda Pehlivanlılar, 15.000

çadıra sahip güçlü bir oymak halinde Bozok'ta oturdular. Reyhanlılar ise 3000 çadıra yükselerek, yaz mevsimini Sivas'ın güneyindeki Yeni İl'de, kışı da Amik Ovasında geçirdiler. 19. yüzyılda Pehlivanlıların çoğu, Yozgat-Ankara arasındaki yörede yerleştiler. Reyhanlılar ise 1865 senesinde Amik Ovasında yerleştirildiler. Böylece, Reyhanlı kasabası meydana geldi. Bayat boyunun Kuzu Güdenli oymağı, Kayseri'nin Bucakkışla yöresinde toprağa bağlandı.

Irak'ın Kerkük bölgesinde yerleşmiş olan Bayatların, geçen yüzyılın başlarında, 2000 çadır kadar olduğu tespit edildi. Bu bayatların, İran Bayatlarından olması muhtemeldir.

Anadolu'nun Türk yurdu haline getirilmesinde ve İslamiyet'in yayılmasında büyük hizmetleri olan Bayat boyundan, büyük şahsiyetler yetişti. Oğuz elinin büyük manevî şahsiyeti Dede Korkut (Korkut Ata), şair Fuzulî, Cem Sultan adına Osmanlı Hanedanının eski atalarına dair Câm-ı Cem-Âyin adlı eseri yazan Mahmud oğlu Hasan, Bayat boyundan yetişen ünlü şahsiyetlerdir.

ÇAVULDUR BOYU

(Çavuldurlar) Yirmi dört Oğuz boyundan biri.

Üçokların Gök Han Oğulları koluna bağlı olup, alâmet olarak sungur/akdoğan kuşunu kullanırlardı. “Nâmuslu ve ünü uzaklara yayılmış” manâsına gelen “Çavuldur” kelimesi bazı kaynaklarda “Çavundur” şeklinde geçer. Çavuldur boyu, 10. yüzyılda diğer Oğuz boylarıyla birlikte yurtlarından Mangışlak/Siyahkûh Yarımadasına göç etti. Bir kısım Çavuldur mensubu, Mangışlak'ta kalırken, bir kısmı Selçuklular'la birlikte Anadolu'ya geldi. Bunlardan Emir Çavuldur, Sultan Alparslan'ın; Çavuldur Caka da Danişmend Gâzi'nin Anadolu fetihlerine komutan olarak iştirak ettiler. Bu akınlarla gelen Çavuldurlardan Anadolu'ya gelip yerleşenler de oldu. Kurdukları köylere, boylarının adlarını verdiler. Bu isimle Anadolu'da, 16. yüzyılda on altı, 20. yüzyıl ortalarında on yedi köyün varlığı tespit edilmiştir.

Mangışlak Yarımadasında kalan Çavuldur boyu mensupları ise, 16. yüzyılda Kalmukların baskısıyla Kafkasya'nın kuzeyine göç ettiler.

KAÇARLAR

Türkistan, Âzerbaycan, İnan ve Anadolu'da yaşıyan Türkmen kabilesi ve İnan'da (1796-1925) tarihlerinde iktidar olmuş hanedan. Kaçar adı, Türkçe kaçmak kelimesinden türetilmiştir.

Moğollar (1206-1320) devrinden beri, Hazar Denizi kıyılarında otururlardı. İlhanlılardan Hülâgu Hanın (1256-1264), Alamut Batınilerine ve Suriye'ye karşı giriştiği seferlere katılan Kaçarlar; Irak, Suriye ve Anadolu'ya kadar yayıldılar. İlhanlı Devleti yıkıldığı zaman, Suriye hududuna yerleştiler. Timur Han, Suriye'yi ele geçirince, onları esas vatanları olan Türkistan'a yolladı. On altıncı yüzyılın başında kurulan Safevî Devleti'nin (1502-1732) kurucusu Şah İsmail'i (1502-1524) destekleyen Kaçarlar; bu devirde vezirlik, başkumandanlık, beylerbeylik dahil, devlet kademelerinde vazife aldılar. Safevîlerin yıkılmasıyla, 18. yüzyılda, Afşarlar (1736-1749) ile mücadele ettiler. Afşarlı Nâdir Şah'a (1736-1747) düşmanca davranan Kaçarlar, Kuzey İnan üzerinden Âzerbaycan'a yayıldılar. Kaçarlı Mehmed Ağanın Âzerbaycan valiliği sırasında, İnan'daki hakimiyetleri kuvvetlendi. Zendlere (1749-1796) karşı 1779'da, Şiraz'da zafer kazanan Mehmed Ağa, İsfahan bölgesini alarak, şahlığını ilan etti.

1796'da Zendlerin hakimiyetine son veren Mehmed Ağa, İran'ı bütünüyle zaptetti.

Böylece, 1796'da kurulan Kaçar Devleti, Ruslarla mücadele edip, 19. yüzyılda Avrupa devletleriyle diplomatik münasebetler kurdu. Feth Ali Şah (1797-1834) devrinde, Fransa ve İngiltere'nin yanına çekilmek istenen İran'daki Kaçar Devleti, Çarlık Rusyası'nın Hint Okyanusuna inme politikasına karşı, ordusunu kuvvetlendirerek, Avrupa'dan teknik eleman, silâh ve malzeme getirtti. Feth Ali Şah, İran-Rus Harbi (1826-1828) sonunda imzalanan Türkmençay Antlaşması ile, İran ve Kafkaslar havali-sindeki haklarını Rusya'ya vererek, Hazar Denizindeki Rus hakimiyetini kabul etti. Muhammed Şah (1834-1848) devrinde, Kuzey İran'da Acem asıllı Elbab Ali Muhammed'in talebesi İslâm düşmanı Bahâullah'ın kurduğu "Bahâîlik" ortaya çıktı. Bahâîler, Kaçarlı iktidarını tehdit edip, isyanlar çıkardı. Nâsireddin Şah (1848-1896), Bahaîleri kılıçtan geçirdi ise de, bir fedai tarafından öldürüldü. Doğu'nun fethedilmesi için Afganistan ve Herat'taki mücadeleler, Hindistan'daki Gürgâniyye (Babür) Devleti'nin (1526-1858) İngilizler tarafından yıkılmasına kadar devam etti.

Rusya, İngiltere ve Fransa'nın, İran bölgesindeki rekabeti, Kaçarlar Devleti üzerinde Avrupa devletlerinin iktisadî hakimiyetini arttırdı. Muzaffereddin Şah (1896-1907) devrinde, liberalizm ve meşrutiyet verilmesini isteyenlerin hareketleri karşısında, 1 Ocak 1907'de Meclis-i Şûrâ-yi Millî açıldı. Muzaffereddin Şah'tan sonra tahta geçen Muhammed Ali Şah (1907-1909), Meşrutiyet Anayasasını ilan etmesine rağmen, tatbik ettirmemesi üzerine, Âzerbaycan ve diğer eyaletlerde, Kaçarlı Hanedanına karşı, silâhlı mücadeleler ile isyanlar başladı. Muhammed Ali Şah'ın, Rus ve İngiliz kontrolündeki iktidarına ihtilalciler son verince, yerine oğlu Ahmed Şah (1909-1925) geçti. Birinci Dünya Harbinde tarafsız kalan Kaçarlar Hanedanının ülkesi, Ruslar ve

İngilizler tarafından muharebe alanı olarak kullanılıp, buradan Osmanlı Devleti'ne saldırılar tertiplendi. Harp sonrasında, İran'da mahallî isyanlar ve ayrılma taraftarı hareketler gelişti. Bolşevik Rus orduları Kuzey İran'a girdi. İngilizler, Ahmed Şah'ı 1923'te Londra'ya götürünce, yerine, saltanat nâibi ve ordu başkumandanı Ali Rıza Han vekalet etti. 1924'te İran Millî Meclisini elde eden Ali Rıza Han, 1925'te kanlı bir darbe yaparak, Kaçarlar Hanedanına son verip, Pehlevî hükümetini (1925-1979) kurdu. Pehlevî hükümeti devrinde, Kaçarlar Hanedanından ve kabilesinden birçok devlet adamına vazife verildi.

Kaçarlar, bugün, Türkistan, Âzerbaycan ve kalabalık bir şekilde Esterâbat dahil İran'da yaşamaktadır.

KAYI BOYU

Oğuzların 24 boyundan biridir. Gün Han Oğulları koluna bağlı olup, Ongunu (kutsal hayvanı) şahindir. Oğuz boylarıyla ilgili ilk bilgiler

Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lugati't-Türk adlı eserinde derlenmiştir. Reşideddin'in Camiü't-Tevarih ve Yazıcıoğlu Ali'nin Selçuknamesi (Tarih-i Al-i Selçuk) sinde Kayı boyu ile ilgili bilgilere yer verilmektedir.

Reşideddin'in verdiği bilgiler Oğuzların İslam dinini benimsemelerinden önceki dönemi kapsadığından dolayı büyük önem taşır. Bu kaynakta ve diğer kaynaklarda boylar listesinin en başında yazılması, Kayı boyunun Oğuzlar arasındaki toplumsal ve siyasal konumunun yansımasıdır.

Kayı Boyu (Kayılar) Oğuzların Bozok kolundan, Osmanlıların da mensup olduğu bir boy.

Kayı kelimesi; "muhkem, kuvvet ve kudret sahibi" demektir. Kayı boyunun damgası, iki ok ve bir yaydan ibaretti. Oğuz Han oğlu Gün Han oğlu Kayı'nın, bu boyun cediti olduğu söylenir. Yirmi sene hükümdarlık yapan Kayı'nın nesli, uzun yıllar bu makamda kalmıştır. Bu sebeple Kayı boyu, Oğuz boyları ara-

sında ilk sırada gösterilmektedir. Dede Korkut da eserinde, gelecekte hanlığın geri Kayı'ya döneceğini bildirerek, Osmanlıları haber vermiştir.

Kayılar, Selçuklular'la birlikte, fetih esnasında ve daha sonraları Anadolu'ya gelip, değişik bölgelerde yerleştiler. Osmanlı Devletinin kuruluşunda, esas nüveyi teşkil ettiler. Osmanlılar zamanında, Rumeli'nin fetih ve iskânına katıldılar.

Sultan İkinci Murad, soyunun bu boya mensubiyetini göstermek için, sikkelerine, Kayı boyuna ait iki ok ve bir yaydan müteşekkil damgayı koydurmuştur. Sonraki padişahların bastırdıkları sikkelerde görülmeyen Kayı damgasının, Kanunî'ye kadar çeşitli eşya ve silâhlar üzerine konulmasına devam edilmiştir.

Kayı boyuna mensup Karakeçili göçebe oymağı, eski zamanlardan beri her yıl, Söğüt'teki Ertuğrul Gâzi Türbesini ziyaret etmekte ve bununla ilgili şenlikler yapmaktaydı. Sultan İkinci Abdülhamid Han, bu ziyaret ve şenliklere resmî bir hüviyet kazandırdı. Kendi oymağı saydığı Karakeçili gençlerinden, Ertuğrul Alayını teşkil ettirdi. Bu oymak mensuplarını, ziyarete gelen Alman imparatoruna, "akrabalarım" diyerek takdim etti.

"Ertuğrul'un ocağında uyandım,

Şehidlerin kanlarıyla boyandım."

beytiyle başlayan bir marş bestelenip, yıllarca dillerde söylenip, gönüllerde yaşatıldı.

Bugün, Kayı boyu mensupları, genellikle; Eskişehir, Mihalicçık, Orhaneli, Isparta, Burdur, Fethiye, Muğla, Aydın ve Ödemiş civarındaki köylerde yerleşmişlerdir.

KINIK BOYU

Selçuklu Hanedanının mensup olduğu Oğuz boyu. Yirmi dört Oğuz boyundan biridir. Üç-ok boylarındandır.

Kınıklar Selçukluların kuruluşunda ve Anadolu'nun fethinde büyük rol oynadılar. On üçüncü yüzyılda kalabalık bir kitle halinde Suriye'de mevcut olan Türkmen grubu arasında Kınıklar da bulunuyordu. Diğer boylarla birlikte Kınıklar da Memluklerin yanında yer alarak Çukurova'nın fethine katıldılar. Çukurova'da Ceyhan Irmağından Gavur Dağına kadar uzanan bölgede ve bugünkü Osmaniye kazası ile Ceyhan kazasının bir kısım topraklarını içine alan bölgede yurt tuttular.

On dördüncü yüzyılın son yarısında, Memluklerle araları açıldı. 1378'de üzerlerine gelen Memluk ordusunu, diğer Üç-oklu Türkmenlerle beraber yendiler. Fakat Memlukler, Üç-ok boyları arasına tefrika soktular. 1383'te Kınıklar, Yüreğirlere saldırdılar. Daha sonra, Kadı Burhaneddin'in ülkesinde kargaşalıklar çıkardılar. Bu hadiselerden sonra Kınıkların adı siyasi sahne de gözükmez oldu.

Kınıklar, Osmanlı fethinin ilk yıllarında toprağa bağlandılar. On dokuzuncu yüzyıla kadar Çukurova'da Kınık adını taşıyan

bir kaza vardı. Muhtemelen bugünkü Toprakkale eski Kınık Kalesi olmalıdır. Kalenin kuzey doğusunda yer alan kasabada 1522'de iki mahalle 1547'de beş mahalle vardı. Ayrıca kazaya yetmiş beş köy ve mezra bağlı idi. Kınık kasabası ve köyleri 17. yüzyılda harab oldu. On altıncı yüzyılda Haleb'de Ankara'da ve Aydın'da Kınık boyuna mensup cemaatlerin yaşadığı bilinmektedir. On yedinci yüzyılda Sivas'ta da bir Kınık cemaatinin mevcudiyeti görülmektedir. Bugün Anadolu'da Kınık adını taşıyan pek çok köy ve İzmir'e bağlı Kınık kasabası vardır.

PEÇENEKLER

Türk boylarından. Oğuzların Üç-ok koluna mensupturlar. İslam kaynaklarında “Beçene, Beçenek, Biçene”; Anadolu ağzında “Peçeneke, Beçenek” olan boyun adı, “iyi çalışır, gayret gösterir” manasındadır. Peçeneklere

Bizanslılar “Patzinak”, Latinler “Bissenus”, Ruslar “Peçenyeg”, Macarlar “Beşennyö”, Ermenilerin “Badzinag” dedikleri, kaynaklarda yazılıdır. Asıl yurtları, Orta Asya’da, Seyhun (Sirderya) ile İdil (Volga) nehirleri arasındadır.

9. yüzyılda Hazar Hakanlığı ve Oğuzlar’ın baskılarıyla, asıl yurtlarını terk edip, batıya göç etmeye başladılar. Yayılma istikametleri Karadeniz’in kuzeyinden Balkanlara doğru idi. Hazar Hakanlığı, Rus Knezlikleri, Bizanslılar ve Balkan kavimleriyle mücadele ettiler. 860-880 yılları arasında Don-Kuban nehirleri boyunca gelen Peçenekler, Macarları bu havaliden uzaklaştırdılar. Don Nehrinden, Dinyeper’in batısına kadar yayıldılar.

915’te, Rusların ataları olan Kiyef Rus Knezliği’ne, ilk Peçenek akını yapıldı. Rusları, Karadeniz kıyılarına indirmemek için, 915’ten 1036 yılına kadar, on biri büyük olmak üzere pek çok akın yaptılar. Peçeneklerin, Rusları Karadeniz’e indirmemeleri,

Bizanslıların menfaatineydi. Bizanslılar, 1018 yılına kadar, Peçeneklerle dost geçinmeye çalıştılar. 1026, 1035, 1036'da, Balkanlara akın tertip ettiler.

Peçenekler 300 yıllık tarihleri boyunca yerleşik hayat düzeyine geçemediler ve merkezi bir devlet kuramadılar. Oba, oymak, boy, urug şeklinde teşkilatlanmışlardı. Her uruğun bağımsız olarak hareket edebilen bir başbuğu vardı.

Peçenekler devamlı olarak savaşla uğraştıklarından at ve silaha çok değer verirdiler. Silahları ok, yay ve kılıçtı. Peçenekler genellikle Şaman dinindeydiler. ölümden sonra da ruhun yaşadığına inandıkları için mezarlarına yiyecek ve ölünün hayat-tayken kullandığı eşya ve silahlarını da gömerlerdi. Mezarlar kalın bir toprakla örtülür ve bunun üzerine balbal dikilirdi.

KIPÇAKLAR

Kıpçaklar (Kumanlar) Avrupalıların “Kuman” adını verdikleri kuzey Türkleri.

Kıpçakları, Bizanslılar “Kumanos”, Macarlar “Kun”, Ruslar “Polovets”, Almanlar “Falben” adıyla bilirler. İslamî kaynaklar ise “Kıpçak” (Kıfşak, Hıfşak) diye zikrederler. Genellikle, beyaz tenli, sarı saçlı ve mavi gözlüdürler. Batı Göktürkleri'nin bir kolu olduğu söylenen Kıpçakların, Kimek, Yimek, Kanglı ve Oğuz gibi Türk boyları ile irtibatları vardır.

Karahıtayların baskını ile, Güneybatı Sibiry'a'da İrtiş ve Ural nehirleri arasındaki yurtlarından, 11. yüzyılda çıkarıldılar. Volga üzerinden batıya göçtüler. Özi (Dinyeper) Nehrine kadar Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara hakim oldular. Buralar “Deşt-i Kıpçak” şeklinde kendi isimleriyle anıldı. Bölgede yaşayan Bulgar, Alan, Burtas, Ulah, Mordva ve Hazarlar'ı hakimiyetleri altına aldılar. Rus sınırında yerleşen Karakalpaklarla savaştılar. Ruslarla, uzun yıllar (1061-1220) süren savaşlar yaptılar. Esir aldıkları Rusları, Kırım'daki Bizanslı tacirler vasıtasıyla Akdeniz ülkelerine sattılar. Bilhassa Rus knezleri arasındaki mücadelelerde yardıma çağrılmaları sebebiyle, akınlarını büsbütün arttırdılar.

dılar. On ikinci yüzyıl boyunca Ruslarla savaştılar. Rusların meşhur İgör Destanı, 1185'te Kıpçaklara karşı düzenledikleri, fakat yenildikleri seferi konu almaktadır. Beylikler hâlinde yaşayan Kıpçaklar, çevreyi bu şekilde kontrol altında tutmalarına rağmen, tam bir birlik sağlayamadılar.

1222 yılında Moğollar, Kafkasları Derbent geçidinden aşarak Kıpçaklar üzerine yürüdüler. Ancak Kıpçak Başbuğları, Rus knezleri ile işbirliği yapıp, Moğolları Kalka Nehrine kadar sürdürdüler. 1223'te yapılan Kalka Meydan Muharebesinde ise Rus knezleri ve Kıpçaklar müthiş bir bozguna uğradılar. Birçok Rus köy ve şehri yakılıp yıkıldı. 1236'da Batu Han, batı seferine çıktı. Rusları yendikten sonra İdil ile Özi nehirleri arasındaki bozkırlarda yaşayan Kıpçakları dağıttı (1239). Kıpçaklardan bir kısmı, Özi'nin batısına gidip kitleler hâlinde Macaristan'a girdiler. Bir kısmı ise, Orda İdil (Volga) sahasına yani Bulgar Türklerinin yurduna ulaştılar. Bulgar Türkleri, Kıpçaklarla kaynaşıp Kazan Türklerini meydana getirdiler. Batu Han, Macaristan'ı da itaatine aldıktan sonra, ordularını İdil'e kadar çekti ve Aşağı İdil boyunda, Altınordu Devleti'nin temelini attı (1242).

Yerli Kıpçak Türkleri, işgalci Moğolları, kısa zamanda kültürlerinin etkisi altında erittiler. Devlet adeta bir Kıpçak devleti hâlini aldı. Moğolların sadece adı kaldı. Türkçe konuşup Türkçe yazmaya başladılar. Bilhassa Batu'nun oğlu Berke Hanın Müslüman olması, Moğollar arasında İslâmiyet'in hızla yayılmasına yol açtı. İslâmiyet, 922 yılında Bulgar Hanı Almas Hanın Müslüman olarak Abbasî halifelerine tâbi olmasından sonra, bölgedeki Türk boylarının ortak dini hâline geldi. Yüzyıllarca, Rusları, Sibiryaya soğuşuna mahkûm eden Kıpçak Türklerinin hakim olduğu Altınordu Hanlığı, Timurlular'la giriştiği mücadele sonunda zayıf düştü.

Altınordu'nun hakim olduğu bölgelerde, Kazan (1437-1552) ve Kırım (1430-1783) hanlıkları kuruldu. Bu hanlıkların nüfusu,

Kıpçak Türklerinden meydana geliyordu. Kazan Hanlığı'ndaki taht kavgaları, Rusları iyice güçlendirdi. 1552'de Korkunç İvan, Kazan Hanlığını yıktı. 1783'te Kırım Hanlığı, Rusya hakimiyetine girdi. Osmanlılar'ın zayıf dönemlerini iyi kullanan Ruslar, işgal ettikleri bölgelerdeki cami ve medreseleri yakıp yıktılar. Birçok Müslüman, Osmanlı topraklarına göç etti. Geride kalanlar, Rusların korkunç zulümlerine maruz kaldılar. 1917 Bolşevik ihtilali ve sonrasında din tamamen yasaklandı. Fakat bölgede meskûn olan Müslüman ahali, benliğini İslâmiyet sayesinde korudu. 1990'lara doğru dinî inançların serbest bırakılması ile bölgede İslâmiyet, eski günlerine kavuşma yolunda hızla ilerlemektedir.

Macaristan ve Romanya gibi ülkelere gidip yerleşen Kıpçaklar, Hıristiyanlaşarak benliklerini kaybettiler. On ikinci yüzyıl ve sonrasında, Mısır'daki Eyyubî ve Memlûklü devletlerine satılan Kıpçak çocukları, zamanla devletin idaresini ele geçirdiler. 1250-1382 yıllarında, Mısır'ı Kıpçak asıllı Memlûk hükümdarları idare ettiler.

OĞUZLAR

Oğuzlar bugün; Türkiye, Balkanlar, Azerbaycan, İran, Irak ve Türkmenistan'da yaşayan Türklerin ataları olan büyük bir Türk boyu. Oğuzlara Türkmenler de denir. Oğuz kelimesinin türeyişiyle ilgili çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. Kelimenin boy, kabîle mânâsına gelen "Ok" ve çokluk eki olan "z"nin birleşmesinden "Ok-uz" (oklar, koylar) anlamında olduğu ileri sürüldüğü gibi, oyrat (haşarı, yaramaz) kelimesinin eş anlamlısı olduğunu iddiâ edenler de vardır. Ancak kelime, Anadolu ağızlarında "halim selim, ağırbaşlı" mânâlarına da kullanılmaktadır. Arap kaynaklarında ise "guz" veya "uz" şeklinde geçmektedir.

İlk zamanlar Üçok ve Bozok adlarıyla iki ana kola ayrılmış olan Oğuzlar, daha sonraki devirlerde, Dokuz Oğuz, Altı Oğuz, Üç Oğuz adlarında boylara da ayrıldılar. Oğuzlar, yirmi dört boydan meydana gelmişti. Bunlardan on ikisi Bozok, on ikisi Üçok koluna bağlıydı. Târihçiler, hazırladıkları cedvellerde Oğuz boylarının adlarını, sembollerini ve ongunlarını (armalarını) göstermişlerdir. Buna göre, Bozoklar; Kayı, Bayat, Alka Evli, Kara Evli, Yazır, Dodurga, Döğer, Yaparlu, Afşar, Begdili, Kızık, Kargın; Üçoklar ise; Bayındır, Peçenek, Çavuldur, Çepnî, Salur, Eymur, Ala Yundlu, Yüreğir, İğdir, Büğdüz, Yıva, Kınık boylar-

rına ayrılmışlardı. Bugün Türkiye’de yirmi dört Oğuz boyuna âit işâret ve yer adlarına çok rastlanmaktadır.

Oğuz adına ilk defâ YeniseyKitâbelerinde rastlanmaktadır. Barlık Irmağı yöresinde bulunan bu kitâbelerde; “Altı Oğuz bunda” sözü yer almaktadır. Öz Yiğen Alp Turan adlı bir beye âit olan bu kitâbelerin yazıldığı devirde, Oğuzlar, Göktürklerin hâkimiyeti altında altı boy hâlinde Barlık Irmağı kıyılarında yaşamakta idiler.

Oğuz teşkilâtı, yirmi dört boyun çıkardığı sülâleler ve meşhûr şahsiyetleri:

BOZOKLAR

Boz-Oklar: Dış Oğuzlar da denip, Sağ kolu teşkil ederler. (Bkz. Oğuz Kağan Destanı)

1. Gün-Alp/Gün-Han: Sembolü şahin. Oğulları: a) Kayıg-/Kayı-Han: "Sağlam, berk" mânâsındadır. Üç kıta ve yedi denize altı yüz yıldan fazla hâkim olan Osmanlı sülâlesi bu boydandır. Kayı Boyundan Ertuğrul Gâzi ve her biri birer müstesnâ şahsiyete sâhip çoğu dâhî, cihangir, kumandan, şâir ve sanat-kâr olan Osmanlı sultanları, Kayı Han neslinin kıymetini göstermeye kâfidir. b) Bayat: "Devletli, nîmeti bol" mânâsındadır. Maraş ve çevresine hâkim olan Dulkadiroğulları, İran'da Kaçarlar, Horasan'da Kara Bayatlar, Maku ve Doğubeyazıt hanları, Kerkük Türkmenlerinin çoğu bu boydandır. Dede Korkut kitabını 1480'de Hicaz'da yazan Tebrizli Hasan ve meşhûr şâir Fuzûlî bu boydandır. c) Alka-Bölük/Alka-Evli: "Nereye varsa başarı gösterir" mânâsındadır. Türkiye ve Âzerbaycan'daki Alaca, Alacalılar adı taşıyan yerler bu boyun hâtırasıdır. d) Kara-Bölük-/Kara-Evli: "Kara otağlı (çadırı)" mânâsındadır. Karalar ve karalı gibi coğrafi yer adları bunlardan kalmaz.

2. Ay-Alp/Ay-Han: Sembolü kartal. Oğulları: a) Yazgur-/Yazır: “Çok ülkeye hâkim” mânâsındadır. Ab-Yabgu devrindeki Yenibent Yabguları, Batı Türkistan’daki Cend Emirleri, Karadağ denilen Horasan Yazırları, Ahıska’dan aşağı Kür boyundaki Azgur-Et (Azgur Yurdu) Kalesi, Kürmanç Kürtlerinin Azan Boyu, Toroslardaki Gündüzoğulları Hânedânı bu boydandır. b) Tokar-/Töker/Döger: “Dürüp toplar” mânâsındadır. Yenikentli Vezir Ayıdur, Harput-Diyarbakır-Mardin hâkimleri, Artuklular, Sincar-Siverek, Suruç arasında hâkim eski Caber Beyleri, Memlûkler devrinde Halep Dögeriyle Hama Dögerleri, bugünkü Mardin-Urfa arasında yirmi dört oymaklı Kürt Dögerleri, Hazar Denizi doğusundaki Saka Boyu Takharlar; Şavşat’taki Ören kale, Tokharis ve Malatya’nın Tokharis bucağı, Dağıstan’daki Digor ve Kars ve Arpaçay sağındaki Digor kazâsı bu boydan hâtıradır. c) Totırka/Dodurga/Dödürge: “Ülke almak ve hanlık yapmak” mânâsındadır. Sivas doğusundaki Tödürgeler bu boydandır. d) Yaparlı: “Misk kokulu” mânâsındadır. Zaza Çarekliler ve misk ticâreti yapan Yaparı Oymağı bu boydandır. Yaparı Oymağının Akkoyunlu ve Giraylı câmilerinin mihrap duvar harcına bu güzel itriyattan kattıklarından hâlâ hoş kokmaktadır. Diyarbakır ve Kırım’da hâtıraları vardır.

3. Yıldız-Alp/Yıldız Han: Sembolü tavşancıl. Oğulları: a) Avşar/Afşar: “Çevik ve vahşî hayvan avına hevesli” mânâsındadır. Hazistan Beyleri, Konya’daki Karamanoğulları, İran’daki Avşarlı Nâdir Han ve Hânedânı, Ürmiye ve Horasan Afşarları bu boydandır. b) Kızık: “Yasakta pek ciddi ve kuvvetli” mânâsındadır. Gaziantep, Halep ve Ankara çevresindeki Kızıklar, Doğu Gürcistan’da ve Şirvan batısındaki ovaya Kızık adını verenler bu boydandır. c) Beğdili: “Ulular gibi aziz” mânâsındadır. Harezmşahlar, Bozok/Yozgat-Raka/Halep çevresindeki Beğdililer, Kürmanç Badılları bu boydandır. d) Karkın/Kargın, “Taşkın ve doyurucu” mânâsındadır. Akkoyunlu-Dulkadiroğlu ve Halep-Hatay

bölgesindeki Kargunlar, Doğu Anadolu ve Âzerbaycan'daki ilkbaharda eriyen karların suları ile kopan sel ve su kabarmasına da Kargın/Korkhun denilmesi bu boyun adındandır.

Üç-Oklar: İç Oğuzlar da denilip, sol kolu teşkil ederler.

1. Gök-Alp/Gök Han: Sembolü sunkur. Oğulları: a) Bayundur/Bayındır: "Her zaman nîmetle dolu yer" mânâsındadır. Akkoyunlular sülâlesi, İzmir'den Âzerbaycan'daki Gence'ye kadar Bayındır adlı yerler bu boydan gelir. b) Beçene/Beçenek-/Peçenek: "İyi çalışkan, gayretli" mânâsındadır. Karadeniz kuzeyi ile Balkan Yarımadasına göçen ve 1071 Malazgirt ile 1176 Miriokefalon Meydan Muhârebelerinde Bizanslılardan ayrılarak Selçuklular safına geçen Peçenekler, Dicle Kürmançlarının iki ana kolundan güneydeki Beçene Kolu, Ankara-Çukurova Halep bölgelerindeki Türkmen oymaklarından Peçenekler bu boydandır. c) Çavuldur/Çavındır: "Ünlü, şerefli, cavlı" mânâsındadır. Türkmenistan'da Mangışlak Çavuldurları, Çorum çevresindeki Çavuldur ve Anadolu'daki Çavdar Türkmen oymakları, Erzurum ve çevresindeki Çoğundur adlı köyler bu boyun adından gelmektedir. d) Çepni: "Düşmanı nerede görse savaşır hemen çarpan, vuran ve hızlı savaşan" mânâsındadır. Rize-Sinop arasındaki çok usta demirci Çepniler veÇebiler, Kırşehir, Manisa-Balıkesir çevresindeki ve Kars ile Van bölgelerinde Türkmen Oymağı Çepniler bulunmaktadır.

2. Dağ-Alp/Dağ Han: Sembolü uçkuş. Oğulları: a) Salgur-/Salur: "Vardığı yerde kılıç ve çomağı ile iş görür" mânâsındadır. Kars ve Erzurum hâkimi Salvur Kazan Han Sülâlesi, Sivas-Kayseri hükümdârı âlim ve şâir Kâdı Burhâneddîn Ahmed ve Devleti, Fars Atabekleri, Salgurlular, Horasan'daki Teke-Yomurt ve Sarık adlı Türkmenlerin çoğu bu boydandır. b) Eymür-/İmir-/İmir: "Pek iyi ve zengin" mânâsındadır. Akkoyunlu, Dulkadirli ve Halep Türkmenleri içindeki Eymürlü/İmirli oymakları, Çıldır ve Tiflis'teki iyi halıcı ve keçeci Terekeme Oymağı bu boydandır. c)

Ala-Yontlup/Ala-Yundlu: "Alaca atlı, hayvanları iyi" mânâsındadır. Yonca kelimesi bu boyun hâtırasıdır. d) Yüregir/Üregir: "Dâimâ iyi iş ve düzen kurucu" mânâsındadır. Orta Toros ve Çukurova Üç-Oklu Türkmenlerinin çoğu, Adana'daki Ramazanoğulları bu boydandır.

3. Deniz Alp/Deniz Han: Sembolü çakır. Oğulları: a) İğdir/Yiğdir/İğdir: "Yiğitlik, büyüklük" mânâsındadır. İçel'in Bozdoğanlı Oymağı, Anadolu'da yüzlerce yer adı bırakan İğdirler, İran'da büyük Kaşkay-Eli içindeki İğdirler ve Kars'ın İğdir kazâsı, bu boyun hâtırasıdır. b) Beğduz/Bügdüz/Böğdüz: "Herkesi tevâzu gösterir ve hizmet eder mânâsındadır. Dicle Kürtleri ilbeği olup, hazret-i Muhammed'e (sallallahü aleyhi ve sellem) elçi giden (622-623 yılları arasında Medîne'ye varan), Bogduz-Aman Hânedânı temsilcisi ve Kürmanç'ın iki ana kolundan Bokhlular/Botanlar, Yenikent-Yabgullarından onuncu yüzyıldaki Şahmelik'in Atabegi Kuzulu, Halep Türkmenlerinden Bügdüzler bu boydandır. c) Yıva/lva: "Derecesi hepsinden üstün" mânâsındadır. Büyük selçuklu Sultanı Melikşâh (1072-1092) devrinde Suriye ve Filistin'i feth eden Atsız Beğ, 12. yüzyılda Hemedân batısında Cebel bölgesi hâkimleri Berçemoğulları, Haçlıları Halep çevresinde yenen Yaruk Beg, Güney-Âzerbaycan'daki Kaçarlı-YıvaOymağı bu boydandır. Ankara'da çok makbûl yuva kavunu bu boyun yerleştiği ve adları ile anılan köylerde yetişir. d) Kınık: "Her yerde aziz, muhterem" mânâsındadır. Büyük ve Anadolu Selçuklu devletleri, Orta Toroslardaki Üçoklu Türkmenler, Halep-Ankara ve Aydın'daki Kınık Oymakları bu boydandır.

ÖZBEKLER

Özbekler (Şeybaniler) 14. yüzyıldan itibaren Orta Asya'da hâkimiyet kuran, bugün çoğunlukla Özbekistan Cumhuriyetinde yaşayan Türk boyu.

Özbek halkının tarihinin ilk dönemlerine ait bilgi yoktur. Özbeklere bu ad, ilk olarak 1313-1340 yılları arasında hüküm süren, Altınordu Hükümdarı Gıyâseddin Muhammed Özbek tarafından verildi. Daha sonraları, 1412-1468 yılları arasında hüküm süren Ebü'l-Hayr'a bağlı Müslüman-Türklerin adı oldu.

Timur Han'ın 1405'te ölümünden sonra zayıflayan Timur İmparatorluğu parçalanmaya başladı. Bu sırada Aral Gölünün ve Seyhun Irmağının kuzeyindeki bölgede dağınık olarak yaşayan Özbekler, Ebü'l-Hayr'ın idaresinde toplanarak, 1428'de onu kendilerine han ilan ettiler. Kısa zamanda kuvvetlenip, çevredeki diğer boyları da hâkimiyetleri altına aldılar. Timurlulardan, Harezm'i alıp, Urgenc'i zaptettiler. Siriderya (Seyhun) Irmağı kıyısındaki Sıgnak, Arkuk, Suzak, Akkurgan, Özkent gibi şehirleri ülkelerine kattılar ve bunlardan Sıgnak'ı başşehir yaptılar. Türkistan taraflarına seferler düzenledilerse de, Kalmuklara yenilerek Sıgnak'a çekildiler.

Özbeklerin bu zayıf durumundan istifade eden Karay ve Canibek adlı başbuğlar, Özbeklerden bir kısmını etraflarında toplayıp, Çağatay Hanı Esenboğa'ya başvurarak, kendilerine yurt vermesini istediler. Esenboğa, onları, Çağatay Moğol İmparatorluğunun sınır bölgelerine yerleştirdi. Canibek ve Karay'a tâbi olarak Özbeklerden ayrılan göçebe boylara, daha sonra Kazak veya Kırgız Kazakları adı verildi. Kırgız Kazaklarını yeniden hâkimiyeti altına almaya çalışan Ebü'l-Hayr, 1468'de bir savaşta vefat etti.

Ebü'l-Hayr'ın vefatından sonra, Özbekler, Çağatay Moğol hükümdarı Yunus Hana yenilerek dağıldılar. Yunus Han, Ebü'l-Hayr'ın oğlu Şah Budak'ı öldürttü. Dağınık halde bulunan Özbekler, bu hadise üzerine Şah Budak'ın oğlu Muhammed Şeybek'in (Şeybânî) etrafında tekrar toplanarak güneye doğru inmeye başladılar.

Bu tarihten itibaren Şeybânîler adıyla da anılan Özbekler, ilk zamanlar, Çağatay Hanı Mahmud Hanın himayesine girerek Türkistan'a yerleştiler. 1500 yılında Timuroğulları Devletindeki iç karışıklıktan yararlanarak, Buhara'yı zaptedip, Timur Hanedanına son verdiler. Mâverâünnehir tahtına, Muhammed Şeybânî geçti. Timur soyundan gelen Hüseyin Baykara'nın hüküm sürdüğü Harezmi ve Hüseyin Safi'nin idare ettiği Hîve'yi de ele geçiren Özbekler, Çağatay Hükümdarı Yunus Hanın torunu Babür ile uğraştılar.

Yapılan bir savaşta, Babür'ü mağlup ederek Taşkent'e çekilmek zorunda bıraktılar. Horasan tarafına da seferler düzenleyip, Belh ve Herat'ı ele geçirdiler. Çağatayların elinde bulunan Taşkent'i de zapteden Özbekler, Çağatay Hanı Mahmud Han ile kardeşi Ahmed Hanı esir aldılar. Böylece Türkistan, Mâverâünnehir, Fergana ve Horasan bölgelerine hakim olup, Orta Asya'nın en güçlü devleti hâline geldiler.

Özbekler, on altıncı yüzyıl boyunca İran'daki Şîî-Safevîler'le devamlı olarak savaştılar. Osmanlılar ve Hindistan'daki Babür-lüler'le iyi münasebetler kurmaya çalıştılar. 17 ve 18. yüzyılın ortalarına kadar Astırhanlar Hanlığı'nın hakimiyeti altında kaldılar. 1740'ta, Nâdir Şah tarafından, Astırhanlar (Astrahan) Hanlığı yıkıldı.

Nâdir Şahın vefatından sonra, hâkimiyet Canoğullarının yerine Mangıthanlar sülâlesine geçti. Canoğullarının hâkimiyeti, 1860 yılına kadar devam etti. 1860'tan itibaren Türkistan içlerine doğru ilerleyen Rusların himayesinde, yarı bağımsız olarak devam eden Buhara Hanlığı'nın hakimiyetinde kalan Özbekler, Rusların baskısı altında yaşadılar. 1917'deki komünist ihtilalden sonra, Rus esaretine karşı harekete geçtiler. Buhara, 1920'de Ruslar tarafından tamamen işgal edilince, Mangıthanlar sülalesi de ortadan kalktı. Kadın-erkek, ihtiyar-çocuk demeden insanların kurşuna dizilmesi, cami ve mescitlerin kapatılıp din adamlarının şehit edilmesinden sonra, Buhara Halk Cumhuriyeti kuruldu. Bu cumhuriyet de 1924'te ortadan kaldırıldı.

Bugün Özbekler, 1991'de bağımsızlığını kazanan Özbekistan Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar. 1984'te 17.5 milyon olan Özbekistan nüfusunun, 12 milyonu Özbeklerden meydana geliyordu. Ayrıca, Tacikistan'da 1 milyon, Türkmenistan'da 240 bin, Kırgızistan'da 450 bin, Kazakistan'da 2 milyon 400 bin kadar Özbek yaşamaktadır. Böylece Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki toplam Özbek sayısı, 16 milyonu buluyor.

SALUR BOYU

Salur Boyu (Salurlar, Salurlular) Oğuzların Üçok koluna mensup bir Türk boyu. 13. yüzyılda İran'ın Fars bölgesinde Salgurlular (Fars) Atabegliğini kurdular. Horasan ve Kirman'dan gelen diğer Türk boylarıyla, nüfuzlarını arttırdılar. Atabegliğin 1286 yılında Moğollar tarafından ortadan kaldırılmasından sonra, Salurlar, Salur Türkmenleri adıyla anılmaya başladılar. Bölgede klanlar, Merv ve Serahs civarında hayatlarını devam ettirdiler. Batıya göç edenlerse, Anadolu'da kurulan Mengüçükler, Eretnalılar ve Türkiye Selçuklularının hizmetine girdiler.

Salurlulardan Kadı Burhâneddin, Eretnalıların zayıflamasından istifadeyle, Sivas ve Kayseri bölgesinde kendi adıyla anılan bir devlet kurdu (1381). Osmanlılar zamanında Salurlular, Sivas, Erzincan, Tokat, Amasya, Adana ve Trablusşam bölgesinde hayatîyetlerini devam ettirdilerse de, sonraları diğer Türkmen boyları arasına karıştılar. Bugün Anadolu'da, Salur adını taşıyan birçok yerleşim birimi bulunmaktadır.

Tatarlar Türkistan'ın doğusundan, Cengiz İmparatorluğu zamanında Kırım ve Anadolu'ya yayılan bir kavim.

Muhtelif zamanlarda, muhtelif mânâlarda kullanılan Tatar kelimesi, daha ziyade Moğolları ve Türkleri ifade etmiştir. Tatar kelimesine, ilk olarak Orhun Kitabeleri'nde, İstemi Han'ın bir merasimine gelenler listesinde rastlanmaktadır. Aynı şekilde Kül-tigin ve Bilge Kağan kitabelerinde de Tatarlar, çeşitli vesilelerle anılır. Bu kitabelerde Otuz-Tatarlar olarak geçen kavim, Gök-türk ve Uygur kitabelerinde Dokuz-Tatarlar şeklinde geçer. Bayan-Çur Kağan kitabesinde, Uygurlar'la Tatarların yaptıkları savaşlar anlatılır. Farklı devirlerde yazılan yukarıdaki kitabelere bakılırsa, Otuz-Tatarların Moğol, Dokuz-Tatarların ise Türk olmaları muhtemeldir.

Türk ve Moğol menşeli olmak üzere iki grup olarak kabul edilen Tatarların, Asya'dan batıya yayılmaları, iki dalga hâlinde olmuştur. Atilla zamanındaki savaşlar esnasında batıya gitmişlerse de, çoğunluğu geriye dönmüş ve bir kısmı, Kuzey Kafkasya ve Karadeniz'de Bulgar birliğini kurmuşlardır. Altıncı asırda, bu birlik dağılmış ve Balkanlar'a doğru göçmüşlerdir. İkinci dalga ise, Cengiz Han'ın savaşları esnasında vuku bulmuştur. Moğol İmparatorluğunun dağılmasından sonra, batıya gelen Türk çoğunluklu Tatarlar, Altınordu Devleti'ni kurmuşlardır.

Moğolların Ortadoğu'ya yayılmaları esnasında, geniş bir Moğol ve Türk topluluğu da Anadolu'ya gelmiştir. Tarihî kaynaklarda Tatar olarak anılan bu zümrenin beyleri, İlhanlıların hizmetine girmişlerdir. On beşinci asırdaki kaynaklarda, bunlara, Kara Tatar denilmekle beraber, bunların aynı isimdeki boyla münasebetleri yoktur.

Anadolu'ya gelmiş olan Tatarlar, elli iki oymağa ayrılmışlardı. Orta Anadolu ve Doğu Anadolu'nun batı kesimlerinde zengin otlaklara sahiptiler. Hayvancılık sayesinde rahat bir hayat süren Tatarlar, vergi de vermiyorlardı. Yıldırım Bayezid Han'ın Anadolu'yu fethi sırasında Osmanlı hizmeti altına giren Tatarlar, menfaatlerini her zaman kuvvetli bir hükümdarın emri altında olmak-

ta görmüşlerdir. Ankara Savaşı'ndan sonra Timur Han tarafından, Anadolu'dan göçe zorlanan Kara Tatarların büyük bir kısmı sürülmüştür. Anadolu'da kalabilenler de, zamanla Türkleşmişlerdir.

Göç etmeyip, Anadolu'da kalanlar, Fetret Devri'nde şehzadeler arasındaki mücadelede, önemli rol oynamışlardır. Sultan Çelebi Mehmed Han (1413-1421), iktidarı ele geçirdikten sonra, bunları Filibe civarında yerleştirmiştir.

Tatarların Türk olanları, günümüzde Rusya'nın ve dünyanın muhtelif bölgelerine yayılmışlardır. Tataristan, Başkırdistan, Çuvaşistan, Astırhan, Batı Sibirya, Ukrayna, Kafkasya, Türkistan ve Kırım'da toplu veya dağınık halde yaşamaktadırlar. Bu bölgelerin dışında Finlandiya, Mançurya, Kore, Japonya, ABD, Birleşik Almanya ve Türkiye'de Tatarlar bulunmaktadır. Ancak, Mançurya, Kore ve Japonya'daki Tatarların ekseriyeti, Türkiye'ye göç etmişlerdir.

Zamanımızda, özellikle Eskişehir civarında yaşayan ve Tatar olarak bilinenler ise, Kırım'dan göçmüş Türklerdir.

VARSAK BOYU

Varsak Boyu (Varsaklar) Öguzlar'ın Üçok koluna bağlı bir Türk Boyu.

Ulaş, Elvanlı ve Kusun gibi obalara ayrılırlardı. On üçüncü asırda, Anadolu'ya gelerek, Tarsus-Mersin civarındaki dağlık araziye yerleştiler. Osmanlı-Karamanlı mücadelesinde, Karamanoğulları tarafında yer aldılar. Memluklar'la da komşu olduklarından, zaman zaman Karamanlılara karşı da tavır aldılar. Varsakların bir kısmı, Çelebi Sultan Mehmed zamanında, Osmanlı idaresi altına alındı. Osmanlı-Akkoyunlu savaşında, bir kısım Varsaklar, Akkoyunlu tarafını tuttu. Savaş sonunda, Uzun Hasan'la birlikte İran'a gittiler (1473). Anadolu'da kalanları, Fatih Sultan Mehmed'e tabiiyetlerini arz ettiler. İkinci Bayezid'e karşı Cem Sultan'ı destekleyen Varsaklar, Yenişehir Savaşından sonra, bu içten vazgeçtiler. Osmanlı-Memlûk mücadelesinde, Memlûklar lehine hareket edip, İcel sancak beyliğini ele geçirdiler. Ancak, Sadrazam Davud Paşa, bunları denetim altına alarak, çoğunluğunu, Karaman, Kırşehir, Antalya, Aydın ve Maraş tarafına sürgün edip yerleştirdi (1487). Bu durum, Varsakların bir daha devlet aleyhine birleşmelerine imkân vermedi.

YAKUTLAR

Yakutlar Sibirya'nın kuzeydoğusunda yaşayan bir Türk boyu.

Sahalar adıyla da bilinen Yakutların, Gulıganlarla (Kurıkanlar) Tunguzların karışmasından meydana geldiği tahmin edilmektedir. Kurıkanların, 7. yüzyılda Çin sarayına hediyeler verdikleri, Göktürk Devleti'ni ikinci defa kuran İlderiş Kağan'a karşı çıktıkları bilinmektedir. Yakutlar, 10. yüzyıldan sonra, Moğol istilaları yüzünden yurtlarını terk ederek, Selenga Irmağının aşağı kıyılarında, Angara ve Lena ırmaklarının yukarı bölgelerine göçtüler.

On yedinci asrın başlarında Ruslar, Asya'yı ele geçirme tasavvurlarını gerçekleştirmek üzere, Yakutların ülkesine girmeye başladılar. 1620-1630 yılları arasında tamamen işgal ettiler. Yakutlar, zaman zaman ayaklandılar ise de, bir netice elde edemediler. Bu tarihten sonra Yakutların büyük çoğunluğu, Rusların etkisiyle Hıristiyanlaştı. Buna rağmen Şamanî inançlarını da devam ettirmişlerdir.

İyi at yetiştirmeleriyle tanınan ve zengin insanlar olan Yakutlar, Rusların zulmü altında fakirleştiler. Yakutistan, Çarlık Rus-

ya'sında siyasî suçluların sürgün edildiği bir ülke durumuna geldi. Diğer bölgelerden Rus nüfus göçürülerek, Yakutistan'da iskân edildi. Sürgünler, Yakut ülkesinde, Batı kültürünü ve muhtariyet (özerklik) fikrini yaydılar. On dokuzuncu asırda, kültürlü kimseler yetişti. 1900'lü yılların başından 1917 ihtilâline kadar, bağımsızlık mücadelesine devam ettiler. 1920-1921'de kurulan Yakut Millî Hükümeti, komünistlere karşı savaştı. Fakat, Moskova'nın güçlü ordusu karşısında mağlup oldular. Ruslarla yapılan barış neticesinde Yakutistan, Sovyet Sosyalist Muhtar Cumhuriyetini kurdular (1922). Fakat Ruslar, 3.062.000 km²'yi bulan Yakutistan'ı, kolonizatör Ruslarla iskân ederek, Yakut nüfusunun oranını devamlı düşürmektedir. 1970 sayımına göre Yakutların nüfusu, 602.000 idi. 1992'de, 944.000'e yükselmiştir.

YÖRÜKLER

Yörükler, Anadolu ve Rumeli'de göçebe olarak yaşayan, geçimlerini hayvancılıkla sağlayan ve mevsimlere göre ova veya yaylalarda kurdukları çadırlarda oturan Oğuz Türklerine verilen ad. Bunlara, Türkmenler adı da verilir. "Cesur, muhârip, iyi yürüyen, eli ayağı sağlam" gibi mânâları ifade eden "Yörük" kelimesi yerine, "yürük" kelimesi de kullanılır. Umumî olarak konar-göçer hayat yaşayan bütün topluluklar için kullanılan bu isim, daha çok göçebe Oğuz boyları için alem (özel isim) olmuştur.

11. yüzyılda Orta Asya'dan göç eden ve göçebe hayat yaşayan Oğuzlar, İran'dan geçerek, Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu'ya geldiler. Burada da eski hayat tarzlarını aynen devam ettirdiler. İlk zamanlar Türkmen adıyla anılan Oğuzların bir kısmı yerleşik hayata geçti. Anadolu'nun İslâmlaştırılıp Türkleştirilmesi sırasında, Oğuz boyları, Anadolu'nun her tarafına yayıldı. Bir kısmı yerleşik hayata geçerek Türkmen adını aldı, bir kısmı da göçebe hayatını sürdürüp Yörük ismiyle anıldı.

Anadolu Selçukluları ve beylikleri dönemlerinde, Yörüklerden, askerî güç olarak faydalanıldı. Selçuklular ve Osmanlılar, Yörükleri sistemli bir şekilde toprağa yerleştirmeye çalıştılar. Or-

han Gâzi ve Yıldırım Bayezid devirlerinde, geçitlerin, derbentlerin korunması, Yörüklerle yaptırıldı. Osmanlıların Rumeli'ye geçişinden sonra, Yörüklerin önemli bir bölümü de Rumeli'ye göç ettirildi. Sultan Birinci Murad Han zamanında, Saruhan'dan, Seviz taraflarına kalabalık gruplar hâlinde sevk edilen Yörükler, iskân edildikleri yeni bölgelerde, yabancı unsurlar arasında bir dayanak noktası teşkil ettiler ve ileride yapılacak fetihlere yardımcı oldular. Yörüklerin Rumeli'ye geçirilmeleri, Yıldırım Bayezid devrinde daha yoğun bir şekilde devam etti.

Sultan İkinci Murad ve Fatih Sultan Mehmed zamanlarında, yeni fethedilen yerlere, çok Yörük nüfus nakledildi. Fatih Kanunnâmesi'nde Yörüklerle, diğer ahaliye göre bazı vergi muafiyetleri tanındı. Fatih Kanunnâmesi'nde, Yörüklerin, ağnam (koyunlar) resmî mükellefi ve askerlikle mükellef oldukları belirtildi. Orduda yardımcı kuvvet olarak vazife alan Yörükler, Kanunî devrinden itibaren, daha çok imar ve muhafaza hizmetlerinde kullanıldı. Buldukları coğrafi mevki itibariyle çeşitli hizmetler gören Yörükler, sahillerde gemi malzemesi temini ve gemi yapımında; derbentlerde ve ana güzergâhlarda yol emniyeti, tamir, muhafaza, köprü inşası ve menzillere zahire toplanması ve korunmasında; madenlerde, ordunun nakliye işlerinde ve devletin kalelerinin onarımlarında da istihdam edildiler. Yörüklerin, geçtikleri yerlerde kalabilecekleri, yaylak ve kışlak alanları belirlendi.

Yörüklerin Rumeli'ye geçirilmesi ve fethedilen yerlere yerleştirilmesi, daha sonra Osmanlı Devletinin umumî bir siyaseti oldu. Ancak, sonraki devirlerde, Yörüklerin Rumeli'ye yerleştirilmesi yavaşladı. Fakat 18. yüzyılın sonlarına kadar devam etti. Bu göçlerin bir kısmı, isteğe bağlı olduğu gibi, bir kısmı ise devlet siyaseti doğrultusunda mecburî olmuştur.

Anadolu'da baş gösteren Celâlî isyanları ve neticesinde meydana gelen iç çalkantılar ve ekonomik buhranlar, Anado-

lu'daki Yörüklerin düzeninin bozulmasına yol açtı. Bu karışıklıklar, Yörük camiasına da sirayet etti. Devlet, bu yüzden, Yörükler üzerindeki idarî otoriteyi sağlamak ve doğabilecek zararları önlemek için, onları mecburî yerleşmeye tâbi tuttu. Mecburî iskânın gayesi, göçebe hayat tarzı sebebiyle Yörüklerin, yerleşik halka zarar yapmalarını önlemek, harap ve boş olan iskân merkezlerinin imar edilmesini, ekilmeyen toprakların işlenmesini temin etmek, devlet tarafından kontrol edilmesi zor olan eşkıya gruplarına karşı bir emniyet unsuru olarak set vazifesi görmelelerini sağlamaktı.

1683 Viyana Seferi'nin mağlubiyetle sonuçlanması, Rumeli ve Anadolu'da, geniş çapta aşiret hareketleri ve eşkıyalık hadiselerine sebep oldu. Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa'nın sadrazamlığı sırasında, 1691 senesinde, Yörükleri tamamen iskân etmek için harekete geçildi.

Rumeli'deki Yörükler, "Evlâd-ı Fâtihân" adı altında yeni bir teşkilata tâbi tutuldu. Bunlardan, askerî maksatlarla faydalanılmaya çalışıldı. Anadolu'daki Yörükler ise, bilhassa Hama, Humus, Rakka ve Halep bölgelerine yerleştirilmek suretiyle, Aneze ve Şammar aşiretlerinin baskınları önlenmeye çalışıldı. 18 Mart 1692 tarihli bir ferman ile Anadolu'nun çeşitli vilayet ve sancaklarından, muhtelif yörük aşiretlerine mensup yetmiş kadar oymak yerleştirildi.

Bu aşiretlerin, yerlerini terk etmemeleri için de, Adana ve Maraş taraflarında, derbent mahallelerine Yörükler yerleştirildi. 1720 senesinde, Şam vilayetine bağlı bazı sancaklar Yörükler yerleştirilmek suretiyle, Türk nüfusu yönünden takviye edildi. Bazı Yörük oymakları da, kendi yaylak ve kışlaklarında iskâna tabi tutuldular. 1693 senesinde, Kayseri vilayetine bağlı Zamanlı ve Pınarbaşı yaylaları, 1728'de Zamanlı Irmağının etrafındaki harabe köyler, bu bölgede yaylak-kışlak hayatı yaşayan Yörüklere tahsis edildi.

Ayrıca Kozan Dağındaki Yörükler, Çukurova'ya, Orta Toroslar'daki kalabalık Yörük cemaatleri İçel'e, Antalya ve Isparta bölgelerinde dağınık halde bulunan Yörükler ise, Taşeli yaylaklarına yerleştirildiler.

Bu arada, Orta Anadolu'ya (Çiçekdağı, Nevşehir, Niğde) yörük iskânı yapılırken, Teke, Hamid, Beyşehir, Alanya ve Akşehir Yörüklerinin de uygun yerlere yerleştirilmeleri için, 1732 senesinde ferman çıkarıldı. Ayrıca doğudan batıya uzanan Toros Dağlarının iç ve dış kısımlarında yeni kurulan birçok kasaba ve nahiyelere de, çeşitli yörük cemaatleri yerleştirildi. İçel ve Alanya bölgesinde yaşayan bazı Yörükler, Kıbrıs Adasına gönderildiler.

On dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren, Yörüklerin iskânı, daha düzenli olarak yapılmaya başlandı. Vilayetlerine Yörük iskân edilecek valiler, yaylak ve kışlaktaki Yörükler üzerine iskân nazırı tayin ederek, onları disiplin altına almaya çalıştılar. Tanzimat'tan itibaren de boş araziler ve terk edilmiş yerler, iskân sahası olarak seçildi. Bu şekilde iskân için Bursa, Sivas, Ankara, Konya ve Aydın eyaletleriyle mülhakatı (bağlı yerler) seçildi. Yörüklerin iskânı için tertip edilen Fırka-i Islâhiye, Adana Halep, Maraş ve Ayıntab'da (Anteb) yeni kasabalar da kurmak şartıyla pek çok Yörük cemaatini iskâna tâbi tuttu.

Bugün, Yörüklerin tamamı yerleşik hayata geçmişlerdir. Ancak, eski hayat tarzlarını devam ettiren ve yaylak-kışlaklarda göçebe olarak yaşayan Yörükler, Toroslar'da hâlâ mevcuttur.

Yörüklerin isimleri ve onlarla ilgili kanunî hükümler, ilk defa Fatih Kanunnâmesi'nde yer aldı. Buna göre kurulan yörük teşkilatı, idarî ve askerî maksatlara uygun şekilde düzenlendi. Fatih Kanunnâmesi'nde, Yörüklerin, sefere çıktıklarında her türlü teçhizatı kendilerinin temin etmeleri ve avâızdan muaf tutulmaları ve sefere çıkanların ertesi yıl çıkmamaları kanun hâline getirildi. Ancak, Yörüklerle ilgili kanunnâme Kanunî devri ortalarına doğ-

ru tamamlandı. Hâsılatı, devletin hazine defterlerinde yazılı ve muayyen zeamet birliklerine çevrilen Yörükler, seraskerlik adı altında bir takım gruplara ayrıldı.

Bunların başında, Yörüklerin arasından seçilerek bir berat ile tayin edilen "serasker" (yörük reisi) bulunurdu. Yörük seraskerlikleri, kendi aralarında ocaklara taksim olunmuşlardı. İlk zamanlar yirmi beş kişi bir "ocak" sayılırken, sonradan ocağın sayısı, otuza çıkarıldı. Bu ocakların her birinden beş kişi, sefere gitmek veya devlet hizmetini görmek üzere "eşkinçi" olarak ayrılır, ocakta kalan diğer yirmi beş kişi de "yamak" olurdu.

Eşkinçi olarak seçilen bu beş kişinin, sefer ve dîvân-ı hümâyûna hizmet masraflarını, altı aylık müddetle ve ellişer akça olmak üzere yamaklar karşılar, buna mukabil avâriz-ı dîvâniye vergisinden muaf tutulurlardı. Yörükler, yörük tarzı hayatı devam ettirirlerse, kendi hayat düzenlerine göre ayarlanmış bir kısım vergileri verirlerdi. Onlardan, hiçbir surette, diğer halktan alınan vergi alınmazdı. Ancak Yörükler, tabîî hayatlarını bırakır da, ziraî hayata geçerlerse reaya kaydolunurlar, diğer halkın verdiği vergileri öderlerdi.

Yörüklerin yaşadıkları mıntikalarda, köyler, mezralar ve yurtlardan meydana gelen kazalar kurulmuştu. Yörükler için cazip bir hâle getirilen kazalarda, Yörüklerin kazâî (adlî) meselelerini hal için, bir kadı bulunurdu. Kadılar, aynı zamanda, Yörüklerin sahip oldukları hayvanların tahrirleri ile, sefer sırasında orduda ikmal ve nakliye işlerinde vazife alacak olanların isimlerini ve kira bedellerini de tespit ederdi. Anadolu'da, bu şekilde kurulan birçok yörük kazası vardı.

Yörükler, Orta Asya'dan getirdikleri gelenekleri devam ettiriyorlardı. Hayatları, belli kaidelere bağlanmıştı. Bu kaideler, daha çok, örfe bağlıydı. Yazları serin olan yaylalarda, kışları ise sıcak veya ılık kışlaklarda geçiren Yörüklerin, yaylalara gidiş gelişleri, belli bir düzen içinde yapılırdı. Bu gidiş gelişler, belli

yollardan olurdu. Yaylağı ve kışlağı olmayan Yörükler de otlak kiralarlardı. Yörüklerde yaylaklar, oymakların malı sayılır, o oymağa mensup olan herkesin hayvanları, burada serbestçe otlardı.

Yaylak veya kışlaklardaki evler ve çevrelerindeki küçük bahçeler, şahıslara aitti. Çadırların ve küçük bahçelerin bulunduğu yere, “yurt yeri” denirdi. Bir oymağın hayvanlarının, diğer oymakların hayvanlarına karışmasını önlemek için, hayvanlara “dökün, dövme” veya “döğme” adı verilen damgalar vurulurdu. Hayvanların kulakları, belli şekillerde çentilerek de, diğer oba hayvanlarından ayrılırdı. Bu işaretlere “en” adı verilirdi. Koyun, keçi, sığır ve deve gibi hayvanlar besleyen Yörükler, yaylak ve kışlaklarda buğday, arpa, mısır ve bazı sebzeleri yetiştirirlerdi.

Süt mâmulleri ve et, temel gıdalarını teşkil ederdi. Giyim ve ev eşyalarını, kendileri dokurlardı. Bununla beraber, kapalı bir ekonomiye sahip olmayıp, köy ve kasabalardaki pazarlara inerler, ürünlerini satarak kendi ihtiyaçlarını satın alırlardı. Develeriyle, şehirlerarasında yük taşırlardı. İstanbul gibi büyük şehirlere, buğday ve benzeri tüketim maddelerini, develeriyle, Yörükler taşırlardı. Keçi besleyen Yörükler, kıldan yapılmış çadırlarda, diğerleri ise keçeden yapılmış çadırlarda otururlardı.

Evi andıran yörük çadırlarında, oturma, yatma ve yemek pişirme için bölümler vardı. Çadır, orta direğin etrafına sıralanmış 5-9 direk üzerine kurulurdu. Büyük çadırlarda, binek hayvanlarının bağlandığı bölüm dahi bulunurdu. Çadırın oturma bölümü, Yörük kilimleriyle döşenir, kenarlarda minderler bulunurdu. Çadırda, herkesin oturacağı yer belliydi.

Yörüklerde aile yapısı, daha çok erkek hâkimiyetine dayanırdı. Yörüklerde esas evlilik şekli, tek evliliktir. Umumiyetle, evlenen çocuklar, babayla birlikte yaşardı. Bu yüzden, büyük aileler meydana getirirlerdi. Yörükler, amca kızı, dayı kızı, amca ve teyze kızı gibi yakın akrabayla da evlenirlerdi.

Yörüklerin idarî teşkilatlanmaları, oba, oymak, boy ve ulus şeklindeydi. Yaylak ve kışlaklarda, bir soyun yaşadığı alana “oba” denirdi. Bu terim, zamanla kaybolmuş ve yerini mahalle kelimesi almıştır. Bir veya iki oba halkına “oymak” denirdi. Oymakların başında, “kethüda” bulunurdu. Yörükler, buna, “kâhya” derlerdi. Birkaç oymağın birleşmesinden meydana gelen topluluklara, “boy” adı verilirdi. Boyun başında “boybeyi” bulunurdu. Boy beylerine daha sonra, “yörük başbuğu” adı da verildi. Birkaç boyun birleşmesinden “ulus” meydana gelir, bunun başkanlarına “ulusbeyi” denirdi.

Arı duru bir Türkçe konuşan ve zengin bir folkloru bulunan Yörüklerde, an'ane ve geleneklere bağlılık vardı. Yörüklerin göçleri, belli esaslara bağlanmıştı. Yaylaklara göç, bahar aylarında olurdu. Oymak veya boy beyleri, göçün gününü önceden tespit ederek herkese duyururdu. Göç günü gelmeden önce, gerekli hazırlıklar yapılırdı. Önceden bildirilen gün gelince, bütün eşyalar develere yüklenir, üzerine kilimler atılırdı. Develerin alınlarına süs, küçük ve büyük çanlar takılırdı. Kervanın önünde, yeni elbiselerini giymiş, elinde kirmanı ile yün eğirerek bir gelin giderdi. Çevrede, ata binmiş genç erkekler, silah atarak, at sürerek yayla yoluna yürürlerdi. Boyun çocukları, kadınları ve genç kızları, hayvan sürülerinin önünde veya yanında yürürlerdi. Uzun yolculuktan sonra yaylağa varılır, yerleşilirdi. Sonbaharda da buna benzer merasimle yaylaktan göç edilirdi. Yörüklerin nişan, düğün, bayram ve sünnet zamanlarında uyguladıkları, buna benzer merasimleri vardı.

Yörüklerin, bir kısmı bugün de devam eden, nişan ve düğün âdetleri şöyleydi:

Oğlu evlenme çağına gelen yörük ailesi, kendisine uygun bulunduğu ailenin kızına dünür giderdi. Eğer olumlu cevap alınırsa, kız evinde kahve içilirdi. Bunun tersi olursa, dünürçüler, hemen evi terk ederlerdi. Dünürçüler, uygun cevap aldıkları za-

man, oğlan evi tarafından hazırlanan ve beraberlerinde getirdikleri şerbeti içerlerdi. Uygun cevap alınıp, söz kesildikten sonra, "beylik" ismi altında, oğlan tarafından seçilen kadınlar, kız evine giderler ve kıza nişan takarlardı. Nişanlar, elbise, altın, gümüş gibi ziynet eşyalarıydı. Söz kesiminde, oğlan tarafından kızın babasına veya velisine bir miktar para verilirdi. İslâm dinine göre alınmasının haram olduğu bildirilen bu paraya "başlık" adı verilirdi. Oğlan tarafı, kızın elbise, mutfak ve diğer eşyalarını aldıktan başka, kızın akrabalarına da uygun hediyeler alırdı. Bunun ismine "yol" denirdi. Kız, başka köyden gelecek olursa, oğlan babası davet edeceği köylerin her odasına ve her oda sahibine ayrıca birer yol (dâvet hediyesi) gönderirdi. Bu yollar kâse, bardak, sahan, şeker, kahve gibi şeylerdi. Oda sahipleri, düğüncüleri odalarına davet ederek yedirip içirirler ve oğlan babasına düğün sahibiymiş gibi yardım ederlerdi. Odalara inen misafirlerin misafirliği, tamamen oda sahiplerine ait olurdu. Kız tarafı da davetçiler çıkarırdı. Düğün başladığında, her iki taraf, konuklarına ikramlarda bulunurdu.

Kız evinde, kına gecesi yapılırdı. Gelinin gideceği gün, kız evinde hazırlanan ve oğlan tarafından önceden kız evine gönderilen çeyizler, kapının önüne çıkarılırdı. Kız evinden, yüzü alla örtülü olarak çıkarılan gelin, ata bindirilirdi. Çeyizler de yükletilip oğlan evine götürülürdü. Oğlan evine götürülen gelinin, yollarda önüne sık sık çocuklar tarafından ipler gerilir, çocuklara hediyeler verilerek geçilirdi. Gelini, güveyin evi önünde, yengeler attan indirirdi. Gelin attan inmeden önce, güveyin yakın akrabalarından biri, başına üzüm, şeker, arpa, buğday, para gibi şeyler serperdi. Gelin attan ineceği sırada, oğlan babası davet edilir, geline hediye verir veya vaad ederdi. Kaynana ve diğer yakınlar da, çeşitli hediyeler verirlerdi. Gelin attan indikten sonra, güveyinin evine gider, çeyiz içinde ayrılmış olan ve "dürü" adı verilen bazı eşyalar, davetlilere dağıtılırdı.

Damada törenle elbise giydirilirdi. Güvey, elbiseyi giydikten sonra, “sağdıç” adı verilen, evli bir kimsenin evine götürülür, vaktin gelişine kadar, güveye her türlü şakalar yapılır, güvey burada izin almadıkça yerinden kalkamaz, gülemez ve söz söyleyemezdi. Bundan sonra meclise köyün hocası gelirdi. Güveye, gerdeğe ait sıhî ve dinî öğütler verir, kendisine hayırlı bir evlilik için dua ederdi. Yatsı namazı kılındıktan sonra, güveyi, arkadaşları evine götürürler, evin giriş kapısı önünde hoca tarafından dua okunduktan sonra, arkadaşları tarafından vurulan birkaç yumruk arasında, güveyi eve girerdi.

Ertesi gün kadınlar, gelini ziyaret ederler, bu ziyaret esnasında yapılan törene “baş bağlama” veya “duvak açma” adı verilirdi. Bir hafta veya bir ay sonra damat, gelinle beraber kayınpederin evine giderek, büyüklerin ellerini ve dizlerini öptükten sonra, kayınpeder ve kayınvalidesini evine davet ederdi. Bu davet günü, kayınpeder de, ayrıca bir gün için onları davet etmiş olur ki, buna “el öpme” denirdi.

Yörükler mensup oldukları Oğuz boylarına göre isim alırlardı: Kayı, Bayat, Karaevli, Yazır, Döğer, Dodurga, Yaparlı, Avşar, Kızık, Beğdili, Karkın, Bayındır, Peçenek (Beçenek), Çavundur, Çepni, Salur, Eymir, Alavuntlu, Yüreğir, İğdir, Buğdüz ve Kınık isimleri yörük boylarına ait isimlerdir. Bugün Anadolu'daki birçok mezra, köy ve kasaba, isimlerini bu yörük boylarının isimlerinden almışlardır. Yörükler, umumiyetle Orta, Güney ve Batı Anadolu'da yerleşmişlerdi. Bugünkü, Sivas, Ankara, Bolu, Kastamonu, Balıkesir, Manisa, Kütahya, Afyon, Uşak, İzmir, Aydın Antalya, Konya, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Adana, Hatay, Gaziantep ve Maraş illerinin bulunduğu geniş bir sahaya yayılmışlardı. Büyük gruplar hâlinde yaşayan Yörükler, ayrıca birçok tâli kollara ayrılmışlar ve çeşitli yerlere dağılmışlardı.

Bunlardan Ankara, Tokat, Kırşehir bölgesinde yaşayan Ulu-yörük topluluğu ve Ankara Yörükleri, Orta Anadolu yaylalarında

yaşamaktaydılar. Aydın, Honaz, Nif, Çeşme ve Bozdoğan havâlisinde Karaca-Koyunlu, Menteşe bölgesinde Oturak Barza, Güne Barza, Küre Barza, İskender Bey, Kayı, Horzum, Kızılca-Yalınç, Bolu, Uluborlu, Tefenni ve Ereğli civarında Bolu Yörükleri diye adlandırılan Yörükler yaşamaktaydı.

Söğüt Yörükleri diye anılan büyük bir topluluk, Bursa'daki Emir Sultan Evkafı reayası olarak, Söğüt, Edincik, Balıkesir, Bursa, Bergama, Gönen ve İnegöl'e kadar yayılmışlardı. Kara-Keçili Yörükleri, Söke; Boynu-İncelü Yörükleri, Nevşehir ve Aksaray; Kayı ve Çoban Yörükleri, Manisa civarında dolaşıyorlardı. Kalabalık nüfusa sahip Danişmendlü Yörükleri de, Aksaray, Kırşehir, Aydın ve Adana gibi geniş bir sahaya yayılmışlardı. Biga ve çevresinde yaşayan Ağaca-Koyunlu Yörükleri ise, daha küçük bir cemaati teşkil etmekteydi.

Anadolu'da dağınık bir durumda bulunan Yörükler, Rumeli'de daha teşkilâtli ve belli yerlerde yaşamaktaydılar. Rumeli'deki Yörükler, İstanbul'dan kuzeye doğru Bender ve Akkerman'a kadar, Tuna'yı takiben Bulgaristan ve Sırbistan hudutlarına, oradan da Selanik Çatalcasına kadar yayılmışlardı. Bu geniş saha içinde, sekiz grup olarak defterlere kaydedilmiş olan Yörükler, daha sıkı disiplin altındaydılar. Rumeli'deki Yörükler, Tekirdağ, Naldöken, Kocacık, Vize, Selanik, Ofçabolı Yörükleri, Aktuğ ve Oktav Tatarları adlarını taşımaktaydılar.

Uzun müddet Rumeli'de kalan, fetihler sırasında Osmanlı ordularına yardımcı olan bu Yörükler, zamanla azaldılar. Osmanlılar'ın, Rumeli'den çekilmeleri üzerine, onlar da Anadolu'ya göç ederek, çeşitli yerlere yerleştirildiler. Rumeli'de kalan yörüklerden bir kısmı, bugün Yugoslavya'da Ograzden Dağlarının güney eteklerinde hayvancılıkla uğraşmakta, geleneklerini, dillerini ve ekonomik yapılarını korumaktadırlar.

Bugün, hemen hemen tamamen yerleşik hayata geçmiş olan Yörükler; Aydın, Manisa, Kütahya, Antalya, Mersin, Adana,

Muğla ve Balıkesir gibi muhtelif yerlerde yerleşmişlerdir. Eski an'anelerini ve hâlen konar-göçer yaşayışlarını sürdüren Yörükler de vardır. Bilhassa Orta Toroslar üzerindeki Bulgar (Bolkar) Dağlarının eteklerinde bulunan, Güzeloluk, Yağdağ, Karagül, Eğriçayır, Perçengediği, Sarıtaşgediği, Konçagediği, Bayboğan, Düden, Çatalca, Dikmen, Yağlıpınar, Bastırık, Dedeli, Barçın, Alaçayır, Cumayalık, Konurcuk yaylalarında; yine Toroslar üzerindeki Aladağlar eteğindeki Üçkapılı, Demirkazık, Baş Yayla, Alagöl, Göşdere, Dönberi, Taşhan, Tekir ve Namrun yaylalarında; Kozandağı eteklerindeki, Uyuzpınarı, Seyhan Nehrinin kolu Zamantı Suyunun yamaçlarındaki Şıhlı, Yeniköy, Bakırdağı, Kurşundağı, Çataloluk, Dereşimli, Gölalan, Çadıryeri, Boncuklubel, Boyduran yaylalarında; Binboğa Dağlarındaki Ayran Pınarı, Yedi Kardeş Pınarı, Alapınar, Karagöl, Yaylaklı, Kemerli gibi yaylalarda; Nurhak Dağlarındaki Gülkice, Akpınar, Beysöğüt, Yamritaş, Isırganlı, Yapraklı ve Abeş yaylalarında yarı konar göçer halde yaşamaktadırlar.

YÜE-ÇİLER

Yüe-çiler (Yüeçiler) eski Türk kavimlerinden. Çince kaynaklarda “Yüeh-ch’ih” olarak geçer.

Yüe-çilere, tarihî kayıtlarda, ilk defa M.Ö. 3. yüzyılda rastlanır. Çin’in kuzeyine hakimdiler. Anayurtları, Orta Asya’da Tanrı Dağları ile Kan-su havalisiydi. Büyük ve Küçük Yüe-çiler olmak üzere ikiye ayrılırlardı. M.Ö. 3. yüzyılda Çin’in Şansi ve Kan-su eyaletlerinde, kuvvetli bir devlet kurdular. Çinlilerle sıkı münasebette bulundular. Çin kültürünü benimsediler. Millî kıyafet ve dilleriyle, Çinlilere benzediler. Hunlar’ın meşhur imparatorlarından Mete, Yüe-çileri, M.Ö. 203 yılında mağlup etti. Yüe-çiler devleti yıkıldı. Çin’den çıkarak, Orta Asya’ya göçtüler. Makedonyalı İskender’in, Baktria (Belh) bölgesinde kurduğu Grek hakimiyetine, M.Ö. 166’da son verdiler.

M.Ö. 129’da, Türkistan’a yerleştiler. Türkistan’da kuvvetli bir devlet kurdular. İran’ın doğusunu ele geçirerek, Partlarla komşu oldular. Partlara M.Ö. 127’de yenilince, beş ayrı beyliğe ayrıldılar. Bir asır birlik olamadılar. Kuşan Beyi Kucula, merkezleri Belh olmak üzere, Yüe-çiler’i, M.Ö. 25’te birleştirdi. Yüe-çilere, Kuşanlar denmeye başladı. Yüe-çiler, önce Çin kültürünü, son-

ra da Budizm inancını benimsediler. Bundan sonra, Türklük vasıflarını, benliklerini kaybedip, tarihten silindiler

MOĞOLLAR

Moğollar, günümüzde Moğolistan'ın yerli halkıdır. Doğu Asya kavimlerindenidir. Asıl yurtları Moğolistan'dır.

Bugün Moğollar, Moğolistan dışında Rusya'ya bağlı; Aga Buryat Özerk Bölgesi, Ustorda Özerk Bölgesi ve Buryat Cumhuriyetinde yaşamaktadırlar. Ayrıca Çin ile Moğolistan arasında yer alan İç Moğolistan Özerk Bölgesi'nin de büyük çoğunluğu Moğol'dur.

Tarihte, Asya kıtasının büyük bir kısmına sahip olup, yayıldılar. Memleketlerinden çıkıp da geri dönmeyenler, medenî milletler arasında eridiler. Bugün Moğollar, sâdece Çin ile Rusya arasındaki Moğolistan'da yaşarlar. Doğu Asya'daki sarı ırkın, mongaloit tipindedirler. Dilleri Türkçe'ye yakın bir dil olan Moğol'cadır.

TARİHİ: Moğolların hakkında ilk bilgilere komşuları Çinlilerin târihlerinde rastlanır. Verilen bilgilere göre bu câhil ve vahşî kavim küçük kabileler hâlinde ve göçebe şeklinde Gobi Çölü'nde yaşardı. Avcılık ve yağmacılıkla geçinirdi. Baskınlarda ok kullanırlardı. Kadınları da harp ederdiler. Güneşe taparlardı. Her kötlülüğü işlerler ve yasak tanımazlardı. Şehirleri yakar, yıkarlardı.

Çoluk-çocuk kadın-ihtiyâr demeyip, kendilerinden olmayan her insanı öldürürlerdi. Yiyeceklerini hayvânî gıdâlar teşkil ederdi. İnsan eti yiyenleri de vardı. Koyun, sığır, deve, at, merkep, kaptır, domuz yetiştirirlerdi. Nikâh ve âile bağı olmayıp, bir kadına sayısız erkek sâhip olabilirdi. Dağınık, teşkilâtsiz, başsız ve vahşi Moğol kabîleleri 13. asrın başına kadar bu hâlde kaldı.

CENGİZ HAN DÖNEMİ: 13. yüzyılın başlarında Cengiz'in halasının kocası Duş Han, Moğol Hanı idi. Duş ölünce, oğlu olmadığı için yerine Cengiz geçti. Cengiz, çetin mücâdelelerden sonra dağınık kabîleleri toplayarak itaat altına aldı. Karakurum'da 1204 senesinde İlk Moğol Devletini kurdu. Moğol ve Tatar hanlarının başı oldu. Câhil ve vahşi Moğol ve Tatarlardan, işi gücü yağmacılık olan büyük bir ordu topladı. Moğolistan'ın etrafındaki ülkelere sefer açtı. On birinci yüzyıldan itibaren bâzı Türk boylarının Hindistan'a Anadolu'ya ve Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara göç etmesi Moğollara kolayca yayılma imkânı sağladı. Cengiz Han, 1218 yılına kadar Doğu Türkistan ve Çin'i aldı. Harezmsâh Devleti'nin Moğol Elçilerini öldürüp bazılarının da sakallarını yakıp geri yollaması üzerine Cengiz Han 1219'da Harezmsâh Devleti'ne saldırdı.

Moğol ordusu; Batı Türkistan, Horasan, Kandehar, Mültan gibi devrin medeniyet merkezlerini tahrip etti. Buhârâ, Semerkand, Herat gibi hepsi birer kültür, sanat ve medeniyet âbidesi olan şehirleri yağmalayıp yıktılar. Bunlardan Merv, Rey ve daha pekçok şehir, uğradıkları bu tahribât sonunda bir daha kalkınmadı. Şehir olma vasfını kaybederek, yirminci asra kadar birer harâbe hâlinde kaldı. İslâm medeniyetine telâfi edilemeyecek darbeler indirdiler. Kafkasya'ya, Rusya'ya ve Anadolu'ya yayıldılar. 1224 senesinde Kara Kurum'a çekildiler. Cengiz Han'ın kurup güçlendirdiği Moğol Devleti'nin idâresinde; Çinli, Tunguz, Tibetli, Türk, İranlı, Afganlı, Arap, Ermeni, Rus ve Alanlara mensup çeşitli boylar vardı.

1227 senesinde Kansu'da ölen Cengiz Han, Moğolları birleştirip, teşkilâtlandırmış ve kendi adıyla anılan meşhûr Cengiz Yasasını çıkarmıştı. Boy beyleri ve kumandanların meydana getirdiği kurultayı vardı. Cengiz'in ölümüyle işgâl ettiği ülkeler, oğulları arasında paylaşıldı. Büyük oğlu Cuci'ye; Batı Sibiryâ ve Kıpçak bozkırlarından, Harezmi de içine alan Kuzey Karadeniz kıyılarına kadar olan bölge düştü. Cuci'nin mirâsı, oğlu Batu'ya verildi. İkinci oğlu Çağatay'a Mâveraünnehr'den Doğu Türkistan'a kadar uzanan topraklar verildi. Üçüncü oğlu Ögedey; kurultay kararıyla Büyük Moğol Hanı seçildi. En küçük oğlu Tuluy'a Moğol İmparatorluğunun merkez toprakları olan Moğolistan verildi.

YÖNETİM ŞEKLİ VE BİRİMLERİ: Cengiz Hanın teşkilâtlandığı Moğollarda, ahâliye ivgen, boya; obop, âile ve en küçük birliklere de Aymuğ ve Yasun denirdi. Ordu da bu usûle göre teşkilâtlanmıştı. Ulus denilen Moğol kâbile birliklerinin hepsi asker sayılırdı. Kabîleler sefere, kendi çadırları, hayvanları ve kadınları ile bir ordu gibi giderdi. Her kabîle kendini idâre ederdi. Sanat bölükleri, idârî kumanda teşkilâtları yoktu. Silâhlarını kendileri yaparlardı. Sonradan işgâl ettikleri bölgelerde az çok bir şeyler öğrendiler. İşgâl ettikleri ülkeler, merkezî bir devletten idâre edilemeyecek kadar genişledi. Siyâsî ve idârî bakımdan tecrübesiz olan Moğollar, bu yüzden çok zor duruma düştüler. Devlet kadrosunda idâreci ve vergi toplayacak memurları yok denecek kadar azdı.

Cengiz Hanın soyundan olanlar, Çağatay Hanlığı(1227-1370), İlhanlılar (1256-1353), Altınordu (1226-1502), Şeybânîler (1500-1598) ve Giray Hanlar devletlerini kurdular. Cengiz Hanın oğulları ve torunlarının hâkimiyeti çok kısa sürdü. Ancak İslâm âlemine ve medeniyetine çok zarar verdiler. On üçüncü asırda yapılan tahribâtla, altı yüz senede nice emeklerle elde edilmiş, hattâ İslâmiyetten önce de yapılmış pekçok mîmârî eserleri, kü-

tüphâneleri, târihin kıymetli vesikalarını, mektepleri, rasathâneleri yok ettiler. Abbâsî halîfeliğinin merkezi Bağdat'ı 1257'de yıkıp yıktılar. Sûriye dâhil Doğu Akdeniz, Batı Anadolu kıyılarına Avrupa'da Viyana şehri civârına kadar hâkim oldular. Moğolların yenilmezliğini, Mısır Memlûkleri yıktı. Hülâgu Hânın ordusu, Memlûk Sultânı Baybars, 1260'da Ayn Calut'ta büyük bir bozguna uğrattı. Doğu Karadeniz'deki Haçlı kralları ve Kilikya Ermenileri ile de Müslümanlara karşı anlaştılar. Türkiye Selçuklu Devletinde ve beyliklerinde on üçüncü asrın ortalarından sonra Moğol vâliler söz sâhibi oldu. Hindistan'daki Türk-İslâm devletlerine yaptıkları akınlar, Müslümanları zor duruma düşürdüysede, zamanla bölgeden atıldılar.

On dördüncü asrın başlarında Orta ve Güneybatı Asya'da İslâm ülkelerinde yaşayan Moğollar medenîleşmeye başladılar. İlhanlı hükümdârı Gazan Mahmud Hanın İslâmiyeti kabûl etmesiyle, kumandan, vezir ve askerlerinden pek çoğu Müslüman oldu. İslâmiyeti kabûl eden İlhanlı devlet adamları, bölgedeki ahâliyle kaynaşmayı sağladılar. Mâverâünnehr, Yedisu ve Doğu Türkistan'a hâkim olan Çağatay Hanlığı, on dördüncü asrın sonunda Tîmûrluların hâkimiyetine girdi. Güney Rusya ve Batı Sibirya'daki Cuci Sülâlesinden Altınordu Devleti Berke Hanın Müslüman olmasıyla medenîleşmeğe başladı. On beşinci asrın sonuna kadar bölgeye hâkim olan Altınordu Devleti, Tîmûrlular tarafından yıkıldı. Bir kısım toprakları üzerinde Kazan Hanlığı kuruldu (Bkz. Kazan Hanlığı). Cuci Sülâlesinden sünnî bir İslâm devleti olan Şeybânîler, on altıncı asırda Mâverâünnehr'e hâkim olup, İran'daki bozuk îtikâd sâhibi Safevîlerle mücâdele ettiler (Bkz. Şeybânîler). Kırım'daki Cuci Sülâlesinden Giray Hânlar, en uzun ömürlü hânedân oldu. Osmanlı Devletine tâbi idiler. Ülkede Osmanlı kültürü hâkimdi. On beşinci asırdan on sekizinci asrın sonuna kadar iktidârda kaldılar (Bkz. Kırım Hanlığı). Dış Moğolistan'daki Moğolistan bağımsız, Rusya'ya; İç Moğolis-

tan'daki muhtar idârede Çin'e bağılıdır. Moğolistan'da yaşayan Moğollar, Buda inancının Lamaizm mezhebine mensuptur. Din adamlarına "lama" adını verirler. Lamalar, tabiblik ve büyücülük de yaparlar. Din merkezleri Tibet'teki Lhasa şehri olup ikinci derecedeki dînî merkezleri Urga'dır. Moğolistan'da, putperest ve Hıristiyanların yanında, çok az da İslâm dînine mensup olanlar vardır.

Târih, ırk, tip, din, dil, edebiyât, kültür bakımından Moğollar, bugün Türklerden ayrı bir millettir. Ural-Altay dil birliği içinde yer almaları sebebiyle târih öncesi bir yakınlıktan bahsedilebilir. Altay dilleri âilesi içinde yer alan, Mançu Tunguz, Kore, Japon, Türk ve Moğol dilleri arasında en çok yakınlık Türkçe ile Moğolca arasında görölmektedir. Hatta Türkçenin bir lehçesi olan Çuvaşça her iki dilin yapı ve unsurlarına yer veren köprü bir dil durumundadır. Türk çoğunluğunun içinde İslâm kültürünü benimseyenler de vardır. Dünyânın en büyük hükümdârlarından olan Tîmûr Han, aslen Moğol soyundan olmasına rağmen, Moğolca bilmezdi. Türkçe konuşurdu. Müslüman bir âileden gelip kültür bakımından da Cengiz Handan ayrıdır. Yine Tîmûr Hanın torunlarından Bâbü Şah da, Hindistan'da Gürgâniye Devletini kurdu. Bâbü Şah ve soyundan gelenler de Türkleşmişlerdi.

TÜRK KAVİMLERİ

I. SİBİRYA TÜRKLERİ – Yakutlar, Karagaslar, Soyanlar, İrtiş ve Tobol Türkleri

II. ALTAY TÜRKLERİ- Kijiler, Telengitler, Teleütler, Tubalar, Kumandılar, Lebedler

III. ABAKAN TÜRKLERİ – Sagaylar, Beltirler, Kaçlar, Kızıllar, Koybalar, Şorlar, Çatlar

IV. BATI TÜRKİSTAN TÜRKLERİ- Karakalpaklar, Özbekler, Kazaklar, Kırgızlar, Türkmenler

V. DOĞU TÜRKİSTAN TÜRKLERİ- Uygurlar

VI. KAFKASYA TÜRKLERİ – Karaçaylar, Malkarlar, Kumuklar, Nogaylar

VII. AZERBAYCAN TÜRKLERİ

VIII. İRAN TÜRKLERİ - İran Azerileri, Afşarlar, Koçarlar, Kaşkaylar, Karadağlılar, Karapapaklar

Şahsevenler, Hemseler, Kengerlular, Horasaniler, Karayiler, Karaçorlular, Türkmenler

IX. İDİL URAL TÜRKLERİ- Kazanlılar, Astrahanlılar, Başkırtlar, Çuvaşlar, Kırım Türkleri

X. AVRUPA TÜRKLERİ- Lehistan Türkleri, Litvanya Türkleri, Gagauz Türkleri (Balkan Türkleri) Fin Türkleri

TÜRKLERİN KURDUKLARI İMPARATORLUKLAR

Tarihte Türklerin kurdukları imparatorlukları kuruluş tarihlerine göre şu şekilde sıralamak mümkündür.

1. Saka-İskit İmparatorluğu
2. Büyük Hun İmparatorluğu
3. Avrupa Hun İmparatorluğu ya da Batı Hun İmparatorluğu (374-469)
4. Ak-Hun İmparatorluğu (IV. yüzyıl - 557)
- 5- Gök Türk İmparatorluğu (552-582)
6. DoğuGöktürk İmparatorluğu (582-630)
7. Batı Göktürk İmparatorluğu (582-743)
8. II. Göktürk İmparatorluğu (681-744)
9. Avar İmparatorluğu (563-803)
10. Uygur İmparatorluğu (VI. yüzyıl-805)
11. Hazar İmparatorluğu (VII. yüzyıl (650-985)
12. Uygur Devleti (744-1335)
13. Karahanlılar Devleti (940-1040)
14. Gazneliler Devleti (963-1183)
15. Büyük Selçuklu İmparatorluğu (1040-1157)

16. Anadolu Selçuklu Devleti (1077-1308)
17. Harzemşahlar Devleti (1157-1231)
18. Altınordu Devleti (1236-1502)
19. Timur İmparatorluğu (1368-1501)
20. Babür İmparatorluğu (1526-1858)
21. Osmanlı İmparatorluğu (1299-1922)

TÜRKLERİN KURDUKLARI İMPARATORLUKLARIN TARİHÇELERİ

SAKA İSKİT DEVLETİ (M.Ö.8–M.Ö.5)

Saka İskit Devleti, doğu kaynaklarında Saka, batı kaynaklarında İskit olarak bilinen bu devlet, Avrasya'da antik çağda kurulmuş bir Türk devletidir

İskitlerin ilk yurtlarının Tanrı Dağları ve Fergana Vadisi olduğu kesinleşmiştir. Önceleri İskitlerin hangi ırktan oldukları tartışma konusu iken yapılan kazılarda ortaya çıkan kalıntılar, Sakaların Türk kökenli bir halk olduğunu kesinleştirmiştir. Dünya tarih çevrelerinin çoğunluğu da Türk kökenli oldukları sonucunu kabul etmişlerdir.

Kimmerler, Medler, Yunanlılar, Persler, Asurlular, Urartular ile savaşan İskitler, Perslerle yaptıkları savaşlar, Alp Er Tunga adlı komutan İranlıların destanı "Şehname" ye konu olmuştur.

İskitler, M.Ö. 2. yüzyıla kadar hüküm sürmüştür.

YAŞAYIŞLARI: Sakaların çoğunluğu göçebe idi. Göçebeler atların çektiği çadırlarda yaşarlardı. Baykal Gölü'nden Tuna Nehri boylarına kadar uzanan geniş coğrafyada M.Ö. VII-II. yy.'-a kadar geçen uzun bir dönemde siyasi ve kültürel varlıklarını sürdürmüşlerdir. Genellikle konar göçer halde ve hayvancılıkla meşgul olan Sakalar çadır şekline getirilmiş arabalar içinde ya-

şamışlar. Kırım ve Azak Denizi gibi yerleşmeye elverişli yerlerde de ziraat ve ticaretle meşgul olmuşlardır.

Savaşlarda kullandıkları en önemli silah, savaş baltasıydı. Ayrıca ok, yay ve kılıç da kullanırlardı. İskit kalıntılarındaki at figürlerinin yoğunluğu dikkati çekmektedir.

SANAT: İskit kurganlarında çıkan eserler, medeniyette ileri olduklarını göstermektedir. Herodota göre, "İskitler, çok medeni bir millettir. Gümüş işçiliğinde, dişçilikte ve çıkıkları sarmakta ustaydılar."

İskit sanatında, hayvan üslubu önemli yer tutar. At, geyik, kuş motifleri ağırlıktadır.

Herodot'un yazdıklarına göre Yunanlılar, elbise teferruatlarını, gümüş ve altın at takımlarını İskitlerden öğrenmişlerdir.

İRAN KAYNAKLARINDA İSKİTLER: Sakaların siyasi hayatına dair bilinenler komşu veya siyasi ilişki kurmuş oldukları ilk çağ devletlerine ait bilgilere dayanmaktadır. Sakaların Ön Asya seferi onları Anadolu'ya kadar getirmiş. İran ile olan mücadeleleri (İran hükümdarı Kurus ve Daryüs'ün seferleri) ile Büyük İskender'in İran seferi ile ilgili olarak Sakalardan söz edilmektedir. Sakaların Ön Asya seferini yapan hükümdarın adı Grek tarihçisi Herodot'a göre Midias, Şehname'ye göre, Afrasyap, Türk efsanelerine göre ise Alper Tunga olarak bilinmektedir.

Sakalar'ın, hayat tarzı yönüyle İslam öncesi Türklerin giyim-kuşam, madenleri kullanımdaki başarıları ve özellikle de at koşumları vb. etnoğrafik eserleri yönüyle Türk Milli kültürünün ilk temsilcileri olduğu söylenebilir. Saka (İskit)ların yaşadıkları coğrafyada yapılacak olan arkeolojik kazılar ve burada ortaya çıkacak eserler bu devletin Türk kültür ve siyasi hayatındaki yerini ortaya koyacaktır.

ALP ER TUNGA DESTANI

Alper Tunga öldi mü?

Issız acun kaldı mı

Ödlek öçin aldı mu

Emdi yürek yırtılır

Ödlek yarağ közetti

Ogrı tuzak uzattı

Beğler beğın azıttı

Kaçsa kalı kurtulur

Öğreyüki mundağ ok

Munda adın tizdağ ok

Atsa acun uğrap ok

Tağlar başı kertilür

Begler atın argurup

Kagdu anı turgurup

Mengzi yüzi sargarup

Körküm angar türtülür

Ulşıp eren börleyü

Yırtıp yaka urlayu

Sıkırıp üni yurlayu

Sıgtap közü örtülür

Könglüm için örtedi

Yitmiş yaşığ kartadı

Keçmiş özüğ irtedi

Tün kün keçüp irtelür

Ödlek arıg kevredi

Yunçığ yavuz tovradı
Erdem yeme sevredi
Ajun begi çertilür
Ödlek kamug köfredi
Erdem arıg sevredi
Yunçığ yavuz tovradı
Erdem begi çertilür
Bilge böğü yunçıdı
Ajun anı yançıdı
Erdem eti tınçıdı
Yerke tegip sürtülür

BATI HUN İMPARATORLUĞU (374–469)

Büyük Hun İmparatorluğu (Şyunglar) M.Ö. 46 yılında Çiçi han ve Ho-Han-ye kardeşler arasında Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrıldı. Batı Hunlarını; Çiçi han, Doğu Hunlarını Ho-Han-Ye Kağan (Şenyu) yönetti. Ho-Han-Ye'nin ölümünden sonra Doğu Hunları Panhu ve yeğeni Pi'nin taht kavgasına sahne oldu. M.S. 48 yılında Doğu Hunları; Kuzey ve Güney olarak ikiye ayrılmıştır. Kuzey Hunlarını Pi, Güney Hunlarını Pan-hu yönetmiştir. Güney Hunları yani Panhu'nun yönettiği bu ülke Türk literatürüne Batı Hun İmparatorluğu olarak geçmiştir. Çin egemenliği gölgesinde yönetilen bu imparatorluk Talas'ın doğusunda Çin'e kadar olan topraklara egemendi.

Çiçihan'ın yönettiği Batı Hunları ise Aral gölü, Batı Türkistan ve Karadeniz'in kuzeyine kadar olan bölüme egemen olmuştur. Göktürk devletinin kurulmasıyla Avrupa'ya göç ederek Avrupa Hun İmparatorluğu'nun temelini oluşturmuşlardır.

BATI HUN İMPARATORLUĞU EGEMENLİK ALANI: Bugünkü Moğolistan, Kuzey Çin ve Doğu Türkistan'ı kapsar.

Türk tarih literatüründe üç tane Batı Hun imparatorluğu ismine rastlanmaktadır.

*1.16 Büyük Türk devleti içerisinde sayılan Batı Hun İmparatorluğu; Panhu yönetimindeki Güney Hunları'dır.

*2.Asıl Batı Hunları; Avrupa hunlarının atalarını teşkil eden Çiçihan'ın yönettiği Batı Türkistan'ı kapsayan devlettir.

*3.Avrupa Hun İmparatorluğu da Batı Hunları olarak bazı kaynaklarda anlatılmaktadır. Ama Avrupa Hunları demek doğru olanıdır.

SONUÇ: 1.16 Büyük Türk devleti içerisinde sayılan Batı Hun İmparatorluğu; Panhu yönetimindeki Güney Hunları'dır.

BATI HUN (GÜNEY HUNLAR) DEVLETİNİN TÜRK TARİHİNE KATKILARI: Çin siyasi egemenliğinin kabul edilmesi durumunda, giderek Çinlileşileceğini gösteren devlet olmuştur.

BÜYÜK HUN İMPARATORLUĞU (M.Ö.204–M.S.216)

Büyük Hun İmparatorluğu, M.Ö. 220 yılında Hunlar tarafından kurulan imparatorluktur. En yaygın teze göre, Türk ve Moğol boylarından oluşturulmuştur. Hiung-nu (Hun) adına ilk olarak M.Ö. 318 yılında Çin ile yapılan Kuzey Şansi Savaşı'nda ve bunun sonucunda yapılan anlaşmada rastlanmaktadır. Hiung-nular günümüzün Moğolistan bölgesinde; Çin'in kuzeybatısında yaşamlarını sürdürmekteydiler. Bilinen ilk imparatorları Teoman (Tuman)'dır. En büyük imparatorları Mete Kağan (Oğuz Kağan)'dır. Çinliler önüne geçemedikleri Hunların saldırıları ardından "Büyük Çin Duvarı" (Çin Seddi)'ni inşa etmek zorunda kalmıştır. (M.Ö. 214) Bu yapı günümüzde halen bir dünya harikası olarak kabul edilmektedir. Ming Hanedanı döneminde de yenilenen büyük duvarın birçok kısmı sağlamlığı ile günümüzde hala ayakta kalmıştır. En parlak dönemini Mete Kağan zamanında yaşamıştır. Mete Kağan orduyu onluk, yüzlük (Bölük), binlik ve onbinlik (Tümen) birimlere ayırmıştır. Bu sistem günümüzde de uygulanmaktadır. Öyle ki Kara Kuvvetlerinin kuruluş tarihi olarak (M.Ö. 209) Mete Kağan'ın tahta çıkış tarihi kullanılmaktadır

BOZKIRLARIN İMPARATORLUĞU: Kuruluşu hakkında kesin bilgiler yoktur. M. Ö. 220 yılında Teoman tarafından kurulduğu kabul edilir. Teoman'dan sonra devleti büyük bir imparatorluk haline getiren Mete Kağan (Mo-dun)'dır. Hun, Türk ve Moğol boylarını bir çatı altında toplayan Mete, İpek yoluna egemen olmak için Çin ile savaşmıştır. M.Ö. 200 yıllarında Çin'i yenilgiye uğratarak vergiye bağlamıştır. M.Ö. 187 yılında Çin İmparatorluk ordusunu, ki başında Ka-o-ti bulunmaktadır, Pa-i-Teng seferinde 10 bin kişilik disiplinli ve düzenli ordusuyla yenilgiye uğratmıştır. Bu Çin ordusunun sayısının bazı kaynaklarda 200 bin bazı kaynaklarda ise 35 Tümen yani 350 bin olduğu yazmaktadır. Mete Kağan devrinde Sibiryaya, Çin Denizi, Japon denizi ve Hazar Denizi arasında kalan tüm topraklara hakim olunmuştur.

Mete'nin Çin'i topraklarına bağlamayıp, vergi almak suretiyle yönetmesi sebebi, Çin yerleşik hayatı ve siyasi etkisinden uzak durma olarak yorumlanır. Bunun yanında Çin'in kalabalık nüfusu altında Hunluk özelliklerini kaybetmek istememiştir.

Metenin ölümünden sonra bir süre daha gücünü koruyan devlet, Çinli prenseslerle evlenme geleneği ile Çinli prenseslerin casusluk faaliyetleri, Hun boyları arasındaki iktidar kavgaları, Çinin İpek yolu üzerinde gittikçe siyasi nüfuzunu arttırması gibi nedenlerle M.Ö. 46 yılında Hunlar Doğu Hunları ve Batı Hunları olmak üzere ikiye ayrıldı. Bu ikiye ayrılışın nedenlerinden birisi de Büyük Hun Devleti'nin başında bulunan Ho-han-ye' nin ekonomik sıkıntıları da neden göstererek Çin egemenliğine girmek istemesidir ki, bu düşüncüyü kardeşi Çiçi, "atalarına saygısızlık" olarak kabul edip esaret altına girmeyi reddetmiştir.

Batı Hunları Çiçi yönetiminde Talas'ın batısına egemen oldular. Akhunların ve Avrupa Hunlarının kurulmasında etkin rol oynadılar. Batı Hunlularının başında bulunan Çiçi'nin Çin'e karşı verdiği mücadelede kısa bir süre sonra başarısız olduğu gö-

rülmüştür. Zira Çiçi, Çin ile mücadelede eski Hun savaş taktiklerini bırakarak bir şehir kurup burayı kale haline getirerek savunma savaşı yapmayı yeğlemiştir. Bu kendisinin birinci hatasıdır. Yenilgisinde etkili olan diğer hata ise emri altında bulunan askerlere çok sert davranmasıdır.

Doğu Hunları Ho-Han-ye yönetiminde Talas'ın doğusunda M.S 48 yılına kadar hüküm sürdü. Çin'in siyasi hareketleri sonucu, M.S. 48 yılında Güney ve Kuzey Hunları olmak üzere ikiye ayrıldı. Kuzey hunları hakan Pi yönetiminde Moğol ve Sibiry stepleri çevresinde 156 yılına kadar devam etti. Güney Hunları Panhu yönetiminde Uygur havzasında ve Çine yakın bölgelerde 216 yılına kadar devam etti.

Doğu Hunlarının kuzey ve güney olarak ikiye ayrılmasının sebebi; Panhu yönetimindeki Türkler'in Çin'in siyasi üstünlüğünü kabul etmesine rağmen, yeğeni Pi yönetimindeki kuzey Türklerin'in Çin üstünlüğünü kabul etmeyişidir. (Güney Hunları: Batı Hun İmparatorluğu)

Güney Hunlarının yıkılması sonunda Çin siyasi egemenliği çerçevesinde Çin ülkesine tampon maksatlı birçok küçük Hun devleti kurulmuştur. Bu Hun devletleri Göktürk siyasi üstünlüğüne kadar devam etmiştir. Mete kağan zamanında hun imparatorluğunun en iyi dönemi idi

KÜLTÜR: Hunlar kendi belgelerini bırakmadığı için arkeolojik deliller dışında Çin kaynaklarına bakılmaktan çare yoktur. Hunların özelliklerinden bir kaç örnek:

*Gençlerin önemsenmesi ve yaşlıları önemsenmemesi

*Reisi vefat edince, yerine oturan oğlunun kendi anası dışındaki babasının kadınlarını alması

Ancak bu özellikler sadece Hunlar değil, diğer göçebe kabileler için de geçerlidir. Ayrıca bunların Çin medeniyetin ahlak anlayış ve mantığına aykırı olduğu için Çin kaynaklarında Hun-

ların gelenek ve göreneklerinden bahsedilken eleştiri içerikli cümleler kullanılmıştır.

Hunlar'ın dini, Şamanizm ve Tanrı (Tengri) inancı olup, yılda üç kez büyük ayinî bayram düzenliyordu.

Alkeolojik kazıların sonucuyla Hunların başkentinin Ulan Batur (Moğolca: Улаанбаатар; Ulaanbaatar)'un kuzeyinde bulunan Noin-Ula kurganında olduğu saptanmaktadır. Ve kurganlarından kazılan Hunların tekstillerin eski Fars ve Yunan kültürünün etkisi tespit edilmektedir. Şimdiye kadar elde edilen delillerden, Hunlar'ın hem doğu medeniyet hem de Batı medeniyetin etkisi altında olduğu anlaşılmaktadır.

ÇİÇİ'NİN ÇİN KAYITLARINDAKİ SÖZLERİ: Çin elçisinin Çiçi ile ilgili düştüğü bir kayıt şöyledir: " Boyun eğmeyeceğiz. Zira öteden beri Türkler kuvveti takdir eder, tabi olmayı hakir görürler. Savaşçı süvari hayatımız sayesinde adı yabancıları titreten bir millet olduk. Biz ölsek de, kahramanlığımızın şöhreti kalacak, çocuklarımız ve torunlarımız diğer kavimlerin efendisi olacaktır."

DEVLET YÖNETİMİ: Hun devleti başında bulunan kişi " tanhu" ya da "şen-yu" olarak anılıyordu. Tanhu sözcüğü bir unvan olarak " sonsuz genişlik" anlamına gelmektedir. Hükümdarlık da kut anlayışı egemendi. Hükümdarlığın tanrıdan geçtiği görüşü vardı. Ülke, töre hükümlerine göre yönetilirdi. Şenyunun görevi, ülkede dirliği sağlamak, adaleti gerçekleştirmek, orduya komuta etmek, meclisi yönetmek olarak sıralanabilir. Hükümdarlık babadan oğla geçmektedir. Ülke oğullar arasında doğu, batı, merkez olarak miras bırakılmaktadır. Türk devleti hükümdarı eşine "ka-tun"(hatun) denirdi. Yönetimde söz sahibiydi. Büyük Hun Devleti'nde üç meclis bulunuyordu.

1. Meclis: Dini nitelikte konular tartışılır. Yılın ilk aylarında toplanırdı

2. Meclis: Haziran ayında toplanır ve devlet işleri

3. Meclis: Sonbaharda toplanılır ve askeri işler görüşülürdü.

Devamlı devleti yöneten " seçkinler meclisi" vardı. Bu meclise " toy " denilmekteydi.

ORDU: Hun ordusu ücretli değildi.

Hun ordusunda kadın-erkek asker sayılır, her an savaşa hazır bulunurdu. (ordu-millet anlayışı)

Hun ordusunun temeli atlı askerlere dayanırdı.

Ordu tümen sistemine göre teşkilatlanmıştır. (10.000 kişi)

Kullanılan araçlar: ok ve yaydı. Yakın dövüşte kılıç, kargı kullanılırdı.

Savaş stratejisi; keşif seferleri ve yıpratma savaşları olarak ikiye ayrılıyordu.

Sahte geri çekilme ve turan taktiği teknikleri kullanıldığı Çin kayıtlarından öğrenilmektedir.

METE'NİN BİR MEKTUBU: Mete'nin Çin İmparatoruna yazdığı mektup:

"Yay çekebilen ve kullanabilen tüm kavimler Hun olarak bir tek aile halinde birleştirildiler. Artık Hun ülkesinde küçükler büyümeleri için gerekli çevreyi elde edecekler; yaşlılar ve büyükler ise kendi yurtlarında sessiz ve rahat yaşayacaklardır. Nesillerden nesillere bütün Hunlar barış ve mutluluk içinde kalacaktır. Tanrı'nın lütuf ve inayeti ile subay ve askerlerimin üstün yetenek ve erdemleri ile dayanıklı atlarımın üstün gücü ile Kuşhanları ezerek yendi. Çin sınırındaki bütün küçük devletler ile, bütün Orta Asya halkları düzene kavuşturuldu. Bunların hepsi artık Hun oldular."

BÜYÜK HUNLARIN TÜRK VE DÜNYA TARİHİNE KATKILARI: Ordu örgütlenmesinde 10'luk sistem Mete döneminde oluşturulmuş ve günümüze kadar gelmiştir. Batı uygarlıkları bu sistemi Türkler'den almıştır.

Hun akınlarına karşı tarihi Çin seddi yapılmıştır.

Kavimler Göçünün başlamasında Hun devletinin yıkılışı ilk etkindir.

Diğer Türk devletlerine intikal eden olumsuz miras ise parçalanma ve iktidar için mücadele eden Türk boyları genetiğidir

AVRUPA HUN İMPARATORLUĞU

4. yüzyılın sonlarına doğru Balamir'in önderliğinde batıya doğru yürüyen Hunların bir bölümü ilk defa Doğu Anadolu'ya girdiler. Balamir'in ölümünden sonra oğlu ya da torunu olduğu sanılan Uldız döneminde ise Karpat dağlarını aşıp Macaristan'a girerek burada Avrupa Hun Devleti'ni kurdular. Avrupa Hun Devleti'nin dış politikası Uldız döneminde belirlenmiştir. Bu politikaya göre Bizans baskı altında tutulacak ve Germen kavimlerine karşı Batı Roma İmparatorluğu ile iş birliği yapılacaktır.

ULDIZ DÖNEMİ: Uldız, Bizans'ı baskı altına almak amacıyla Trakya üzerine yürüdü. Barış isteyen Trakya valisine "Güneşin battığı yere kadar her yeri zaptedebilirim" diyerek Doğu Roma(Bizans)'ya meydan okudu. Türklerin gücünden çekinen Bizans, anlaşma yaparak Hunların üstünlüğünü kabul etti.

Bu dönemde Hunlar, Orta Avrupa'dan Hazar'ın doğusuna kadar uzanan geniş topraklara sahip olmuşlardı. Devletin doğu bölgesini Karaton'un yönettiği biliniyorsa da bu hükümdar hakkında fazla bilgi yoktur.

RUA DÖNEMİ: 412-422 yılları arasında Avrupa Hun Devleti ile ilgili fazla bir bilgiye rastlanmamaktadır. Hükümdar soyundan gelen Rua 422 yılında tahtı ele geçirerek, ülkeyi kardeşleri Muncuk, Oktar ve Aybars ile birlikte yönetti. Muncuk'un erken ölümü üzerine Aybars ülkenin doğu kanadının yönetimine, Oktar ise batı kanadının yönetimine getirildi.

Rua, Uldız'ın belirlediği Hun dış politikasını uygulamaya devam etti. Casusluk faaliyetlerini ileri sürerek Bizans üzerine bir sefer düzenledi(422). Bu sefer sonucunda Bizans ağır bir vergiye bağlandı.

Batı Roma'daki taht karışıklıklarından yararlanmak isteyen Bizans, İtalya'ya kuvvet gönderdi. Bunun üzerine Rua, altmış bin kişilik bir orduyu Batı Roma'nın yardımına göndererek Bizans İmparatoru Theodosius(Teodosyus)'u savaşmadan geri çekilmek zorunda bıraktı.

Bizans üzerine yapacağı yeni bir sefere hazırlanırken 434 yılında öldü. Yerine kardeşi Muncuk'un oğlu Attila geçti.ayrıca Rua 4 kardeşlerden biridir.bunlar;rua,Muncuk, Aybars, Oktar dır..

ATTILA'NIN SEFERLERİ: Birinci Balkan Seferi (441–442) Bizans'ın Margos Antlaşması'nın hükümlerine uymaması üzerine Attila, Bizans üzerine sefere çıktı. Doğu Trakya'ya kadar ilerleyen Hun ordusundan çekinen Bizans, barış istemek zorunda kaldı. Bu Antlaşma ile Attila Bizans'ın ödediği vergiyi artırdığı gibi bazı sınır kalelerini de ele geçirdi. Bu seferden sonra Avrupa Hunlarına Balkanların yolunu açılmış oldu.

İkinci Balkan Seferi (447) I.Balkan Seferi'nden sonra Bizans imzaladığı antlaşma şartlarında öngörülen vergiyi ödemediği için Attila yeniden sefere çıktı. İki kola ayrılan Hun ordusunun bir kolu Yunanistan'a girip Teselya'ya kadar ilerledi. Diğer kolu ise Sofya, Filibe ve Lüleburgaz şehirlerini alarak Büyükçekmece

yakınlarına kadar ulaştı. Bizans İmparatoru barış istemek zorunda kaldı.

YAPILAN ANOTOLYOS ANTLAŞMASI'NA GÖRE: Bizans ödediği vergiyi üç katına çıkaracak, Savaş tazminatı, Tuna'nın güneyindeki yerler askerler arındırılacaktı.

Batı Roma (Galya) Seferi (451) Roma İmparatoru'nun kızıyla evlenen Atilla, çeyiz olarak İmparatorluk topraklarının yarısını isteyince, bunu kabul etmeyen Batı Roma'nın üzerine yürüdü. Katalon Ovası'nda Atilla, 100 bini Türk geri kalanı da germen ve islav kavimlerinden oluşan 200 bin kişilik bir ordu ile iken roma ordusu da aynı bölgeye 200 bin kişilik ordu ile gelmişti. Hun düşmanı olan barbarların hepsi Aetiüs ordusunun safinda idiler. 20 Haziran 451 günü dünyanın iki yarısı birbiri üzerine yüklendi o güne kadar görülmuş en kanlı savaş oldu savaş 24 saat sürdü iki tarafta çok büyük hasar gördü büyük kayıplar verdi fakat savaş günü akşamı roma ordusu dağıldı.

Roma'yı destekleyen Batı Got ordusu da kralları savaşta ölünce çekilmek zorunda kalmıştır. Atilla çekilmekte olan Aetiüs'ü takip etmedi ordusunu dinlendirdi. Zaten amaçına ulaşmış Roma'nın asker deposu sayılan Galya'yı işgal etmişti. Bundan sonraki ilk ciddi saldırıda bütün romayı tam olarak çökerteceği kesindi.

Aradan geçen 20 günde Atilla ordusunu kendi başkentinin bulunduğu bölgeye getirdi. Savaş sonrasında dünya onun yenilmezliğini bir kere daha anlamış ve kabul etmişti. Bu savaştan 1 yıl sonra Atilla dağıttığı Roma İmparatorluğu'nun tamamını idaresi altına almak için harekete geçtiği zaman, ona karşı koyacak güçleri kalmamıştı. 452 yılında Atilla Po ovasına geldi ve Roma'dan yola çıkan Papa Leo Türk Başbuğu huzuruna çıktı ve Atilla'dan Roma'yı esirgemesini istedi bütün şartları kabul ettiklerini zaten Atilla'nın Roma'ya hakim olduğunu söyledi. Sadece Hristiyanlık merkezinin yıkılmaması temennisini ilettili ve Atilla

Roma'ya saldırmadan vergilerini daha da katlı almış oldu ve hakimiyetini tanıtmış olmuştur.

İtalya Seferi (452) Attila, 452 yılında yüz bin kişilik ordusuyla Alpler üzerinden İtalya'ya girdi. Papa I. Leo başkanlığında bir heyet Roma'nın bağışlanmasını istedi. Papa'nın ricasını kabul eden Attila geri döndü.

EGEMENLİK ALANI: Güney Rusya, Romanya, Yugoslavya'nın kuzey bölgesi, Macaristan, Avusturya, Çekoslovakya, Güney ve Orta Almanya (Doğu Fransa'dan Ural Dağlarına; Kuzey Macaristan'dan Bizans kapılarına kadar olan saha). Yüzölçümü: yaklaşık 4.000.000 km²'dir.

AVRUPA HUNLARININ TÜRK VE DÜNYA TARİHİNE KATKILARI: Avrupa'da hakimiyet kuran ve Avrupa merkezli ilk Türk devleti olmuştur. Kavimler Göçü'nün başlamasında etkili olmuştur.

Batı Roma İmparatorluğunun yıkılmasına neden olmuştur. Pantolonu (Şalvar olarak) Avrupa'ya getirmişlerdir.

AVRUPA HUNLARININ PARÇALANMASININ NEDENLERİ: Ele geçirdikleri topraklarda gittikçe nüfus olarak azınlıkta kalmaları. Sürekli Türk göçleriyle beslenememeleri. Düzenli ve sağlam bir devlet teşkilatı kuramamaları. Yerleşik kültür ile mücadele edilmesi. Yerleşik kültürün olumsuz etkiledi

AVAR İMPARATORLUĞU (563–803)

Avarlar, Orta Asya kökenli bir kavimdir. Önce 3.-6. yüzyıllar arasında Asya'da, ardından 6.-9. yüzyıllar arasında Doğu Avrupa'da devlet kurdular. Avrupalıların da Arap ve Bizans kaynaklarına dayanarak Avar adını verdiği bu kavmi Göktürkler "Apar" olarak adlandırıyordu. Apar adı karşı koyan manasına gelmektedir. Ancak Çinlilerin "Juan-Juan" ve ya Cücen dedikleri kavim ile aynı olup olmadığı kanıtlanmamaktadır.

Asya Büyük Hunlarına bağlı boylardan doğan bu kabile, Uar ve Kun olmak üzere iki büyük kabileye dayanmaktadır. Avarlar, 6. yüzyıl sonlarında bugünkü Moğolistan, İç Moğolistan ve Kore'ye kadar olan toprakları içine alan büyük bir devlet kurdular.

552 yılında Göktürkler Avar hakimiyetine son verince Avar sülaleleri batıya doğru göçtüler. 558 yılında Sibir Türkleri ile karşılaştılar ve Sibirleri yağmaladılar. Karadeniz'in kuzeyinden geçerek bugünkü Romanya ve Slovakya topraklarına girdiler. Bizansın boşluğundan yararlanarak Balkanları denetimi altına aldılar.

EGEMENLİK ALANI: Volga'dan bütün Macaristan'a kadar olan saha ile Güney Rusya ve Eflak Boğdan bölgeleri.

AVARLARIN TÜRK VE DÜNYA TARİHİNE KATKILARI; Germen ve Slav kavimlerinin tarihi yapısını etkilediler. İki kez İstanbul'u kuşattılar. 200 yıllık egemenlik kuran Avarlar, Slav halkları üzerinde etkili oldular ve Slav boylarını tuna boylarına ve Balkanlara yerleştirdiler. Bugünkü Slav toplulukların oluşmasında temel rol oynamışlardır. Orta Avrupa ve Doğu Avrupa'nın etnik yapısı ortaya çıkmıştır. Slav devletleri, devlet teşkilatlanmalarını ve askeri örgütlenmelerini Avarlardan öğrenmişlerdir. Germen kavimleri bir müddet Avar etkisinde kalmıştır. Günümüzde yapılan bazı araştırmalar Slovenlerin, Hırvatların ve Slovakların atalarının Avarlar olduğuna yöneliktir.

UYGUR İMPARATORLUĞU (744–1335)

Çin kaynaklarında Hwei-ho, Vei-ho, Hui-ho, Hueu-hu, Wei-wu vb. şekilde görülen Uygur adının anlamı 974'te yazılan Çince bir eserde "şahin süratiyle dolaşan ve hücum eden" şeklinde açıklanmaktadır.

Fakat bunun bir yakıştırma olduğu bellidir. Etimolojik olarak Uygur adının "uy (takip etmek)+gur" (Salgur gibi)tarzında ortaya çıktığı ileri sürülmüş ise de, o tarihlerde kullanılan Türkçe'de de "takip etmek" manasındaki eylem kökünün "ud-" biçiminde olduğu antitezinden hareketle sözcüğün "oy (oymak, baskı yapmak) + gur" ve daha kuvvetli bir olasılıkla "uy (akraba, müttefik)+ gur" şeklinde türediği savunulmaktadır.

Nitekim tarihsel süreçte ortaya çıkan "On Uygur" federatif adının "On Müttefik" manasına kullanılmış olma olasılığı tarihsel gerçeklik açısından ağır basar. Uygur adıyla ilgili bir diğer sorunsal ise İslam kaynaklarında her zaman ve Çin kaynaklarında bazen kendilerine verilen Tokuz Oğuz/Dokuz Oğuz adının kökeni ve ne şekilde ortaya çıktığıdır.

Aslında Uygurlardan ayrı bir budun (boylar birliği) olan Dokuz Oğuzlar Göktürk siyasi otoritesinin dayandığı topluluk idi.

Bu anlamda ayrı bir etnik yapı oluşturmayıp bizatihi Türk budununu oluşturan boylara verilen isimdi. Zaten Çin kaynaklarında kendilerinden "Türklerin 9 kabilesi", Göktürkler'den ise "9 kabilenin Türkleri" diye bahsedilmesi bu özdeşliği ortaya koymaktadır.

İşte bu Dokuz Oğuz boylarına, başka bir deyişle 9 adet Oğuz boyuna, -9 oymaktan oluşan- Uygur boyunun eklenmesiyle "On-Uygur" denilen siyasal birlik ortaya çıkmıştır ve böylece Uygur adı ile Dokuz Oğuz adı birlikte ve bazen karıştırılarak kullanıla gelmiştir.

Orhun Irmağı kıyısında başkenti Ordu-balık kentini kuran ilk Uygur kağanı Kutlug Bilge Kül iki yıllık bir hükümdarlıktan sonra 747'de öldü. Yerine oğlu Moyen-çor(747-759) kağan oldu. Moyen-çor'un etkinliklerini Orhun-Selenga ırmakları arasındaki Şine-usu Gölü yakınında diktirdiği "bengü taş"tan izlemek mümkündür. Buna göre öncelikle aralarında hep yakın ilişkiler olan Dokuz Oğuz boylarını derledi. Ardından Orhun-Ötüken bölgesinin etrafında konan göçen ve Türkçe konuşan boyları denetimi altına alma politikası gütmeye başladı.

Bu çerçevede, kuzeyde Yenisey Irmağı havalisindeki Kırğızlar'la, Altay Dağları ile Tanrı Dağları arasında bulunan Karluklar ve onlara yardım eden daha batıdaki Türgişler'le, Yenisey, Obi ve İrtiş ırmakları arasında bulunan Basmlı, Dokuz Tatar ve Çikler'le savaşmış, bunların tamamını kendi kağanlığına bağlamıştır. Bu arada savaştığı boylar arasında belirtilen Sekiz Oğuzlar'ın Göktürkler'in etrafa dağılma sürecine giren asal budunu olma olasılığı yüksektir. Böylece Türk soylu boy ve budunları denetimine alan Moyen-çor Uygur Kağanlığını sağlam temellere oturtmuş bulunuyordu.

YÜKSELME DÖNEMİ: Uygurlar'ın Orta Asya politik sahasında etkinleşmesi yüzyılın ortalarına doğru tırmanan Arap-Çin rekabetiyle ilintilidir. Taraflar kozlarını 751 yılında Talas Irmağı

kenarında yapılan savaşla paylaşmışlar, Karluklar'ın da desteğini alan İslam kuvvetleri Çin ordusunu dağıtmıştır. Çin'in, Göktürk Kağanlığı'nın çöküşü ile yayılma ve nüfuz etme olanağı bulunduğu Tarım Havzası'nı (Bugünkü Doğu Türkistan) tamamen boşaltmasına -bu boşluğu Uygurlar doldurdu; bütün Tarım Havzası Uygur kontrolüne girdi- yol açan bu yeni durum, Çin'de sonu gelmez olaylar çıkmasına sebep olmuştur.

Bu olayların en önemlisi Soğu kökenli olup-annesi Göktürk-, Çin ordusunda etkin pozisyonda bulunan An-lu-şan adındaki bir komutanın 200 bin kişilik bir kuvvetle Çin başkentleri Lo-yang ve Çang-an'ı zaptetmesiydi. Moyen-çur, Tang imparatoru (o dönemde Çin'i yöneten hanedan) Su-tsung'un yardım çağrısına olumlu yanıt verdi. Çin'e giren Moyen-çor başkentleri geri almakta zorlanmadı. Bunun Çin'e maliyeti hiç de azımsanamayacak derecedeydi: 20 bin top ipek ve hatun adayı bir prenses.

ZİRVEYE ULAŞMA VE YENİ BİR DİN: 759'da Moyen-çur'un ölümü üzerine yerine geçen oğlu Bilge Kağan (759-779)'ın amacının karışıklıkların sürdüğü ve Su-tsung'un ölümüyle Tang Hanedanı'nın söz geçirmekte zorlandığı Çin coğrafyasına hakim olmaktı. Ancak Türk kökenli Pu-ku(=buku, Türk unvanı) Huai-en'in karışıklıklara son vermesi ve düzeni geri getirmeye başlaması Böğü'nün planlarını geciktirdi; ama suya düşürmedi! Şöyle ki Çin'deki bu gelişmelerden yararlanmak isteyen yalnızca Uygurlar değildi. Tibetliler daha erken davranarak Çin'in batı başkenti Loyang'ı işgal etmeyi başardılar.

Bu şartlarda Çinliler bir kez daha, bu kez Tibetliler'e karşı Uygur kağanından yardım istediler. 762'de Lo-yang'a sefer düzenleyen Böğü Tibetliler'i şehirden ve Çin topraklarından çıkardı. Bir süre Çin başkentinde kalan Böğü'nün burada gördüğü Maniheizm'den etkilendiği anlaşılıyor. Nitekim ülkesine geri dönerken Uygurlar'a ve diğer Türklere Mani dinini öğretmek ama-

cıyla 4 rahibi beraberinde getirmişti. Kendisinin kabul ettiği Maniheizm, Türk ülkesinde resmi din haline geldi.

Avlanmayı, savaşmayı ve hayvan besinleri yemeyi yasaklayan bu din, göçebe bir yaşam süren Türk boylarının toplumsal bünyesine pek uygun düşmüyordu. Türklere yeni bir din getirmeye çalışan Böğü Kağan danışmanlarından Tun Baga Tarkan ile askeri bir mevzuda anlaşamayınca bir suikast ile öldürüldü. Tun Baga Tarkan, Alp Kutluk Bilge Kağan (779-789) adıyla hükümdar oldu.

GERİLEME VE ÇÖKÜŞ: Alp Kutluk Bilge ve ardılları olan neredeyse tamamı Ay Tengri'de kut ya da ülüg bulduklarını belirten adlar taşıyan-kağanlar döneminde Tibetliler'in Çin'e baskısı iyice arttı. Üstelik bu kez Beş-balık havalisine hakim olan Şato Türkleri ile de ittifak kuran Tibetliler, Uygurlar'ın Çin ile aralarında kurduğu ticari, siyasal ve askeri dengeleri sarsmaktaydı. Hatta bazı kağanların devrilmesinde Tibetliler'in Çin'e yaptıkları akınların önlenememesi etkili oluyordu.

Bir ara Ediz boyundan Kutlug Kağan (795-805) döneminde bir gönenç yakalandı ise de Tibetliler'in Doğu Türkistan'a sızması, Kırgızlar'ın kuzeyden baskıları devletin sonunu getirdi. Mani dininin gittikçe yaygınlaştığı anlaşılan ve toplumsal yapısı iyice değişen Uygurlar'ın hemen yanı başında bulunan, göçebe savaşçı özelliklerinden hiçbir şey kaybetmemiş Kırgızlar 840 yılında Ordu-balık'ı basarak son Uygur kağanı Ho-sa'yı öldürdüler, ahaliyi kılıçtan geçirdiler. Ötüken'de devletleri yıkılan Uygurlar yurtlarını terk ederek Karluk ülkesine (Çungarya), Kan-çou'ya ve en yoğun bir şekli'de İç Asya/Tarım havzası'na göç ettiler.

DOĞU TÜRKİSTAN (TURFAN) UYGUR DEVLETİ: 840'taki Kırgız baskınından sonra Ngo-nie Tegin'in Altay Dağları'nı aşarak Beşbalık, Turfan yöresine taşıdığı Uygurlar buraya yerleştiler ve Kırgızlar'ın öldürdüğü son kağanlarının yeğeni Mengli'yi 856'da kağan ilan ettiler. Uzun zamandır Tibet baskısı altında

yaşayan Çin imparatoru dengeleyici güç olarak tasarladığı bu devleti-kendisine bağlı olması koşuluyla da olsa- hemen tanıdı ve Uygurlar'ın Tarım Havzasının öteki ucuna(Kaşgar'a)kadar yayılmasına ses çıkarmadı.

911'de soydaşları Kan-su Uygurları sayesinde bağımsızlıklarını kazanan Turfan Uygurları siyasal olarak etkili bir güç olmadıysa da Maniheizm dininin de etkisiyle yerleşik hale geçtiler ve başlıcaları Turfan, Kaşgar, Beşbalık, Kuça, Hami olan şehirlerinde önemli bir "uygarlık" yarattılar. (Dilimizdeki uygarlık sözü de onların yadigârı zaten.)

Yeni coğrafyalarında Maniheizm yerine Budizm'i benimseyen Uygurlar Nesturi Hıristiyanlığı da tanımışlar, en son –Kara Hanlı Devleti'nin de baskı ve tesiriyle- topluluk halinde İslamiyeti kabul etmişlerdir ki bugün Çin'de yalnızca Uygurlar'a değil, Uygurlar aracılığı ile Müslümanlaşmış diğer etnik gruplara da Hui-hu(Uygur) denilmektedir.

12.yüzyıldan itibaren Kara Hitaylar'a bağlı olan Doğu Türkistan Uygur Devleti,1209'da Cengiz Han'a bağlandı. Bu sırada başlarında İduk-kut Barçuk Art-Tegin bulunuyordu. Moğol idaresinde çok önemli devlet görevlerine getirilen Turfan Uygur Devleti 1368'de tekrar Çin hakimiyetine girene dek yarı bağımsız yaşadılar. Bu tarihten günümüze dek Çin'de varlıklarını sürdürmektedirler.

UYGURLARIN TÜRK TARİHİNE KATKILARI: Göçebe yaşantıyı terk ederek ilk yerleşik hayata geçen Türk örgütlenmesidir. Göktanrı inancını bırakarak başka bir dine geçmişlerdir. (Mani ve Budacılık) Türkler arasında sulu tarımın yaygınlaşması gerçekleşmiştir. Matbaanın geliştirilmesinde Uygurların da katkısı olduğu görülür. Yeni giysi dokuma aletleri bulmuşlardır.

Moğolların Türkleşmesine neden olmuşlardır. Bilim, edebiyat ve sanatta diğer Türk devletlerine göre oldukça ilerlemiştir. Savaşçılık faaliyetleri azalmıştır.

İlk yerleşik Türk medeniyet örneklerini vermişlerdir. Uygur alfabesini geliştirmişlerdir. Uygur lehçesinde birçok kitap bırakmışlardır. Uygur lehçesi, Çağatay lehçesinin temelini oluşturur. Uygur alfabesiyle yazılı nesirlere örnekler: 1-Altın Yaruk 2-İki Kardeş Hikayesi 3-Sekkiz Yükme

HAZAR İMPARATORLUĞU (650–985)

Hazar İmparatorluğu, 5 ve 10. yüzyıllar arasında Karadeniz'in Kuzey kıyıları, Kiev'e kadarki bugünkü Ukrayna toprakları, Hazar Denizi'nin Kuzey ve Kuzeybatısını kaplayan geniş topraklarda hüküm sürmüş olan bir Türk Devletidir. İslamiyet'ten önce Türklerin tamamına yakını Şaman olmasına rağmen Hazarların yönetim kademesi Museviliği benimsemiştir.

Sibir Türkleri'nin ve bazı Göktürk boylarının devamı olan Hazarlar, Göktürk birliği döneminde Göktürklerin Batı kanadını oluşturmaktaydı. Göktürklerin yıkılmasından sonra bağımsızlaştı. 7. yy ile 10. yy arasında Hazar denizi ile Karadeniz'in kuzeyinde egemenlik kurdular.

Halife Osman'ın başında bulunduğu Araplarla ve Sasanilerle savaş yaptılar. İmparatorluk doğudan gelen Peçenekler sebebiyle zayıfladı ve Rus Knezliği tarafından yıkıldı.

EGEMENLİK ALANI: Kapladığı Alan: Kırım, Kafkasya, Dinyeper, Don, Volga arası.

DİN: Hazar Kağanlığı halkının bir kısmı batıdaki Bulgarların etkisiyle hristiyanlığı, bir kısmı güneydeki ülkelerin etkisiyle müslümanlık ve museviliği benimsediler. Yöneticiler ise musevi di-

nindeydi. Musevilik ve Müslümalık resmi din haline geldi. Hazarlarda 7 adet piskoposluk bölgesi olmasına rağmen Hristiyanlık resmi din haline gelmedi.

TÜRK TARİHİ AÇISINDAN HAZARLAR: Karadeniz'in kuzeyi ve Kafkasları Türkleştirdiler. Hükümdar ve yönetim kesiminin sonradan Musevilik dinini seçtiği tek Türk kavmidir. Dini hoşgörü egemen bir yapı oluşturdular. Göktanrı dini dışında olmalarına rağmen Türklüklerini kaybetmediler, asimile olmadılar.

Araplarla ilk karşılaşan Türk devletidir. Hazar Denizi'ne isimlerini verdiler. Ruslar devlet örgütlenmelerinde ve ticaretle Hazarları örnek almışlardır

KARAHANLI DEVLETİ (940–1040)

Tarihte ilk Müslüman olan Türk devletidir. Kurucusu Bilge Kül Kadir Han, Müslüman olduktan sonra adını da Abdülkerim Satuk Buğra Han olarak değiştirmiştir. M.S. 940 – 1040.

Kurucusu: Satuk Buğra Han. Kapladığı Alan: Aral Gölü'nden Moğolistan'a Satuk Buğra Abdülkerim Han (940 – 955) Kuruluş dönemi ile ilgili pek fazla bilgi bulunmayan Karahanlılar Devleti, Karluk, Çiğil, Yağma ve diğer Türk boylarından oluşmuştur.

Devlet, 840 yılında Uygur Devleti'nin, Kırgızlar tarafından yıkılmasıyla Bilge Kül kadir han tarafından kurulmuştur. 893 yılında Kaşgar devletin başkenti olmuştur.

Bilge Kül Kadir Han'dan sonra devleti oğulları, Bazır Arslan Han ve Oğulçak Kadir Han yönetmişlerdir. Balasagun ve Taraz merkezli iki ana idari bölgeye ayrılan devlette; Bazır Arslan Han, Balasagun'da Büyük Kağan olarak ve Oğulçak Kadir Han Taraz'da Ortak Kağan olarak yönetimi paylaşmışlardır.

10. yüzyıl sonlarında Oğulçak Kadir Han'ın yeğeni Satuk'un (Satuk Buğra Han) savaş halinde buldukları Samani sığınmacıların etkisi ile İslam'ı kabul etmesi devletin tarihinde yeni bir sayfa açmıştır. İslam'ı kabulünden sonra Abdülkerim adını

alan Satuk Han, devletin sürekli savaş halinde olduğu Samaniler'den de aldığı destek ile amcasına karşı mücadele ederek devletin yönetimini ele geçirmiştir.

İslamiyet'i devlet dini olarak benimseyen Satuk Han döneminde Karahanlı Devleti'nin tamamına yakın bir bölümü bu dine geçmiştir. Karahanlı Devleti ilk Müslüman Türk devleti olmuştur. Halife "Nasr Bin Ali" döneminde Abbasiler Karahanlıları Müslüman ülkesi olarak tanımıştır. Samanoğulları ile itilafa olan Karahanlılar, Gaznelileri destekleyerek Samanoğulları Devleti'ni yıkmıştır. Gazneliler ile Ceyhun nehri sınır olarak belirlenmiştir.

Devlet 1042 yılında hanedan içindeki kavgalar sonucunda Doğu ve Batı Karahanlı devletleri olarak ikiye bölünmüştür. Batı Karahanlı Devleti; 1042-1212 yılları arasında hüküm sürmüş ve ilk başkenti Özkent olan devlet 1212 yılında Harzemşahlar tarafından yıkılmıştır. Önemli merkezleri; Balagasun, Talas ve Kaşgar ve ilk hükümdarı Tamgaç Buğra Han olan Doğu Karahanlı Devleti ise 1211 yılında yıkılmıştır

EGEMENLİK ALANI: Karahanlı Devleti, Aral Gölü'nden Moğolistan'a kadar uzanan bir coğrafyada hüküm sürmüştür.

TÜRK TARİHİNE KATKILARI: İlk Müslüman Türk devletidir. Tam anlamıyla Türk ulusal kimliğine sahiptir. Türklerden başka boylar yoktur. İlk Türk-İslam sentezi eserler ünlü kervansaraylar ortaya çıkmıştır. Milli benliklerini korumak için Türkçeyi resmi dil olarak kullanmışlar, Uygur lehçesini geliştirip edebi eserler ortaya koymuşlardır: Divanı Lügait Türk, Kutadgu Bilig, Atabetül Hakayık, Divanı Hikmet. Türklük bilinciyle hareket etmişlerdir. Devlet yönetimi Göktürklerle aynıdır. Batıyı değil Doğuyu yönetmek ayrıcalıktır. Doğu hükümdarları Buğra; batı hükümdarları Arslan olarak adlandırılmıştır.

KÜLTÜR VE YAPISI: İslam'ın kabulü sonrasında Karahanlılar Arap abecesini benimsemişlerdir. "Ribat" adı verilen kervan-saraylar yapılmıştır. Tuğla ve kerpiç ağırlıklı olduğu için günümüze enkazları kalmıştır. Türk-İslam sentezi olarak Kümbetler ilk bu dönemde görülür.

Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig(Mutluluk Bilgisi), Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lügati't-Türk (Büyük Türk Sözlüğü), İmam-ı Ebü'l-Fütuh Abdülgafur'un Tarih-i Kaşgar(Kaşgar'ın Tarihi) adlı çalışmaları bu dönemin en önemli yapıtlarıdır.

GAZNELİLER DEVLETİ (963–1183)

Samani Devleti'nin önemli şahsiyetlerinden Horasan kumandanı Alp Tigin (Alptegin), 961'de Vezir Ali Muhammed Bel'ami ile birleşerek kendi adayını zorla Samani tahtına oturtmak istediğinde başarısızlığa uğrar. Böylelikle Gazne Devleti'nin temeli atılmış olur.

Gazneliler Devleti sadece Alptegin'in beraberinde getirdiği Türk askerlerine dayanmaktadır.

Hanedanlık, Gazneli Mahmud zamanında altın çağını yaşar (997-1027). Başarılı bir komutan olarak bilinen Gazneli Mahmud sadece ülkenin topraklarını genişletmekle kalmaz aynı zamanda Gaznelilerinin çoğunu Müslüman yapar.

Gazneli Mahmut'un oğlu olan 1. Mesut'un tahta gelmesiyle hanedanlık geriler. Dandanakan Savaşı'yla da Selçuklular ülkenin büyük bir bölümünü ele geçirirler. Gazneliler devleti tarihî kaynaklarda Yeminiler ve Sebüktiginler olarak geçer

GAZNELİ MAHMUT DÖNEMİ: 997 yılında hükümdar olan Gazneli Mahmut, 999'da Karahanlılar'dan da yardım alarak Horasan'ı fethetmiş ve Samanoğulları Devleti'ne son vermiştir. Gazneli Mahmut 1001-1027 yılları arasında Hindistan üzerine

17 sefer düzenlenmiştir. Bu seferler; Hindistanın yeraltı ve yer üstü zenginliklerini ele geçirmek, Hindistanda İslamiyeti yaymak, İslam dünyasının lideri olmak amacıyla yapılmıştır.

Bu dönemde ülke sınırları Ganj nehrine kadar genişlemiş, Hindistan içlerinden kaynaklar sağlanmıştır, devletin ekonomisi güçlenmiştir. 1017 yılında Harezm bölgesi de devlet sınırları içine katılmıştır.

Gazneli Mahmut Abbasi halifesini Şii Büveyhoğullarına karşı korumuş; halife, Gazneli Mahmuda Sultan unvanını vermiştir. Bu tarihten sonra Türkler, Sünni İslamiyetin savunucusu konumuna gelmişlerdir. Sultan unvanını kullanan ilk Türk hükümdarıdır.

Selçuklular'ın büyük güç olacağını önceden sezmiş, Aslan Yabguyu esir alarak bunu engellemeye çalışmıştır.

Gazneli Mahmud döneminde askeri alanda önemli bir yenilik olarak filler orduda kullanılmaya başlanmıştır.

SELÇUKLULAR İLE MÜCADELE VE YIKILIŞ: 1040 Dandanakan savaşı sonunda ağır yenilgi alan Gazneliler Devleti 1187 yılında Afganlar(Gurlulardan olan sultan Giyasuddini guri) tarafından yıkılmıştır. Tarihçilere göre Gazneliler Türklerin kurduğu çok uluslu devletlerin ilkidir. Devletin çökmesinde bu çok uluslu yapı da önemli rol oynamıştır.

EGEMENLİK ALANI: Mavera-ün'nehir'den Ganj boylarına, Hindistan içlerine; Hazar kıyılarından Pamir yaylalarına kadar uzanan bölgeler. (4.700.000 km²)

GAZNELİ KÜLTÜRÜ: Gaznelilerde resmi dil Farsça olmasına rağmen orduda ve sokakta Türkçe kullanılmaktaydı. Gazneliler Samanoğulları gibi Farsçaya ve İran kültürüne adapte olmuşlar ve farsça edebiyati desteklemişler. Gaznelilerin sarayında ünlü farsî yazarları büyük edebiyat eserleri yazmışlar. Bunların arasında Şehname'nin yazarı Firdevsi ve al-Biruni vardır.

İran tarihçileri Gaznelileri kendi kültürlerine mal etmeye çalışmaktadırlar. Bugün Gazne şehrinde Gazne sultanlarından kalan "Zafer kuleleri" vardır.

GAZNELİLERİN TÜRK VE DÜNYA TARİHİNE KATKILARI:
Bugünkü Pakistan, Bangladeş yani Hindistan müslümanlarının İslamlaşmasını sağlayan ülkedir.

Hindistan içlerine kadar Müslümanlığı götürmüşlerdir.

Yukarıdaki iki maddenin gerçekleşmesinde Gazneli Mahmut'un Hindistan'a yaptığı 17 sefer en önemli etkenlerdendir.

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ (1040–1157)

Büyük Selçuklu Devleti, Selçuklular hanedanının kurduğu ilk devlettir. Selçuklular tarafından kurulan diğer devletler ise, Kirman Selçuklu Devleti, Irak Selçuklu Devleti, Suriye Selçuklu Devleti ve Anadolu Selçuklu Devleti'dir. 1038-1157 arasında hüküm süren Büyük Selçuklular, en güçlü oldukları dönemde Harezm, Horasan, İran, Irak, Suriye, Arap Yarımadası ve Doğu Anadolu'ya egemen olmuş Türk devletidir.

Selçuklu hanedanına adını veren Selçuk Bey'in başkanı olduğu Kınık boyu, Oğuz boylarından biriydi. Kınıklar, 10. yüzyılda öbür Oğuz boylarıyla birlikte Orta Asya'da yaşıyorlardı. Selçuk Bey'in önderliğinde, 10. yüzyılın ikinci yarısında göç ederek Cend bölgesine yerleştiler ve İslam dinini benimsediler. Bu göçebe topluluk, Karahanlılara ve Samanilere savaşlarda asker vererek karşılığında geniş otlaklar elde ettiler. Selçuk Bey'in 1009'da ölümünden sonra daha da güneye indiler.

Selçuk Bey'in oğlu Arslan Bey'in yönetiminde, Karahanlıları ve Gaznelileri endişelendirecek kadar güçlendiler. Arslan Bey'in Gaznelilerce tutuklanması ve 1032'de ölmesinden sonra, Selçuk Bey'in torunları Tuğrul Bey ve Çağrı Bey bağımsızlıklarını elde etmeye giriştiler. 1035'te büyük bir Gazneli ordusunu yene-

rek Horasan içlerine doğru ilerlediler. 1037'de de, bugünkü Türkmenistan'da yer alan Merv kentini ele geçirdiler. 1038'de Gaznelileri ikinci kez yendiler ve Nişabur kentine girerek bağımsızlıklarını ilan ettiler. Tuğrul Bey sultan sanıyla hükümdar ilan edildi ve Büyük Selçuklu Devleti de böylece kurulmuş oldu.

EGEMENLİK ALANI: Kapladığı Alan: doğuda Balkaş, Issık Gölleri, Tarım Havzası; batıda Ege ve Akdeniz sahilleri kuzeyde Aral Gölü, Hazar Denizi, Kafkasya, Karadeniz; güneyde Arabistan dahil Umman Denizi'ne kadar olan alandır. (10.000.000 km²).

KURULUŞ: Devletin kurucusu kabul edilen Selçuk Bey Hazar imparatorluğunda subaşı(Ordu komutanı) görevinde idi. Giriştiği taht mücadelesini kaybedince ailesi ve ordusu ile birlikte İran yönüne özellikle de Horosan bölgesine göç ettiler. Selçuk Bey önce Samanoğulları'na sığındı. Burada müslümanlığı benimsedikten sonra Samanoğulları devletinin yönetiminde söz sahibi oldu. Samanoğulları Devleti yıkılınca Selçuk Bey, Müslüman halkıyla birlikte Horosan bölgesine yerleşti. Teşki atlı devlet düzenine girmesi Tuğrul ve Çağrı Beyler dönemindedir. Devletin ilk yöneticisi Tuğrul Bey'dir.

TOPLUMSAL VE EKONOMİK YAŞAM: Büyük Selçuklu Devleti'ndeki Oğuz boyları ve başka bazı topluluklar göçebeydiler. Oğuz boylarının başında bir bey bulunuyordu. Bu göçebe topluluklar geçimlerini hayvancılıkla sağlıyorlardı ve otlak bulmak için de mevsimlere göre yer değiştiriyorlardı. Devlet göçebe topluluklardan otlak vergisi alıyordu. Yerleşik nüfus ise çiftçilik, zanaatçılık ve ticaretle uğraşıyordu.

Kentlerdeki tüccar ve esnaf, işkollarına göre loncalar biçiminde örgütlenmişti. Merkezi devlette görevli memurlar ile sürekli ordudaki askerler maaş alıyorlardı. Büyük Selçuklular ticaretin gelişmesini destekliyor ve kervan yollarının güvenliğini sağlıyorlardı. Bu dönemde en önemli uluslararası ticaret, Uzak-

doğu'dan Avrupa'ya kadar uzanan İpek Yolu ve Baharat Yolu aracılığıyla gerçekleşiyordu. Tarımın gelişmesi için sulama kanalları vardı. Yün, pamuk, ipek dokumacılığı çok gelişmişti.

Büyük Selçuklu Devleti'nde öğrencilerin, yolcuların ve yoksul halkın doyurulduğu sosyal yardım kurumu olan imarethaneler vardı. Devletin yönetici-memur kadroları, Nizamülmülk'ün kuruluşuna öncülük ettiği Nizamiye medreselerinde yetiştiriliyordu.

EĞİTİM, BİLİM VE SANAT: Büyük Selçuklular, kendilerinden önce var olan medreselerde öğretimi sürdürdüler, ama bununla yetinmediler. Vezir Nizamülmülk'ün öncülüğünde ve onun adını taşıyan yeni medreseler kurdular. Nizamiye medreselerinin ilki 1067'de Bağdat'ta açıldı. Daha sonra İsfahan, Rey, Merv(selçukluların başkenti), Belh, Herat, Basra, Musul gibi kentlerde yeni Nizamiye medreseleri kuruldu. Medrese sisteminde programlı ve belli bir yöntemeye dayanan eğitim ilk kez bu medreselerde verildi. Medreselerde din konularının yanı sıra matematik, felsefe, dil ve edebiyat gibi dersler de okutuluyordu ve medreselerde zengin kitaplıklar vardı. Medreselerin dışında da ülkenin çeşitli yerlerinde kurulmuş kitaplıklar bulunuyordu. Melikşah döneminde önce İsfahan'da, sonra Bağdat'ta birer gözlemevi kuruldu. Büyük Selçuklular Arapça'yı din ve bilim dili, Farsça'yı edebiyat ve devlet dili, Türkçe'yi ise saray ve orduda günlük konuşma dili olarak kullanıyorlardı.

Büyük Selçuklular, var olan kentleri bayındır hale getirirken yeni kentler de kurdular. Ülkenin pek çok yerinde yeni kurumlar ve yapılar inşa ettiler. Bunlar cami, medrese, kervansaray, hastane, köprü, eşme, imaret, han, hamam, türbe ve kümbet gibi yapılarıdır. Büyük Selçuklular, ince ve uzun minarelerle cami mimarisine yeni bir anlayış getirdiler. İsfahan'daki Mescid-i Cuma bu anlayışla yapılmış en eski örnektir. Büyük Selçuklu anıtlar ve mezarları olan kümbetler de yaygın mimari yapılarıdır. Kümbet-

ler içten kubbe, dıştan ise piramit ya da konik bir çatıyla örtülüyordu. Dört köşeli, çok köşeli ya da yuvarlak formdaki Büyük Selçuklu kümbetleri genellikle iki katlı olarak yapılıyordu. Bu kümbetlerin alt kat mezar, üst kat ise mescit olarak kullanılıyordu.

Büyük Selçuklu sanatında hat (yazı), minyatür, ahşap ve taş oymacılığı, çinicilik, maden işleme, cilt ve çeşitli süsleme sanatları da gelişmişti.

SELÇUKLULARIN YIKILMA SEBEPLERİ: Merkezi otoritenin zayıflaması

Taht kavgaları, Oğuz isyanları, Haçlı seferleri, Atabeylerin bağımsız hareket etmesi, Abbasi halifeliğini korumak için büyük mücadelelere girmeleri, Fatimiler ve Şiiilerin yıpratmaları, Şehzade ayaklanmaları, Gazneliler ve Karahanlıların istilası, Batınlık hareketleri, Ülke topraklarının hanedan üyelerinin ortak malı sayılması, Kötü padişahlar.

HARZEMŞAHLAR DEVLETİ (1157–1231)

Harzemşahlar Devleti, Orta Asya'da Harzem'de Muhammed Harzemşah tarafından kurulan bir İslam devletidir. Kuruluş Tarihi: 1097. Bölgesi: Orta Asya

Kurucusu: Anuş Tekin. Başkent: Gürgeç (Bugün Nukus)
Yıkılış: 1230

Ceyhun ırmağının Aral gölüne döküldüğü yerin güney kesimleri Harzem adıyla anılır. Öteden beri burada hüküm sürenlere Harzemşah denilmiştir. Harzemşahlar sülâlesinin atası Anuş-Tegin isminde, Begdili Türk zümresine mensup bir kişidir. Anuş- tegin Selçuklu Sultanı Melikşah'ın saray hizmetinde bulunuyordu. Oğlu Kudbeddin Muhammed, Selçuklulara bağlı olarak, Harzemşah unvanı ile bu bölgenin valiliğini üstlenmiştir.

Daha sonra başa geçen Atsız ve İl-Arslan devirlerinde hem Irak Selçukluları hem de Kara-Hitaylarla mücadele edildi. Nitekim İl-Arslan, Sultan Sencer'in ölümü üzerine bağımsızlığını ilân etti Harzemşahların en büyük hükümdarı Alaaddin Tekiş'tir. Tekiş, önce Kara-Hitaylar'ı, ardından son Selçuklu Hükümdarı II. Tuğrul'u yendi. Harzemşahlar kısa sürede sınırlarını Doğu Anadolu'dan Maverâünnehir'e kadar genişlettiler. Âdetâ Selçuk-

lu devletin vârisi oldular. Karahanlı ve Kara-hitay devletlerine son verdiler. Ancak bu parlak dönem uzun sürmedi. 1220'de bütün ülke Cengiz Moğolları'nın istilâsına uğradı. Celâleddin Harzemşah devleti yeniden toparlamak için uğraştıysa da başarılı olamadı. Ölümü üzerine Harzemşahlar Devleti tamamen ortadan kalktı.

HARZEM DEVLETİNİN DOĞUŞU: Harzem bölgesinde Selçuklu devletine bağlı olarak merkezden atanan valilerle yönetilen bu eyalet Anuş Tekin zamanında serbest yaşamaya başlamışlardır. 1128'de Harzem valisi olarak atanan Atsız döneminde yarı bağımsızlık kazanmıştır. 1141 Katvan Savaşında Selçukluların ağır yenilgi almasıyla tamamen bağımsız kalma fırsatı doğmasına rağmen Oğuz soylu oldukları için Sencere bağlı kalmayı tercih etmişlerdir.

ALAADDİN TEKİŞ DÖNEMİ: Alaaddin Tekiş dönemi her bakımdan en parlak olduğu dönemdir. Bu dönemde Irak, Azerbaycan, Karadeniz'in kuzeyi, Horasan ve Doğu Türkistan'ın bir bölümü ele geçirilmiştir. Alaaddin Tekiş kendisini Selçukluların devamı ve varisi olarak görmüş ve "Sencer" unvanını kullanmıştır. Abbasilerle iyi ilişkiler kurmuş; Batinilere karşı halifeyi savunmuşlardır.

ALAADDİN MUHAMMED DÖNEMİ: Alaaddin Tekiş'in oğlu olan Alaaddin Muhammed döneminde Karahitaylara ve Batı ve Doğu Karahanlılar tamamıyla yok edildi. Gaznelileri yıkan Gurları yok ederek Pakistan ve Afganistanı topraklarına katmıştır. Alaaddin Muhammedin en büyük rüyası Çini ele geçirmektir. Fakat bu dönemde Moğollar Çini alarak büyük güç haline gelmişlerdi. Siyaset gereği Moğol tehlikesini görmüş ve Moğollarla iyi geçinmeye çalışmıştır. Moğollarla ticaret anlaşması imzalamıştır.

OTRAR FACIASI VE MOĞOL İSTİLASI: Bir Moğol ticaret kervanının Harzemşah valisi İnalçık tarafından yağmalanması

ve geri kalanlarının da sakallarının yakılıp geri gönderilmesi yüzünden Moğollarla ilişkiler bozulmuştur; bu olay tarihe "Otrar Faciası" olarak geçmiştir. Bu olayın özelliği; Türkler Moğolları üzerlerine çekmiş; Türk Dünyası üzerinde Moğol tehlikesinin başlamasına neden olmuştur. 1220'de başlayan Moğol istilası Harzem devletinin sonunu hazırlamıştır. Otrar Faciası yaşanmasa bile Moğolların Harzemşahların üstüne bir bahane ileri sürüp saldıracağı kuvvetle muhtemeldir çünkü Cengiz Han Çin hanedanlığını yok ettikten sonra yeni yerler fethetmek zorundaydı kendi kurduğu çok büyük bir yağma ordusu vardı. Bu orduyu beslemek ve barındırmak için bir yayılma hareketi şarttı. Hayır bir yanlışınız var. Moğol kervanı mensuplarının casusluk yapması da burada mevcut. İnalçık han bu yüzden kervanı yağmalatır.

YASSI ÇEMEN SAVAŞININ SEBEBİ: Harzemşahlar'ın Selçuklu Devleti'yle birleşip kendilerine karşı tehdit unsuru oluşturacağını anlayan Moğollar; Harzem askeri görüntüsü altında bazı Selçuk köylerini talan ettiler. Bunu Celaleddin Harzemşah'ın yaptığını zanneden Selçuk Sultanı; Celaleddin Harzemşah'ın köyleri talan etmediğini bildiren mektubuna inanmadı, bir süre sonra da araları açıldı. Bu esnada eski Ahlat Valisi Hacıp Ali'de kaybettiği Ahlat Kalesi'ni yeniden ele geçirmişti. Bunu duyan Celaleddin Harzemşah, Ahlat Kalesini tekrar almak için Ahlat'ı kuşatınca Hacıp Ali'nin dostluğunu kendi menfaatleri için ilerlettiği Selçuk Sultanı; Celaleddin Mengü Berti'den Ahlat kuşatmasını kaldırmasını istedi. Sultan Celaleddin Ahlat Kalesi'nin zaten kendisinin olduğunu, Hacıp Ali'nin orayı işgal ettiğini söylediye de Selçuk Sultanı onu dinlemedi. Bu mevzuu hakkında aralarında geçen sert mektuplar yüzünden aralarında savaş rüzgarları esmeye başlamıştı.

HARZEMŞAHLAR'IN YENİLMESİNİN BAZI SEBEPLERİ ŞUNLARDIR: Türk ve Müslüman ordusu olan Harzemşahlar'ın bir başka Türk ve Müslüman ordusu olan Selçuklular'la savaşmak istememesi. Yıllardır Moğollar'la savaştığı için yorgun olan Harzemşah ordusunun daha dinç olan Selçuklu ordusu karşısındaki güçsüzlüğü.

HANEDANLIĞIN ANADOLU'YA GEÇİŞİ: Moğollardan kaçan bir kısım halk ve Harzem soyluları Anadolu'ya sığınmak istemişler fakat nedense Anadolu Selçukluları 1230 Yassı Çemen Savaşında Harzem hükümdarlığını yok etmiştir. Tarihçiler arasında, barış sağlansaydı Moğol istilasına karşı güçlü bir Türk Dünyası doğabileceği varsayımı yaygındır.

Bundan sonra Orta Asya'da Moğol istilası başlamış; Türk Dünyası, birikimi ve medeniyetinde büyük tahriplere yol açmıştır. Bugünkü Orta Asya oluşmasında 1220 Moğol istilası temel belirleyici olmuştur.

EGEMENLİK ALANI: Kapladığı Alan: İran, Güney Kafkasya, Dağıstan, Umman Denizi, Afganistan, Maveraünnehir, Harzem, Balkaş ile Aral Gölleri arasındır. (5.000.000 km 2).

HARZEMŞAHLARIN TÜRK TARİHİNE KATKILARI: Her yönüyle Büyük Selçuklu karakteri taşır. Orta Asya'nın Moğol istilasından önce son gücü ve güçlü devlet olmuşlardır. İranlılar bu devletin resmi dili Farsça olduğu kendilerine mal etmeye çalışmaktadır ama tüm devlet özellikleri ve karakteristik yapısı ile ve halkın büyük çoğunluğu Türk'tür.

ALTIN ORDA DEVLETİ (1236–1502)

Altın Orda Devleti, Moğolların kurduğu devletlerden biridir. Kazan ve çevresinde bulunan Kazan Türkleri medeniyeti ve Türk kitlesinin yoğunluğu karşısında Moğol Altınorda yöneticileri, gittikçe Türkleşmişlerdir. Altınordu Devleti olarak da bilinen bu devlet, 13.-16. yüzyıllarda Doğu Avrupa ile İdil Nehri boyunca egemen olmuştur.

Moğol İmparatoru Cengiz Han ölmeden önce topraklarını oğulları arasında paylaştırmıştı. Seyhun Irmağı ile Balkaş Gölü'nün batısındaki yerleri büyük oğlu Cuci Han'a vermişti. Cuci Han'ın küçük oğlu Batu Han, batıya doğru giriştiği seferlerle bu toprakları genişletti. Cuci'nin toprakları sonradan Batu Han ile ağabeyi Orda Han arasında paylaşıldı. Balkaş ile Aral gölleri arasındaki ve Seyhun Irmağı'nın güneyindeki yerler Orda'ya verildi. Harezm ve yeni alınan topraklar Batu'nun yönetimine bırakıldı. Orda'nın yönetimindeki doğu bölgesine Ak Orda, Batu'nun yönetimindeki batı bölgesine de Gök Orda adı verildi. Gök Orda sonradan Altın Orda olarak adlandırıldı.

1242'de Altın Orda Devleti'ni kuran Batu Han, İdil Nehri'nin aşağı havzasındaki Saray kentini kendine başkent edindi ve

topraklarını genişletti. 1256'da Batu Han öldüğünde devletin sınırları Kıpçak Bozkırını (Deşt-i Kıpçak), İdil'in aşağı ve orta havzasını, Seyhun ve İdil ırmakları arasındaki Aral Gölü yöresini, Kafkasların Azerbaycan'a kadar olan kesimini kapsıyordu. Altın Orda Devleti, Lehistan (Polonya) ve Litvanya'yı vergiye bağlamıştı.

Batu Han'ın yerine Berke Han geçti. Berke Han, İslam dinini benimsedi ve Moğolların bir başka kolu olan İlhanlılarla savaştı. Bulgaristan'da Bizans ordusunu yendi. 1260'ta, ortaçağın en büyük kentlerinden biri sayılan Saray Berke kentini kurdu.

Berke Han'ın ölümünden sonra Mengü Timur Han, Özbek Han ve Canıbek Han Altın Orda Devleti'nin gücünü korudular. Canıbek Han'ın ölümünden sonra taht kavgaları başladı. Toktamış Han 1380'de Timur'un desteğiyle tahta çıkarak bu çatışmalara son verdi. Daha sonra Timur'un Altın Orda topraklarına sefer düzenlemesi ve taht kavgalarının yeniden başlaması Altın Orda Devleti'ni güçsüz düşürdü. Bu kavgalarla parçalanan Altın Orda Devleti topraklarında Kazan Hanlığı, Kırım Hanlığı, Astrahan Hanlığı, Nogay Hanlığı ve Sibir Hanlığı kuruldu. Kalan toprakları Kırım Hanlığı ele geçirdi ve 1502'de Altın Orda Devleti tarihten silindi.

Altın Orda Devleti'de yönetsel konular soyluların oluşturduğu Kurultay'da görüşülür ve karar bağlanırdı. Topraklar ve otlaklar Moğol soylularının elindeydi. Halk bu toprakları işler, ürünlerin belirli bir bölümünü bağlı oldukları beye verirdi. Göçebe bir toplumdaki Altın Orda hükümdarları, göçebeleri yerleşik düzene geçirmeye çalıştılar. Aşağı İdil'de 20'den çok kent kurdular. Bu kentlerin en büyüğü olan Saray Berke'nin nüfusunun 100 binden daha fazla olduğu sanılır.

SİYASİ TARİH: Cengiz Han'ın 1227'de ölümünden sonra büyük hanlık makamını Ögedey işgal etti. Onun hâkimiyeti, Türk-Moğol Hakanlığı'nın teşkilâtlandırılması bakımından mü-

himdir. Bu maksatla kurultaylar toplanmış ve bazı umumî kural- lar konulmuş, Cengiz'in "yasa"sı tatbik edilmekle beraber, şehirli ve köylü ahalinin ihtiyacına göre bir idare kurulmuştu. 1235'te devlet işlerini alâkadar eden yeni meseleler münasebetiyle toplanan büyük kurultayda Batı Seferi, yani Doğu Avrupa'nın istilâ- sı kararlaştırıldı. Bu maksatla bilhassa Türkler'den olmak üzere büyük bir ordu toplandı. Miktarı bilinmeyen bu Moğol-Türk or- dusunun birkaç yüz bin kişiden ibaret olduğu muhakkaktır. Fû- tuhatın başlangıcı 1236 yılına rastlar.

Bu muazzam ordunun başında Cengiz'in torunu, Batu (Çoçi Oğlu) bulunuyordu. Aslında Harezmi, Kafkasya ve İrtiş'in batısı büyük oğlu Cuci'ye düşmüştü (1224). Fakat Cuci, Cengiz Han'dan az önce öldü ve ona ayrılan yerler oğlu Batu Han'a verildi. Ona verilen bölgede kurulan devletin adı "Altınordu", asıl kuru- cusu da Batu Han'dır. Altınorda adı Moğolca'da çadır demek olan "Orda" kelimesinden gelir. Hanların ordugâhında han çadı- rının üzeri altın kaplama olduğu için, bu çadıra "Altınorda" deni- liyordu. Zamanla bu kelime Türkçe'de "Altınordu" şeklinde yazı- lır.

Hem Altınordalılar, hem de "kral sarayı" ve "ordugâh" an- lamlarında kullanılır. Batu Han'a ait olan yerlere, babasının adından dolayı "Cuci Ulusu" deniyordu. Ulus, "Birleşik İller" an- lamında, yani yer adı olarak kullanılıyordu. Sefere, ondan başka birçok Çingiz oğulları (prensleri) de iştirâk edeceklerdi. Ön kıta- ların kumandanı olarak da en meşhur generallerden biri olan Sobutay'ı (Sübegetey, Sübetey) görüyoruz. Askerlerin büyük bir çoğunluğunu Orhun ile Yayık ve İrtiş aralarında yaşayan Türk kabileleri teşkil ediyordu. İlk darbe Bulgarlar üzerine oldu. Bu hareket 1224'de Bulgarlar'ın Don boyundan dönen Moğol kıta- larına hücumların öcünü almak için yapılmıştı.

Bulgarlar az bir zaman içinde yenildiler; başta Bulgar olmak üzere şehirleri tahrip edildi. Şehirlerden ve büyük yollardan

uzakta kalan halkın, bu istilâdan zarar görmediği muhakkaktır; şehiri ve köylü ahaliden birçoğunun da kaçarak, ormanlarda saklandığı anlaşılmaktadır. Bu suretle Moğol istilâsından sonra Orta İdil sahasındaki Bulgar unsuru ortadan kaldırılmış olmadı; yok olan şey: müstakil bir Bulgar devletiydi. Nitekim çok geçmeden bu bölgede Bulgar beylerinin yeniden faaliyette bulduklarını görüyoruz.

1237 sonunda kış mevsimi olmasına rağmen, Moğol-Türk ordusu Rus bölgesinin istilâsına başladı. Bu sıralarda Rus yurdu birçok knezliklere bölünmüştü. Ryurik sülâlesine mensup olmak üzere, muhtelif mıntikalarda, knezleri, müstakil birer beylik hâlinde hükümet etmekte idiler; artık Kiyef merkez olmaktan çıkmıştı; onun yerine Suzdal Rusyası (Merkezi Vladimir) yükselmişti; batıda da Haliç knezleri kuvvet bulmuşlardı.

ALTINORDA DEVLETİ'NİN TÜRK VE DÜNYA TARİHİNE KATKILARI: Timurların Altınorda Devleti'ni yıkmasıyla Rusya, Avrasya'da önemli bir güç haline gelmeye başladı ve Orta Asya Türklerini tehdit etmeye başladı. Başlangıçtaki Moğol kabile ve yöneticileri Türk kültürü, nüfusu ve dili karşısında gittikçe Türkleştiler.

TİMUR İMPARATORLUĞU (1368–1501)

Bir Türk devletidir. 1507'de Akkoyunlular'la ve Karakoyunlular'la mücadele neticesinde zayıflamaları ve Özbeklerin istilasına uğraması sonucu yıkılmıştır

Timur, 1370-1405 yılları arasında yaptığı seferlerle, Harezmi, Doğu Türkistan, İran, Azerbaycan, Hindistan Delhi Sultanlığı, Irak, Suriye, Altın Orda Devleti ve Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu muazzam büyüklükteki topraklara hâkim olmuştur. Onun fetihleri, sonuçları açısından, Türk Tarihi'ni derinden etkilemiştir. Meselâ, Altınorda Hanı Toktamış üzerine düzenlediği seferler (1391) Altınorda Devleti'nin çöküşüne ve yerine bölge hanlıklarının kurulmasına sebep olurken, Moskova Knezleri'nin güçlenmesini de beraberinde getirmiştir. Böylece, XVI. yüzyıldan itibaren Rusya'nın Kafkaslar ve Deşt-i Kıpçak'a doğru yayılması söz konusu olacaktır.

Timur Han, 1401'e kadar yapılan dört seferle Irak ve Güney Anadolu, 1398-1399 seferleriyle Hindistan Delhi Sultanlığı'nı, 1401-1402'de Suriye'yi fethetti. Nihayet, 1402'de yapılan Ankara Savaşı'nda, Osmanlı Devleti'ni mağlup ederek fetret devrinin başlamasına neden oldu.

Timur'un Türkistan'a hâkimiyeti Özbek, Kazak ve Türkmenlerin günümüze kadar ulaşacak olan tarihlerinin de nirengi noktasını teşkil eder. 1398-1399'da Hindistan Delhi Sultanlığı'na düzenlediği sefer de bölgedeki siyasî ve kültürel yapının değişmesine sebep olmuştur. Ancak Timur'un 1399'da yedi yıl süren Anadolu Seferi'ne çıkıp, 1402 Ankara Savaşı ile Yıldırım Bayezit'i yenip, Anadolu'yu ele geçirmesi, Osmanlı tarihinde unutulmaz bir yer tutar. Ülkesindeki karışıklıklar sebebiyle Anadolu'da fazla kalamayan Timur, Çin seferine giderken yolda hastalanarak ölmüştür. (1405)

Timur'un ölümünden hemen sonra devlet oğlu ve torunları arasında paylaşılmıştır. Buna göre; Torunu Muhammed başkent Semerkant'ta tahta çıkarken, diğer torunları Pir Muhammed ile İskender İran'da, 3. oğlu Miranşah Bağdat ve Azerbaycan'da, en küçük oğlu Şahruh ise Horasan'da yerleşmişlerdir.

Şahruh, Maveraünnehir bölgesini de ele geçirecek, Herat şehri merkez olmak üzere devletini kurdu. Ardından İran ve Azerbaycan'ı da hâkimiyetine alan Şahruh dönemi (1407-1447), Türkistan'da parlak bir kültür hayatının başlangıcı olmuştur. Şahruh'un ölümü üzerine, tahta büyük bir alim ve astronom olan oğlu Uluğ Bey geçti. Onun iki yıllık saltanatı mücadeleler içinde geçmiş ve oğlu tarafından öldürülünce ülke dahilinde büyük karışıklıklar çıkmıştır.

Miranşah'ın torunu Ebu Said'in Akkoyunlu Uzun Hasan'a yenilmesiyle (1469) Horasan'ın batısında kalan bütün topraklar Akkoyunluların eline geçti. Timurlulardan yalnız Hüseyin Baykara (1469-1506) Horasan'da tutunabilmiştir. Başkenti Herat, Türk tarihinde sayılı kültür merkezlerinden biri oldu. Ünlü Türk şair ve ilim adamı Ali Şir Nevai burada yetişmiştir. Baykara'nın oğlu Bediüzzaman'ın hükümdarlığı zamanında, Özbek hükümdarı, Şeybani Muhammed Han'ın başkent Herat'ı ele geçirmesi (1507), Timurluların sonu oldu. Timurlulardan Babür Türkistan'da başa-

rılı olamayınca, Hindistan'a giderek 1519'da Türk-Hint İmparatorluğu'nu kurmuştur.

EGEMENLİK ALANI: Kapladığı Alan: Batıda Balkanlar; kuzeyde Volga kıyıları; güneyde Hint Okyanusu; doğuda Orta Asya bölgeleridir.

TİMURLARIN TÜRK VE DÜNYA TARİHİNE KATKILARI: Altınordu devletini yıkarak Türk uluslarının karşısına Rusları çıkartmıştır.

Orta Asya'da kurulmuş ve Orta Asya'daki Türk boylarını hatta Anadolu Türkleri'ni bir çatı altında toplamış son büyük imparatorluktur.

Orta Asya'da büyük medeniyet kurmuştur.

BABÜR İMPARATORLUĞU (1526–1858)

Babür İmparatorluğu, günümüzde Hindistan toprakları üzerinde bulunan bölgede kurulmuş olan büyük Türk devletlerinden biridir. Timur'un torunu olan Babür tarafından 1526 kurulmuştur. 1858 yılında bir isyan üzerine bölgeye müdahale eden İngilizlerce Hindistan'daki Babür İmparatorluğu'na son verilerek; Hindistan, Büyük Britanya İmparatorluğu'na bağlanılmıştır.

Hükümdarlığın adı: Gürganiyye 'dir.

Timur'un torunlarından Zahiruddin Muhammed Babür tarafından bugünkü Hindistan topraklarında kurulmuştur. Zahiruddin Muhammed Babür 1483 yılında Fergana'da doğmuştur. Babası Fergana hükümdarı Ömer Şeyh Mirza'dır, ki Şeyh Mirza aynı zamanda Timur'un torunudur. Babasının ölümünden sonra amcası ile yaptığı taht mücadelesini kaybetmiş ve emri altındaki beylerle birlikte 1504' te Kabil'e gitmiştir.

Devletin başkentini de burası yapmıştır. 1519 yılında Pencap bölgesini ele geçirmiş, 1524 yılında Delhi Sultanını yenilgiye uğratarak Lahor'a girmiştir. Delhi'den sonra Agra'yı alan Babür Şah burayı başkent yapmıştır. 1530 yılında bu şehirde ölmüştür. Babür Şah'dan sonra devletin başına oğlu Hümayun(1530-1556)

geçmiştir. Tahtının ilk yıllarında kardeşleri ve akrabaları ile mücadeleye eden Hümayun bir yandan da Ludi hükümdarı ile mücadelede bulunmuş ve bu mücadelelerden galibiyetle ayrılmıştır. Yetenekli bir hükümdar olmayan Hümayun Şah 1566 yılında ölmüş yerine Ekber Şah(1556-1605) geçmiştir. Ekber Şah döneminde sarayda Hint etkisinin arttığı görülmüştür. Bu dönemde Hintliler de devlet ve askerlik işlerinde görev almaya başlamışlardır.

1605'de ölümünden sonra yerine Cihangir(1605-1627) geçmiştir. Bu dönemde önemli başarılar görülmemiştir ve Kandahar şehrini İran ele geçirmiştir. Yapılan en önemli iş olarak Lahor ile Agra arasında yapılan yoldur. İngilizler bu dönemde Hindistan ticaretine el atmış ve Surat limanında yer açarak zamanla buradan Hindistan'ı ele geçirecek gelişmeyi sağlamışlardır. Cihangir'in ölümü üzerine yerine oğlu Şah Cihan(1628-1658) geçmiştir.

Kardeşleri ile girdiği taht mücadelelerini kazandıktan sonra bir daha bu tip mücadelelerin yaşanmaması amacıyla kendi soyundan gelen bütün erkekleri öldürtmüştür. Şah Cihan döneminde Avrupalılar ile ilişkilerin daha da arttığı görülmektedir. Dönemin en önemli eseri ise Tac Mahal olarak bilinmektedir. Çok sevdiği eşi Ercümen Banu(Mümtaz Mahal) ölümü üzerine dünyanın en ünlü usta ve mimarlarını getirterek, (ki bunlar içinde Mimar Sinan'ın öğrencilerinden Mehmet İsa Efendi'de bulunmaktadır) muhteşem bir eser meydana getirilmiştir. Eserin yapımı 1631'de başlamış 1652'de bitirilmiştir. 1658 yılında hastalanan Şah Cihan'ın yerine oğlu Evrengzip(1658-1707) tahta çıkmıştır. Onun zamanında Hindistan ticaretinde Hollandalılar da rol almaya başlamışlardır. 1707 yılında ölümü ile yine taht kavgaları başlamış ve ülke 1723'te Delhi ve Haydarabad şahlıkları olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İran Hükümdarı 1739'da Delhi'yi zaptetmiş ve imparatorluk hazinesinin büyük bölümüne el koy-

muştur. 1748 yılında Afgan hükümdarı Hindistan'a girmiş ve birçok eyaleti ele geçirmiştir. 1760'ta II. Alemgirşah'ın yerine II. Şah Alem geçmiş bu dönemde İngilizlerle 1764 Baksar Savaşı yapılmış ancak yenilgiye uğranınca İngilizler Hindistan'da hüküm sürmeye başlamışlardır. 1766 Allahabad Antlaşması ile İngiliz hakimiyeti daha da artmıştır. 1857 yılında çıkan Sipahi İsyanı'nı da bastıran İngilizler 1858 yılında bütün Hindistan'ı İngiliz İmparatorluğu'na katmışlardır (Bk: Britanya Hindistanı). Babür devleti Hindistan'ı tek bir çatı altında toplayarak, Hindistan'da İslamiyet'in yayılmasını sağlamışlardır

EGEMENLİK ALANI: Hindistan, Pakistan, Bangladeş ve Afganistan ülkeleridir. (2.700.000 km 2).

BABURLÜLERİN TÜRK VE DÜNYA TARİHİNE KATKILARI: Hindistan'da müslümanlığın yerleşmesini sağlamışlardır. Tüm hinduları tek çatı altında toplayan ilk devlettir. Türklerin yeri neresi olursa olsun kolay devlet kurabilme ve örgütlenebilme yeteneğini gösteren devletlerin başında gelmektedir. Tac Mahal'i miras bırakmışlardır.

OSMANLI DEVLETİ (1299–1922)

Osmanlı Devleti, Osmanlı İmparatorluğu ya da Devlet-i Âliyye-i Osmaniye isimleriyle anılır. 1299 senesinde şimdiki Türkiye Cumhuriyeti'nin Bilecik ilinin Söğüt ilçesinde, Anadolu Selçuklu Devleti zamanında Osman Bey tarafından Osman-oğulları Beyliği olarak kurulmuştur.

En geniş zamanında devlet, üç kıtaya yayılmış, İstanbul ile sınırlı bir şehir devletine dönüşmüş olan Doğu Roma İmparatorluğu'nu yıkmış, bazı tarihçilere göre bu Yeni Çağ'ı başlatan olay olmuştur. Devletin kurucusu ve Osmanlı Hanedanının atası olan Osman Bey, Oğuzların Kayı boyundandır. Osmanlı Devleti Sünni Müslüman hâkim kültürün yönetim, yasama ve yargıda hâkim olduğu, Hıristiyan ve Yahudi ve diğer azınlıkların ise belirli yasal düzenleme ve sınırlamalar ayrıştırılmasına rağmen göreceli olarak dini özgürlüklere sahip olduğu bir devlettir.

Hâkimiyeti altında bulunan topraklarda yaşayan halklar zaman zaman, toplu ya da yerel ayaklanmalar ile Osmanlı iktidarına karşı çıkmışlardır. Türkiye'deki kimi ve Türkiye dışındaki tarihçilerin çoğuna göre Osmanlı Devleti yönetim ve yürütmeye temel esasları Doğu Roma İmparatorluğu'ndan almış bir impa-

ratorluktur, çağdaş anlamda emperyalizm ve sömürü çağrışımı yapması sebebiyle Türkiye'de Osmanlı İmparatorluğu yerine Osmanlı Devleti kullanımı tercih edilmektedir.

BEYLİK: 1299 öncesi Anadolu Selçuklu hükümdarı, Kayı boyu'nu Ankara'nın yakınlarındaki Karacadağ yöresine yerleştirdi. Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kayılar'a verdiği bu toprak 1.000 kilometrekareden ibarettir. Kayılar, batıya yönelerek Bizans'ın Söğüt ve Domaniç bölgelerini, Ertuğrul Gazi ile aldılar.

13. yüzyıl'da Anadolu, giderek artan ölçülerle Moğol egemenliğine girmeye başladı. 14. yüzyıl başlarında Anadolu'nun batı kısımlarında pek çok Türkmen beyliği ortaya çıktı. Bu beyliklerin en küçüğü, Eskişehir-Sakarya-Söğüt dolaylarındaki Osmanlı Beyliği idi.

Osmanlı Beyliği, artık iyice zayıflamış olan Bizans İmparatorluğu ile karadan sınıra sahip tek Türkmen beyliği idi. Osmanlı Beyliği'nin kurulduğu Eskişehir-Sakarya- Söğüt dolayları Anadolu'da biçim bakımından İlhanlılar'a bağlı olsa da, Moğol İlhanlı etkisinin uzanamayacağı kadar batıda yer alan bir bölgeydi. Bu yüzden Osmanlı Beyliği'nin toprakları, Moğol baskısından kaçan Oğuz aşiretleri, Anadolu Selçuklu asker, memur ve bilim adamı için bir sığınak yeri işlevini görüyordu. Osmanlı devletinin yanında birçok boy da orada idi bunlara: uç beylikleri denir. Osmanlı devleti daha sonradan büyüyerek Avrupa yakasına geçti buradan Bizansı alarak Avrupa'ya yayıldı.

KURULUŞ: Osman Bey; Karacahisar, Bilecik, Yarhisar ve Mudurnu'yu almıştır. Beyliğe adını veren Osman Bey'dir. Osman Bey, Çobanoğulları Beyliği'nin vâsalı olarak akınlarda bulunurken, bu beyliğin Bizans'la anlaşması üzerine, bölgede Bizans üzerine akınlarda bulunanlar, etkinliklerini bu kez Osman Bey'in bayrağı altında sürdürdüler. Bu durum yavaş yavaş Osman Bey'i bağımsızlığa iten bir etken oldu.

Osmanlı Beyliği'nin genişlemesi, Marmara bölgesindeki büyük Bizans kentlerinden Bursa'nın 1326'da Osmanlı Beyliği'nin eline geçmesiyle sürdü. Bursa'nın alınışını göremeden o yıl ölen Osman Bey'in yerine geçen oğlu Orhan Bey zamanında da Osmanlı Beyliği'nin gelişmesi hızlandı. Para bastırarak Osmanlı beyliğini, Osmanlı Devleti haline getirdi.

Bursa'nın ardından Marmara bölgesinin öteki büyük Bizans kentleri, İznik ve İzmit de Osmanlılar'ın eline geçti. Osmanlı ilerlemesini durdurmak isteyen ve başında Bizans İmparatoru III. Andronikos'un bulunduğu bir Bizans ordusu Pelekanon(Maltepe) denilen yerde bozguna uğratıldı (1329). Osman Bey döneminde, Osmanlı beyliği yalnız Bizans topraklarında genişlemişti.

Orhan Bey döneminde ise komşu Türkmen beyliklerinin topraklarında da genişlemeye başladı. Böylece Osmanlılar hem Karesi Beyliği'nin donanmasına, hem Rumeli'ye geçiş için önemli bir takım noktalara, hem de Rumeli topraklarını iyi tanıyan Karesi komutanlarına sahip oldular. Osmanlılar Rumeli'ye Bizans İmparatorluğu'nda Palaiologoslar ile Kantakuzenoslar arasındaki taht kavgalarından yararlanarak, 1354'te ayakbastılar.

Osmanlılar'ın Balkanlar'da ele geçirdikleri ilk üs Gelibolu Yarımadası'nda Çimpe Kalesi oldu. Orhan Bey'in yerine oğlu I. Murat (1362 – 1389) geçti. Osman Bey ölünce yerine Orhan Bey geçti. Bizans o sıralarda iç karışıklıklar içindeydi. Kantakuzen, Orhan Bey'den, Çimpe Kalesi karşılığında yardım istedi. Orhan Bey, Bizans Tekfurlarını (vali) bozguna uğrattı ve Çimpe'yi Rumeli'ye geçişte üs olarak kullandı. İznik ele geçince Orhan gazi tuğrasının olduğu ilk osmanlı parasını bastırarak, tarihteki ilk padişah oldu. Donanma ilk kez Orhan Bey zamanında kuruldu ve Osmanlı Beyliği, Osmanlı Devleti haline geldi. Yine Orhan Gazi zamanında, 6 yıl süren kuşatmanın ardından Bursa alınarak başkent yapıldı.

1. Murat, Balkan fetihlerini hızla sürdürdü. 1363'te Edirne yakınlarında Sazlıdere denilen yerde, Osmanlı ilerlemesini durdurmak isteyen bir Bizans - Bulgar ordusu yenilgiye uğratıldı ve bu zaferin ardından Edirne Osmanlılar'ın eline geçti. Kısa bir süre sonra, Edirne'yi geri almak isteyen Macar - Sırp - Bulgar - Eflâk - Bosna birleşik ordusu Edirne yakınlarında, Sırpsındığı Savaşı'nda ağır bir yenilgiye uğratıldı (1364). Osmanlılar kısa süre içinde Bulgaristan'ı, Yunanistan'ı ve Sırbistan'ı ele geçirmeyi başardılar. 14.yy. sonlarında Osmanlı sınırı Tuna'ya ve Belgrad'a dayanmış bulunuyordu. Balkan devletlerinin ve onları destekleyen Avrupa devletlerinin Osmanlı ilerlemesini durdurma çabaları, I. Kosova Savaşı (1389), Niğbolu (1396), Vama (1444), II. Kosova Savaşı (1448) savaşları ile kırıldı.

İstanbul'un Osmanlılar'ın eline geçmesinden önce Belgrad ve dolayları, Arnavutluk, bazı liman şehirleri dışında Balkanlar büyük ölçüde Osmanlı egemenliğine girmiş bulunuyordu. Bu dönemde Germiyanoğlu Süleyman Şah'ın kızı ile I. Murat'ın oğlu Şehzâde Bayezit'in evlenmeleri, Kütahya, Tavşanlı, Emet, Simav ve Gediz dolaylarının çeyiz olarak Osmanlılar'a geçmesine neden oldu.

Yine 1.Murat döneminde Osmanlı Beyliği, Hamitoğulları Beyliği'nden Akşehir, Yalvaç, Beyşehir, Karaağaç ve Seydişehir'i 1374'te 80000 altın karşılığı satın alarak Anadolu'daki bu genişleme, kendilerini Anadolu Selçuklularının vârisi sayan Karamanoğulları Beyliği ile sınırdaş yaptı ve bu durum Osmanlı - Karaman mücadelesinin başlamasına neden oldu. I. Murat'ın oğlu Yıldırım Bayezit (I. Bayezit) (1389 – 1402) tahta geçer.

Yıldırım Bayezit döneminde, Anadolu Türk birliği yeniden sağlandı. Ancak Osmanlı'nın bu kadar güçlenmesi, o sırada bir Çin seferi hazırlığında olan Timuru korkuttu. Batısında böylesine güçlü bir devlet bırakmak istemeyen Timur, Karakoyunlu ve

Celayirli hükümdarının Osmanlı'ya sığınmasını bahane ederek Osmanlı'ya savaş açtı ve Ankara'ya kadar geldi.

O sırada İstanbul'u kuşatmakta olan Bayezid kuşatmayı kaldırdı ve Çubuk Ovası'nda Timur'un ordusu ile karşılaştı. Yapılan Ankara Meydan Savaşı'nda Bayezid kendisine bağlı Türk boylarının ona ihanet etmesinin de etkisiyle çok ağır bir yenilgi aldı. Timur, devleti Bayezid'in oğulları İsa, Musa, Mehmet ve Süleyman Çelebiler arasında paylaştırdı ve Anadolu beylerini eski topraklarına kavuşturdu.

"Fetret Devri" adı verilen bu dönemde Mehmet Çelebi kardeşlerini yenerek 1413 yılında tahta çıktı. Çelebi Mehmet, Anadolu Türk birliğini bir ölçüde yeniden sağladı ve devleti eski gücüne kavuşturdu. Bu dönemde Venediklilerle yapılan ilk deniz savaşı, başarısızlıkla sonuçlandı. 1421'de yerine oğlu Sultan II. Murat padişah oldu.

DİN: Osmanlı İmparatorluğu'nda İslamiyet baskın din olmakla birlikte, İslam inancında "semavi dinler" olarak kabul edilen Musevilik ve Hıristiyanlık dinlerinin mensupları, millet sistemi sayesinde o dönemde batı ülkelerinde azınlık dinlerine gösterilen hoşgörünün üzerinde bir rahatlık içinde yaşamayı sürdürdüler. Hıristiyanlığın Ortodoks ve Gregoryen kiliseleri millet sistemi içinde meşru bir şekilde örgütlenmiş durumdaydı. Bu inançlara mensup kişiler, kendi dini kurallarına göre yargılanırdı. Buna karşılık millet sistemine dahil olmayan dinlerin, devlet içinde meşru bir varlığı bulunmuyordu.

AVRUPA: Osmanlı İmparatorluğu, 17. yüzyılda Lehistan krallığını himaye altına alarak, Belarus, Letonya, Litvanya ve Estonya topraklarına kadar olan bölgeyi himayesine almış, Baltık Denizi'ne kadar uzanmıştır. Fakat 30 yıl içinde doğal sınırlarına yani Slovakya gerisine çekilmek zorunda kalmıştır.

- 1.Türkiye
- 2.Bulgaristan (545 yıl)
- 3.Yunanistan (363 yıl)(1458-1821)
- 4.Sırbistan (539 yıl)
- 5.Karadağ (539 yıl)
- 6.Bosna-Hersek (539 yıl)
- 7.Hırvatistan (539 yıl)
- 8.Makedonya (539 yıl)
- 9.Slovenya (250 yıl)
- 10.Romanya (490 yıl)
- 11.Slovakya (20 yıl) Osmanlı adı:Uyvar
- 12.Macaristan (160 yıl)
- 13.Moldova (490 yıl)
- 14.Ukrayna (308 yıl)
- 15.Azerbaycan (25 yıl)
- 16.Gürcistan (400 yıl)
- 17.Ermenistan (20 yıl)
- 18.Güney Kıbrıs (293 yıl)
- 19.Kuzey Kıbrıs (293 yıl)
- 20.Rusya'nın güney toprakları (291 yıl)
- 21.Polonya (25 yıl)-himaye- Osmanlı adı: Lehistan
- 22.İtalya'nın güneydoğu kıyıları Otranto ve çevresi(20 yıl)
- 23.Arnautluk (435 yıl)
- 24.Belarus (25 yıl) -himaye-
- 25.Litvanya (25 yıl)-himaye-
- 26.Letonya (25 yıl) -himaye-

27.Kosova (539 yıl)

28.Voyvodina (166 yıl) Osmanlı adı: Banat

ASYA: Osmanlı'nın bu bölgede hâkimiyeti altında bulunan bölgeler ve elinde kaldığı süreler şöyle sıralanabilir.

29.İrak (402 yıl)

30.Suriye (402 yıl)

31.İsrail (402 yıl)

32.Filistin (402 yıl)

33.Ürdün (402 yıl)

34.Suudi Arabistan (399 yıl)

35.Yemen (401 yıl)

36.Umman (400 yıl)

37.Birleşik Arap Emirlikleri (400 yıl)

38.Katar (400 yıl)

39.Bahreyn (400 yıl)

40.Kuveyt (381 yıl)

41.İran'ın batı toprakları (30 yıl)

42.Lübnan (402 yıl)

AFRİKA: Afrika kıtası da Osmanlı'nın egemenliği altında tuttuğu kıtaların başında gelir.

43.Mısır (459 yıl)

44.Libya (394 yıl) Osmanlı adı: Trablusgarp

45.Tunus (308 yıl)

46.Cezayir (313 yıl)

47.Sudan (397 yıl) Osmanlı adı: Nübye

48.Eritre (350 yıl) Osmanlı adı: Habeş

- 49.Cibuti (350 yıl)
- 50.Somali (350 yıl) Osmanlı adı: Zeyla
- 51.Kenya sahilleri (350 yıl)
- 52.Tanzanya sahilleri (250 yıl)
- 53.Çad'ın kuzey bölgeleri (313 yıl) Osmanlı adı: Reşade
- 54.Nijer'in bir kısmı (300 yıl) Osmanlı adı: Kavar
- 55.Mozambik'in kuzey toprakları(150 yıl)
- 56.Fas (250 yıl) -himaye-
- 57.Batı Sahra (250 yıl) -himaye-
- 58.Moritanya (250 yıl) -himaye-
- 59.Mali (300 yıl) Osmanlı adı: Gat kazası
- 60.Senegal (300 yıl)
- 61.Gambiya (300 yıl)
- 62.Gine Bissau (300 yıl)
- 63.Gine (300 yıl)
- 64.Etiyopya'nın bir kısmı (350 yıl) Osmanlı adı: Habeş
Hilafeten bağlı yerler
- 65.Hindistan Müslümanları -Pakistan-
- 66.Doğu Hindistan Müslümanları -Bangladeş-
- 67.Singapur
- 68.Malezya
- 69.Endonezya
- 70.Türkistan Hanlıkları
- 71.Nijerya
- 72.Kamerun

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ (1923– ...)

Türkiye Cumhuriyeti siyasi tarihi, Osmanlı İmparatorluğu'nun temelleri üzerine Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşları tarafından inşa edilmiş bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurtuluş Savaşı ile başlar.

I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri'nce işgali sonucunda Misak-ı Millî sınırları içinde ülke bütünlüğünü korumak için girilen çok cepheli siyasi ve askeri mücadele 1919–1922 yılları arasında gerçekleşmiş ve 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi ile fiilen, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması ile resmen sona ermiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin temel nitelikleri, Lozan Antlaşması'nda da yer almıştır. Buna göre, ülkesi ve ulusuyla bölünmez bir bütün oluşturan Türkiye'de yaşayan ve Türk devletine vatandaşlık bağıyla bağlı olan herkes eşit ve aynı haklara sahip Türk ulusunu oluşturmaktadır.

Saltanatın kaldırılmasının ve Lozan Antlaşması'nın ardından TBMM'de en çok tartışılan konulardan biri olan yeni devletin niteliği sorunu Mustafa Kemal Paşa'nın 28 Ekim gecesini İsmet İnönü'yle, devletin niteliğinin cumhuriyet olduğunu saptayan bir

yasa tasarısı hazırlaması ile son buldu. 29 Ekim 1923 günü; "Hâkimiyet kayıtsız ve şartsız milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayanır. Türkiye Devletinin hükümet şekli cumhuriyettir" esasına dayalı olarak Cumhuriyet ilan edildi ve yeni Türk Devleti'nin adı artık Türkiye Cumhuriyeti idi.

Mustafa Kemal, 24 Nisan 1920 ve 13 Ağustos 1923 tarihlerinde TBMM Başkanlığına seçildi. Bu başkanlık görevi, devlet-hükümet başkanlığı düzeyindeydi. 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet ilan edildi ve ilk cumhurbaşkanı seçildi. Anayasa gereğince dört yılda bir cumhurbaşkanlığı seçimleri yenilendi. 1927, 1931, 1935 yıllarında TBMM Mustafa Kemal'i yeniden cumhurbaşkanlığına seçti.

Mustafa Kemal Atatürk sık sık yurt gezilerine çıkarak devlet çalışmalarını yerinde denetledi. İlgililere aksayan yönlerle ilgili talimatlar verdi. Yurt dışına hiçbir resmî ziyaret için çıkmamakla birlikte, Cumhurbaşkanı sıfatıyla Türkiye'yi ziyaret eden yabancı ülke devlet başkanlarını, başbakanlarını, bakanlarını ve komutanlarını ağırladı.

Atatürk Halk Fırkası adıyla bir parti kurmak niyetini ve siyasi fırkaların gerekliliğini 7 Şubat 1923'te Balıkesir Paşa Camii'nde halka hitaben yaptığı, halkçılık temeline dayalı bir fırkanın kurulması üzerinde durduğu konuşmada "Halk Fırkası dediğimiz zaman bunun içinde bir kısım değil, bütün millet dâhildir... Halk Fırkası halkımıza terbiye-i siyasiye vermek için bir mektep olacaktır" diyerek belli etmiştir.

9 Eylül 1923'te Mustafa Kemal tarafından kurulmuş olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk siyasi partisidir.

Başlangıçta adı "Halk Fırkası" olan parti 1924 yılındaki kurtayda adını "Cumhuriyet Halk Fırkası" olarak değiştirdi. 1927

yılında "Cumhuriyetçilik", "Halkçılık", "Milliyetçilik" ve "Laiklik" ilkelerini tüzüğüne ekledi.

1935 yılındaki kurultayda daha önceki dört ilkeye "Devletçilik" ve "'Devrimcilik" ilkeleri de eklenerek ilkeler altıya çıkarıldı ve partinin adı "Cumhuriyet Halk Partisi" oldu.

Atatürk Devrimleri veya diğer adıyla Atatürk İnkılâpları, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk cumhurbaşkanı olan Mustafa Kemal Atatürk tarafından öncülük edilen, günümüzde Atatürk İlkeleri olarak bilinen ilkeler doğrultusunda, 1922 ve 1938 yılları arasında hayata geçirilen bir dizi yasal değişikliktir. Bu devrimlerin amacı, Atatürk tarafından; "Türkiye'yi gelişmiş devletler seviyesine çıkartmak" olarak beyan edilmiştir.

Cumhuriyetin İlanı, milletin yönetilme şeklinin belirlenmiş olduğu, Atatürk'ün siyasi devrimlerinden bir tanesidir. 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılışı ile milli egemenliğe dayalı yeni bir devlet kurulmuştu. Ancak Kurtuluş Savaşı devam ederken, milli birlik ve beraberliğin bozulmaması için rejimin adı konulmamıştı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) 25 Ekim 1923'te ortaya çıkan kabine bunalımı sonucunda, bu yönetim şeklinin kusurları daha net ortaya çıkmış ve 29 Ekim'de Anayasanın ilgili maddeleri değiştirilerek, ülkenin yönetim şekli cumhuriyet olarak belirlenmiştir.

Cumhuriyet'in ilanı Atatürk ve silah arkadaşları arasında görüş ayrılıklarına, dolayısıyla tepkilere yol açmıştı. Bu ayrılıklar Cumhuriyet Halk Fırkası'na (CHF) karşı ilk muhalefet hareketini doğurdu. Bu gelişmeden sonra Milli Mücadele döneminde M. Kemal Paşa'nın yakınında yer alan ve onu destekleyen Kazım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele), Rauf (Orbay) ve Adnan (Adivar) gibi önemli komutan ve şahsiyetler Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adıyla yeni bir parti kurdu.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Şeyh Said İsyanı sonrasında, programındaki 'firkamız itikad-ı diniyeye ve fikriyeye hürmetkârdır' maddesinden dolayı isyandan sorumlu tutularak 5 Haziran 1925'te kapatıldı.

1923–1929 yılları arasında Teşvik-i sanayi Politikası uygulanmışsa da dünyada yaşanan ekonomik kriz nedeniyle beklenen ölçüde yararlı olamamıştır. Bunun sonucunda 1932 yılında hükümet devletin üretime yönelen temel yatırımları gerçekleştirmesini üstlenmesine karar vermiştir.

1930'lu yıllar dünya tarihi açısından son derece önemliydi. Avrupa'da faşizm yayılmakla birlikte Türkiye'nin doğu komşusu SSCB'de de sosyalist idare anlayışı totaliter ve merkezîyetçi bir şekilde yayılmaktaydı.

Dünyada ekonomik buhran halklar üzerinde etkisini arttırarak sürdürmekteydi. Türkiye iktisadi buhranı atlatabilmek ve hızla kalkınabilmek maksadıyla devletçilik uygulamasına geçmişti.

1934 yılında I. Beş Yıllık Sanayileşme Planı devreye sokuldu. En büyük ağırlık dokuma sektörüne verilmekteydi. Fabrikaların büyük bir kısmı Sovyet kredisi ve teknolojisi ile kuruluyordu. Demiryolları yapımına önem verilmekteydi.

10 Kasım 1938'de Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk vefat etti. Atatürk'ün yerine Kurtuluş Savaşı'ndaki silah arkadaşlarından İsmet İnönü Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci Cumhurbaşkanı seçildi.

11 Kasım 1938'de cumhurbaşkanlığına seçilen İnönü Cumhurbaşkanlığının yanı sıra CHP genel başkanlığına da getirildiğinden ülke yönetimi üzerinde geniş otorite sahibi oldu.

26 Aralık 1938'de toplanan CHP Üçüncü Büyük Kurultayı'nda İsmet Paşa Değişmez Genel Başkan ve Milli Şef ilan edilmesiyle yaklaşık 12 yıl sürecek olan milli şeflik dönemi başlamış oluyordu.

Ocak 1939'a kadar Atatürk'ün son başbakanı olan Celal Bayar ile ve kurduğu 10. Hükümet ile çalışmış Dahiliye Vekili (İçişleri Bakanı) Şükrü Kaya'nın yerine Refik Saydam, Hariciye Vekili (Dışişleri Bakanı) Tevfik Rüşdü Aras'ın yerine Şükrü Saraçoğlu getirilmiştir. Dış politika ilkeleri ve ekonomik politika farklılıkları yüzünden 25 Ocak 1939'da istifa eden Bayar yerine Refik Saydam yeni hükümeti kurmuştur.

MILLİ ŞEF İSMET İNÖNÜ DÖNEMİ: II. Dünya Savaşı (1939–1945) döneminde İnönü ülkeyi savaştan uzak tutmaya çalıştı. Savaş yıllarındaki ekonomik ve toplumsal sıkıntılar, dönemin unutulmayan mirası olarak kaldı.

Gene bu dönemde Hasan Ali Yücel'in öncülüğündeki Köy Enstitüleri kuruldu ve geliştirildi.

Savaş nedeniyle çok sayıda gencin askere alınması ve temel ürünlerle ilgili olarak devlet stoklarının geniş tutulması nedeniyle iç piyasada büyük darlık yaşanmış ve ürünlerin fiyatları olağanüstü artmıştır. Aynı dönemde hükümet stokçu, karaborsacı ve fırsatçılarla yoğun bir şekilde mücadele etmişse de, toplumun geniş kesmi tatmin edilememiştir.

1950 genel seçimlerinde CHP iktidarı Demokrat Parti'ye (DP) bıraktı.

Demokrat Parti birinci iktidar döneminde (1950–54) liberalleşmede önemli adımlar attı. Yabancı yatırımlar desteklendi. Ezanın Arapça okunmasını sağladı. Radyoda dini program yapılması yasağını kaldırdı ve okullara din dersi kondu.

1950 yılında Kore'ye asker gönderilmesinden sonra 1952'de NATO'ya girildi. DP'nin üçüncü ve son iktidar dönemi (1957–60), iktidar ile muhalefetin yer yer sokağa taşan sert çatışmaları ile sürdü.

Adnan Menderes, Kıbrıs konusunda imzaladıkları ortaklık anlaşmasına garantörlük maddesini yerleştirerek uluslararası başarıya imza atmıştır.

27 Mayıs 1960'da gerçekleştirilen askeri bir darbe ile Demokrat Parti iktidarı sona erdi. İktidardan indirilen Başbakan Adnan Menderes ve iki bakanı idam edilirken, Cumhurbaşkanı Celal Bayar yaşlılığı gerekçesiyle hapis cezasına çarptırıldı.

27 Mayıs 1960 askeri darbesinin ardından ülkede siyasi istikrar kimi zaman benzer müdahalelerle kesintiye uğradı. 12 Mart 1970 askeri muhtırası, 12 Eylül 1980 askeri darbesi, 28 Şubat 1997 'postmodern darbesi' ülkenin siyasi tarihine damga vurdu.

2000'Lİ YILLARDA TÜRKİYE: 14 Ağustos 2001'de kurulan ve 3 Kasım 2002 seçimlerinde büyük bir halk desteğiyle iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (Ak Parti) yönetim anlayışı ile ülkede siyasi ve ekonomik istikrar sağlandı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

**TÜRK DEVLETLERİNİN
BÜYÜK SAVAŞLARI**

ÇALDIRAN SAVAŞI

Çaldıran Savaşı, Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim ile Safevi hükümdarı Şah İsmail arasında 23 Ağustos 1514'te, Van'ın 113 km kuzeyinde, bu günkü Çaldıran ilçesi sınırlarında yer alan Çaldıran Ovası'nda yapılan savaş. Savaş Yavuz Sultan Selim'in kesin zaferiyle sonuçlandı.

Safevi hükümdarı Şah İsmail'in Anadolu'daki Osmanlı sünni yönetimden hoşnutsuz olarak Safevi devletine yakınlaşan Alevi Türkmenlere ve bunların liderlerine yönelik koruma politikası, Avrupa'da değil fakat doğuda rakip arayan ve kendine hedef olarak diğer iki Türk devletini (Safevi ve Memlük) seçen Yavuz Sultan Selim açısından kabul edilemez bir durumdu. Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında bir savaş kaçınılmaz olmuştu.

Yavuz Sultan Selim 1512'de tahta çıktığında Safevilerin doğudaki etkisine son vermeyi istiyordu. Yavuz Sultan Selim hazırlıklarını tamamladıktan sonra büyük bir orduyla Mart 1514'te Edirne'den yola çıktı. Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail arasında ilginç bir mektup düellosunun yaşandığı sefer sırasında Ya-

vuz Sultan Selim mektuplarını Farsça yazmış, Şah İsmail ise Türkçe yanıt vermiştir.

Yavuz Sultan Selim'in Anadolu'dan geçerken Safevi yanlısı oldukları gerekçesiyle bir kısım tarihçilerin iddiasına göre 40 bin Alevi Türkmeni öldürtmesi daha sonra Anadolu'da Celali Ayaklanmaları biçiminde ortaya çıkan huzursuzlukların önemli etkenlerinden biri oldu.

Üç ay sonra Eleşkirt'e vardığında Osmanlı askerleri arasında huzursuzluk başlamıştı. Yavuz, askerlerini yatıştırarak ilerlemeyi sürdürdü ve Şah İsmail komutasındaki Safevi ordusuyla Çaldıran Ovası'nda karşılaştı. Her iki ordu da yaklaşık 80–100 bin askerden oluşuyordu.

Burada yapılan meydan savaşı bir gün boyunca sürdü. Osmanlı ordusu, silah donanımı bakımından, özellikle de sahra topçusunun ateş gücü ve yeniçerilerinin tüfek kullanması açısından üstündü. Savaş Osmanlı ordusunun zaferiyle sonuçlandı. Şah İsmail ön saflarda yer aldığı çarpışmalarda yaralandı ve hazinesi ile ordusunu bırakarak savaş alanından çekildi. Ardından Yavuz Sultan Selim, 6 Eylül 1514'te Safevilerin başkenti Tebriz'e girdi. Yavuz Sultan Selim kışı burada geçirmek istiyordu, ama Bektaşî tarikatına bağlı yeniçeriler arasında huzursuzluk artınca İstanbul'a dönmek zorunda kaldı.

Çaldıran Savaşı'nda yitirdikleri toprakları Safeviler savaşız geri aldılar. Ama Osmanlılar bu savaşın sonunda, Dulkadiroğulları başta olmak üzere Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki beyliklerin egemenliğine son verdiler. Safevilerin Mısır'daki Memlûklarla bağlantılarını kestiler. Bu da Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferini kolaylaştırdı. Osmanlılar ayrıca İpek Yolu'nun denetimi de ele geçirdiler. Diğer iki önemli sonuç da İran'ın yönetimine Farsların egemen olması ve Alevilikle birlikte bir oranda Türklüğün Osmanlı'da kenara itilmesidir.

ANKARA SAVAŞI

Osmanlı Padişahı Yıldırım Bayezid ile Timur arasında, Ankara'nın ubuk Ovası'nda yapılan savaş. Geç ortaçağ tarihinin en kanlı meydan savaşlarından biri olan ve Osmanlıların yenilgisiyle sonuçlanan Ankara Savaşı, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına ve Fetret Devri (1402–1413) olarak bilinen bir iktidar boşluğu döneminin yaşanmasına yol açtı.

Osman Gazi ve Orhan Gazi ile I. Murad'ın inşa ettikleri devlet; daha çok Balkanlar'da geniőledięi gibi, henüz gevőek vassallık bağlarına dayanıyordu. Bu dönemde Osmanlılar zellikle Anadolu'da hızlı ve kesin ilhaklara giriőmiőlerdi; aradaki çatışmalara karşın, Türk-İslam beylikleriyle daha yumuşak bir iliőkiyi gzetiyorlardı. Yıldırım Bayezid ise, İstanbul kuşatmasını sürdürürken, bir yandan da Anadolu birliğini sağlamak amacıyla çeşitli savaşlara girişti.

Karamanlılara karşı kazanılan Akçay Savaşı sonucu kazanılan zaferle (1398) Konya, Niğde, Karaman ve Develi Osmanlıların eline geçti; Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin'in öldürülmesiyle Sivas, Tokat, Kayseri ve Aksaray Osmanlı egemenliğine girdi (1399). Aynı yıl Memluk sultanı Berkuk'un ölümünden ve

yerine çocuk yaştaki Nasıreddin Ferec'in geçmesinden yararlanan I. Bayezid, Malatya'yı Memlûklerden aldı.

Dulkadiroğullarının elinde bulunan Kâhta, Divriği, Besni ve Darendede kaleleri de Osmanlılara geçti. Osmanlı sınırları böylece Orta Fırat'a dayanmış oluyordu. Bütün bu fetihlerden sonra I. Bayezid, yenilgiye uğrayan yerel hanedanları tasfiyeye yönelerek, sıkı bir merkezi yapı kurmaya girişti. Bu amaçla Balkanlar'ın Hıristiyan prensliklerine ve aristokrasisine yaslanması ise, Türk beylerinin ve İslam ulemasının kendisine duyduğu tepkiyi artırıcı bir rol oynadı.

Türkistan ve İran'da güçlü bir devlet kuran Timur, kendini İlhanelilerin varisi sayarak Anadolu üzerinde hak ileri sürmekteydi. Bayezid döneminde Osmanlıların erken bir aşamada Ön Asya'ya dayandırması Timur'un dikkatini çekti. Timur'un saldırılarıyla topraklarını yitiren Celayir sultanı Ahmed ile Karakoyunlu Kara Yusuf Osmanlılara sığınınca, Bayezid ile Timur arasında mektuplaşma başladı.

Bayezid, Timur'un, Kara Yusuf ile Sultan Ahmed'in geri verilmesi yolundaki isteğini kabul etmedi. Osmanlılara gözdağı vermek isteyen Timur, Bayezid tarafından toprakları ellerinden alınan ve Timur'un yarı-kabilesele devletinde kendilerine daha yakın bir sosyal düzen bulan Anadolu beylerinin de kışkırtmasıyla Sivas, Halep ve Şam'ı ele geçirdi (1400). Timur'un Bağdat'a yönelmesi üzerine Bayezid, Temmuz 1401'de doğuya ilerleyerek Timur'a bağlı Mutahharten'in egemenliğindeki Erzincan ve Kemah'ı istila etti. Bu gelişme iki hükümdarın arasını iyice açtı.

Bayezid'e bir elçi gönderen Timur, Kemah'ın Mutahharten'e Anadolu Beyliklerinden alınan yerlerin de sahiplerine geri verilmesini, Kara Yusuf'un teslim edilmesini ve Osmanlıların kendisine bağlanmasını istedi. Bayezid'in Timur'un yerine getirilmesi

zaten imkânsız bu isteklerinin hiçbirini kabul etmemesi savaşın gerekçesi oldu.

Hem Balkanlar'da, hem de Anadolu'da yayılmış bulunan Osmanlıların her iki cephe arasında gelip gitmek açısından zorlanmaları önemli bir rol oynadı. Harekât inisiyatifini ele alan Timur, 1402 başlarında Gürcistan'da yeniden büyük bir ordu topladı; Erzincan, Kemah ve Sivas üzerinden Ankara'ya gelerek kenti kuşattı.

Ama Bayezid'in Tokat üzerinden Ankara'ya doğru yaklaşlığını haber alınca, kuşatmayı kaldırarak Çubuk Ovasına çekildi. Fillerle desteklenen ordusu Bayezid'inkinden daha kalabalık ve askeri malzeme bakımından daha güçlüydü. On dört saat süren savaşın başlarında üstün görülen Osmanlı ordusu Karatatarlarla eski Anadolu beyliklerine bağlı askerlerin Timur'un saflarına katılmasıyla güç durumda kaldı.

Bir tek Sırp müttefikleri Bayezid'i sonuna kadar terk etmediler. Savaş, Timur'un lehine döndüğü sırada, I. Bayezid'in oğullarından Süleyman Çelebi, Mehmed Çelebi ve Sadrazam Çandarlı Ali Paşa kuşatmayı yararak kaçmayı başardılar. Üç yüz kişi kalıncaya kadar çarpışan I. Bayezid ise sonunda tutsak düştü.

Ankara Savaşı yenilgisi, Osmanlı Devleti'nin parçalanarak, devletin imparatorluk aşamasına geçmesinin 50 yıl kadar gecikmesine, Anadolu beyliklerinin yeniden kurulmasına ve Osmanlı tarihinde Fetret Devri olarak bilinen 11 yıllık bir iktidar boşluğu döneminin yaşanmasına neden oldu.

Ankara savaşı ortaçağın en büyük meydan savaşıdır. İki yüz binden fazla Türk askeri birbiri ile savaşmıştır. Anadolu topraklarında iki Altay Kökenli ve Müslüman devlet arasında yapılmış olan büyük meydan savaşlarından biridir. Ankara savaşının önemli sonuçları arasında; Anadolu Türk Birliği'nin parçalanması, Bizans ve İstanbul fethinin elli yıl daha uzaması ve Osmanlı

Devleti'nin gelişmesinin en azından yarım yüzyıl daha fazla gecikmesi sayılabilir.

Timur Han, Ankara savaşında kırk bine yakın zarar vermiştir. Oysaki o bu savaşa kadar altı binden fazla kayıp vermemiştir. Buna Osmanlı ordusundaki sevk ve idarenin kusursuzluğu sebep olmuştur. Bazı tarihçiler, Yıldırım Bayezid ile savaştığı için Timur Han'ı haksız olarak kötülemekte, cenk sahasında olanları, zulüm ve ortalığı kana boyamak şeklinde bildirmektedir. Oysaki bunun iki devlet arasında bir egemenlik ve savaşı olduğu unutulmamalı, bu savaş tarafsız ele alınıp değerlendirilmelidir.

DANDANAKAN SAVAŞI

Dandanakan Savaşı (1040), Selçuklu Devleti'nin Gazne Devletini yendiği ve Gazne Devleti'nin çözümlmesine yol açan savaşıdır.

Tuğrul ve Çağrı Bey'lerin gittikçe büyüyen Türkmen kuvvetleri Gazne şehirlerini tehdit edip, yağmalamaya başlamıştı. Gazne hükümdarı Sultan Mesud Selçuklu tehlikesine son vermek için çoğunlukla zırhlı askerlerden oluşan büyük bir ordu ile Selçukluların üzerine sefere çıktı.

Gazne Ordusu Serah'a yürüyüŐ sırasında Selçuklu vuruŐları ile yıpranmıŐ, su ve yiyecek kaynakları da Selçuklu askerleri tarafından kesilmıŐti. Sonunda 23 Mayıs 1040'ta, Merv ve Serah arasındaki Dandanakan'da iki ordu çatışmaya başladı.

Üç gün süren savaş Selçukluların büyük galibiyeti ile sona ererken, Sultan Mesud 100 süvarisi ile canını zor kurtardı. Savaş Selçuklular'ın bölgede hakimiyetinin başlangıcı ve Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşu olarak kabul edilir. Sultan Mesud askerleri tarafından öldürölür.

KÖSEDAĞ SAVAŞI

Kösedağ Savaşı Türkiye Selçuklularının, Moğollara yenilmesiyle sonuçlanan ve 1 Temmuz 1243 tarihinde meydana gelen savaş. Türk-İslâm tarihinde, önemli bir dönüm noktası teşkil eden bu savaş, Anadolu Selçuklu Devletinin yıkılma sürecine girmesine sebep olmuştur.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin güçlü hükümdarı Alâeddin Keykubad'dan Moğollar çekiniyorlar, bu sebeple Anadolu'ya saldıramıyorlardı. Alâeddin Keykubad'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında cesaretlendiler. Anadolu içlerine doğru seferler düzenlemek için, İran'daki Moğol orduları başkumandanlığına Baycu Noyan getirildi. Kafkasya'daki Gürcü ve Ermeni kuvvetlerinden de yardım alan Baycu Noyan, Anadolu Selçukluları üzerine saldırmak üzere fırsat kolladı. Baba İshak İsyanından ve Gıyâseddin Keyhüsrev'in tecrübesizliğinden faydalanarak, 1242 senesinde Erzurum'a saldırdı. Korkunç zulümler ve katliamlar yaparak, Müslümanların mallarını yağmalattı. Bu haberi alan genç ve tecrübesiz Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev 80 000 kişilik ordusuyla Sivas'ta ordugâh kurup beklemeye başladı. Sultanın Sivas'ta olduğunu haber alan Baycu Noyan, buraya hareket etti.

SAVAŞ: Moğol askerlerinin Sivas'a hareket ettiklerini haber alan Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev, kumandanlarıyla istişare etti. Tecrübeli kumandanlar, Sultana silah ve erzakla dolu olan Sivas'ta kalmasını, kumandan şöyle bir cevap aldı. "Biz buraya oturmaya değil savaşmaya geldik".

Devletin ileri kademesinde bulunan, fakat tecrübesiz ve harpten anlamayan bazı kimselerin teşvik ve tahriklerine kapılan genç sultan, harekete geçti. Sivas'ın seksen kilometre kadar doğusunda bulunan Köseadağ mevkiinde, suyu ve otağı bol olan bir yeri seçerek, ordugâh kurdu. Burası askerî bakımdan savunması kolay, Moğolların tecavüzüne imkân vermeyen bir araziydi.

Dağ geçitleri tutulmuş, düşmanın gelmesi bekleniyordu. Ne yazık ki sultan, yine tecrübesiz kimselerin teşvik ve tahrikiyle, müstahkem mevkileri bırakarak, düşmanın karşılanmasını emretti. Galip geleceğinden emin bir halde, tedbire bile lüzum görmeden ilerleyen genç sultan, az sonra Moğol ordusuyla karşılaştı. İlk başta geri çekilen Moğol kuvvetleri dönüş yaparak, Selçuklu öncü kuvvetlerini bozguna uğrattılar. Hiç harp görmemiş tecrübesiz sultan, öncü kuvvetlerinin bozguna uğradığını duyunca, ordunun tamamen yenildiğini sandı. Düşman eline geçmemek için otağını ve hazinelerini harp meydanında bırakıp Tokat'a, oradan da Konya'ya doğru kaçmaya başladı. Sultanın harp meydanından kaçtığını henüz duymayan Selçuklu askerleri, akşamın geç vakitlerine kadar düşmanla çarpışmaya devam ettiler. Sultanın harp meydanını terk ettiğini öğrenince, onlar da çadırlarını bırakarak firar ettiler. Ertesi sabah, çadırlarda bir hareket göremeyen Moğollar, bunun bir harp hilesi olduğunu zannederek, çadırlara iki gün yavaşamadılar. 3 Temmuz 1243 tarihinde, korka korka çadırlara girdiler. Küçük bir çarpışma ile harp bitti. Seksen bin kişilik Selçuklu ordusu, utanç verici bir yenilgiye uğradı. Selçuklu toprakları, Moğol işgal ve zulmüne

uğradı. Erzincan, Sivas ve Kayseri'yi yağmalayan Moğollar, pek çok Müslüman'ı şehit ettiler.

Kösedağ mağlubiyetinde sultanı ikna edemeyen güngörmüş vezir Mühezzibüddin Ali, Konya'ya gitmeyip Amasya'ya geldi. Moğol kumandanı Baycu Noyan'la görüşme yoluna gitti. Bazı hususları anlatıp, pek çok hediyeler vererek, daha fazla gitmemesini tavsiye etti. Bir müddet Anadolu'nun işgalini durdurup geri dönmeleri, Mühezzibüddin Ali'nin gayretleri sebebiyle oldu. Yapılan sulh antlaşmasıyla, Selçuklular, Moğollara vergi vermeyi kabul ettiler.

Türk tarihinde benzeri görülmemiş olan Köseadağ Bozgunu, genç ve savaş tecrübesi olmayan Selçuklu Sultanı Gıyâseddin Keyhüsrev'in fevrî hareketleri neticesinde ortaya çıkmıştır. Daha önce Anadolu'ya girmeye cesaret edemeyen Moğollar, Köseadağ Bozgunundan sonra Anadolu'yu kolayca istila etmişler, şehirleri yağmalayıp, Müslüman halkı sivil-asker, kadın-çocuk demeden katletmişlerdir. Bu mağlubiyet neticesinde, Selçuklular, Moğollara vergi vermeyi kabul etmişler, iki yüz yıllık Anadolu Selçuklu Devletinin yıkılışı başlamıştır

MİRYOKEFELON SAVAŞI

17 Eylül 1176 tarihinde Salı günü olmuştur. Türklerin kazandığı bu zafer Anadolu'nun Türk hakimiyeti altında kalmasını kesinleştiren savaş olarak bilinmektedir.

Bizans İmparatoru Manuel I Komnenos Bizans sınırlarında özellikle Eskişehir yörelerinde yoğun bir şekilde çoğalan Türkmenlerin, Denizli, Kırkağaç, Bergama ve Edremit'e değin Bizans memleketlerine akınlarda bulunmaları üzerine bu akınları önlemek amacıyla Anadolu'ya yeni kuvvetler göndermekle birlikte düzenleyeceği bir sefer için de askeri hazırlıklara başladı. Manuel, papaya bir mektup yazarak, zamanın yeni bir haçlı seferi için elverişli olduğunu ve Anadolu'dan geçen yolun artık güven altına alınacağını bildirdi.

Onun bu hazırlıklarını haber alan II. Kılıç Arslan, bir elçi heyeti göndererek Daha önce yapılan barış antlaşmasının yenilenmesini önerdi, fakat imparator, Bizansa yöneltilen Türkmen akınlarının durdurulması, Bizansa sığınan Danişmendli emiri Zünnun ile şehzade Şahinşah'ın, daha önce yönetiminde bulunan memleketlerin Bizansa bırakılması şartıyla buna razı olacağını sultana bildirdi.

Bu şartları kabule yanaşmayan sultan, atlı kuvvetler sevk edip Denizli yörelerine kadar olan Bizans topraklarını ağır bir şekilde tahrip etti. İmparator, Bizans kuvvetleri eşliğinde, önce şehzade Şahinşahı daha sonra da Zünnunu Anadolu'ya gönderme girişiminde bulundu ise de II. Kılıç Arslan'ın aldığı önlemler karşısında başarılı olmadı; Şahinşah ve Zünnun yeniden Bizans'a kaçmak zorunda bırakıldılar.

Bunun üzerine sultanın ikinci barış önerisini de reddeden Manuel, amcasının oğlu Andronikos Batatzesi bir orduyla Paphlagoniaya doğru yola çıkardı ve kendisi de içinde Frank, Peçenek, Macar ve Sırp kuvvetleri bulunduğu büyük bir orduyla, Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti olan Konya üstüne yöneldi. Bunun üzerine uçlarda bulunan kalabalık Türkmen kuvvetleri, Bizans ordusunu şiddetle mukavemet ederek yıpratıldılar. Kılıç Arslan, Bizans ordusunu, dar ve sarp Miryokefalon (Kumdanlı) vadisinde karşıladı meydan savaşında, Bizans ordusunu ağır bir şekilde mağlup etti.

Ağır bir yenilgiye uğrayan Manuel, Selçuklulara karşı inşa ettirdiği Eskişehir ve Uluborlu'nun doğusundaki Sublaion müstahkem mevkillerine geri çekilmeyi kabul etmesinden başka, Selçuklu devletine savaş tazminatı olarak 100 bin altın ödemek zorunda kalmıştır. Bu zafer sonucunda, Bizansın Selçuklular karşısında savunmada kalması sağlanmış ve dolayısıyla üstünlük Türk Anadolu Selçuklu Devletine geçmiştir.

Zaferden sonra sultan II. Kılıç Arslan, başta Bağdat Abbasi halifesi olmak üzere, bütün İslam hükümdarlarına birer fetihname göndererek Bizansa karşı kazandığı büyük zaferi müjdelemiştir.

MALAZGİRT SAVAŞI

1060'lar süresince Selçuklu Sultanı Alp Arslan Türk müttefiklerinin Ermenistan ve Anadolu'ya doğru göç etmesine izin verdi ve Türkler buralarda şehirlere ve tarım alanlarına yerleştiler.

1068 yılında Romen Diyojen Türklere karşı bir sefer düzenledi, fakat Koçhisar şehrini geri almasına rağmen yavaş ilerleyen askerleri hızlı Türk atlılarına yetişemedi. 1070 yılında Romen Diyojen, günümüzde Muş'un bir ilçesi olan Malazgirt'te Türklere ele geçirilmiş olan bir Bizans kalesine doğru ikinci bir sefer düzenledi ve Alp Arslan'a bir anlaşma önerdi. Antlaşmaya göre Alp Arslan Urfa kuşatmasını sona erdirirse Romen Diyojen Koçhisar'ı geri verecekti.

Romen Diyojen Alp Arslan'ı, bu antlaşmayı kabul etmediği durumda savaşmakla tehdit etti ve Alp Arslan'ın antlaşmayı kabul etmeyeceğini düşünerek ordusunu hazır hale getirdi ki Alp Arslan da bu antlaşmayı reddetti.

İlginç bir seçim olarak Romen Diyojen yanında eşlik etmesi için eski düşmanı olan Andronikos Dukas'ı getirmişti. Romen Diyojen en iyi generali olan Niceforos Botaniates'i, sadakatin-

den şüphe ettiği için (ki aslında Dukas'tan kesinlikle daha sadıktı) geride bırakmıştı.

Bizans ordusu 5000 batıdan gelen ve yaklaşık bir o kadar da doğudan gelen Bizans askerinden; Roussel de Bailleul'e bağlı 500 Fransız paralı askerinden; biraz Türk, Bulgar ve Peçenek paralı askerlerinden, Antakya düküne bağlı askerlerden; yedek kuvvet olarak Ermeni askerlerinden ve belli sayıda da imparatorluk muhafızlarından oluşuyordu. Türk kaynakları Bizans ordusunun boyutunu 1.000.000'a yakın gösterir. Diğer kaynaklarsa bu rakamı yaklaşık 700.000 olarak tahmin eder.

Anadolu üzerindeki yolculuk uzun ve zorlu geçmişti ve Romen Diyojen'in ordusu İmparator'un lüks bir araba ile yolculuk etmesinden rahatsız olmuştu. Ayrıca Bizans halkı Diyojen'in Alman paralı askerlerinin gerçekleştirdikleri yağmalamalardan dolayı zarar görmüştü.

Bundan dolayı da Romen Diyojen Almanlar'ın birliğinin dağıtılmasını emretmek zorunda kalmıştı. Ordu ilk olarak Sivas'ta dinlendi ve Haziran 1071'de Erzurum'a vardı. Orada, Diyojen'in generallerinden bazıları Selçuklu bölgesine ilerlemeyi sürdürmeyi ve Alp Arslan'ı hazırlıksız yakalamayı teklif etti. Nikeforos Bryennius da dâhil diğer generallerin bazıları da buldukları yerde bekleyip pozisyonlarını güçlendirmeyi önerdi. Sonuç olarak ilerlemeye devam etme kararı verildi.

Diyojen, Alp Arslan'ın çok uzakta olduğunu veya hiç gelmeyeceğini düşünerek, ve Malazgirt'i ve hatta Malazgirt yakınındaki Ahlat kalesini hızlıca geri ele geçirebileceğini ümit ederek Van Gölü'ne doğru ilerledi. Ancak, Alp Arslan aslında Halep, Musul ve diğer bölgelerden gelen 30.000 atlı ile Ermenistan'daydı. Alp Arslan'ın casusları Diyojen'in nerede bulunduğunu tamı tamına biliyordu ama Diyojen bundan haberdar değildi. O Alp Arslan'ın hareketlerini hiç bilmiyordu.

Diyojen, generali John Tarchaneiotēs'e bazı Bizans askerlerini ve İmparatorluk muhafızlarını alıp Peçenekler'e ve Fransızlar'a Ahlat kalesine doğru eşlik etmesini emretti. Kendisi de ordunun geri kalanıyla Malazgirt'e doğru ilerledi. Bu karar muhtemelen güçleri iki tarafta da 20.000 asker olacak şekilde ikiye böldü. Tarchaneiotēs'e ve ordunun yarısına ne olduğu tam olarak bilinmese de, görünüşe göre Tarchaneiotēs Selçuklularla karşılaştı ve kaçtı. Daha sonra Malatya'da ortaya çıktı ve Malazgirt savaşında yer almadı.

SAVAŞ: Diyojen, Tarchaneiotēs'in kaybindan haberdar değildi ve Malazgirt'e ilerlemeye devam etti ve 23 Ağustos'ta orayı kolayca ele geçirdi. Ertesi gün Bryennius altındaki keşif birlikleri Selçuklu ordusunu tespit etti ve Malazgirt'e geri çekilmek zorunda kaldılar. Diyojen saldıranların Alp Arslan'ın tüm ordusu olduğuna inanmayarak Ermeni generali Basilaces'i birkaç atlı birliğiyle dışarı gönderdi; bunun üzerine gönderilen atlı birlikleri yok edildi ve Basilaces esir alındı.

Ardından Diyojen ordusunu formasyona soktu ve sol kanadı Bryennius altına aktardı, ki o da hızlıca gelen Türkler tarafından neredeyse kuşatılıyordu ve bir kez daha geri çekilmek zorunda kaldı. Geceleyin ise Türkler yakınlardaki tepelerde saklandı ve Diyojen'in karşı saldırı yapma ihtimalini neredeyse yok ettiler.

25 Ağustos'ta, Diyojen'in bazı Türk paralı askerleri Selçuklularla karşılaştılar ve Bizans ordusundan ayrıldılar. Aynı gün, Diyojen de bir Selçuklu elçisini reddetti ve Tarchaneiotēs'i geri çağırmaya çalıştı, ancak tabii ki çevrede ondan herhangi bir ize rastlayamadı. O gün boyunca hiçbir çatışma yaşanmadı, fakat 26 Ağustos'ta Bizans ordusu düzgün bir savaş formasyonuna geçti ve sol kanatta Bryennius'un, sağ kanatta Theodore Alyates'in ve merkezde imparatorun birlikleri olmak üzere Türk mevzilerine doğru ilerlemeye başladı. Andronicus Ducas da yedek birlikleri artçı olarak yerleşti.

Selçuklular ise yaklaşık dört kilometre ötede hilal formasyonunda duruyordu ve Alp Arslan güvenli bir mesafeden olayları izliyordu. Bizanslılar yaklaştıkça Selçuklu okçuları saldırmaya başladı ve hilalin merkezi devamlı geriye doğru giderken kanatlar da Bizans ordusunu çevreleyecek şekilde ilerledi.

Bizanslılar okçu saldırılarına aldırmadan ilerledi ve Alp Arslan'ın kampını akşama doğru ele geçirdi. Ancak, okçu saldırısına en çok mağruz kalmış olan sağ ve sol kanatlar, Selçukluları yakın dövüğe zorlamaya çalışırken neredeyse dağılıyordu. Buna karşın Selçuklu atlıları ise sadece geri çekiliyorlardı. Selçukluların yakın dövüşten kaçındığını gören Diyojen, gece çökerken geri çekilme emri vermeye mecbur kaldı.

Ancak, sağ kanatın generali Theodore emri yanlış anladı ve Diyojen'in eski düşmanı Ducas, imparatorun geri çekilişini korumaktansa, kasıtlı bir şekilde imparatoru dinlemedi ve Malazgirt dışındaki kamplarına kadar geri çekildi. Selçuklular da Bizanslıların bu karışıklığını fırsat bilerek saldırıya geçti. Bizanslıların sağ kanadı bozguna uğradı ve kısa bir süre ardından sol kanat da bozguna uğradı.

Bizanslıların geri çekilmesinin ardından Selçuklular Diyojen'i bulup esir aldıklarında Diyojen yaralanmıştı. Alp Arslan, birkaç gün sonra Romen Diyojen'i kasıtlı olarak serbest bıraktı. İmparator başkentine döndüğünde bir isyanla karşılaştı ve isyanın sonucunda gözlerine mil çekildi.

SONUÇ: Yenilgiye rağmen, Bizanslıların kayıpları göreceli olarak düşüktü. Ducas hiç kayıp vermeden kaçmıştı ve Diyojen'e karşı bir darbe girişiminde bulunmak için İstanbul'a hızla geri dönmüştü. Bryennius da kanadının bozguna uğramasına rağmen az adam kaybetmişti. Gece karanlığına kadar savaş olmadığı için, Alp Arslan kaçan Bizans ordusunun arkasından gitmedi ki Bizans ordusunun çoğunu bu karar kurtardı. Öyle ki, Türkler Malazgirt'i bu noktada ele geçirmede bile. Bizans ordusu

yeniden gruplaştı ve Diyojen bir hafta sonrasında serbest bırakıldığında imparatorla Tosya'da birleştiler. Görünüşe bakılırsa en önemli kayıp imparatorun lüks arabası olmuştu.

Yıllar ve asırlar sonra, Malazgirt'in Bizans İmparatorluğu için bir felaket olduğu düşünölmeye başlandı ve sonraki kaynaklar savaştaki asker sayılarını ve kayıpları abartılı bir şekilde göstermeye başladılar. Bizans tarihçileri sık sık geriye bakıp o günkü 'felaket' için yas tutar, imparatorluğun çöküşünün başlangıcı olarak Malazgirt Savaşı'nı gösterirlerdi.

Hâlbuki savaş, askeri açıdan, hemen gerçekleşen bir felaket değildi; çoğu birlik sağ kalmıştı ve birkaç ay içinde Balkanlar'da veya Anadolu'da savaşlara gönderilmişlerdi. Öte yandan, Bizanslıların yenilgisi Selçuklulara Bizanslıların yenilemez ve ele geçirilemez olmadıklarını göstermişti. Andronicus Dukas'ın darbesi de imparatorluğu politik dengesizliğe sürüklemişti ve savaş sonrasında başlayan Türk göçlerine karşı direnişi organize etmek zorlaşmıştı.

Birkaç yıl içinde neredeyse tüm Anadolu, Selçuklular tarafından ele geçirildi. 1075'de Selçuklu hanedanından Kutalmışoğlu Süleyman Şah İznik'i alarak başkent yapmış, 1081'de Çaka Bey'in müstakil kuvvetleri İzmir'i alarak ve hemen bir donanma inşa ederek, Ege Denizi'nde ve Çanakkale Boğazı'nda Bizans İmparatorluğu'nu tehdit etmeye başlamışlardı. Bu ilk Türk ilerleyişi 1095'teki Haçlı Seferi'ne kadar sürdü. Haçlı orduları karşısında Türkler Orta Anadolu'ya çekilerek Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurdular ve Batı Anadolu, Anadolu Beylikleri dönemine kadar sürecek şekilde yeniden Bizans denetimine geçti.

Tarihçiler Bizanslıların çöküşünün bu savaş sonrasında başladığı konusunda hemfikirlerdir. Türkler için ise Malazgirt Savaşı 'Türlere Anadolu kapılarını açan savaş' olarak tarihe geçmiştir. Ayrıca Malazgirt Savaşı Haçlı Seferleri'nin temel nedenlerinden

biri olarak görülür. Batı, Bizanslıların doğudaki hıristiyanlığı artık koruyamadığını bu savaş sonrasında anlamıştır.

Bu savaş Türklerin Anadolu'da yaşayış sürecini başlatmıştır.

OTLUKBELİ SAVAŞI

Otlukbeli savaşı (11 Ağustos 1473) Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmet ile Akkoyunlu Devleti sultanı Uzun Hasan arasında yapılmış bir meydan savaşıdır.

Savaşın dönüm noktası Osmanlı topçu ve diğer ateşli silah kullanan birliklerinin Akkoyunlu süvarilerine üstünlük sağlamasıdır. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, Karakoyunluları ortadan kaldırarak, Osmanlı Devleti'nin doğudaki en güçlü rakibi durumuna gelmişti. Uzun Hasan, Osmanlıların büyümesinden endişe duyuyor ve Osmanlı Devleti'ne karşı oluşan birlikteliklerde yer alıyordu. Bu sebeple 1473 yılında sefere çıkan Fatih, Akkoyunlu ordusu ile Otlukbeli'nde karşılaştı.

Yapılan savaş Osmanlı Devleti kazandı ve Doğu Anadolu'da güvenliği sağladı. Bu savaştan sonra Akkoyunlu Devleti zayıflamaya başladı. 1502 yılında Safevi devleti tarafından tamamen ortadan kaldırıldı.

TALAS SAVAŞI

Talas Savaşı, 751 yılında bugünkü Kırgızistan sınırları civarında Araplarla Çinliler arasında yapılan savaştır. Parçalanan Türkeşlerin “Kara Türkeşler” gurubu 742’de Çinlilerin desteğiyle Tumoça komutasında bağımsızlıklarını korudular.

Taşkent (Keş)’teki bu Kara Türkeşlerin sonraki hükümdarı Bahadır Tudun, Çinli komutan Kao Siyen Çe (ya da Gao Hsien-çi) tarafından öldürüldü (751). Bütün mallarına el konuldu. Şehir yağma edildi. Çinli komutan hükümdara söz verdiği halde, onu komplo ile ve onursuzca öldürmüştü. Bu olaydan sonra kaçmayı başaran hükümdarın oğlu, Karluk Türklerinden ve Araplardan yardım istedi.

Bu gelişmeden bir yıl önce, İslam İmparatorluğu’nda Emeviler yıkılarak (750), yerlerine Abbasi sülâlesi gelmişti. Bu durumun gerçekleşmesinde, Horasanlı Türk olduğu söylenen Ebu Müslim’in çok önemli bir rolü oldu. Çünkü Ebu Müslim 745 yılında Emevilerin Horasan valisi Nasr İbni Seyyar’ı yenerek Horasan’dan çıkartmıştı (745).

Bu olay Emevilerden memnun olmayan Müslümanlar için bir kıvılcım oldu.

Ebu Müslim'i o bölgedeki milletlerin hepsi, kendi ulusundan biri olarak görüyordu. Bunun nedeni, belki bölge halkının Emelilere karşı duydukları nefretti belki de, ordusunda değişik milletlerden insanların bulunması idi.

Türklerin yardım istediği sırada Horasan valisi olan Ebu Müslim, Arap liderleri gibi düşünmedi ve komutanı Ziya bin Salih'i gönderdi. Karluk Türkleri (Karahanlılar Devleti'ni kuran ana boydur) ise zaten Çinlilere düşmandı. II. Göktürk Devleti'nin yıkılmasıyla bağımsızlıklarına kavuşmuşlardı. Onlar da olumlu cevap verdiler. Böylece 751'de birleşen kuvvetler, Talas nehri kıyılarında Çin ordusunu ezdiler.

Çinlilerin yok olmasına yenilmelerinde Karluk ve Yağma Türklerinin Çin ordusunun arkasına sarkmaları ve onları iki ateş arasında bırakmaları etkili oldu.

Çin ordusundaki Karluk ve Yağma Türklerinin savaş sırasında Arapların tarafına geçtiğini anlatır. Halbuki Karluklar, bağımsızlıklarına kavuştuktan sonra Balkaş gölü civarına çekilmişlerdi. Çinlilerle aralarında Türgişler, Göktürkler ve devlet olarak Uygurlar vardı. Uygurlar ise yıkılan Göktürk Devleti'nin mirasçısı olduklarını iddia ediyorlardı. Dolayısı ile, Göktürlere karşı bağımsızlık için isyan eden Karluklara düşmandı. (Yani bu iddianın doğru olması ihtimali yoktur.)

SONUÇ: Bu savaşla birlikte matbaa ilk defa Çin dışına çıkmıştır. Bunun yanı sıra barut, kağıt ve pusulayı da Araplar ve Türkler öğrenmişlerdir. Bu önemli buluşlar Avrupa'ya ise Avrupa ülkelerinin Türklere karşı düzenlediği Haçlı Seferleri ile geçmiştir. Bu bakımdan da Talas Savaşı'nın Dünya Tarihi için çok önemli bir yeri vardır. Ayrıca Çin, bu yenilgiden sonra kabuğuna çekilmiştir. Çin bu politikasını komünizminde etkisiyle ancak 2005 yılında terk ederek küresel pazarda büyük bir pay elde etmiş ve birçok devletin ekonomisini alt üst etmiştir. Bu savaşın

diğer bir önemli sonucu da Türkler İslamiyet'le tanışmış ve gruplar halinde İslamiyete girmeye başlamışlardır

TRABZON SAVAŞI

Birinci Dünya Savaşından Türkiye'de en yoğun etkilenen illerden Trabzon'dur. Ruslar Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan edip, 1 Kasım 1914'den itibaren doğu hududunu aşarak Türk topraklarında ilerlemeye başladı. Doğu Karadeniz kıyılarını alıp, Anadolu'yu ele geçirmeyi hedefleyen Rus orduları karşısında, Türkiye 3 Kasım'da Almanya yanında savaşa katıldı ve 14 Kasım'da Cihad-ı Mukaddes ilan etti.

DENİZ OPERASYONLARI: Rus savaş gemilerinin Karadeniz limanların bombardıman etmesi ile Trabzon büyük yaralar almaya başlamıştır. Nitekim 17 Kasım 1914'te yirmiüç parçalık bir Rus donanması Trabzon'u bombardıman ederek büyük tahribata ve can kaybına sebep oldu. Bombardımanlar devam etti. Trabzon 8 Şubat ve 11 Şubat 1915'te Rus bombardımanı ile büyük ölçüde tahrip oldu, 1000'den fazla insan öldü.

Bu sırada Türk savaş gemisi Yavuz Trabzon'a geldi. 32 ağır makineli tüfek, bir batarya, dağ topu ve bazı askeri levazımat ile Kafkasya cephesinde kullanılmak üzere iki uçak getirdi.

KARA OPERASYONLARI: Ruslar 23 Ocak 1916'dan itibaren kıyı saldırılarını yoğunlaştırdılar. 17 savaş gemisinin desteklediği bu saldırılar sonunda Türk birlikleri geri çekilmek zorunda kaldı.

İstanbul'dan istediği yardımı alamayan Üçüncü Ordu Komutanı Kamil Paşa, birliklerini Ilıca'ya doğru geri çekince 16 Şubat 1916'da Ruslar Erzurum'u işgal etti.

Rus kuvvetleri, donanmanın desteğini de alarak 24 Şubat 1916'da Rize'yi işgal ettiler. Of sınırına dayanan Ruslara karşı Baltacı Deresi'nde yöre halkından oluşan kuvvetlerin de yardımıyla Türk askeri birlikleri savunma yaptılar. Rus ordusunu 20 gün durdurmayı başaran Türk birlikleri, Rusların denizden ve karadan saldırılarının yoğunlaşması ve bu arada hiçbir yerden destek gelmemesi sonucu geri çekilince, 15 Mart 1916'da Of İlçesi Rusların eline geçti. Daha sonra Sürmene işgal edildi ve Ruslar Trabzon kapılarına dayandı.

18 Nisan 1916'da Trabzon Rumlarından bir heyet, Türklerin 15–16 Nisan şehri boşalttığını işgal kuvvetleri komutanı General Lyhkov'a bildirerek kendisini şehre davet etti. Erzurum Cad-desinden Belediye Meydanına giren işgal kuvvetleri şehri teslim aldı. Göç edemeyerek şehirde ve köylerde kalan Müslüman halk mağdur bırakılmış, işkence görmüştür. Özellikle yerli azınlıkların bu eylemlerde yer aldığı ve yağmalama yaptığı öne sürülmüştür.

1917: 1917'de Rusya'da Bolşevik ihtilali olur. Geri çekilmek zorunda kalan Ruslarla Türkiye arasında 18 Aralık 1917'de Erzincan Antlaşması yapılır.

1918: Bu antlaşmaya Ermeniler uymayıp, Türkler aleyhinde katliamlara girişince, Ordu Komutanı Vehip Paşa'ya ileri harekât emri verildi. 11 Şubat 1918'de genel hareket emrini alan Türk ordusu, bir koldan Kafkasya üzerine ilerlerken, diğer koldan

Trabzon'lu Albay Hamdi Bey (Pirselimoğlu) komutasındaki 37. Tümen; Giresun'dan 123. alay ile takviye edilerek Trabzon üzerine yola çıktı.

Bölgedeki çeteleri de temizleyerek ilerleyen birliklerimiz 15 Şubat 1918'de Vakfıkebir'i, 18 Şubat 1918'de Akçaabat'ı geri aldı. Birkaç gün içinde çevreyi kontrol altına alan Türk birlikleri 24 Şubat 1918 tarihinde Trabzon'a girdi.

Osmanlı Devleti, Brest-Litovsk Anlaşması ile doğudaki topraklarını istiladan kurtardı.

SAVAŞIN ETKİLERİ: Göçen halk döndüklerinde büyük oranda yıkılmış bir şehirle karşılaşmıştır. Özellikle Rus askeri üniforması giymiş Ermeni ve Rum-Pontus çeteleri Trabzon'da büyük bir kıyım yapmıştır. Yavuz Sultan Selim'in annesi Gülbahar Hatun'un türbesi yıkılmış, Müslüman mezarlığına tiyatro binası yapılmıştır. Öldürülen sivillerin sayısı kesin olarak bilinmemekle birlikte yalnızca Pontus Çeteleri'nin Karadeniz genelinde resmi rakamlara göre 8000 civarında Müslüman'ı katlettiği belirtilmektedir. Rus işgali sebebiyle Batıya şehirden 80.000 civarında nüfusun göç ettiği kaynaklarda belirtilmektedir. Bunlardan bir kısmı çeşitli sebeplerle geriye dönememişlerdir. Şehirde işgal ve sonrası dönemde büyük yağmalamalar olmuştur.

KURTULUŞ SAVAŞI / İSTİKLAL HARBI

Kurtuluş Savaşı, I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı İmparatorluğu'nun Müttefik devletlerince işgali sonucunda Misak-ı Milli sınırları içinde ülke bütünlüğünü korumak için girişilen çok cepheli siyasi ve askeri mücadelenin adıdır. Ayrıca İstiklal Harbi ya da Milli Mücadele olarak da bilinir.

1919–1922 yılları arasında gerçekleşmiş ve 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi ile fiilen, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması ile resmen sona ermiştir.

Kurtuluş Savaşı, dört belirgin döneme ayrılabilir

Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemi: Mondros Mütarekesi'nin yürürlüğe girdiği 31 Ekim 1918'den, Padişah VI. Mehmet (Vahdettin)'in Mustafa Kemal Paşa'yı 9. Ordu müfettişi olarak Anadolu'ya yolladığı 16 Mayıs 1919'a kadardır.

Örgütlenme dönemi: Mayıs 1919'dan, İstanbul'daki Mebusan Meclisi'nin açıldığı Mart 1920'ye kadardır.

Hâkimiyetin sağlanması dönemi: Mart 1920'den, Londra Barış Konferansı'nın ikinci safhasının başladığı Mart 1922'ye kadardır.

Barışın sağlanması dönemi: Mart 1922'den, Cumhuriyetin ilan edildiği 29 Ekim 1923'e kadardır.

Birinci Dünya Savaşı sonrası, Ekim 1918 - Mayıs 1919

I. Dünya Savaşı'na Almanya ile birlikte giren Osmanlı Devleti, Çanakkale Savaşı'ndaki başarılı savunmaya ve Kafkasya cephesindeki kısa süreli başarılarla rağmen savaşın son döneminde İngiliz ordularına karşı bir dizi ağır yenilgiye uğramış ve Hicaz, Filistin, Suriye ve Irak'ı kaybetmişti. Suriye cephesinin çöküşü üzerine, İmparatorluğu 1913'ten beri diktatörlük yöntemleriyle yöneten İttihat ve Terakki hükümeti 8 Ekim 1918'de istifa etti. Hükümet ileri gelenlerinden Talat, Enver ve Cemâl Paşalar yurt dışına kaçtılar. Genel af ilan edilerek, sürgün ve hapisteki muhaliflerin İstanbul'a dönüşüne izin verildi. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile Osmanlı hükümeti yenilgiyi kabul etti. İstanbul basını mütarekeyi sevinçle karşıladı.

Mütareke hükümleri, a) sınır müdafaası ve asayiş için gereken birlikler dışında Osmanlı ordusunun terhisini ve elde kalan silah ve cephanenin teslim edilmesini, b) boğazlar, demiryolları ve Toros tünelleri gibi stratejik noktaların müttefik devletlerce işgalini, c) altı doğu vilayetinde karışıklık çıkması halinde buraların müttefiklerce işgalini, d) Arap ülkelerinde kalan Osmanlı birliklerinin teslim olmasını, e) Kafkasya cephesinde 1914 sınırına geri dönülmesini, f) Türklerin elinde bulunan müttefik ve Ermeni esirlerinin serbest bırakılmasını öngörmektedir.

İSTANBUL İŞGALİ, KASIM 1918: 6 Kasım'da Boğazlar silahsızlandırıldı. 7 Kasım'da işgal güçleri Çanakkale'den geçti. 13 Kasım 1918'de Osmanlı'nın başkenti İstanbul'a müttefik asker geldi. 23 Kasım 1918 sonra Ahmet İzzet Paşa yeni hükümeti kurdu. 9 Şubat'ta Hadisat gazetesinde Süleyman Nazif 'Kara Gün' başlıklı bir yazı yazdı. Türk milletinin böyle bir işgali yaşamadığını ve bunu kaldıramayacağını söyledi. İtilaf devletleri Türk halkının tepkisini çekmemek ve işgalin haklılığını kanıtla-

mak için işgalin geçi olduğunu amacının Padişahlığı, halifelîği, azınlıkları korumak olduğu. Padişahlık makamının kaldırılmadığını ve İstanbul'dan verilecek kararların geçerli olduğunu ilan etti.

KUVA-YI MİLLİYE: İşgal altındaki İstanbul'da İngiliz askerlerinin Türk direnişçileri kurşuna dizmek suretiyle idamı. İttihat ve Terakki yönetiminin, gizli bir teşkilat olan Teşkilat-ı Mahsusa vasıtasıyla Anadolu ve Rumeli'de savaş sonrası bir direniş hareketi örgütlediği anlaşıldı. Direnişin amacı, doğu illerinin Ermenilere, Ege bölgesinde bazı yerlerin Yunanlılara ve Adana yöresinin Fransa kontrolündeki Suriye'ye verilmesini öngören girişimlere karşı mücadele etmektir. Yanı sıra, savaş yıllarında çeşitli yöntemlerle önemli servete ve yerel iktidara kavuşan İttihat ve Terakki yanlısı zümrelerin konumlarının korunması, savaş sırasında sürülen gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının geri dönmelerinin önlenmesi, bundan dolayı çıkabilecek karışıklıklar nedeniyle müttefik devletlerin olası müdahalesine karşı konulması amaçlanmaktaydı.

1919 başlarından itibaren Kuva-yı Milliye adıyla silahlanan bazı gruplar, Ege ve Karadeniz bölgesinde Rumlara, Güneydoğu'da ise Ermenilere karşı çatışmalara girdiler. Bu grupların çoğu 50 ila 200 kişilik düzensiz kuvvetlerden oluşmakta ve Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olduğu bilinen kişilerce yönetilmekteydi.

1919 Şubat ayında Müttefik Yüksek Komutanlığı, Anadolu'da asayiş sağlamak amacıyla üst düzey bir Türk komutanının özel yetkilerle donatılarak Anadolu'ya gönderilmesini önerdi. 15 Mayıs 1919'da "Anafartalar Kahramanı" ve "Fahri Yaver.Hazreti Şehriyari (Padişahın Onursal Yaveri)" Mustafa Kemal Paşa, 9. Ordu komutanı ve Anadolu Genel Müfettişi sıfatıyla, padişah VI. Mehmet Vahdettin tarafından Anadolu'ya gönderildi.

İZMİR İŞGALI, MAYIS 1919: İzmir'in işgali düşüncesi 1919'un Şubat ortalarında Yunanistan başbakanı Venizelos'un önerisiyle, İngiltere başbakanı Lloyd George tarafından ortaya atıldı. İzmir'in İşgali, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Paris'te toplanan uluslararası barış konferansının kararıyla ortaya çıktı. ABD başkanı Wilson bu öneriye önce kesinlikle karşı çıktı, ancak 25 Mart dolayında daha esnek bir tavrı benimsedi. 7 Mayıs ta İngiltere, ABD ve Fransa, Yunan donanmasının İzmir'e gönderilmesinde mutabık kaldılar.

İzmir kenti ile birlikte Ayvalık, iki kent arasındaki sahil şeridi, Çeşme yarımadası ve Belkahve'ye kadar İzmir'in hinterlandı da işgal edilmiştir. 1920 Nisan'ından sonra Yunan ordusu İzmir'den harekete geçerek, Bursa, Eskişehir, Kütahya ve Afyon'a kadar Batı Anadolu'nun büyük bir bölümünü de işgal altına almıştır.

ÖRGÜTLENME DÖNEMİ, MAYIS 1919 - MART 1920: Paris'te toplanan uluslararası Barış Konferansı, o günlerde açıklanması beklenen Türk Barış Antlaşmasını, 1919 Mayıs başlarında belirsiz bir geleceğe erteledi. 15 Mayıs'ta Yunan kuvvetleri, müttefik devletlerin kararıyla İzmir'i işgal etti. Ulusal bir felaket olarak görülen bu olay, Türkiye çapında müthiş bir ulusal tepkiye yol açtı. 23 Mayıs'ta Fatih ve Sultanahmet'te Türk siyasi tarihinin o güne kadarki en büyük kitle gösterileri düzenlendi. Direniş fikri, İttihat ve Terakki yandaşlarının görüşü olmaktan çıkarak tüm ülke sathına yayıldı.

21 Haziran'da Mustafa Kemal, Anadolu'daki en önemli askeri birliklerin komutanları olan Kâzım Karabekir, Refet ve Ali Fuat Paşalar ve Ege bölgesinde asayişi sağlamakla görevlendirilen Rauf Bey ile Amasya'da buluşarak Amasya Tamimi'ni yayımladı. Bildiri, ulusal bağımsızlığın ancak ulusun "azim ve iradesi" ile sağlanacağını vurgulayarak, ülke çapında bir direniş hareketinin işaretini vermekteydi.

23 Temmuz'da Kâzım Karabekir'in öncülüğünde Erzurum'da toplanan Doğu İlleri Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Kongresi, askeri görevlerinden istifa eden Mustafa Kemal'i kongre başkanı seçti. Kongre, Doğu illerinin Ermenistan'a verilmesi olasılığına karşı direnme kararı alırken, Türkiye'nin kalkınması için Amerikan mandası fikrine açık kapı bırakılmıyordu.

4 Eylül 1919'da Türkiye'nin her yanından gelen delegelerin katılımıyla Sivas'ta toplanan kongrede, genel seçimler yapılarak yeni Mebusan Meclisi kuruluncaya kadar İstanbul hükümetiyle tüm resmi bağların kesilmesi kararlaştırıldı. Ülke çapında yeni bir idari ve siyasi örgütlenme kurmak amacıyla bir Heyet-i Temsiliye kuruldu.

Kasım ayında Adana, Maraş, Antep ve Urfa'nın Fransızlarca işgali üzerine, Heyet-i Temsiliye tarafından yönlendirilen direniş hareketi başlatıldı. Direniş umulmadık bir hızla başarıya ulaşarak 1920 Mayıs'ında Fransızları ateşkesle zorladı.

OSMANLI MECLİSİNİN AÇILMASI VE MİSAK-I MİLLİ, KASIM 1919 - OCAK 1920: Aralık ayında yapılan genel seçimler sonucunda son Osmanlı Meclis-i Mebusanı (1920) oluştu. Meclise Anadolu'dan sadece Milli Mücadele yanlısı milletvekilleri seçildi. İki ayrı ilden milletvekili seçilen Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a gitmeyi reddetmesi üzerine, Sivas Kongresi başkan vekili olan Rauf Bey Meclis reisliğine seçildi. 28 Ocak 1920'de Mebusan Meclisi daha sonra Misak-ı Milli adıyla anılan "Ahd-ı Milli Beyanname"ni kabul etti. Beyanname, Mondros Mütarekesi sınırları içinde tam bağımsızlık sağlanıncaya kadar mücadeleye devam etmeyi öngörmekteydi.

OSMANLI MECLİSİNİN KAPATILMASI, MART 1920: 16 Mart 1920'de Meclis-i Mebusan da dahil olduğu halde Babıali ve bütün hükümet daireleriyle beraber İstanbul, İngilizler tarafından cehren ve resmen işgal edilmiştir. İngiliz birlikleri İstanbul'daki önde gelen Milli Mücadele yanlısı milletvekillerini tutuk-

ladılar. Ayrıca telgrafhaneler de işgal altına alınmış ve resmi makamlar arasında iletişim imkânı kalmamıştır. Bu şartlara göre, Anadolu, İstanbul ve resmi makamlarla ortak hareketten mahrum kalmıştır.

İstanbul'daki olağanüstü hal, ortaya Osmanlı Devletinin kimin idaresi ve hangi güçlerin kanunlarının geçerli olduğu sorunu ortaya çıkarmıştır. Bu durumda Mustafa Kemal Temsil Heyetinin başkanı olarak: "Bu hareketin Anadolu'da Osmanlı Kanunlarının yürürlüğünü engellemeyeceğinden ve her ne şekilde olursa olsun alınacak önlemlere Osmanlı milleti uygarlık yeteneği özellikle dikkat çekici bulunduğundan kanun dışında hiç bir işlem yapılmaması ve bütün görevlerin özenle yapılması hayatımızın gereklerindedir" diye genelge yayınlamıştır.

Bunun üzerine Meclis 18 Mart 1920 bir toplanarak kendini feshettiğini açıkladı. Meclisin kendini feshettiği açıklaması Padişah'ın Nisan 11 1920'de ikinci meşrutiyetin sona erdiğini açıklaması ile bir başka Meclis oluşturma yolunu kapatmıştır. Aynı gün Şeyhülislâm Dürrizâde Abdullah'ın, "Padişah ve Halife kuvvetleri dışındaki millî kuvvetleri kâfir ilan eden ve katlinin gerekli" olduğunu bildiren fetvası "Takvim-i Vekayi"de yayınlandı. Padişah Osmanlı Devleti'nin tarihinde bir bölümü kapatmayı amaçlamış ve kendi otoritesi dışında bulunan bütün güçlerin (millî kuvvetleri) devlet karşıtı olduğunu ilan etmiştir. Padişah ve atadığı hükümetler Osmanlı devletinin idaresine tek otorite durumuna gelmişlerdir.

HAKİMİYETİN SAĞLANMASI, MART 1920 - MART 1922:

Bu dönemde Büyük Millet Meclisi'nin etkinlikleri karşı taraflara Anadolu'yu kendisinin temsil ettiği ve onun içinde olmadığı hiçbir barışın geçerliliği olmadığını kabul ettirmesi çabasıdır. Bir yandan uluslararası destek ve yardım arayışına girilerek, Bolşevik Rusya'nın mali yardımı sağlandı. Öbür yandan Anadolu'nun çeşitli yörelerindeki düzensiz direniş gruplarını tasfiye ede-

rek düzenli bir ordunun kurulması için adımlar atıldı. Askeri olarak karşısına çıkacak bütün güçlerle baş edebilecek düzeyde olduğunu kanıtladı.

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ AÇILMASI, NİSAN 1920: Osmanlı Meclisinin fes edilmesi yeni bir meclisin, bir kurucu meclisin, gerekliliğini doğurmuştu. Kurucu Meclis ve seçimlerle ilgili 19 Mart 1920'de bir bildiri yayınladı. Sultan İstanbul'da idi ve Mustafa Kemal "olağanüstü yetkilere sahip bir meclis" olarak takdim etti. Seçimlerin yapılması için yayınlanan bu bildiri uyarınca, yurdun her yerinde seçimler yapıldı. 16 Mart 1920'deki baskından kurtulan milletvekilleri gizlice Ankara'ya geçtiler. Bolu Düzce, Hendek bölgesinde başlayan ve Nallıhan, Beypazarı çevresine sıçrayan (bakınız İsyenlar (İç Cephe)) ayaklanma olayları oldu. Bu olaylardan dolayı, seçilen milletvekillerinin tümünün gelmesi beklenilmeden, Millet Meclisi'nin açılma hazırlıkları yapıldı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (1. Dönem) 23 Nisan 1920'de Ankara'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde toplandı. Bu tarihten itibaren İstanbul hükümetinin etkisi İstanbul kenti ve çevresiyle sınırlı kalırken, Ankara'da oluşturulan Meclis ve hükümet, fiilen Türkiye'nin yönetimini ele aldı. Mustafa Kemal 24 Nisan 1920'de Meclis Başkanı seçildi

İSYANLAR (İÇ CEPHE): Ordunun finansmanı için ağır vergiler kondu. Vergi vermeye ve askere alınmaya karşı koyanları sindirmek için İstiklal Mahkemeleri kuruldu. Tek celsede idam kararı alma yetkisine sahip olan İstiklal Mahkemeleri, Ergun Aybars'ın araştırmalarına göre 9000 dolayında idam kararı verdi.

Kuva-yı Milliye'yi dağıtma girişimi bazı bölgelerde başarılı olurken, bazı Kuvayı Milliye birliklerinin yoğun direnişiyile karşılaştı. Kasım 1920'de başlayan ve Ocak 1921'de yenilgiye uğrılan Çerkez Ethem İsyanı bu direnişilerin en önemlisidir.

ERMENİ SAVAŞI (DOĞU CEPHESİ): Dünya Savaşı sonunda Kuzeydoğu cephesi Müttefik devletlerin talebi doğrultusunda 1914 Osmanlı-Rus sınırına çekilmişti. Bu sınır Ardeşen-Yusufeli-Oltu-Bayezit hattından geçiyordu. Sınırın öte yanında 1918'de Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti kuruldu.

1920 Eylülünde Türk-Rus mutabakatının sağlanması üzerine 28 Ekim 1920'de Kâzım Karabekir komutasında harekete geçen Türk kuvvetleri, 10 gün süren bir harekât sonunda Ermenistan'ı kesin yenilgiye uğrattı. Bu harekâta Türk tarafı 46 şehit verdi. 1 Aralık'ta imzalanan Gümrü Antlaşması ile Türk-Ermeni sınırı, 1878 öncesindeki Osmanlı-Rus sınır hattına çekildi. Bu sınır, bugünkü Türkiye-Ermenistan sınırıdır. 2 Aralık'ta Kızıl Ordu Ermenistan'ı işgal ederek bağımsız Ermenistan'ın varlığına son verdi.

YUNAN SAVAŞI (BATI CEPHESİ): Buradaki Savaşlar, İzmir-Bursa-Balıkesir-Kütahya-Eskişehir hattında gerçekleşti. Müttefik devletler tarafından 18 Nisan 1920'de Paris'in Sèvres banliyösünde ilan edilen Sevr Antlaşması Türkiye'den önemli bazı toprakların alınmasını ve Türk devletinin müttefikler kontrolü altında bir tür yarı-bağımsız statüde yönetilmesini öngörmekteydi. Türk tarafının anlaşmayı imzalamaktan kaçınması üzerine müttefikler, Yunan ordusunu Anadolu içine sevk ettiler. Temmuz ayında Bursa, Ağustos'ta Uşak Yunanlılar tarafından işgal edildi. Yılsonunda Yunan ordusu Eskişehir ve Kütahya'yı tehdit etmeye başladı. Bu sırada çıkan Çerkez Ethem İsyanı Türk savunmasını zor durumda bırakarak, Yunanlıların mevzilerini ilerletmesine yardımcı oldu.

Batı Cephesi komutanlığına atanan İsmet Bey, Ocak 1921'de Birinci İnönü Muharebesi ve Mart 1921'de İkinci İnönü Muharebesi'nde Yunan ilerlemesini durdurdu. İnönü zaferleri, milli ordu projesinin başarısını kanıtlayarak T.B.M.M. hükümetinin otoritesini pekiştirdi, Milli Mücadelenin nihai zaferine olan güveni

sağladı. 27 Mart'ta Afyon'un kaybedilmesi bu zafer duygusunu ancak kısmen gölgeleyebildi.

Ancak 23 Ağustos - 13 Eylül arasında süren Sakarya Meydan Muharebesi ile Yunan taarruzu püskürtüldü. Bu zafer nedeniyle Mustafa Kemal Paşa'ya müşir (mareşal) rütbesi ve Başkumandan payesi verildi.

Nihayet 26 Ağustos 1922'de Afyon'un doğusundaki mevzilerden taarruza geçen Türk ordusu, 30 Ağustos'taki Dumlupınar Meydan Muharebesi'nde Yunanlıları kesin yenilgiye uğrattı. Tamamen dağılan Yunan ordusunun boşalttığı Ege bölgesi birkaç gün içinde Türk kuvvetlerinin eline geçti. Nihayet 9 Eylül'de Türk orduları İzmir'e girerek Yunan işgaline son verdi.

FRANSIZ (GÜNEY CEPHESİ): Kilikya Mezopotamya Cumhuriyeti adı altında kurulan Ermeni Şişmanyen Hükümeti politikaları ardından Adana'daki Müslüman halkın şehirden göç etmeye başlaması

Türk-Fransız Cephesi veya Güney Cephesi Kurtuluş Savaşı Milli kuvvetlerin Fransız lejyoner birliklerine (Fransız, Cezayir ve Ermeni Askerlerinden oluşan) karşı verdikleri savaşı kapsamaktadır. İngilizler Musul, İskenderun, Kilis, Antep, Maraş ve Urfa'yı işgal ettiler. Fransızlar ise Adana, Mersin ve Osmaniye'yi işgal ettiler.

Maraş'ta, Sütçü İmam'ın önderliğini yaptığı mücadele sonunda Maraş'ta tutunamayan düşman şehri terk etmek zorunda kaldı (12 Şubat 1920). Urfa şehrinde Ali Saip(Ursavaş) Bey tarafından teşkilatlandırılan Türk direnişi başarıyla sonuçlandı. Fransızlar 11 Nisan 1920'de şehri boşalttılar. Antep halkı 1 Nisan 1920'de Fransızlara karşı ayaklandı. Üsteğmen Salih'in 'Şahin' takma adıyla Kuvayı Milliye Komutanlığına atanması halkı daha da örgütlü bir güç haline getirdi. Hiçbir yerden yardım alamayan Anteplilerin Fransızlara karşı direnişi yaklaşık 1

yıl sürdü. Antep şehri, tüm olanaksızlıkları yaşadıktan ve altı bin şehit verdikten sonra onurundan taviz vermeden 9 Şubat 1921'de düşmana teslim olmak zorunda kaldı.

Fransızlar halkın direnişleri sonucunda askeri harekâtlarını durdurduktan sonra Sakarya Zaferi'nin arkasından TBMM ile Ankara Antlaşması'nı yaptılar ve işgal ettikleri yerleri boşalttılar.

LONDRA BARIŞ KONFERANSI, ŞUBAT 1921 VE MART 1922: 1921 yazında Londra Barış Konferansı ile müttefikler Sèvres Antlaşmasını Ankara hükümetine kabul ettirmek istediler. TBMM hükümetinin kesin tavrı karşısında Yunan ordusu bu kez Ankara'yı ele geçirmek üzere harekete geçti. Sakarya Meydan Muharebesi bir güç gösterisi olarak gerçekleşti.

1922 yılının ilk yarısı sonuçsuz barış müzakereleri ile geçti. Bu dönemde değiştirilmiş Sèvres Antlaşmasını ortaya atıldı. Bu yeni çözüm Sèvres hükümlerini yumuşatılmış şekli olmaktaydı.

BARIŞIN SAĞLANMASI, MART 1922 - KASIM 1923: Bu dönemde Büyük Millet Meclisi'nin etkinlikleri çizilen sınırların dünyaca kabulünü ve bu sınırlar içinde Cumhuriyet ile yönetilecek devletin ilanını kapsamaktadır.

MUDANYA MÜTAREKESİ, EYLÜL 1922: İzmir'in kurtuluşundan birkaç gün sonra Türk ordusu İngiliz işgalinde bulunan Çanakkale Boğazı karşısında mevzilenerek İngilizlerin çekilmesi için bir ultiमतom verdi. 15 Eylül'de başbakan Lloyd George başkanlığında toplanan İngiliz kabinesi ultiमतomu reddederek, İngiltere ile Türkiye arasında savaş çıkmasına yol açacak bir politika benimsedi. Ancak İngiliz kamuoyunun sert tepkisi üzerine koalisyon ortağı olan Muhafazakâr Parti hükümetten çekildi. Lloyd George hükümeti 19 Ekim'de düştü. 11 Ekim'de İngiltere ile Ankara hükümeti arasında Mudanya'da ateşkes imzalandı. Ateşkes anlaşması en kısa zamanda İsviçre'nin Lozan (Lausanne) kentinde bir barış konferansı toplanmasını öngörüordu.

SALTANATI KALDIRILMASI, KASIM 1922: 1 Kasım'da TBMM, İstanbul hükümetinin hukuki varlığına son vererek Türkiye'nin tek ve tartışmasız hakimi oldu.

Şeklen "halife" unvanını koruyan VI. Mehmet Vahdettin 10 Kasım'da son Cuma selamlığına katılmış, ancak yaşamına ve özgürlüğüne yönelik tehditleri gerekçe göstererek 17 Kasım sabahı Boğaziçi'nde demirli bulunan İngiliz zırhlısı Malta'ya sığınmıştır. Bunun üzerine 19 Kasım'da TBMM, veliaht Abdülmecit Efendi'yi halife ilan etmiştir.

LOZAN BARIŞ KONFERANSI, KASIM 1922: 20 Kasım 1922'de toplanan Lozan Barış Konferansı'nda Türk delegeleri İsmet Paşa ve Dr. Rıza Nur Bey idi. 4 Şubat 1923'te konferans anlaşma sağlanamadan dağıldı. Türkiye'de anlaşmanın bazı koşullarına direnen Meclisin feshedilerek yeni Meclis seçimlerinin yapılması üzerine 23 Nisan'da yeniden toplanan konferans, 24 Temmuz 1924'te Lozan Barış Antlaşması'nı kabul etti.

LOZAN ANTLAŞMASI, TEMMUZ 1923: Bu antlaşma ile Türkiye Hicaz, Mısır, Suriye, Filistin, Irak, Kıbrıs ve Oniki Ada üzerindeki tüm haklarından vazgeçti; Batı Trakya'da da bazı koşullarla Yunan egemenliğini kabul etti. İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının silahsızlandırılarak uluslararası bir komisyonun yönetimine bırakıldı. Osmanlı borçlarının bir kısmı silinirken, bakiyesinin uzun vadede ve uygun koşullarla ödenmesi kararlaştırıldı.

Türkiye'deki gayrimüslim azınlıklara uluslararası hukukun koruması altında bazı haklar tanındı. Buna karşılık Türkiye'nin idari, hukuki, adli ve mali konulardaki bağımsızlığı onaylandı.

Antlaşmaya ekli bir protokolle, Türkiye'deki Rum azınlığı ile Yunanistan'daki İslam azınlığın (bazı istisnalarla) zorunlu mübadelesine karar verildi.

CUMHURİYETİN İLANI, EKİM 1923: 29 Ekim 1923 günü Atatürk, milletvekilleri ile görüşükten sonra taslağı hazırlanan "Cumhuriyet" önergesini Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne verdi. Meclis önergeyi kabul etti. Böylece, Türkiye devletinin yönetimi biçimi "Cumhuriyet" olarak, adı "Türkiye Cumhuriyeti Devleti" olarak belirlendi. Atatürk, kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin, ilk "Cumhurbaşkanı" oldu.

BEŐINCI BÖLÖM

GEÇMIŐTEN GÜNÖMÖZE TÜRK DEVLET, BEYLİK, ATABEYLİK, HANLIK, CUMHURİYET VE SULTANLIKLARIN LİSTESİ

TÜRK DEVLETLERİ

- 1- Kuzey Hun Devleti (m. 48–156)
- 2- Güney Hun Devleti (m. 48–216)
- 3- 1. Chao Hun Devleti (304–329)
- 4- 2. Chao Hun Devleti (328–352)
- 5- Hsia Hun Devleti (407–431)
- 6- Kuzey Liang Hun Devleti (401–439)
- 7- Lou-lan Hun Devleti (442–460)
- 8- Tabgaç Devleti (386–557)
- 9- Doğu Tabgaç Devleti (534–557)
- 10- Batı Tabgaç Devleti (534–557)
- 11- Doğu Türkistan (Turfan) Uygur Devleti (911–1368)
- 12- Leang Şa-t'o Türk Devleti (907–923)
- 13- T'ang-Şa-t'o Türk Devleti (923–936)
- 14- Tsin Şa-t'o Türk Devleti (937–946)
- 15- Kan-Çou Uygur Devleti (905–1226)
- 16- Türgeş Devleti (717–766)

- 17- Karluk Devleti (766–1215)
- 18- Kırgız Devleti (840–1207)
- 19- Sabar Devleti (V. asır-VII. asır)
- 20- Onogur Devleti (V. asır-VI. asır)
- 21- Tugurkur Devleti (V. asır-VI. asır)
- 22- Uturgur Devleti (V. asır-VI. asır)
- 23- Basaraba Türk Devleti (Romen devletinin başlangıcı 1330)
- 24- Karahanlılar Devleti (840,1042)
- 25- Doğu Karahanlı Devleti (1042–1211)
- 26- Batı Karahanlı Devleti (1042–1212)
- 27- Oğuz, Yabgu Devleti (X. asrın ilk yarısı-1000)
- 28- Gazneliler Devleti (969–1187)
- 29- Suriye Selçuklu Devleti (1092–1117)
- 30- Kirman Selçuklu Devleti (1092–1187)
- 31- Anadolu Selçuklu Devleti (1092–1307)
- 32- Irak Selçuklu Devleti (1157–1194)
- 33- Eyyubi Devleti (1171–1348)
- 34-Hindistan Türk Devleti (Delhi Türk Sultanlığı) (1206–1413)
- 35- Mısır Türk Devleti (1250–1383)
- 36- Çağatay Devleti (1277–1330)
- 37- Karakoyunlu Devleti (1380–1469)
- 38- Akkoyunlu Devleti (1350–1502)
- 39- Timurlular Devleti (1405–1507)
- 40- İlhanlı Devleti (1256–1336)
- 41- Safevi Devleti (1502–1760)

BEYLİKLER

- 1- Uygur Beyliği (8. asır)
- 2- Karluk Beyliği (13. asır)
- 3- Tolunlular Beyliği (868–1417)
- 4- Akşidliler Beyliği (935–969)
- 5- İzmirliler Beyliği (9. asır)
- 6- Dilmaçoğulları Beyliği (1085–1192)
- 7- Danişmentli Beyliği (1092–1178)
- 8- Saltuklu Beyliği (1092–1202)
- 9- Sökmenliler Beyliği (1110–1207)
- 10- Artuklu Beyliği (1101–1409)
- 11- Erbil Beyliği (1146–1232)
- 12- Çobanoğulları Beyliği (1227–1309)
- 13- Karaman Beyliği (1256–1483)
- 14- İnanç Beyliği (1261–1368)
- 15- Sahip Ata Beyliği (1275–1341)
- 16- Pervane Beyliği (1277–1322)
- 17- Menteşe Beyliği (1280–1424)
- 18- Çandarlı Beyliği (1292–1462)
- 19- Karesi Beyliği (1297–1360)
- 20- Germiyan Beyliği (1300–1429)
- 21- Hamid Beyliği (1301–1423)
- 22- Saruhan Beyliği (1302–1410)
- 23- Aydın Beyliği (1308–1426)
- 24- Teke Beyliği (1321–1390)
- 25- Eratna Beyliği (1335–1381)

- 26- Dulkadir Beyliği (1339–1521)
- 27- Ramazan Beyliği (1352–1608)
- 28- Dobruca Türk Beyliği (1354–1417)
- 29- Kadı Burhanettin Beyliği (1381–1398)
- 30- Eşref Beyliği (1300–1326)
- 31- Berçem Beyliği (12. asır)
- 32- Yaruklular Beyliği (12. asır)

ATABEYLİKLER

- 1- Şam Atabeyliği (1117–1154)
- 2- Musul-Halep Atabeyliği (1127–1259)
- 3- Azerbaycan Atabeyliği (1146–1225)
- 4- Fars Atabeyliği (1147–1284)

HANLIKLAR

- 1- Büyük Bulgar Hanlığı (630–665)
- 2- Volga Bulgar Hanlığı (665–1391)
- 3- Tuna Bulgar Hanlığı (681–864)
- 4- Peçenek Hanlığı (860–1091)
- 5- Uz Hanlığı (860–1068)
- 6- Kuman-Kıpçak Hanlığı (9. asır–13. asır)
- 7- Özbek Hanlığı (1428–1599)
- 8- Kazan Hanlığı (1437–1552)
- 9- Kırım Hanlığı (1440–1475)
- 10- Kasım Hanlığı (1445–1552)
- 11- Astrahan Hanlığı (1466–1554)
- 12- Hive Hanlığı (1511–1620)

- 13- Sibir Hanlığı (1556–1600)
- 14- Buhara Hanlığı (1599–1785)
- 15- Kaşgar Hanlığı (XV. asır–1877)
- 16- Hokand Hanlığı (1710–1867)
- 17- Türmenistan Hanlığı (1860–1885)

TÜRK CUMHURİYETLERİ

- 1- Türkiye Cumhuriyeti (1923-)
- 2- Batı Trakya Türk Cumhuriyeti (İlk kuruluş 31 Ağustos 1913 İkinci kuruluş 1915–1917 Üçüncü kuruluş 1920–1923)
- 3- Azerbaycan Cumhuriyeti (1991-)
- 4- Hatay Cumhuriyeti (1938–1939)
- 5- Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (1983-)
- 6-Türkmenistan Cumhuriyeti (1991-)
- 7-Özbekistan Cumhuriyeti (1991-)
- 8- Kazakistan Cumhuriyeti (1991-)
- 9- Kırgızistan Cumhuriyeti (1991-)
- 10- Tacikistan Cumhuriyeti (1991-)

Bu listelerde yaklaşık 112 devletin isimlerini hangi tarihlerde kurulmuş oldukları takip edilebilir.

TÜRK KRALLIKLARI VE SULTANLIKLARI

Bu 12 devletin yanı sıra 2 grup devletten de söz etmek gerekir. Bunlardan birinci grubu; Taşkent, Buhara, Fergane, Şuman, Toharistan gibi Orta Asya'da kurulmuş Türk krallıklarıdır.

Bunların Çin gibi komşularına elçi göndermeleri göz önüne alınırsa bunlarında devlet sayılması gerektiğini gösteriyor. Bunlar dışında ikinci grup devletler ise; Hindistan'da kurulan Türk Sultanlıkları'dır. Bunların en önemlileri şunlardır:

- 1) Delhi Türk Sultanlığı
- 2) Bengal Sultanlığı,
- 3) Gucurat Sultanlığı,
- 4) Malva Sultanlığı,
- 5)Handeş Sultanlığı
- 6) Dekkan Sultanlığı
- 7) Madura Sultanlığı

Bu Türk devletleri de Hindistan toprakları üstünde kurulmuştur. Bunlar dışında kurulan devletlerin eksiksiz listesinin oluşması ise; Çin, Hindistan, Rusya kaynaklarının birinci elden taranması sonucu oluşturulabilir.

ÖZERK TÜRK CUMHURİYETLERİ

Günümüzde varlıklarını sürdüren Özerk Türk Cumhuriyetleri ile bu cumhuriyetlerin hangi coğrafi bölgede bulduklarını şu şekilde listeleyebiliriz.

- Hakasya Özerk Cumhuriyeti (Rusya)
- Tuva Özerk Cumhuriyeti (Sibirya-Rusya)
- Yakutistan Özerk Cumhuriyeti (Kuzey Sibirya)
- Tataristan Cumhuriyeti (Rusya)
- Doğu Türkistan Özerk Cumhuriyeti (Çin)
- Çeçenistan Özerk Cumhuriyeti (Gürcistan)
- Karaçay-Çekes Özerk Cum. (Kafkasya-Rusya)
- Abhazya Özerk Cum.(Kafkasya-Rusya)
- Gagavuz Özerk Cum. (Ukrayna)
- Kırım Muhtar Cumhuriyeti (Rusya)
- Ahıska Cum (Kafkasya-Rusya)

- Başkalpakistan Özerk Cumhuriyeti(Özbekistan)
- Başkurdistan Cum.(Kuzey Rusya)
- Nahçıvan Özerk Cum. (Azerbaycan)
- Çuvaşistan Özerk Cum.(Rusya)

ALTINCI BÖLÜM

**BÜYÜK TÜRK HÜKÜMDARLARI,
LİDERLERİ VE
DEVLET ADAMLARI**

Bilindiği üzere Türkler “Beylik gururu”na sahip bir millettir. “Beylik duygusu+insan sevgisi+gerçekçilik” şeklinde özetlenebilecek olan eski Türk düşüncesinin esaslarını ahlâk prensibi yapmıştır.

Târihte kurdukları devletler ile “ilk kânun koyucu millet” olmak şerefini kazanmış olan Türklerin kendine has bir hukuk düzeni, bir inanç sistemi ve bir sanat anlayışı vardır. Türk teâmül hukukuna “töre” adı verilir. Husûsî Hukuk hükümlerini olduğu kadar, amme hukuku esaslarını da ihtiva eden “Töre”ye göre; kadına hürmet edilirdi, aile müessesesi kutsaldı, zinanın cezası idamdı, hırsızlık yasaktı, barış zamanında silah çekmek şiddetle men edilmişti.

Türklerin dikkat çekici ahlâkî bir özelliği de “utangaç” bir millet oluşudur. Yabancı kaynaklara göre, Türkler savaş meydanında değil, rahat döşekte ölmekten, hatta ihtiyarlayıp hastalanmaktan utanırlardı. Esir olmak, köle durumuna düşmek, kadınların düşman eline geçmesi büyük utanç kaynağı idi. Şatafat içinde yaşamaktan, böbürlenmekten, başarılarından dolayı övmekten ve övülmekten, verdikleri sözü yerine getirememekten, yalan söylemekten utanırlardı. Eski Türk ahlâkında, cesaret yanında ve belki ondan da üstün olmak üzere, kötülükten koruy-

cu, başkalarını aldatmaktan, vicdanın yerini kurnazlığa terk etmekten alıkoyucu ve insana namuslu bir hayat düzeni bağışlayıcı utanma duygusu en büyük fazilet sayılmıştır.

Bu ahlâkî özellikleri dolayısıyla Türkler hakka saygılı, doğruya hürmetkâr olmuşlar ve meşrû devlet idâresine bağılılıkları ile bozulmayan Töre'nin disiplin anlayışı içinde "nizamcı" bir cemiyet teşkil etmişlerdir. Bilindiğı gibi Türk düşüncesinde mühim yeri bilinen "otoriter devlet" telâkkîsinin iki dayanağından biri Töre'ye sıkıca bağılılık, biri de devlet kuruluşlarının işleyişine damgasını vuran bu "Nizamcılık"ta dikkatli ısrardır.

Şimdi asıl meseleye gelelim.

Mensup olduğı millete yön veren ve onları peşlerinden sürüklemesini bilen Türk devlet adamlarının özellikleri nelerdi?

ÖZELLİKLERİ:

1- Bilge olmalı.

Türk hükümdâr, devlet adamı ve hatun'una "bilge" sıfatının verilmesi, Bilgelik'in Türk idârecilerinden istenen başlıca şart olduğunu gösterir.

"Bilge Kağan imiş cesur kağan imiş. Buyruku yine bilge imiş." (Kitâbeler).

2- Akıllı ve bilgili olmalı.

3- Cesaretli, kuvvetli ve kahraman olmalı.

4- Asil soydan gelmeli.

"İki türlü asil insan vardır: biri bey, biri âlim, bunlar insanların başıdır." (Kutadgu Bilig).

5- Dürüst olmalı, doğruluktan ayrılmamalı.

"Hükümdarlığın temeli doğruluktur. Hükümdarlar doğru olursa, dünya huzura kavuşur. Güneşe bak, küçülmez, bütünlüğünü daima muhafaza eder, parlaklığı hep aynı şekilde kuvvetlidir.

Hükümdarın tâbiyatı da ona benzer, doğruluk ile doludur ve hiç bir vakit eksilmez. Saadette yükselmek için insana doğruluk lazımdır. İnsanlık doğruluğun adıdır. İnsan nadir değil, insanlık nadirdir, insan az değil, doğruluk azdır. Hükümdarın sözü doğru olmalı, tavır ve hareketi itimat telkin etmelidir ki, halk ona inansın ve huzur içinde yaşasın. Ey hükümdar, Tanrı seni doğruluk için bu mevkie getirdi, doğru ol, ve doğruluk ile yaşa.” (Kutadgu Bilig).

6- Fazilet sahibi olmalı.

“Ey hükümdar yatacağın yer, şüphesiz mezardır, onu iyilikler ile süsle. Tanrının yarattıklarına karşı iyi ol ve temiz kalple muamele et.” (Kutadgu Bilig).

7- Sözünde durmalı ve verdiği sözden dönmemeli.

“Sözünde durmayan hükümdara ümit bağlama, ömrün boşuna geçer ve perişan olursun. Hükümdarın sözü ve gönülü iyi olursa, onun hizmetinde bulunanlar doğruluk yolunu tutarlar.” (Kutadgu Bilig).

8- Hasis olmamalı, eli açık olmalı.

“Hizmetkâr darlıkta kalır ve muhtaç duruma düşerse, onun sıkıntısını duyan hükümdar ihsan fermanını göndermelidir. Hasis bir hükümdar memleketine hâkim olamaz, hasislik ile hükümdarlık birbirine düşmandır. Hasisse karşı her yerde isyan edilir. Bu dünyada böyle adet olmuştur: Hasisse sögerler, cömerdi ögerler.” (Kutadgu Bilig).

9- Yumuşak huylu, alçak gönüllü, himmet ve hayâ sahibi olmalı.

“Bir memleketin bağı ve kilidi iki şeyden ibarettir: biri ihtiyatlılık, biri kânun, bunlar esastır. Hükümdarlar düşmanı ihtiyat ile vurmuşlar ve ihmalkârlık ile hükümdarlığın bağlarını çözmüşlerdir.” (Kutadgu Bilig).

10- Uyanık olmalı.

“Gafil olma, gafil olursan, bu hükümdarlık gider, gafil insan her iki dünyada bedbaht olur. İnsanı uyutan bu gaflettir. Uyuyan insan işini-gücünü bırakır. İnsan bu gaflete hiç düşmese idi, o melek olur ve yalnız ibadet ederdi.” (Kutadgu Bilig).

11- Aceleci değil, sabırlı olmalı,

“Hiç bir işde acele etme, sabret, kendini tut, kul sabırlı olursa, hükümdarlık mertebesini bulur. Sabır ve sükûnet hükümdarlık için bir ziyettir, bunlar hükümdarlığın başta gelen meziyetleridir. Din işinden başka işlerde acele etme.” (Kutadgu Bilig).

12- Zalim olmamalı.

“Ey hükümdar, eğer her iki dünya hükümdarlığını istiyorsan, harama karışma, zulüm etme, insan kanı dökme, düşmanlık besleme ve kin gütmeye. Eğer devamlı ve ebedi hükümdarlık istiyorsan, adaletten ayrılma ve halk üzerinden zulmü kaldır. Zalim adam uzun müddet beyliğe sahip olamaz, zalimin zulmüne halk uzun müddet dayanamaz. Zulüm yanar ateştir, yaklaşanı yakar; kânun sudur, akarsa nimet yetişir. Zalim olma, zulmü kötülere karşı tatbik et, bütün memleketi kötülerden temizle.” (Kutadgu Bilig).

13- Merhametli ve şefkatli olmalı.

“Halk koyun gibidir, hükümdar onun çobanıdır, çoban koyunlara karşı merhametli olmalıdır. Ey hükümdar, memleketinde gözünü ve kulağını keskin tut, merhametini herkese ulaştır.” (Kutadgu Bilig).

14- Yalancı olmamalı ve yalandan hoşlanmamalı.

15- Siyasette mahir olmalı.

“Hükümdar memleket ve kânunu siyaset ile düzene koyar, halk hareketini onun siyasetine bakarak tanzim eder.” (Kutadgu Bilig).

16- Suçluları affetmeli.

Avrupa Hun hükümdarı Attila 448 yılında kendisine suikast maksadı ile gelen Bizans elçilik heyetinin hiçbirine dokunmuyarak affetmişti.

17- Temiz olmalı.

18- Takva sahibi olmalı.

19- Dili yumuşak (tatlı dilli) olmalı.

“İnsanın gönlü bir bahçedir, onu yetiştiren su, hükümdarların sözleri ve nasihatleridir. Hangi bahçe devamlı sulanırsa, orada binlerce renkli ve kokulu çiçek açar. Hükümdar onun hakkında iyi sözler sarfederse, halkın gönlü açılır ve yüzü güler.” (Kutadgu bilig).

20- Mağrur ve kibirli olmamalı.

“Hükümdar mağrur, kabadayı ve kibirli olmamalı, gurur insanı doğru yoldan çıkarır.” (Kutadgu Bilig).

21- Gönlü temiz ve kalbi doğru olmalı.

22- Misafirperver olmalı.

23- Nefsine hakim olmalı.

“Ey hükümdar, nefesine kuvvetle karşı koy: onun arzusunu yerine getirip, ona zevk sürdürme. En kötü düşmanın budur. Bu dünya bir düşmandır, nefsin ise, başka bir düşmandır; bu iki düşmanın her yerde tuzağı hazırdır.” (Kutadgu Bilig).

24- Harama el uzatmamalı.

25- Tanrı'ya kulluk etmeli, ibadet etmeli.

“Ölüm gelmeden sen ölüme hazırlan, hayatta iken Tanrı'nın emirlerini yerine getir, ibadette kusur etme.” (Kutadgu Bilig).

26- İçki içmemeli, kumar oynamamalı ve fesattan uzak durmalı.

“Hükümdar içki içmemeli. Hükümdarlar şarabın tadına alışsarsa, memleketin ve halkın bundan çekeceği çok acı olur.” (Kutadgu Bilig).

27- Kan dökmemeli, düşmanlık besleyip kin gütmemeli.

28- Kılıcı elden bırakmamalı.

“Hükümdarlar kılıç ile memleketine hakim olurlar. Kılıç ile balta memleketin bekçisidir. Kılıç sâyesinde memleketler ele geçirilir. Kılıç kımıldadığı müddetçe düşman kımıldayamaz. Kılıç kınına girerse, hükümdarın huzuru kaçar.” (Kutadgu Bilig).

29- Dünya malına değer vermemeli, dünyaya aldanmamalı ve varlığının fani olduğunu unutmamalı.

“Ölüm olmasa ve insan baki kalsa idi, hükümdarlık ne güzel bir şey olurdu. Ey hükümdar ölüm gelmeden sen ölüme hazırlan, ölüme gafil avlanma. Ey hükümdar, sen saray ve köşkler yaptırma, kara toprak altında senin evin hazırdır. Bu dünya bir zindandır, zindan içinde endişeden başka bir şey bulunmaz. Zindanda sen fazla sevinç bekleme, sevinme ve avunma yeri ancak cennettir. Bu dünya çok eski, ihtiyar bir dünyadır. Bu haşin dünya çok hükümdarları görüp-geçirdi. Senin gibi yiğit birçok hükümdarları ihtiyarlattı, seni de uzun müddet yaşatmaz. Dünyaya nail olan nice cihan hükümdarlarını ölüm yakaladı ve onlar gözleri ile etrafında dua dilenerek gittiler.” (Kutadgu Bilig).

30- Güler yüzlü, yakışıklı, saç-sakalı düzgün ve orta boylu olmalı.

VAZİFELERİ:

1- Barış ve sükûnu sağlamak ve bunu yalnız Türk ülkesi ölçüsünde değil, dünya çapında gerçekleştirmek.

Bilindiği gibi Türk cihan hakimiyeti felsefesinin temeli “güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar” dünyayı Türk idâresine almak ideali şeklinde özetlenebilir.

2- Millet için, gündüz oturmadan, gece uyumadan hizmet etmeli ve vatani müdafaa etmelidir.

“... Babamızın, amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın dile, Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım. Küçük kardeşim Kül Tigin ile, iki şad ile öle yite kazandım, milleti dört yandan düşmansız kıldım.” “Kapgan hakan oldu. Gece uyumadı, gündüz oturmadı. (Kitâbeler).

3- Memleketi tanzim ve idâre etmeli, halkı düzene sokmalı.

“İlsizleşmiş, kagansızlaşmış, milleti, cariye olmuş, köle olmuş milleti, Türk töresini bırakmış milleti, ecdadımın töresine yeniden yetiştirmiş, çeşitli kavimleri orada tanzim etmiş.” “Amcam kagan oturarak Türk milletini tekrar tanzim etti.” “Babam kagan, amcam kagan oturduğunda dört taraftaki milleti nasıl düzene sokmuş. Tanrı buyurduğu için kendim kagan olduğumda dört taraftaki milleti düzene soktum ve tertitledim.” (Kitâbeler).

4- İyi kânunlar yapmalı, adaletle tatbik etmeli ve halkı korumalıdır.

Eski Türk topluluğunda fertler hür idiler. Hür olan kimse adalet ister. Adalet ise herkesin hakkını vermektir.

Demek ki, Türklerde devlet, “her türlü saldırıya son veren hürriyeti ve hukuki nizamı sağlayan düzen” olarak kabul edilir. Böyle bir devlet sisteminde önce hükümdar töreye saygılıdır.

Töreye saygılı olan hükümdar ise Türk sosyal hayatının en seçkin fert örneğidir. Türk toplumlarında görülen büyük, kahraman, âdil liderlere gönülden bağlılığın sebebi de budur.

Kutadgu Bilig'e göre kânun hükümdarlıktan da üstündür: "Hükümdarlık çok iyidir, fakat daha iyi olan töredir. Fakat bundan da mühim olan törenin tüz (eşit) tatbik edilmesidir." Töre hususunda Yusuf, hükümdara şöyle seslenmektedir: "Devletin temeli adalettir. Hükümdar âdil olursa dünya da huzur bulur. Töre-yi âdilane tatbik eden hükümdar bütün dileklerine kavuşur. Halkı âdil kânunlarla idâre et. Birinin diğerine karşı zorbalığa kalkışmasına meydan verme. Fakir, dul ve yetimleri kolla, bunları korumak, kânunları gerçekten tatbik etmek demektir."

Kısaca nerede Türk varsa orada adalet ve hürriyet vardır. Bu hiç bir zaman unutulmamalıdır. İnsanlar târih boyunca adalet ve hürriyet için mücadele etmişlerdir, eşitlik için değil. Cenâbı Hakk şöyle buyurmuşlardır: "Celalim hakkı için, biz peygamberlerimizi açık mucizelerle gönderdik ve beraberlerinde (Allah'ın hükümlerini bildiren) kitap ve adalet indirdik ki, insanlar adaletle ayakta dursunlar". (El-Hadid Suresi, ayet 57).

5- Dağınık boyları toplayıp, nüfusu çoğaltmalı.

Türk târihinde ilk defa Tanhu Mo-tun tarafından bu gayeye ulaşıldığı anlaşılıyor. Dağınık Türkleri toplamak işi daha sonra Kagan Kapgan (692-716) zamanında gerçekleştirilmiştir. "Kagan oturup aç, fakir milleti hep toplattım. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Amcam, kagan oturarak, Türk milletini tekrar tanzim etti, besledi. Fakiri zengin kıldı, azı çok kıldı. Ben kendim kagan olduğumda, her yere gitmiş olan millet öle yite, yaya olarak, çıplak olarak dönüp geldi." (Kitâbeler).

6- Halkı çıplak ise giydirmeli, aç ise doyurmalıdır.

“Milleti besleyeyim diye, kuzeyde Oğuz kavmine doğru, doğuda Kıtay, Tatabı kavmine doğru, güneyde Çin’e doğru on iki defa bir büyük ordu sevkettim.”, “Ondan sonra, Tanrı bağışlasın, devletim var olduğu için, ölecek milleti diriltilip besledim.” (Kitâbeler) ²

---

² Doç. Dr. Abdülkadir Donuk, İslâmiyet’ten Önceki Türkler’de Devlet Adamı Tipi, Türk Kültürü, Yıl XXIV, Mart 1986, Sayı 275, S. 143–159

TEOMAN

Asya Hun İmparatorluğu'nun kurucusu ve ilk hükümdarı olan Türk devlet adamı ve Mete'nin babasıdır. M.Ö. 3. yüzyıl dolaylarında yaşayan Teoman, bilinen ilk Hun (Hiung-nu) hükümdarıdır.

İlk dönemlerde Türk hükümdarlarına Yabgu da deniyordu, bu yüzden bazen "Teoman Yabgu" veya "Tuman Yabgu" da denirdi.

Teoman Türk boyları dâhil olmak üzere çeşitli gruplar arasında birliği sağlayarak, merkezi bir yönetim kurmuş ve böylece M.Ö. 220 yılında ilk Tanhu olarak iş başına geçmiştir.

Türk boyları o zamana kadar en yakınlarındaki Çin İmparatorluğuna birçok akın gerçekleştirmişti. Her ne kadar bu akınlar Çinliler için tehdit oluştursa da, göçebe boyları hiçbir zaman birlikte hareket etmedikleri için büyük bir Hun akını olmamıştı.

Teoman boyları birleştiren en başta Çin olmak üzere o dönemde Orta Asya'daki birçok farklı grubu ve topluluğu korkuttu.

Teoman'ın büyük oğlu olan Mete, veliahtı sayılıyordu. Yine de Teoman, başka bir karısına olan bağlılığı yüzünden Mete ye-

rine, bu karısından olan oğlunu veliaht yapmak istedi. Mete'ye tanhuluğu vermemek için çeşitli tedbirler aldı ve diğer oğlunu tahta çıkarmak için uğraştı.

Tüm bunlar Mete'nin ondan nefret etmesine neden oldu ve Mete tahtı babasından almak ve babası ile eşinden öç almak için bir ordu topladı. Mete 10.000 kişilik ordusu ile babasının üstüne yürüdü, Teoman'ı, Teoman'ın eşini ve bu eşinden olan veliahtı yapmak istediği oğlunu öldürdü (M.Ö. 209)

METE

Mete veya Mao-tun MÖ 234 - MÖ 174, MÖ 209-MÖ 174 arasındaki Türk-Hun (Hiung-nu) hükümdarıdır. Oğuz Kağan Destanı'ndaki Oğuz Kağan ile aynı kişi olduğu düşünülmektedir.

Çin kaynaklarında anlatılan bir olaya göre, Asya Hun İmparatorluğu'nun kurucusu olan Teoman, oğlu Metehan'ın kendisi yerine üvey annesi Yenşi'nin oğlunu tahta çıkarmak istedi.

Törelere göre Türk hatundan olan, has bir Türk'ün tahta geçmesi gerekiyordu. Metehan'ın Üvey Annesi Çin'liydi. Yani Çinli kadından olan erkek çocuk tahta geçemezdi. Bu durumdan dolayı üvey annesi Metehan'ın babasını doldurdu ve Mete'yi komşu kavim olan Yüeciler'e (Yuezhi) rehin olarak gönderdi. Babası, ardından Yuezhi'lere savaş ilan ederek Mete'yi öldürtmek istedi. Mete, babası Teoman Yuezhi'lerin topraklarına girmeden Yuezhi'lerin elinden kaçtı. Babası bu kadar zorlukları atlattıktan sonra hakkını vermek için emrine on bin çadırılık bir birlik verdi. Sonunda da Mete öz babasını, üvey annesi ve kardeşlerini öldürüp kağan oldu (MÖ 209)

OK EFSANESİ: Pek çok göçebe kavimin kullandığı çavuş oku adı verilen ıslıklı okun mucidinin Mete olduğu kabul edilir. Çin kaynaklarına göre eğer okunu bir yöne yöneltirse emrindeki

askerlerin hepsi o hedefe ok atarak hemen yok ederdi. Bir gün okunu en sevdiği atına çevirdi. Askerlerinden bazıları tereddüt etti. Bunun üzerine okunu sırayla tereddüt edenlerin üzerine çevirdi. Atına ok atmakta tereddüt eden askerlerinin hepsi atılan oklarla öldürüldü. Böylece küçüklükten beri oynadığı okunu hedefe çevirme oyunu emirlerinin tartışılmazlığını da perçinledi. Bir gün emrinde demir disiplini ile yetiştirdiği 10 bin askeri varken okunu ava çıkan babasının üzerine çevirdiğinde askerlerinden hiçbiri tereddüt etmemişti.

Mete Önce Hunlardan toprak talebinde bulunan doğu komşuları Donghu üzerine yürüdü ve onları ağır bir yenilgiye uğrattı. Yapılan anlaşmada Donghular yıllık sığır, at ve deveden oluşan bir vergi ödemeyi kabul ettiler ve MÖ 208 yılında onları hâkimiyetine aldı.

Donghu'yu yendikten sonra, Kuzey Moğolistan'da yaşayan Tunguz gibi halkları da içine kattı. MÖ 177–165 yılları arasında Hunların güney batısında, Tanrı Dağları ile Gansu arasında yaşayan Yüçilein üzerine seferler düzenledi. MÖ 203'te Yueçi'yi mağlup ederek kendi toprağına kattı.

Ordos'da hakim olmaya çalışan Tahin Türklerini yendi. Çin üzerine sürekli seferler düzenleyerek Sarı Irmak'ın güneyindeki kaleleri egemenliğine aldı. Bu zaferlerle, sonradan Hunlara büyük gelirler getirecek önemli ticari yollarının kontrolüne sahip oldu.

Bölgede yaşayan Altay (Moğol, Tunguz ve Türk vb.) kavimlerini egemenliği altına alarak askeri ve stratejik olarak daha güçlü bir hale geldi.

MÖ 200'de Han Hanedanı imparatoru Gaozu'nun (Gao-Di) 320.000 kişilik ordusunu Baideng (bugünkü Datong, Şanşi)'de Peteng Kalesinde kuşattı. Gaozu (Gao-Di) Mete'nin eşine hediyeler gönderdi ve Mete'nin kuzey eyaletlerini Hunlara bırakma

ve yıllık vergi ödeme gibi bütün şartlarını kabul etti ve kuşatmadan çıkmasına müsaade edildi.

Gaozu payitahtı Çang'an(bugünkü Şian)'a dönebildiyse de Mete arada bir Han'ın kuzey sınırını tehdit etmiş ve nihayet MÖ 198'de Gaozu barış istemiş ve Han'ın prensesini Tanhu'nun eşi olması ve yıllık haraç ödemesi şartlarıyla antlaşması imzalanmıştır.

Qin ve Chu ile yıllar süren mücadelenin ardından Han imparatoru olan Liu Bang (Gaozu), Baideng'da Mete karşısında zor duruma düşünce, yorgun ordusunun Hunlarla baş edemeyeceğini farketmişti. Akrabalık ilişkisi kurmak amacıyla, bir prensesi yüklüce hediyeyle birlikte Hun sarayına gönderdi.

Liu Bang MÖ 195'te ölür, karısı Lü Hou imparatoriçe olur. MÖ 192'de Mete Lü Hou'ya mektup göndererek kaba bir üslupla evlenme teklif eder. Ülkesinin içinde bulunduğu koşullarda Hunlarla bir çatışmayı göze alamayan imparatoriçe, uğradığı saygısızlığa karşın bir mektup yazarak Mete'ye bir prenses gönderir. Çin kaynaklarına göre, Lü Hou'nun davranışı karşısında pişman olan Mete, imparatoriçeden bir mektupla özür dilemiştir.

Çin savaşıdan sonra, Mete, Yüzehi ve Wusun'u Hun'un köleleri olmaya zorladı.

Saltanatı boyunca çoğu halklar Hun idaresi altına girdi. Onların tümünü, steplerin bütün göçebe atlı okçularını bir imparatorluk altında birleştirdi. Göçebe tebaalarından başka Mete ayrıca Tarım Havzası'nda kendisine bağlılık yemini eden vaha şehir devletleri kurdu. Onun hem askeri hem de idari yapılanması sonradan birçok merkezi Asya halklarında ve devletlerinde uygulandı.

Bölgesinde askeri gücü ile korku saldı. Savaş taktikleri ve askeri disiplini sayesinde Çin İmparatorluğu'nu ve çevre kavimlerle yaptığı savaşları kazandı. Ordusu savaş zamanında topla-

nan sivillerden oluşmuyordu. Onun yerine sürekli eğitilmiş ve savaşta hazır halde bulunan profesyonel askerlerden oluşmaktaydı. Hâkim olduğu bölgelerdeki geniş tahıl ve yiyecek kaynakları ile ordusunu ayakta tutabiliyordu.

Mete, MÖ 174 yılında öldüğünde, birçok kavimleri çatısı altında birleştiren büyük bir imparatorluk geride bıraktı. Bu imparatorluk yaklaşık 18 milyon km² büyüklüğe sahipti. İmparatorluğunun sınırları doğudan batıya Japon Denizi'nden İdil Nehrine ve kuzeyden güneye Sibiry'a'dan Tibet ve Keşmir'e uzanıyordu. Hunların karşılarında bulunan tek düzenli ve güçlü kuvvet olan Çin ordusunun, iç karışıklıklar nedeniyle idari zaafiyet içinde olması Mete'nin devletini kolayca büyütmesine sebep gösterilir.

Yaygın kitle eğlence sektöründe Çin efsanelerinde geçen acımasız ve disiplinli komutan olarak tasvir edilen karakterlere, Modu, Şanyu gibi Mete'nin isimleri verilmiş ve bu yapıtlara Mete'nin Çin kaynaklarında geçen hayat hikâyesinden kesitler aktarılmıştır.

OĞUZ KAĞAN EFSANESİ: Türk destanlarında Çin ve Hindistan fetihlerinde söz edilen Oğuz Kağan'ın Mete olduğu sanılmaktadır. Destanda anlatılan Oğuz Kağan ile Mete'nin hayat hikâyesinde birçok benzerlikler bulunmaktadır. Hayat hikâyesinin Oğuz Kağan efsanesinin tarihi temelini oluşturduğuna inanılır.

TÜRK KARA KUVVETLERİNİN KURULUŞU: Türk Kara Kuvvetleri'nin kuruluş tarihi 1363 yılı olarak kabul edilmektedir. Nihal Atsız 1963 ve 1973'te Türkiye Kara ordusunun kuruluş tarihinin Mete'nin tahta geçtiği MÖ 209 olması gerektiğini yazmıştır. Atsız'ın görüşlerini benimseyen Yılmaz Öztuna da 1968'de Cemal Tural'a Türk Kara Kuvvetleri'nin kuruluş tarihinin MÖ 209 olması teklifini yaptı. Sonraları, K.K.K kuruluş tarihi MÖ 209 olarak değiştirildi.

OSMAN BEY / OSMAN GAZİ / I. OSMAN

Osman Bey, Osman Gazi, I. Osman El Gazi ya da Ataman Bey mahlasıyla tanınır, Osmanlı Beyliği ve Osmanlı Hanedanı'nın kurucusu ve beyliğin ilk padişahıdır.

1299 yılında Anadolu Selçuklu Devletinin uçbeyi olmaktan çıkıp bağımsızlığını ilan etmiştir. Moğol istilalarından kaçan Müslümanların, beyliğine sığınması ile siyasi ve askeri gücü artmıştır. Çöküş döneminde bulunan Doğu Roma İmparatorluğu'ndaki karışıklıkların da etkisiyle kısa sürede Anadolu ve Doğu Roma'nın hakimi durumuna gelmiştir. Öldüğü zaman beylik, Eskişehir ile Bursa arasındaki topraklarda hüküm sürüyor, Doğu Roma İmparatorluğu'na ait İznik ve Bursa'yı abluka altında tutmaktaydı.

Osman Bey, 1258 yılında Söğüt'te doğdu. Yaşamının erken dönemleri hakkında güvenilir kayıtlar yoktur. Osman Bey'in soyuna ve boyuna ait bilgiler gelenekseldir ve en eskisi ölümünden 100 sonra yazılmıştır. Bu eserler arasında en eskiden başlayarak Ahmedî (ö. 1414), Dâstân ve Tevarih-i Mûlûk-i Âl-i Osman', Şükrullah (ö. 1464), Behçetu't-Tevarih ve Âşıkpaşazade

(ö. 1481), Tevarih-i Âli Osman adlı eserler isimlendirilebilir.

Dönemine ait tüm çağdaş eserler büyük ölçüde 1422 ya da hemen sonrasında tarihlendirilen ve artık mevcut olmayan (ama özgün bir metinden türemiş oldukları iddia edilmektedir. Bazı tarihçilere göre, Osman Gazi'nin yaşam ve savaşları tarihsellikten çok, masalsı destansı bir örtüntü içinde, halk söylentileri, ermişlik öyküleri ve mitolojik lejantlarla renklendirilmiştir.

Babası Ertuğrul Gazi (bazı kaynaklara göre Erdoğdu Bey) Batı Anadolu'da Söğüt] Ovası ile Domaniç Yaylasında yaşayan Oğuz Türkleri'nin Bozok boyunun Kayı kolundan olan büyük kalabalık bir obaya başkanlık etmekte idi. Osman Gazi onun küçük oğlu idi. Tarihçi İbni Kemal (ö. 1534) Tevarih-i Al-i Osman adlı eserinde Ertuğrul Bey'in Anadolu'ya (Rum'a) geldiğinde iki oğlu bulunduğunu, Söğüt'te göçebe yaşamının sürdürürken 1254'de (hicri 652'de) "aslan yapılı ay yüzlü" küçük oğlu Osman'ın doğduğunu bildirir.

Halk söylentilerine göre annesi (ya da babaannesi), Hayma Ana'dır. Yine tarihçi İbni Kemal, Osman'ın gençliğinde "yiğitler arasına girdiğini" ve "vurmada tutmada ve durmada ve oturmada herkesi kendini uydurduğunu" belirtir ve kardeşlerden en küçüğü olmakla beraber "şimşir (kılıç) ve tedbirle cümlesinden evvel olduğunu" bildirir. Bu anlatımın Oğuz destanının temalarına benzer şekilde işlenmiş olduğu barizdir.

1281 yılında 23 yaşında iken Kayı Boyu'ndan Ömer Bey'in kızı Malhun Hatun ile evlendi. Bu evlilikten daha sonra Osmanlı Devleti'nin başına geçecek olan Orhan Gazi doğdu. Daha sonra Şeyh Edebali'nin kızı Bala Hatun ile evlendi. Bu evlilikten de Alaeddin Bey dünyaya geldi.

1281 yılında babası Ertuğrul Bey 90 yaşlarında iken ölmüştür. Birçok tarihçinin anlaştığı görüşe göre, Kayı aşireti beyliği

için beylik görevi değişmesi barışçıl olmamış ve beylik görevini üzerine alabilmek için Osman Gazi yakınları ile "taht mücadelesi" yapmıştır.

Bu mücadelenin kimle yapıldığı ve nasıl geliştiği tartışmalı olup değişik tarihçiler değişik anlatımlarda bulunmaktadır.

Bu anlatımlardan çokça sayıda taraflısı olan birisine göre, Osman Gazi amcası Dünder Gazi ile beylik için çatışmaya girişmiştir. Bu anlatıma göre Dünder Bey Kayı boyunun ileri gelen uluları tarafından tutulmakta ve aşiretin genç yiğitleri ise Osman Bey'i desteklemekteydi. Bu çatışmanın ne kadar sürdüğü ne türlü devam ettiği bilinmemektedir. Fakat çatışma sonunda Osman Bey galip gelmiş ve düşmana karşı yapılan akınlara karşı çıktığı bahanesi verilerek yaşlı Dünder Bey'i bir ok atımı ile öldürmüştür. Bundan sonra Osman Bey Oğuz töresine uygun olarak Kayı Aşiretine baş ve buğ olmuştur.

Alternatif bir anlatım olan Hacı Bektaş'ın "Vilayetname" eserinde ise Osman'ın beyliğe geçme anlatımı değişiktir. Kayı boyu aşireti Sultanönü ve civarına yerleştikten sonra önce amcası Aydoğmuş ve sonra babası Erdoğdu (Ertuğrul) Bey beyliklerinden daha sonra da küçük amcası Gündüz Alp Kayı beyi olmuştur. Osman Gazi bu sırada çevresindeki aşiret yiğitleri ile yerel Bizanslı Yarhisar, Bilecik, İnegöl, İznik yörelerine akınlar düzenmeye başlamıştır. Bizanslı Bursa Tekfuru Konya'da bulunan Selçuklu sultanı III. Alaeddin Keykubad'a elçiler gönderip bu akınlardan şikayet etmiştir. Selçuklu Sultanı ise Gündüz Alp'a haber göndererek akınları düzenleyen yeğeni Osman Bey'i yola getirmesini istemiştir. Gündüz Alp Osman Beyi yakalayarak yiğitleri ile birlikte Konya'ya III. Alaeddin Keykubad'a göndermiştir.

Ancak Selçuklu Sultanı Osman Gazi'yi beğenip el ve onay alması için onu Sultan Karahöyük'te bulunan Hacı Bektaş Veli'ye yollamıştır. Hacı Bektaş Osman'ı büyük bir misafirperverlikle

karşılaşmış ve tekbirle kendi tülbentini onun başına dolayıp sanki ona taç giydirmiştir.

Osman Konya'ya dönerken Hacı Bektaş onunla Sultan'a hitap eden Osman'ı öven bir mektup da göndermiştir. Selçuklu Sultanı bu mektubu okuduktan sonra "buna yüce bir mansıp veresuz" dediği bildirilir. Osman Gazi Sultanönü ucunun merkezi olan Söğüt'e döndükten sonra Selçuklu Sultanı ayrıca "altun başlı sancak" ve "tablhane (mehter)" gönderip onu ödüllendirmiştir. Bu öykü Vilayetname yanında Yazıcızade'nin Selçukname adlı eserinde de tekrar edilmektedir.

Birçok tarihçi bu ödüllendirmeyi uçbeyliğine istiklâl verilmesi olarak kabul etmektedir. Hacı Bektaş Vilayetname eseri Gündüz Alp ile Osman arasındaki ilişkilerin sonradan ne olduğunu kapsamamaktadır. Birkaç tarihçi Osman Bey ile kardeşi Gündüz Alp'in arasında çatışma olduğu ve bu çatışma sonunda Gündüz Alp'in öldürülerek Osman Bey'in uçbeyi olduğunu kabul etmektedir. Fakat diğer bazı tarihçiler ise Gündüz Alp'in Bey olmasını ve Osman Bey ile Gündüz Alp mücadelesini tümüyle hiç olmamış gibi bir kenara bırakmaktadırlar. Yine bazı tarihçiler Gündüz Alp'in "Domaniç Muharebesi"nde şehit olduğunu bildirirler. Bu tarih karmaşasında bazı tarihçiler ise Osman Bey ile DüNDAR Bey'in mücadelesinin olmadığını ve bu mücadele anlatımının Osman Bey-Gündüz Alp mücadelesine atıf ettiğini kabul ederler.

Daha yeni ve inanılır kaynak bulunmadan, bu değişik hatta birbirleri ile zıt olan anlatımlardan çıkartılabilecek en uygun sonuç Osman Bey'in babası Ertuğrul Bey'in yerine geçmesinin bir barışçıl hükümdarlığa çıkma olmayıp bir "taht mücadelesi" sonucu ortaya çıktığıdır.

Osman Gazi 1280'lerden 1300'e kadar uzayan yaklaşık 20 yıllık Osmanlı devletinin doğuş süreci evresinde toplumsal düzeni çok karışık Bitinya bölgesinde (yani günümüzdeki Bursa-

Bilecik-İznik yörelerinde) sanını korumak ve ufak uçbeyliğini güçlendirmek için bir dizi yerel çatışmalar yapmıştır. Bu çatışmalarda gaza yoldaşı olan Samsa Çavuş, Konur Alp, Akçakoca, Aygüt Alp, Gazi Abdurahman gibi diğer "alp" beyler ve bunların idaresindeki akıncı birliklerden destek alıp faydalanmıştır. Osman Gazi'ye dinsel ve moral desteği ise Ahiler vermiştir. Özellikle Osman Bey'in Bala Hatun adlı kızıyla evlendiği kayınbabası Eskişehir ahilerinin İtburnu şeyhi olan Şeyh Edabalı devamlı danışmanlık ve destek sağlamıştır.

Osman Gazi ilkin 1283'de İnegöl tekfuru Nikola ile yaptığı "Emenibeli Muharebesi"de yenik düşmüştür. Bu muharebede kardeşi Saruhan'ın oğlu olan yeğeni Bay Hoca şehit olmuştur. 1284'de Osman Bey 300 kişilik bir güçle İnegöl yakınlarındaki Emirdağ eteklerinde bulunan "Kulaca Hisar"a bir gece baskını düzenlemiş ve bu kaleyi eline geçirmiştir. Bu Osmanlıların ilk kale fethidir.

1286'de ise Osman Bey ile Bizanslı İnegöl Tekfuru ile Karacahisar (Malachiya) Tekfuru'nun birleşik yerel kuvvetleri arasında Ekizce mevkiinde "Domaniç Muharebesi" yapılmıştır. Osman Bey bu muharebeyi de kazanmıştır ama kardeşi Saruhan (bazı kaynaklara göre Gündüz Alp) bu muharebede şehit olmuştur. Bu galibiyet sonunda Karacahisar Osman Bey eline geçmiştir. Bundan sonra Osman Gazi, müteffikleri ile birlikte akınlar yapma stratejisini uygulamaya başlamıştır. Mudurnu yakınlarında yerleşik Samsa Çavuş ve kardeşi Satılmış ve Harmankaya (Priminos) Tekfuru Köse Mihal güçleri ile birlikte Sakarya Nehri vadisinde Sorkun, Taraklı Yenicesi ve Göynük taraflarına akınlar yapmışlardır.

1298-1299 yıllarında Osman Gazi'nin yükselişinden rahatsız olan ve tehlikeyi önceden sezen Bilecik (Belekona) Tekfuru, Yarhisar tekfurunun kızı ile evlendireceği oğlunun düğününe Osman Gazi'yi de çağırarak ona pusu kurup öldürmeyi amaç-

lamıştır. Fakat Osman Gazi'nin dostu olan ve Bilecik Tekfuru ile aralarından düşmanlık bulunan Harmankaya Tekfuru, bu tuzağı Osman Gazi'ye haber vererek onun tuzağa düşmesini engellemiş ve oyun içinde oyun diye adlandırılan bir taktikle bu kenti almıştır.

Bu "oyun içinde oyun" taktiğine göre Osman Gazi kırk yiğidine kadın giysileri giydirek (tarihçinin anlatımı ile "bir nice gazıları da baş bezleriyle avrat donuna koyup) Bilecik kalesine sokmuş ve diğer taraftan keçelere bürünerek öküz sürüsü içinde kaleye gelip kapılardan giren yiğitler de bunlara destek sağlayarak Bilecik kalesini eline geçirmiştir. Bu anlatım Osmanlı tarihçilerin Osman Bey dönemi için anlattıkları masalsi mitlerin ilkelerinden olmuştur.

Aynı kampanyada Osman Bey Yarhisar'dan çıkan yola çıkan düğün alayı koruyucu güçlerini "Çakır Pınarı" mevkinde alt etmiştir. Bu gelin alayında bulunan Yarhisar tekfurunun kızı olan Holofira (Nilüfer Hatun) adlı gelin ise Türklerin eline geçerek Osman Gazi'nin oğlu Orhan Bey'le evlenmiştir. Bu çatışmalar sonunda Bilecik tekfuru öldürülmüş; Bilecik ve Yarhisar kaleleri Osman Bey eline geçmiştir.

Aynı dönemde (1298–1299 yıllarında) Turgut Alp İnegöl kalesinin kuşatmış ve bu kalenin de Osmanlı beyliği eline geçmesini sağlamıştır.

Osman Gazi'nin hangi tarihte, ileride Osmanlı Devleti olacak üçbeyliğini kurduğu tarihçiler arasında tartışmalıdır. Kulaca Hisar ve Kracahisar kalelerini fetihleri takiben 1299 yılında İnegöl'ü alması Osmanlı Devleti'nin kuruluşu olarak kabul edilir. Birçok tarihçi 1299 yılında Anadolu Selçuklular Devleti'nin yıkılışı ile Osman Gazi'nin, Anadolu'nun diğer Türk beylikleri arasında istiklâlini ilan ederek, Osmanlı Devleti'ni kurduğunu kabul ederler. Diğer tarihçiler 1299'da Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Mesud'in Osman Gazi'ye tabl ve bayrak göndermiş olduğunu ve

bu tabl ve bayrak ödülleri ile üç beyliğine senbolik olarak istiklâl verdiğini iddia ederler.

Bir ipekçilik ve demircilik merkezi olan Bilecik kalesinin eline geçmesi ile Osman Gazi'nin yetmiş yıllık hayatının üçüncü evresine girmiş olduğu tarihçilerce kabul edilir. Bu hayatının bu evresinde de savaşlar önemli roller oynarlar.

Bu evrede ilk başarı Köprühisar'ın beylik güçleri eline geçirilmesi ile başlamıştır. Bu dönemde hedef önemli bir Bizans şehri olan ve Üçüncü Haçlı Seferi'nde Latin Haçlıların ele geçirdikleri Konstantinopolis'e karşı Doğu Roma/Bizans İmparatorluğu direniş merkezi olan ve 1261'de tekrar Konstantinopolis'i eline geçirip imparatorluk kuran ve o zamanlar hâlâ imparatorluk tah-tında bulunan Palaiologos Hanedanı'nın merkezi sayılan İznik idi. İznik Golü'nün doğusunda bulunan İznik şehrine karşı olamak üzere golün batı kısmına 1301'de Türkmen nüfuslu Yenişehir, Bursa kurulmuştur. Osman Bey Yenişehir'i beylik merkezi yapmıştır.

Tarihçi Mehmet Nesri'nin 1500'lerde kalem aldığı tarihe göre [9]aynı yıl Osman Bey adına ilk hutbe Şeyh Edebalı'nın müritlerinden olan Karamanlı Dursun Fakih tarafından Karacahisar'da bir kiliseden çevrilmiş olan camide verilmiştir.

Osman Bey beyliği arazisini Oğuz türesine uyararak yakın ak-raba ve silah arkadaşların "dirlik" olarak vermiştir. Böylece Es-kîşehir kardeşi Gündüz Bey'e, Karacahisar oğlu Orhan Bey'e, Yarhisar Hasan Alp'e ve İnegöl Turgut Alp'e verilmiştir.

Osman Gazi'nin ve "Alp"ler komutanlıkları altındaki uçbeylik akıncı orduları 1299'a kadar yerel Bizans silahlı milis güçleri ile çatışmışlardı. Bizans imparatoru II. Andronikos Palaiologos'un imparatorluk döneminin çok kuşku bir sırasında Türkmen beyliklerinin imparatorluğuna olan tehdidini anlamıştı. O yıl ortak imparator olan Mikail komutasında bulunan bir merkezi Bizans

ordusu günümüz Germencik kasabası yakında bulunan "Menderes Magnesia"sı mevkinde bir Türkmen ordusuna yenilip Bizans komutanı esir olamaktan komutasının bırakıp kaçarak zor kurtulmuştu.

Bundan birkaç hafta sonra 17 Temmuz 1302'de Bizans Bursa valisi Orhaneli (Atranos), Kite, Kestel tekfurlarının yerel Bizans kuvvetleri ile Konstantinopolis'den gemilerle gönderilen ve Yalakova'da sahile çıkan çoğu Alan kaviminden paralı askerlerinden oluşan bir karışık düzenli merkezi Bizans birliği Osman Bey'in eline geçirdiği İznik şehrini geri almak hedefiyle (günümüzde Yalova yakınlarında bulunan) Yalakova adı verilen düzükte ilerlemekte idiler.

Hedefleri İznik yönünden gelecek Türk tehdidine karşı kıyıya inen Yalacdere vadisinden geçen yolu tıkamak ve sonra bu vadiden ilerleyerek İznik'i geri almaktır. Komutanları 2.000 askerlik merkezi Bizans birliği "Heteriarkos (Muhafız Komutanı) Muzalon" idi.

Osman Bey kuvvetleri ise Bizans güçlerinin karaya çıktığı haberini almışlardı ve Bizanslıların Yalacdere'den güneye ilerleyip İznik'e gitmelerini önleyip onları durdurma hedefini seçmişlerdi. Osman Bey komutasındaki 5000 kişilik karışık Türkmen piyade ve süvari birliği Yalacdere içinden sahile Yalacdova'ya hızla indiler ve saldırıya geçtiler. Bizanslı komutan Muzalon bunu beklemiyordu ve Osman Bey'in birliği ile karşılaşması, onların ani saldırısı bir baskın havası yaratmıştı. İki ordu böylece İzmit Körfezi'nin güney kıyılarındaki kıyı ovasıyla, İznik'ten gelen kara yolunun kıyı ovasıyla birleştiği bir noktada bir muharebeye giriştiler. Bizans paralı askerlerinden olan Alanlar bir karşı saldırı düzenleyip Bizans mılıs ve merkezi piyade birliklerinin geri çekilip mümkünse yeniden toplanmalarına fırsat verdiler. Şiddetli bir mücadele olmakla beraber yaya yerel ve merkezi Bizans askerleri fazla dayanma güçleri olmadı ve toplanıp karşı

saldırıya geçeceklerine paniğe kapılıp düzensiz olarak geri çekilmeye başladılar. Böylece sayıca da üstün olan Osman Bey ordusu bu muharebeyi galip bitirdi. Sonuçta, yerel Bizans orduları panik halinde ama pek fazla zayıt vermeden Bizanslılar elinde bulunan İzmit (Nicomedia) şehrine kaçmayı başardılar. Merkezi Bizans düzenli birlikleri ise paralı askerler olan Alanlar'ın koruması ile hâlen kıyıda bulunan gemilere binip Konstantinopolis'e kaçtılar.

Tarihçi Halil İnalçık 2009'da verdiği bir konuşmada Osmanlı beyliğinin devlet niteliğini 1302 yılında Yalova yakınlarında merkezi Bizans ordu güçleri ile yapılan Bafeus Muharebesi'ndeki Osman Bey'in galibiyetinden sonrası kazandığını iddia etmektedir.

Bu muharebenin yapıldığı mevki günümüzdeki Yalova iline bağlı Hersek Köyü topraklarındadır. Bu muharebeye günün Bizanslı tarihçisi olan Yorgi Pachymeres yazdığı kronolojik tarihinde Yalakdere içindeki Bizans karakolu olan Bafeus/Çobankale'ye atıfla "Bafeus Muharebesi" adını vermektedir. Bazı Türkçe tarihçiler de bu muharebeyi Yalakderesi vadisinde bulunan küçük Bizans karakol merkezi olan Bapheus'un Türk ismi olarak "Çobankale Muharebesi" adını verirler. Fakat diğer bazı tarihçiler, özellikle 19. ve 20. yy başlarından Osmanlı tarihi yazarlar, başta Joseph von Hammer-Purgstall ve Ahmet Refik Altınay olmak üzere isim karışıklığı içindedirler ve bu muharebeye "Koyunhisar Muharebesi" adını vermektedirler.

Bu muharebede Osmanlı tarafında Osman Bey'in yeğeni olan Aydoğdu'nun şehit olduğu belirtilmektedir. Bafeus Savaşı, düzenli merkezi Bizanslı ordusu ile Osmanlı uçbeyliği ordusu arasındaki yapılan ilk savaştır.

Bu muharebeden sonra Marmara Denizi'nin güney kıyılarına Osman Bey'in ordularının hücumuna açık kaldı. O yıl Kite Hisarı, Orhaneli (Atranos) ve Ulubat Gölü içinde bulunan Alyos ada-

sı Osmanlılar eline geçti. Kite Hisarı'nın Rum komutanı direnişe geçmişti ve kale Osmanlılara eline geçince Aydoğdu'nun öcünü almak için öldürüldü. Osman Bey'in ordusu ta Ege Denizi'nde Edremit'e kadar gitme imkânı bulunduğunu Bizans İmparatoru da anlamıştı.

Osmanlı güçleri bu bölgede bulunan müstahkem mevkiileri almaktan ziyade etrafta bulunan ziraat arazisini işleyen köylere ve köylülere akın yapmayı tercih etmişti. Bu kırsal güney Marmara bölgesinde panik yaratmış ve Rum köylülerinin göçe başlamalarına neden olmuştur. Günün Bizanslı tarihçisi Yorgi Pachymeres Bizans kırsal arazilerinden yaşayan köylülerin başlattıkları büyük göçü ve bu göç hareketinin ortaya çıkardığı zorlukları kitabında anlatmıştır.

Bafeus Muhaberesi sonucundan sonra Bizans İmparatoru Osmanlıları ve diğer Türkmen beyliklerini Batı Anadolu'dan atmak hedefiyle çok daha rizikolu politika uygulamaya karar vermiştir. Akdeniz'de çapulcuğu, eşkıyalığı ve korsanlığı ile ün yapmış Roger de Flor'u ve onun komutası altında bulunan paralı askerler birliği olan Katalan Bölüğü'nün Sicilya'da kontratı bitince Anadolu'ya gelmek için teklifi kabul etmiş ve onları Konstantinopolis'e davet etmiştir. Çoğu Katalonyalılarından oluştuğu için Katalan Bölüğü adını alan bir paralı askerler birliğinin askerleri ve yanlarında bulunan aileleri ile 1 Eylül 1302 de 31 kadirge ve yardımcı yük gemileri ile Haliç'e gelmiştir. Bu birliğin, yarısı ağır zırhlı süvari olan 2.500 kişilik paralı askerden oluştuğu bildirilmektedir. Bizans İmparatoru II. Andronikos Palaiologos Katalan Bölüğü'nü kendine daha bağlamak için kızını birlik komutanı Roger de Flor ile evlendirmiştir.

Roger de Flor ve Katalan Bölüğü önce Cenevizlilere karşı Konstantinopolis'te gözdağı vermiş ve Kapıdağ yarımadasındaki önemli Kzykus şehrini kuşatmaya almış olan Karesi Beyliği güçlerine karşı kendi gemileri ile gönderilmiş ve bu Türkmen

ordusunu büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Bu muharebede Katalan Bölüğü ağır süvari hücumları ve ok işlemeyen zırhları ile çok ün yapmıştır. Sonra Roger de Flor Alaşehir'e geçmiş ve kaleyi kuşatmaya alan Karamanoğulları Beyliği güçlerini büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Sonra devamlı ganimet toplayarak Toroslarda Gülek Boğazı'na kadar ordusu ile yürümü□; oradan geri dönerek Katalan Bölüğü'nün ganimetlerinin toplanıp saklandığı Alaşehir'e gelmiş ve burada iken gemilerle Avrupa'dan yeni asker desteği gelmi□tir.

Katalan Bölüğü ve Roger de Flor önce karadan Konstantinopolis'e geri gelmiş; IX. Mikhail Palaiologos'a destek için Edirne'ye gitmiş ve 1305'de Edirne'de bir komploya kurban giderek öldürülmüştür.

Katalan Bölüğü ve Roger de Flor Osmanlı güçleri ile doğrudan muharebeye girmemekle beraber, Katalan Bölüğü'nün diğer Anadolu Beylikleri ordularına karşı 3 değişik büyük muharebede üstün galibiyet kazandığı ve giriştiği çok sayıda küçük çarpışmaları da hiçbir zaman yenilgiye uğramadan galip bitirdiği Bizans tarihçileri tarafından bildirilmektedir. Yine Bizans tarihçilerine göre Roger de Flor ve Katalonya Bölüğü'nün bu yenilmezlik ünü dolayısı ile Osmanlı beyliğinin güney Marmara'da fetihlerinin gelişmesi çok yavaşlamıştır.

1308'de tekrar başlayan fetih akınlarıyla ilk olarak İznik-İzmit yolu üzerindeki stratejik Karahisar (Trikokiya) ele geçirildi. 1313'de Osman Bey'e büyük yardımları dokunan Bizans Harmankaya Tekfuru olan Mihail Köşes Müslüman olarak Köse Mihal adını aldı ve fetih akınlarına katılmaya başladı. 1313–1315 döneminde Sakarya Nehri vadisinde bulunan Lefke, Mekece, Akhisar, Geyve, Gölpazarı ve Leblebici kaleleri ele geçirildi.

Bu fetihlerden Osmanlı beyliğinin daha genişlemesini sağlamak için bu yörede en büyük Bizans şehri olan Bursa'nın ele geçirilmesi gerekmektedir. Osman Bey döneminde emrinde bu-

lunan askeri güçler bu şehrin büyük kalesini ele geçirmek yeteneğinde değildiler. Bu nedenle Osman Bey Bursa'yı abluka almayı tercih etti. Zaten Bursa uzaktan üç yanından Osmanlı beylik arazileri ile çevrili hale gelmişti. Bu şehrin daha yakın ablu-kaya alınması için iki küçük "havale hisarı" yaptırdı ve bu hisarların komutanlığını Osman Bey yeğeni Aktimur ile kölesi olan Balancık'a verdi.

Osman Gazi son yıllarında yaşının ilerlemesi ve "damla illeti" (yani gut) yüzünden hastalıklı olduğu için, tarihçilerin bildirdiklerine göre, beylik idaresini oğlu olan Orhan Bey'e bırakmıştı. Ancak Osman Bey'in ne zaman ölüp, Orhan Bey'in ne zaman beylik idaresini tümüyle eline aldığı tartışmalıdır.

1320'den sonraki olayların tarihçilerce anlatımlarında Osman Bey'in ismi geçmemektedir. 15. yy Osmanlı tarihçilerinden Ruhi Çelebi 1481 tarı-hine kadar getirdiği Tevarih-i Âli Osman adlı tarih eserinde Osman Bey'in 1320'de öldüğünü bildirmektedir. II. Mehmet ve II. Beyazid döneminde yaşayıp 1502'ye kadar olanları inceleyen Oruç Bey'in "Tevarih-i Âli Osman" adlı tarih eserinde ise Osman Bey'in ölüm tarihi 1327 olarak verilmektedir. Diğer tarihçiler Osman Bey'in ölümünü bu iki üç tarih arasında vermektedirler.

Modern tarihçi Necdet Sakaoğlu 1320'den sonraki olaylarda Osman Bey'in adı geçmezken, oğlu Orhan'ın 1324'de bey olduğunu kanıtlayan belgelerden söz edilir deyip Osman Bey'in ölümünün 1324'de olduğunu ileri sürmektedir.

Osman Bey'in ölüm yerinin nerede olduğu da tartışmalıdır. Büyük olasılıkla Söğüt'de ölmüştür. Bazı tarihçiler Bursa'nın onun ölmesinden önce Osmanlı devleti eline geçtiğini kabul ederek onun Bursa'da öldüğünü iddia ederler. Ancak Bursa'nın Orhan Gazi tarafından kendi beyliği döneminin başında fethedildiği üzerinde Osmanlı tarihçilerinin çoğu hemfikirdirler. Osman Gazi'nin önce Söğüt'te babası Ertuğrul'un türbesine gö-

müldüğü ve Bursa'nın fethinden sonra buradan alınıp Bursa kalesinde Osmaniye Meydanı'nda bulunan Gümüşlü Kümbet'e (Aya Elia) gömüldüğü kabul edilmektedir.

Osman Gazi, babası Ertuğrul Gazi'den yaklaşık 4.800 km² olarak devraldığı Osmanlı toprağını oğlu Orhan Gazi'ye 16.000 km² olarak devrettiği hesaplanmıştır.

I. MURAD HÜDAVENDİGÂR

I. Murat, Murad Hüdavendigâr veya Gazi Hünkâr Osmanlı Devleti'nin üçüncü padişahı. Babası Orhan Gazi, annesi Nilüfer Hatun'dur. Babası Orhan Gazi döneminde 95.000 km² olan devlet toprakları onun döneminde yaklaşık 500.000 km² kadar genişlemiştir.

"Hükümdar", "bey" anlamına gelen hüdavendigâr unvanı verilmiştir. Tuğrası Sultan Murad bin Orhan olarak istiflenmiştir. Bazı kitabelerde Melikû'l-Âdil İI Gazi es-Sultan Giyâsû'd-Dünya ve'd-Din sanı ile anılmıştır. Adına kesilmiş olan gümüş ve bakır sikkelerde ve bazı diğer kitabelerde Murad bin Orhan el-Melik, el-Adil, es Sultanü'l Gaalib ad ve unvanları kullanılmıştır.

Bazı kaynaklara göre, bu Osmanlıların İlhanlılara olan bağımlılığının sona erdiğini göstermektedir. Böylece Sultan unvanı ilk kez I. Murat zamanında kullanılmıştır. Batı kaynaklarında Amourad I olarak anılmaktadır.

Edirne'yi alarak Balkanlar'a geçmiştir ve Balkanlar'da fetihler yapmaya başlayarak Osmanlı Devleti'nin sınırlarını genişletmiştir. 40'ın üzerinde savaşı yönettiği ve hiç yenilmediği çeşitli kaynaklarda söylenmektedir. I. Kosova Savaşı'ndan sonra savaş

alanını gezerken bir Sırp askeri olan Milos Obilic tarafından hançerlenerek öldürülmüştür.

Şehzadelik yılları hakkında elimizde hiç bilgi bulunmamaktadır. Annesi Rum asıllı Yarhisar tekfurunun kızı olduğu için, bundan ne kadar etkilendiği, örneğin Rumca bilip bilmediği, meçhuldür. Çocukluğu ve gençliğinde İznik ve Bursa'da medreseler açıldığı bilinmekle beraber I. Murad'ın bu kurumlarda veya bunlarda bulunan değerli hocalardan İslamî eğitim görüp görmediği; yahutta babası ve dedesi gibi geleneksel Türkmen eğitimi mi gördüğü bilinmemektedir.

Babası Orhan Bey Bursa'yı aldığı zaman (1326'da veya bazı kaynaklara göre 1324'de), Aşıkpaşazade tarihine göre bu şehir "Bey Sancağı" olarak örgütlenmiş ve Şehzade Murat sancak beyi olarak atanmıştır. Diğer kaynaklara göre ise Bursa doğrudan doğruya devlet merkezi yapılmıştır.

I. Murat'a Hüdavendigâr ünvanı verildiği bilindiği; bu ünvanın daha çok Bursa Sancağı'nda kullanıldığı; sonradan II. Murat'a da verildiği göz önüne alınırsa, Bursa Sancak beyi olarak görev yaptığı çok olasıdır.

Olasılıkla Bursa Sancak Beyi iken, ağabeyi Süleyman Paşa'nın maiyetinde Rumeli fetihlerine katılmıştır. Süleyman Paşa'nın Çorlu'da bir süre avı sırasında 1359'da ölümünden sonra üç yıl kadar (1359–1362) Beylerbeyi olarak Rumeli fetihlerine devam etmiştir. Ancak bazı kaynaklar oğlu Süleyman Paşa'nın beklenmedik ölümüne çok üzülen ve çok yaşlı olan Orhan Bey'in son günlerini inzivaya çekilip sessiz geçirdiğini, devlet idaresini oğlu Murat Bey'e bıraktığını yazarlar. Aşıkpaşazade ise Orhan Bey'in Süleyman Paşa ile aynı yılda öldüğünü bildirmektedir.

SALTANATI: 1362'de Orhan Bey ölünce, kendisi Rumeli'de bir muharebe ortamında iken, Bursa ahilerinin kararıyla, hükümdar ilan edilmiş ve Bursa'ya çağırılmıştır. Murad Bey tahtına geçtikten hemen sonra Aşıkpaşazade'nin deyişiyle kendi vilayetinden ve Karesi'den eyi leşker cem edip hemen Rumeli'ye dönme hazırlığı yapmaya başlamıştır. Fakat komşu devletler ve diğer düşmanlar bu hükümdar değişikliğinden faydalanmak için hemen harekete geçmişlerdir. Bizanslılar Çorlu, Burgaz ve Malakara'yı geri almışlardır. Kısa bir zaman önce Osmanlılara katılmış olan Ankara'nın Ahileri şehirlerinden Osmanlı kale muhafızlarını kovmuşlardır. Büyük şehzade İbrahim ayaklanmıştır. Bizanslılar, anne tarafından VI. Yannis Kantakuzenos'un torunu olan ve imparator V. Yannis Palaiologos'un kızıyla nişanlı olan küçük şehzade Halil'i kışkırtarak ağabeyinin hükümdarlığını kabul etmemesine neden olmuşlardır.

Karamanoğulları da Osmanlılara hücum için ordusunu hazırlamaktaydı.

Murad Bey önce deneyimli komutanlar, ulema mensupları ve diğer ileri gelenler ile bir görüşme yapmış ve bu sorunların hepsine o yıl çare bulmuştur. Önce Ankara'ya hücum edip kaleyi ve şehri eline geçirmiş ve bozguncuları elimine etmiştir. Sonra Sultan Höyüğü (Eskişehir) almış ve Bursa'ya dönüp biraz daha savaş hazırlığı yapıp yapamadan Karamanoğulları üzerine yönelmiştir. Tarihçi Şükrullah'ın deyimiyle Karaman Beyi de ileri gelip iki ordu karşılaştılar... Kargılar kırıldı, kılıçlar çentik çentik, kalkanlar paramparça oldu. Kişiler güz yaprağı gibi dököldü... Karamanlılar çerisinden Varsak, Tatar ve Türkmenden sayısız kişiler toprağa düştü... Karaman Beyi takımlarını, ağırlıklarını bırakıp kaçtı.

Bu sırada Eskişehir ve Bilecik taraflarında ayaklanma hazırlıkları içinde bulunan kardeşleri İbrahim ve Halil'i yakalattırdı ve boğdurdu.

O zamana kadar devlet göreneğine göre beylerbeylikleri ve sancak beylikleri hükümdarın kardeşlerine veya oğullarına verilmekteydi. Fakat Murat Bey kardeşlerini boğdurduğu ve çocukları da çok küçük yaşta olduğu için hanedan dışı atamalar yapmak zorunda kaldı: Lala Şahin Paşa beylerbeyi ünvanı ile ordu komutanı; Bursa Kadısı Cendereli (Çandarlı) Kara Halil Hayreddin'i de "kadı-asker" olarak atadı.

Anadolu'da durumu dengeli hale soktukten sonra I. Murat Rumeli'ye hemen 1361'de dönüp Bizanslıların tekrar ellerine geçirdikleri Lüleburgaz ve Çorlu'yu yeniden eline geçirdi. I. Murat Lüleburgaz'da bir savaş meclisi topladı ve burada Edirne'nin alınması kararlaştırıldı. Hacı İl-Beyi ve Gazi Evrenos idaresi altında akıncı kolları Malkara, Keşan, İpsala ve Dimetoka doğrusu üzerinde ilerleyip hem buraları ele geçirip hem de Balkanlardan yardım gelmesini önlediler. Lala Şahin Paşa komutasında Osmanlı birlikleri bir karmaşık Bizans-Bulgar ordusuna karşı Sazlıdere Savaşı'nda galibiyet kazanıp; Edirne'nin fethine yol açtı. Böylece I. Murat Bizans'ın Trakya'daki merkezi ve imparatorlukta üçüncü büyük şehir olan Edirne'yi (Adrianople) 1362'de ele geçirdi.

Balkanlar'da genişleme stratejisi uygulamak ve bunun daha kolay başarılmasını sağlamak için Edirne'yi devletin ikinci başkenti olarak seçti. Edirne, İstanbul ile Tuna yalıları arasındaki yolda en güçlü kaleydi; Bizans başkenti ve Balkan Dağlarından giden yolun önemli menzili olarak bu yolu kontrol etmekteydi ve Bizans'ın Balkanlardaki ordu ve idari merkezi idi. Edirne yeni kurulan Rumeli Beylerbeyliği'nin de merkezi oldu.

Bu stratejik avantajını kullanan I. Murat 1363'de Filibe (Philippolis/Plovdiv)'i ve Gümülcine'yi de eline geçirip İstanbul'a hem çok önemli vergi geliri, hem de hububat, pirinç gibi yiyecek maddeleri sağlayan ana yolların geçtiği Meriç Irmağı vadisini idaresine aldı. Bu aynı zamanda Bulgar Çarı John Aleksander'a

Bizans aleyhinde Osmanlılara destek sağlaması için bir baskı yolu oldu.

Artık hedef Bizans değil Balkanlar olmuştu. Bu yeni stratejik durum Bulgar, Bosna, Sırp, Macar ve Eflak devletlerini etkiledi ve Papa V. Urbanus'ın teşvikiyle yeni bir bağdaşıklık kuruldu. Hıristiyan devletlerin birliklerinden oluşan ve Macaristan Kralı I. Layos komutanlığında bir Haçlı ordusu toplandı ve 1364 yazında bu ordu Balkanlar üzerinden Meriç vadisine inip Meriç Irmağı kenarından ilerlemeye başladı. Bu sırada I. Murat Anadolu'da Bursa'da devlet reformları ile uğraşmakta idi.

Lala Şahin Paşa Edirne'yi korumak niyetiyle orada kalıp Hacı İl-Beyi komutasında bir süvari birliğini keşfe gönderdi. Haçlılar zaferlerinden emin olup Meriç kıyısında rahatlık içinde kampta bulunmaktaydılar. 26 Eylül 1364'de Hacı İl-bey'in birliği gün ağarırken aniden bir baskın hücumuna geçip bu Haçlı kuvvetini paniğe kaptırdı ve binlerce Bulgar, Sırp, Boşnak, Macar ve Eflâklı Haçlı asker öldürüldü veya Meriç'te boğuldu. Osmanlı tarihçileri bu müthiş baskını Sırp Sındığı olarak anmaktadırlar.

1366'da Savoy Kontu olan Amedeus, yakın akrabası olan Bizans İmparatoru V. Yannis Palaiologos'a destek sağlamak için denizden küçük bir Haçlı seferine girişti. Venedik'ten 15 kadirga ile ayrılıp Konstantinopolis'e gitmekte iken Çanakkale Boğazı ağzında bulunan ve 12 yıl önce Osmanlılar tarafından Trakya'da ele geçirilip yerleşke kurulan ilk kent olan Gelibolu'ya hücum edip I. Murat kale garnizonuna zamanında yardım sağlayamadığı için bu şehri eline geçirdi. Bu stratejik kale böylece 10 yıl Latin-Bizans idaresinde kalıp ancak 1377 sonunda yine Osmanlılar tarafından geri alındı.

I. Murat Bursa'dan Katalan Paralı Askerler Birliği kalıntıları elinde bulunan Karabiga'yı kuşatıp aldıktan sonra Rumeli'ye geçerek bir müddet Dimetoka ve Edirne'de oturdu ve bu kentlerin imarı ile uğraşıp buralarda birer saray ve camii yaptırdı.

1366-1368'de Bulgarların elinde olan Kızılağaç, Yanbolu, İhti-man, Samakov, Aydos ve Süzebolu kentleri ve Bizans idaresinde olan Hayrabolu, Pınarhisar, Vize ve Kırklareli Osmanlılar eline geçti. Bulgar Kırvalı İvan Şişman ülkesinin önemli bir kısmını kaybetmiş oluyordu. 1368'de kız kardeşi Prenses Mara'yı I. Murat'la evlendirdi ve Bulgaristan'ın Osmanlıların yüksek egemenliği altında bulunan bir vasal ülke olma statüsünü kabul etti.

1371'de Sırpsındığı Savaşı'nın intikamını almak isteyen Sırları Çirmen Savaşı'nda yendi. Aynı yıl İstanbul'un yakınında bulunan Çatalca ele geçirildi. Osmanlı sınırları Sırp Despotluğu'na dayanmıştı. 1374'te Sırp Despotu Lazar ile yapılan bir anlaşma ile yıllık vergi vermek suretiyle Sırbistan 'in Osmanlılar yüksek egemenliği altında bir vasal ülke olması kabul edildi.

Bu gelişmeler Bizans'ı da yakından etkilemişti. Bizans İmparatoru V. Yannis Palaiologos I. Murat ile müzakerelere girerek 1373 başlarında bir anlaşma yapıp Bizans İmparatorluğu'nun yıllık vergi ödeyerek Osmanlılar yüksek egemenliği altında bir vasal ülke olmasını kabul etti. Böylece Osmanlıların Rumeli'ye geçip yerleşmelerinden 20 yıl sonra Balkanlar'da bulunan üç devlet de (Bizans, Bulgaristan ve Sırbistan) Osmanlıların yüksek egemenliğini kabul etmiş oluyordu.

Bizanslılarla yapılan anlaşmaya göre Bizans İmparatoru Osmanlı Sultanı istediği zaman imparatora yakın bir komutan altında asker de gönderecekti. Böylece Mayıs 1373'de Bizans İmparatoru Anadolu'da I. Murat'ın Çandaroğulları'na karşı açtığı bir savaşa katılmak zorunda kaldı.

SAVCI BEY İSYANI: I. Murat bu seferde iken "taht vekili" olan oğlu Savcı Bey bir şehzade ayaklanması başlattı. Gerçekte bu Osmanlı şahzadesinin ayaklanması İstanbul'da Bizans İmparatorluğu için imparator adayları arasındaki taht kavgalarının bir uzantısı idi. I. Murat 1373de yanına vasal hükümdar olan Bizans İmparatoru V. Yannis Palaiologos ile birlikte bir Anadolu

seferine çıkmıştı. Konstantinopolis'deki büyük oğlu Andronikos küçük kardeşi Manuel ile taht için rekabet halinde idi. Babasının başkenten ayrılmasından istifade eden Andronikos bir komplo yapıp imparatorluğunu ilan etti. Bu ayaklanma eylemine her nedense daha 14 yaşında olan Osmanlı şehzadesi Savcı Bey de katılıp Rumeli'de babası I. Murat yerine hükümdar olduğunu ilan edip kendi adına hutbe okuttu.

I. Murat, komutası altındaki Osmanlı güçleri ile hemen Rumeli'ye geçti. Şehzade Savcı Bey ve Bizanslı gaspçı Andronikos'un komutası altında bulunan birliklerle İstanbul yakınlarında "Apikridium" mevkinde bir çarpışma yapıldı ve I. Murat idaresindeki ordu Savcı Bey ve Andronikos'un ordusunu dağıttı. Savcı Bey Dimetoka'ya kaçtı ve orada yakalandı. Babası Savcı Bey isyanından çok etkilendiği için, önce onun gözlerine mil çektirme cezası uygulattı. Feridun Bey Münşeati terimiyle Savcı Bey "nur-ı basıradan mechur (görme ışığından yoksun)" edildi.

Aynı ceza Bizans İmparatoru V. Yannis tarafından asi oğluna da uygulandı. Fakat tarihçiler Bizans İmparatoru'nun bu cezayı daha hafif bir şekilde uygulayıp oğlunun gözlerine kızgın sirke döktürüp yarı kör ettirildiğini bildirirler. I. Murat oğlunu kör ettirdikten sonra öfkesini yenemeyip sonradan Bursa'da bulunan Savcı Bey'i boğdurarak idam ettirdi. Bursa dolaylarında başlayıp orada biten Savcı Bey öyküsü sonradan şiir ve romanlara konu olmuş bir trajik vaka oldu.

Elli yaşında iken 1376'da I. Murat Bursa'ya döndü ve savaşız geçen 5 yılı orada sarayında geçirdi. 1381'de oğlu Yıldırım Bayezid ile Germiyanogulları Beyi Süleyman Şah'ın kızı Devlet Hatun ile evlendirdi. Germiyanogulları çeyiz olarak Kütahya, Simav, Tavşanlı, Emet kentlerini Osmanlılara verdiler ve Süleyman Şah Kula'ya çekildi. Bursa'da yapılan görkemli düğüne konuk olan Hamitoğulları Beyi Hüseyin Bey ve elçisiyle görüşen I. Murat 80 bin altın karşılığında Akşehir, Yalvaç, Beyşehir, Sey-

dişehir, Karaağaç, Eğirdir ve Isparta'yı satın aldı. Bu siyaset sonucu Osmanlı kısa zamanda Karamanoğulları ile karşı karşıya geldi. Böylece I. Murat "Sultan" sanısıyla anılması gerektiren bir güce ulaştı.

I. Murat saltanatının 1381'i izleyen yıllarında Anadolu beyliklerinden Candaroğulları'nı içten zayıflatmayı ve Akdeniz'de güçlü Venedik devleti ile barışık kalmayı güden bir strateji uygularken Balkan sınırlarındaki akıncı beylerini ve ordu komutanlarını Balkan fethine devamla görevlendirdi.

Gazi Evrenos Bey idaresindeki akıncı kolu daha önce kaybedilen Gümölcine'yi eline geçirdikten sonra Batı Trakya ve Makedonya'ya yöneldi. Balaban Bey Sofya'yi, Yahşi Bey Niş'i ele geçirdi. Akıncılar Vardar ve Struma nehirlerinin vadilerini takip ettiler ve hemen sonra Vezir Çandarlı Hayreddin Paşa ise Batı Trakya'da Kavala, Drama, Zihne, Serez ve Bizans'ın ikinci büyük şehri olan Selanik'i aldı. Kara Timurtaş Paşa İştıp ve Manastır ve Hayreddin Paşa Ohri'yi ele geçirip Arnavut sorunlarına müdahale edilmeye başlandı. Buralara Anadolu'dan yeni göçmen Türkmenler nakil edilerek Balkanların Türkleşmesi konusuna da eğilindi.

KARAMANOĞULLARI İLE SAVAŞ: I. Murat 60 yaşını Bursa'da geçirmekte iken bu sefer de damadı Karamanlı Alâeddin Bey'le uğraşmak zorunda kaldı. Alâeddin Bey 1386'da Osmanlı sınırlarını çiğneyip Osmanlı idaresine 1381'de geçen Beyşehir'e saldırdı. Bunun üzerine I. Murat büyük bir ordu ile Karamanlı merkezi Konya üzerine yürüdü. Alâeddin Bey'in af dilemesini ve barış önerilerini kabul etmedi. Osmanlı ve Karamanlı orduları Konya şehri yakınlarında bir çarpışmaya giriştiler. Alâeddin Bey yenildi ve Konya kalesine kapandı. Fakat Osmanlı ordusu kaleyi kuşatıp çok geçmeden alıp kenti fet ettiler. I. Murat'ın kızı ve Alâeddin Bey'in karısı Nefise Melek Hatun babası huzuruna çıkıp kocasının affını diledi. Oğluna karşı çok haşin davranmış

olan I. Murat, damadına karşı çok bağışlayıcı davrandı ve onun hayatını bağışlayıp Bursa'ya döndü.

KOSOVA MEYDAN MUHAREBESİ VE ÖLÜMÜ: Osmanlı devlet idaresi bu sırada önemli bir değışme geçirdi. Çandarlı Hayreddin Paşa hastalanarak 22 Ocak 1387'da öldü ve yerine vezirliğe oğlu Çandarlı Ali Paşa atandı. O zamana kadar tek bir vezir varken, Karaman seferinden sonra bu seferde çok gayreti görülen Kara Timurtaş Paşa'ya da vezir payesi verildi. Böylece Çandarlı Ali Paşa da vezir-i azam payesini aldı.

1388de Balkanlarda yeni bir gaile ortaya çıktı. O zamana kadar vasal devlet hükümdarı olan Sırp Despotu Lazar ve Bosna Kralı Tvrtko, Hırvat prensleri ile Arnavutluk prensleri arasında bir Hıristiyan bağıdaşıklık cephesi kurdular. Amaçları yeni bir Haçlı Ordusu kurup, Osmanlı Devleti'ni Balkanlar'dan çıkarmaktı. Bu cephenin kurduğu ordunun ilk başarısı 1388 Ploşnik'te küçük bir Osmanlı akıncı birliğini bozguna uğratmak oldu. Bundan cesaret alan Macarlar, Ulahlar ve hatta bir Osmanlı uyuğu konumlu Bulgarlar da bu cepheye katıldı.

1389'da yeni Vezir-i Azam ünvanlı Çandarlı Ali Paşa komutasında 30 bin kişilik bir kuvvet ile Rumeli'de sefere başladı. Bu kuvvet başarılar elde edip Tırnova ve Sumnu'yu aldı. Bu sırada I. Murat Anadolu'da beylerden ve ahaliden yeni bir ordu kurmakla meşgul olmakta idi ve çok gecmeden Rumeli'den de yeni takviye alan bu ordusu ile Bulgaristan'a girdi. Bunun üzerine Bulgar Kralı Şişman Hıristiyan bağıdaşıklıktan ayrılıp teslim oldu. Ordunun bir kısmı Tuna boylarına yönelip stratejik Niğbolu ve Silistre kalelerini ele geçirdi. Haziran sonuna doğru büyük Osmanlı ordusu Kratova'da toplanmaya başladı ve burada I. Murat başkanlığında bir harp meclis kurulup bağıdaşıklık ordusu üzerine yürüme kararı verildi. Şehzade Beyazid, Şehzade Yakup ve diğere deneyimli komutanlara görev belirtilerek bir muharebe planı hazırlandı.

28 Haziran 1389'da Haçlı Ordusu ile Osmanlı ordusu Üsküp'ün kuzeyinde Kosova Ovası'nda büyük bir meydan muharebesine giriştiler. I. Kosova Savaşı olarak adlandırılan bu muharebede Osmanlı ordusu ile Hıristiyan Sırp, Bosna, Eflak, Macar ve Hırvat bağdaşıklık ordusu sekiz saat süren bir çarpışmaya giriştiler. Hıristiyan ordusu sonunda büyük bir bozguna uğradı. Muharebe bittikten sonra veya muharebe sırasında I. Murat, Sırp Miloš Obilić tarafından hançerlenerek şehid edildi. Böylece I. Murat harp sırasında öldürülen tek Osmanlı Sultanı oldu.

Bir ölüm kalım savaşı haline girmiş olan çarpışma ve hükümdara suikast olayı Türk/Osmanlı ve yabancı kaynaklarda çok farklı şekillerde anlatılır:

Birçok Türkçe kaynakta I. Murat geleneksel olarak savaş alanının dolaşırken Sırp Despotu Lazar'ın damadı olan yaralı Milos'un hançerine hedef olmuş; otağına götürülmüş; ama kurtarılamayarak ölmüştür.

Feridun Bey Münşeât adlı eserinde Milos'un Müslüman olmak istediği nedeniyle I. Murat'a yaklaşmış yeninde sakladığı hançerle onu kalbinden vurduğunu bildirir.

Dimitri Kantemir ise tarihinde I. Murat'ın Kosova savaş meydanını gezerken yerdeki ölülerin çoğunun tüysüz delikanlılar olmasının nedenini sorduğunu; vezirin kendisine "Padişahım zaten zafer bundan dolayı bizim olmuştur" dediğini; I. Murat'ın ise bu harp meydanında öldürüldüğü hakkında önceki gece gördüğü bir rüyayı anlatmaya başladığını; bu sırada civarda yaralı bulunan bir Hıristiyan askerin bu konuşanlar kişilerin padişah ve veziri olduğunu anlayıp onlara hücum edip I. Murat'ın karnına hançerini sapladığını nakleder.

Yabancı kaynaklardan özellikle Sırp anlatımlarına göre, ise bir Sırp asilzadesi olan Milos'un görüşme talep ettiği; bunun kabul edilip serbestçe maiyeti ile birlikte I. Murat'ın otağında huzu-

runa çıktığı ve onun üzerine atılıp onu hançerleyip öldürdüğü yazılır.

Bu olayla ilgili elde bulunan zamanına ait tek bir yazılı belge ise, Bosna Kralı I. Tvrtko'nun Floransa Senatosu'na gönderdiği 20 Ekim 1389 tarihli bir mektuptur. Bu mektuba göre muhaberenin başlarında Sırp ağır süvarilerinin bir hücumunda 12 kişilik bir grup Osmanlı ordusunu yarmayı başarmış ve bu 12 soylu süvariden biri I. Murat'ı öldürmüştür.

Bu kaynak karışıklığı dolayısıyla hala gizemini koruyan bu suikast olayı nasıl olursa olsun, Şehzade Beyazid'in muharebe sahasından çağrılıp otağda Sultan ilan edilip kendisine biat edilmesi; yakalanıp esir düşen Sırp Despotu Lazar'ın ve yakınlarının "mukabeleyi-misil" olarak öldürülmesi I. Murat'ın muharebe tam olarak bitmeden bir suikasta uğradığını açıkça göstermektedir.

I. Murat'ın cenazesi, saltanat savı güder gerekçesiyle Kosova'da yeni padişah I. Bayezid emriyle boğularak öldürülen oğlu Yakup Bey'in cenazesiyle birlikte Bursa'ya getirildi ve Çekirge'deki türbesine gömüldü. Cenazenin sağlıklı nakli için, iç organları otağının bulunduğu yerde Kosova'da defin edilmiştir. Türkler ve İslam dünyasında I. Murad'a Hüdavendigâr lakabı ile kutsallık derecesinde saygı beslenmesine başlanmıştır. Böylece Kosova'da hala bulunan iç organlarının defin edildiği yer "Meşhed-i Hüdavendigâr" adı ile ve Çekirge'de bulunan I. Murad türbesi birer ziyaretgâh olmuştur.

SALTANAT DÖNEMİNİN DEĞERLENDİRMESİ: I. Murat Osmanlı tarihinde ilk Sultan lakabı ile tanınan hükümdardır. 27 yıllık saltanatı sırasında Anadolu ve Rumeli'de 37 önemli muharebe yapmış ve bunlardan hepsini zaferle sonuçlandırmıştır.

Şahsi karakterlerine gelince tarihlerde "orta boylu, uzun boynulu, değirmi çehreli, seyrek dişli, koç burunlu, şahin bakışlı" olarak betimlenmiştir.

Az ve güzel konuşması, cengaverliği ve ava düşkünlüğünden söz edilmiştir. Katıldığı savaşlarda çarpışmalar başlamadan önce ordusuna yaptığı ateşli moral verici söylevler hala rivayet edilmektedir. Neşrî Tarihinde 'Atası gibi hayır sahibi idi. Cemi ömrünü gazaya sarfetmiştir. Osmanoğullarında bunun ettiği gazayı hiçbir padişah etmemiştir. Dahi avı gayet sever idi ve nice bin altın ve gümüş halkalı itleri vardı. Doğanları yine öyle idi' denilmektedir.

Yabancı kaynaklar ondan "kibar şövalye" olarak bahsederek. Münecimbaşı Tarihi ise adaletinden, iyilikseverliğinden ve merhametinden söz eder.

Öldükten sonra sanki kutsallığa yükseltilmiştir ancak zamanında pek dindar olmadığı hakkında bazı ipuçları bulunmaktadır. Dimitri Kantemir tarihi Bursa kadısının bir özel davada I. Murat'ın şahitliğini cemaatle birlikte namaz kılmaması nedeniyle kabul etmediğini hikâye eder. Ancak Ahiler arasında en yüksek mertebeye ulaştığı, yaptırdığı bir vakfiyenin kitabesinde "Ahilerden kuşandığım kuşağı Ahi Musa'ya kendi elimle kuşattım" cümlesinden çıkartılabilmektedir.

Hayırları ile ilişkili olan 1385 tarihli Vakfiye belgesi Arapça olarak elimizde bulunmaktadır. Bursa'nın Çekirge semtinde Hüdavendigâr Camii ve imaret, medrese, misafirhane, türbe ve kaplıcaı kapsayan külliyesi vardır. Ayrıca Bursa Hisarı'nda Hisar Camii, Bilecik ve Yenişehir'de camiiler ve zaviye ve annesi adına İznik'te bir imaret yaptırmıştır.

Osmanlı devlet idaresi I. Murat döneminde küçük bir beylik idaresinden bir Sultanlık idaresi şekline dönüştürülmüştür. I. Murat döneminde 'Devlet hükümdar ve sülalesinin ortak malı-

dır.' anlayışı kalkmış yerine 'Devlet hükümdar ve oğullarının ortak malıdır.' anlayışı gelmiştir. Edirne'nin Osmanlılar eline geçirilip ikinci bir başkent durumuna geçirilmesi I. Murat döneminde başlamış, Rumeli Beylerbeyliği kurulmuş ve bu Osmanlı devletinin bir Balkanlar ve Avrupa devleti olduğu gerçeğini vurgulamıştır. Vezirlerin sayısı artmıştır. Divan üyelerinin sayısı artırılmıştır. Devletin malî bünyesi ortaya çıkartılmış ve Defterdarlık makamı oluşturulmuştur. Çağının en ileri profesyonel askerî organizasyonu olan Yeniçeri ocağı kurulmuştur.

FATİH SULTAN MEHMED

II. Mehmed veya Fatih Sultan Mehmed, yedinci Osmanlı padişahı. Divan edebiyatında Avnî mahlasını kullanmıştır. Sultan II. Murad ve Hüma Hatun'un oğludur. İstanbul'u fethetmesinden sonra Ebû İzzet-Feth (Fethin Babası) ve daha sonraki asırlarda Fâtiğ lakabıyla anılmıştır.

Ayrıca döneminde Avrupa'da Büyük Türk (Grand Turco) olarak da zikredilmiştir. İstanbul'un fethi, Orta Çağ'ın sonu Yeni Çağ'ın başlangıcı olmuştur. Bundan dolayı Fatih, "çağ açan hükümdar" olarak da tanınır.

İstanbul'un fethinden sonra Kayser-i Rum (Roma İmparatoru) unvanını da kullanmaya başlamıştır. İstanbul'un fethiyle 1000 yıllık Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu son bulmuştur. Fatih, çıkardığı yasalarla devleti önemli ölçüde yeniden biçimlendirmiştir.

27 Receb 835 (30 Mart 1432) Pazar günü şafak vaktinde, devletin başkenti olan Edirne'de, II. Murat'ın dördüncü oğlu olarak dünyaya geldi. Annesi Hüma Hatun, tarihçi Babinger ve yazar Lord Kinross'a göre gayrimüslim bir köledir. Yine Babinger'e

göre, ölümünden sonra Acem efsanelerindeki cennetkuşu hümadan esinlenilerek Hüma Hatun olarak adlandırılmıştır.

Mehmed iki yaşına kadar Edirne'de kaldıktan sonra 1434'te sütünesi ve küçük ağabeyi Alâeddin Ali ile birlikte 14 yaşındaki büyük ağabeyi Ahmed'in Rum sancakbeyi olduğu Amasya'ya gönderildi. Burada ağabeyi Ahmed'in erken yaşta ölmesi üzerine Mehmed altı yaşında Rum sancakbeyi oldu (İnalçık'a göre şüpheli). Diğer ağabeyi Alâeddin Ali ise Manisa'da Saruhan sancakbeyi oldu. İki yıl sonra babaları II. Murat'ın talimatıyla iki kardeş yer değiştirdiler ve Mehmed Saruhan sancakbeyi oldu.

Mehmed'in eğitimi için babası çeşitli hocalar görevlendirdi. Ancak zeki olduğu kadar hırçın bir çocuk olan Mehmed'in eğitilmesi kolay olmadı. Sonunda babası heybetli ve otoriter bir alim olan Molla Gürani'yi görevlendirdi. Anlatılana göre Murad, Gürani'ye bir değnek vermiş ve Mehmed itaatsizlik ederse kullanmasını söylemişti. Molla Gürani Mehmed'e, dersini dikkate almayan bir öğrencinin hocası tarafından dövülmesi ile ilgili edebi bir cümleyi inceletmiş, Mehmed durumun ciddiyetini kavrayarak eğitimine önem vermeye başlamıştır.

Şehzade Mehmed'in medrese kökenli hocalarının yanı sıra bilgi edindiği Batılı şahsiyetler de bulunmaktaydı. Saruhan (Manisa) sarayında İtalyan hümanisti Anconalı Ciriaco ve saraydaki başka İtalyanlar onun Avrupa tarihi ile Antik Yunan filozoflarının hayatlarıyla ilgili kitaplar okumasına önayak olmuştu. Bu durum Şehzade Mehmed'e çok-kültürlülük kazandırmıştır. Topkapı Sarayı arşivinde bulunan II. Mehmed'in şehzadelik yıllarına ait olan karalama defterinde Latin harfleri, Arap harfleri, Roma büstlerini andıran insan çizimleri ve Osmanlı figürleri bulunmaktadır. Ayrıca Fatih Sultan Mehmed'in Arapça ve Farsça'nın yanı sıra Latince, Yunanca ve İtalyanca bilmesi bu dönemdeki münasebetlerine dayandırılmaktadır.

TAHTA İLK ÇIKIŞI: II. Murat 1443 yazında Karaman beyi İbrahim'i Anadolu'da yenilgiye uğrattıktan sonra Ekim ayında Edirne'ye döndüğünde Hunyadi Yanoş, Macar Kralı Ladislas ve Sırp Despotu Yorgo Brankoviç önderliğinde bir Hristiyan ordusunun Tuna'nın güneyindeki Osmanlı topraklarını istila etmeye başladığı haberini aldı. Aynı dönemde Amasya'dan Şehzade Ali'nin öldüğü haberi geldi.

İki ağabeyinin erken yaştaki ölümleri sonucu Mehmed tahtın vârisi oldu. Murat Hristiyan ordusunun 25 Aralık'ta İzladi'de durdurulmasının ardından başlayan müzakereler sırasında Mehmed'i Manisa'dan Edirne'ye getirtti. 12 Haziran 1444'te Edirne'de Macarlarla antlaşma yaptıktan bir ay sonra oğlu Mehmed'i Edirne'de Sadrazam Çandarlı Halil Paşa denetiminde "kaymakam" olarak bırakarak Hamidili topraklarını işgal eden Karamanlıların üzerine yürümek üzere Anadolu'ya geçti ve Karamanlılar'la Yenişehir'de bir anlaşma yaptı.

Yenişehir'den ayrıldıktan sonra Ağustos ayında Mihaliç'te yeniçeri ağası Hızır Ağa ve diğer beylere tahttan oğlundan yana resmen çekildiğini duyurdu ve ordusu Edirne'ye dönerken kendisi Bursa'da kaldı.

II. Murad'ın 1444 yazında doğuda ve batıda barışı sağladığını düşünerek tahttan çekilmesi Edirne'de bir otorite boşluğu yaratarak devleti buhrana sürükledi. Dış siyasette ihtiyatlı davranmayı tercih eden Sadrazam Çandarlı Halil Paşa ile Mehmed'in etrafında toplanmış olan Şahabeddin, Zağanos, Turahan paşalar arasında rekabet baş gösterdi. Bu rekabet 1444–1453 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde yaşanan başlıca politik gelişmelerin belirleyici etmenlerinden biri olmuştur.

Ağustos başında Kral Ladislas'ın Osmanlılarla yapılan barışı geçersiz sayarak yeni bir Haçlı Seferine çıkacağını ilan etmesi başkent Edirne'de paniğe yol açtı ve halk şehri terk etmeye başladı. Konstantinopolis'te Rumların himayesinde olan ve

Osmanlı tahtında hak iddia eden Orhan Çelebi de bu dönemde Çatalca yakınlarında İnceğiz'e ve Dobruca'ya geçerek bir isyan girişiminde bulundu. Bu girişim Şahabeddin Paşa tarafından ön- lendi ve Orhan Çelebi Konstantinopolis'e kaçtı.

Aynı dönemde başkentte kendini Hurufilik taraftarlarının el- çisi olarak tanıtan bir İranlı halktan epey yandaş toplamıştı. Mehmed de İranlının öğretisine ilgi duymuş ve koruması altına almıştı. Ancak Müfti Fahreddin ve Sadrazam Halil Paşa'nın bu duruma tepki göstermesi üzerine Mehmed çok geçmeden des- teğini çekmek zorunda kalmış ve sonunda başkentte bir Hurufi katliamı yaşanmıştı. Bu sırada şehirde çıkan yangında bedes- ten ile birlikte 7.000 ev kül olmuştu.

Eylül ayı sonlarında Kral Ladislas önderliğindeki Hıristiyan ordusu Tuna'yı aşarak Edirne'ye doğru yürürken bir Venedik fi- losu da Çanakkale Boğazı'nı kapattı.

Sadrazam Halil Paşa'nın çağrısıyla II. Murat Anadolu Hisa- rı'nın bulunduğu noktadan Rumeli'ye geçerek Edirne'ye geldi ve 10 Kasım 1444'te hıristiyan ordusunu Varna'da ağır bir yenilgi- ye uğrattı.

Varna Savaşı sırasında ve sonrasında Mehmed tahttan çe- kilmemişse de fiilen padişah II. Murad'tı. Zağanos ve Şahab- eddin paşalar genç padişahın otoritesini güçlendirmek için Mehmed'i Varna Savaşı'na götürmek istemişler ama Sadrazam Halil Paşa buna mani olmuş ve onlara karşı II. Murad'a gerçek padişah muamelesi yapmıştı. Ancak II. Murad savaştan sonra oğlunun konumunu Konstantinopolis'teki Orhan Çelebi'ye karşı zayıflatmamak için fiilî durumu hakiki bir cülus haline getirme- den Manisa'ya çekildi.

Murat 1446'nın Mayıs ayında Sadrazam Halil Paşa'nın ça- ğrısıyla bir kere daha Edirne'ye tahtına döndü. Bunun sebebi Mehmed'in Konstantinopolis'e saldırma planları yapıyor olma-

sıydı. Halil Paşa kendi gücünü zayıflatacağı düşüncesiyle bu saldırıya karşı gelirken Mehmed'in yandaşı olan Zağanos ve Şahabeddin bu planı destekliyordu. Sonunda Halil Paşa bir yeniçeri isyanı düzenleyerek Mehmed ve yandaşlarını iktidardan uzaklaştırdı. Murat'ın yeniden tahta geçmesi üzerine Mehmed Manisa'ya çekildi, Zağanos Paşa da Balıkesir'e sürgüne gönderildi.

Mehmed'in Manisa'daki ilk yıllarında neler yaptığına dair çok fazla bilgi yoktur. Babasının 1446'da Mora'ya düzenlediği sefere katılmamıştı. 1447 sonlarında ya da 1448 başlarında Arnavut kökenli bir hıristiyan köle olan Gülbahar Hatun'dan ileride padişah olacak Bayezid adında bir oğlu oldu.

1448'de Macarlar ile yapılan II. Kosova Savaşı'nda babasına Anadolu birliklerinin önderliğinde eşlik ederek ilk defa bir savaşta yer aldı.

17 yaşına geldiğinde Gülbahar Hatun ile birlikteliğini tasvip etmeyen babası tarafından Dulkadir hanedanından Süleyman Bey'in kızı Sitti Hatun ile evlendirildi.

Mehmed Manisa'da bulunduğu sıralarda oldukça başına buyruk bir biçimde hareket etmişti. Onun rızasıyla Türk korsanları Ege'deki Venediklilere saldırıyordu. Hicri takvimle 852 (1448/1449) yılında Selçuk'ta kendi adına paralar bastırmıştı.

1449'un Ağustos veya Eylül ayında annesi vefat etti. 1450 yılında babasının İskender Bey üzerine yaptığı Arnavutluk seferine ve başarısızlıkla sonuçlanan Akçahisar Kuşatması'na katıldı.

TAHTA İKİNCİ KEZ ÇIKIŞI: II. Murat 1451'in 3 Şubat günü öldü. Mehmed babasının ölüm haberini Sadrazam Halil Paşa'nın özel ulakla Manisa'ya gönderdiği mektupla aldı. Anlatılana göre "Beni seven ardımdan gelsin!" diyerek atına atlayıp,

kuzeye doğru yola çıkmıştı. Mehmed 19 Şubat 1451'de Edirne'de ikinci kez tahta çıktı.

Çandarlı Halil Paşa'yı sadrazamlık makamında tuttu, İshak Paşa'yı da Anadolu Beylerbeyi olarak atadı ve babasının cenazesine eşlik etmek üzere Bursa'ya gönderdi. Daha sonra babasının İsfendiyaroğulları beyinin kızından olan sekiz aylık oğlu Küçük Ahmed'i boğdurttu. Bu şekilde kardeş katli yasası da uygulamaya konmuş oldu. Ahmet Çelebi'nin cenazesi de babası Murat'ınla birlikte Bursa'ya gönderildi.

Mehmed her ne kadar Çandarlı Halil Paşa'yı görevinde bıraktıysa da artık gerçek iktidar kendisiyle birlikte lalaları Şahabeddin Paşa ve Zağanos paşaların başını çektiği savaşçı kesimin eline geçmişti. Mehmed'in amacı Tuna'nın güneyindeki Balkan toprakları ile Fırat'ın batısındaki Anadolu topraklarını alarak büyük dedesi Yıldırım Bayezid'in oluşturmaya çalıştığı merkezî imparatorluğu kurmaktı. Ancak Bayezid'in aksine bunu yapmak için önce Konstantinopolis'i alması gerektiğini düşünüyordu.

Öte yandan gerek batıda ve gerekse de Doğu Roma'da yeni padişah genç yaşı ve tecrübesizliği dolayısıyla ilk başta önemli bir tehdit olarak algılanmamıştı. Bu görüş Mehmed'in 1451'de Venedik, Ceneviz Cumhuriyeti, Macaristan ve Sırp Despotluğu ile babasının yapmış olduğu anlaşmaları yenilemesiyle pekişmişti.

Mehmed Doğu Roma'ya da babası dönemindeki dostane ilişkileri devam ettireceğini ve Süleyman Çelebi'nin Konstantinopolis'teki oğlu Orhan için yıllık 300 bin akçe ayırdığını bildirmişti.

Mehmed'in yetersiz bir hükümdar olduğunu düşünen yalnızca hıristiyanlar değildi. Tahta geçmesinin ardından Karamanlılar yerel beylikleri yeniden diriltmek üzere ayaklandılar ve Seydi-

şehir ile Akşehir'i ele geçirdiler. Bunun üzerine 1451'in yazında Mehmed Anadolu'ya geçti ve kısa sürede bu isyanı bastırdı. Bu sırada Mehmed'in Anadolu'da bulunmasını fırsat bilen Doğu Roma İmparatoru Konstantinos ulakları vasıtasıyla Süleyman Çelebi'nin torunu Şehzade Orhan'ın ödeneğinin yapılmadığını, ödeneğin ikiye katlanmaması halinde Orhan'ın Osmanlı tahtında hak iddia etmesine izin vereceği tehdidinde bulundu. Mehmed sorunu çözeceğini söyleyerek elçileri gönderdi ancak Edirne'ye döndükten sonra Orhan için ayrılmış olan gelirlere el koydu ve Konstantinopolis'in ablukaya alınmasını emretti.

Mehmed kuşatma hazırlıklarına 1451 sonlarında başladı. Boğaz'ın Anadolu yakasında büyük dedesi Bayezid'in yaptırmış olduğu Anadolu Hisarı'nın karşısına o dönemde Boğazkesen adı verilen Rumeli Hisarı'nın inşa emrini verdi. İmparator Konstantinos Mehmed'e hisarın yapımı için kendisinden izin alması gerektiğini bildirmek için elçiler gönderdi ancak Mehmed elçileri kabul etmedi. İmparator en son 1452'nin Haziran ayında barış görüşmeleri için bir kere daha elçilerini gönderdi ancak Mehmed elçileri reddetti. Bu savaş ilanı anlamına geliyordu. Hisar 1452'nin Ağustos ayında tamamlandı. Böylece boğazın kontrolü Osmanlıların eline geçmiş oldu. Boğazdan geçecek gemiler bundan böyle geçiş parası ödemek zorundaydı. Aksi takdirde gemiler top atışıyla batırılacaktı. 1452 sonlarında ödeme yapmayı reddeden bir Venedik gemisi batırılmış, kaptanı ve tayfası tutuklanmıştı. Söz konusu toplar Erdelli Urban adında bir top dökümcüsü tarafından yapılmıştı. Mehmed kendisinden Konstantinopolis'in surlarını yıkabilecek güçte bir top yapıp yapamayacağını sormuş Urban da "Ne Konstantinopolis, ne de Babil'in surlarının karşı koyabileceği bir top yapabileceğini" söylemişti.

Öte yandan bu gelişmeler karşısında İmparator Konstantinos Papa ve İtalyan şehirlerinden umutsuzca yardım talebinde bulundu ama bunlar sonuçsuz kaldı. Yalnızca Cenova 1452'nin

Kasım ayında yardım göndermeye karar verdi ve Giovanni Giustiniani komutasında 700 asker taşıyan Ceneviz kadırgaları 26 Ocak 1453'te Konstantinopolis'e vardı. İmparator Konstantinos, Giovanni Giustiniani'yi kara kuvvetlerinin başkumandan yaptı. Kostantinopolis'teki asker sayısı 8.000 civarındaydı, limanda 26 savaş gemisi bulunuyordu. Daha evvel 700 İtalyanı taşıyan yedi Girit ve Venedik gemisi Şubat ayında şehirden kaçmıştı. Osmanlı ordusundaki asker sayısı ise en az 50.000 idi. Ayrıca Mehmed yalnızca karadan kuşatmanın yeterli olmayacağını düşünerek bir donanma hazırlatmıştı. Bu donanma bahar aylarında boğazın Marmara girişine vardı.

Osmanlı ordusu 23 Mart'ta Edirne'den hareket etti ve 2 Nisan'da Konstantinopolis'e vardı. Aynı gün Haliç'in girişi zincirle kapatıldı. Karargâhını Romanus kapısının karşısına Maltepe'ye kuran Mehmed son kez teslim çağrısında bulundu ama imparator reddetti.

6 Nisan sabahı ilk saldırı başladı. Kuşatma, aralıklı çatışmalarla 53 gün sürdü. İmparator Konstantinos, Giustiniani ile birlikte Romanus kapısını savunuyordu. Şehzade Orhan da Marmara kıyısındaki kıtalardan birini yönetiyordu. 20 Nisan günü Papa'nın gönderdiği üç Ceneviz gemisi ve Sicilya'dan gelen bir Rum yük gemisi şehrin açıklarında belirdi. Marmara denizinde yapılan savaşın sonunda akşam saatlerinde dört gemi Haliç'e girmeyi başardı. Donanmasını bir şekilde Haliç'e indirmesi gerektiğini anlayan Mehmed gemilerini karadan geçirmeye karar verdi.

Bugünkü Dolmabahçe'den Kasımpaşa'ya uzanan güzergâha kalaslar döşendi ve 70 kadar gemi silindirler üstünde 22 Nisan sabahında Haliç'e indirildi. Böylece Haliç'in kontrolü Osmanlıların eline geçti. Öte yandan kuşatmanın yedinci haftasında Osmanlılar hâlâ kesin bir sonuç alamamıştı. Bu noktada Halil Paşa son bir kez Mehmed'i teslim çağrısı yapmaya ikna etti

ancak imparator teklifi yine reddetti. Bunun üzerine Mehmed 24 Mayıs'ta ayın 29'unda karadan ve denizden büyük bir saldırı yapacağını duyurdu.

Son saldırı hazırlıklarını Zağanos Paşa düzenledi. Osmanlı ordusu 29 Mayıs'ın ilk saatlerinde taaruzla başladı. Osmanlılar son taaruzu üç dalga halinde gerçekleştirdiler. İlk iki saat boyunca başıbozuklar surlara saldırdılar, ardından Anadolu birlikleri onların yerini aldı. Son olarak öldürücü darbeyi vurmaya yeniçeriler devreye girdi. Bu sırada yaralanan Giustiniani'nin savaş alanından ayrılması şehri savunanların arasında büyük moral bozukluğuna neden oldu.

Nihayet sabah saatlerinde Osmanlı askerleri "Kerkoporta" adlı kapıdan içeri girmeyi başardılar ve kapının üzerindeki burca Osmanlı sancağını diktiler.

Mehmed fethin ilk günü öğleden sonra şehre girdi. Ayasofya'ya giderek namaz kıldı ve min-bağd (bundan sonra) tahtım İstanbul'dur diye buyurdu.

Şehir zorla alınmıştı bu yüzden dinî hukuka göre yağmalanabilirdi. Yağma üç gün sürdü. İmparator Konstantinos'un akıbeti meçhuldür. Kimi kaynaklar cesedinin bulunamadığını söylerken, Babinger gibi bazı tarihçiler imparatorun cesedinin morayakkabılarından teşhis edildiğini yazar. Alphonse Lamartine eserinde imparatorun cesedinin bulunduğunu ve Fatih'in Konstantin için Hıristiyan usulü cenaze töreni düzenlediğini belirtir.

Şehzade Orhan ise keşiş kılığında şehri terketmeye çalışırken yakalanıp idam edildi.

Fatih şehrin ticaret merkezi olan Galata'dan kaçmış olan Rumların ve Cenevizlilerin dönmesini sağladı. Rum Patrikhanesi'nin yeniden açılmasına izin verdi; ayrıca bir Yahudi hahambaşlığı ile bir Ermeni Patrikhanesi kurdurdu. II. Mehmed İstanbul

bul'u, farklı dinlerden insanların bir arada yaşadığı, ticaret ve kültür merkezi olan bir başkent yapmayı amaçladı.

Fethin hemen ardından Mehmed şehrin onarımına başladı. Amacı Doğu Roma'yı yıkmak değil onu Osmanlı yapısı içinde diriltmekti. Kuracağı imparatorluk bir İslâm devleti olmakla birlikte Doğu Roma gibi kozmopolit bir yapıya sahip olacaktı.

Fatih, Rum Ortodoks Patrikhanesi, Ermeni Patrikhanesi ve Yahudi hahambaşı bulunmasına izin verdi. 6 Ocak 1453'te Yorgo Skolaris'i yeni Ortodoks patriği olarak atadı. Ayasofya camiye çevrildiğinden Patrikliğe resmî makam yeri olarak Havarium Kilisesi verildi. Şehirdeki Yahudilerin hahambaşı olarak Moşe Kapsali atadı. 1461 yılında ise Bursa Psikoposu Hovakim İstanbul Ermeni Patriği olarak atandı.

Mehmed Theodosius Forumu'nun olduğu yerde ilk sarayının inşasını başlattı. Daha sonraki yıllarda ise Sarayburnu'nda Topkapı Sarayı'nı inşa ettirdi.

Fatih, ilk tahta geçtiğinde ve İstanbul'un fethi sırasında sergilediği tutumlar nedeniyle, Çandarlı Halil Paşa'yı 10 Temmuz 1453 tarihinde Edirne'de idam ettirdi. Bazı kaynaklara göre Çandarlı Fatih'i sabırsız ve deneyimsiz buluyordu. Bu olay ile Fatih otoritesini pekiştirmiş oldu ve herkes genç hakana boyun eğdi.

Çandarlı Halil Paşa fetihten sonra idamına giden süreçte Yedikule'de Altın Kapı'da kırk gün hapis edildi. 10 Temmuz'da gözlerine mil çekildi ve daha sonra idam edildi. Boyun egeceği yerde Hakan'a dik baktığı iddia edilir. Daha sonra oğlu İbrahim Paşa tarafından İznik'e götürülüp türbesine gömüldü. Çandarlı Halil Paşa, idam edilen ilk Osmanlı sadrazamıdır.

İstanbul'un fethinden sonra Osmanlılara bağlılığını bildiren ve ele geçirdiği bazı kaleleri geri veren Sırp, Macarlar ile iş birliği yaparak yeniden düşmanlıklarını göstermeye başlamış-

lardı. Bunun üzerine 1454 -1457 arasında üç kez peşpeşe Sırbistan'a sefer düzenlendi. Belgrad dışındaki bütün Sırp toprakları ele geçirildi.

Sırp Kralı Bronkoviç'in ölümüyle başlayan taht mücadelelerinden faydalanan Osmanlılar, Sırpı vergiye bağladılar. Taht kavgalarının yeniden alevlenmesi üzerine, Mora seferinde bulunan Fatih, Sırp meselesine son verilmesini emretti. Mahmut Paşa, 1459'da başkentleri Semendire'yi ele geçirilerek Semendire Sancakbeyliği'ni oluşturdu. Böylece Sırbistan'da 350 yıl sürecektir Osmanlı hâkimiyeti başlamış oldu.

İstanbul'un fethinden sonra Bizans İmparatoru XII. Konstantin'in oğulları, rakipleri Kantakuzen ailesine karşı Mora'da, Osmanlıların yardımını istemişlerdi. Turahanoğlu Ömer Bey, akıncıları ile duruma müdahale etti ve muhalifler bertaraf edildi. Fakat bu sefer iki kardeş arasında mücadele başlamıştı. Bölge ülkelerinin Mora'yı istilâ niyetlerini bilen Fatih 1458'de harekete geçti. Korent'i ele geçiren Fatih, Mora'nın bir kısmını merkeze bağlayarak, burada bir sancak oluşturdu. Atina ve diğer bölgeler ise Osmanlı yönetimini kabul etti. Kardeşi Dimitrios'a karşı Arnavutların desteğini alan Tomas'ın Osmanlılarla yapılan anlaşmayı bozması üzerine 2.kez Mora'ya sefer düzenlendi. Tomas, Papa'nın yanına kaçmak zorunda kaldı. Bölgeye çok sayıda Türk yerleştirildi. Venedikliler bölge halkını Osmanlılara karşı ayaklandırmaya çalışıyorlardı. Ancak bunda başarı kazanamayan Venedik, Osmanlı kuvvetleri tarafından bozguna uğratıldı (1465).

Anadolu seferine çıkan Fatih Cenevizlilerin önemli üslerinden Amasra'yı, Candaroğulları'nın elindeki Sinop'u aldı.

Fatih Sultan Mehmed 1477'de Kırım Hanlığı'nı Osmanlı Devleti'nin egemenliği altına aldı. 1479'da bir antlaşma yaparak Venedik'le 16 yıllık savaşa sona verdi. Venedik Arnavutluk'taki kaleleri Osmanlılara bıraktı, karşılığında Mora'daki bazı iskeleler-

den yararlanma hakkı elde etti. Fatih Venedik'le anlaşmaya varınca, İtalya'nın öteki önemli kent devletlerine savaş açtı. 1480'de İtalya'nın güneyindeki Otranto limanını ele geçirdi. Otranto, Roma'ya giden yolda bir köprübaşı olduğu için bu olay Avrupa'da büyük yankı uyandırdı.

Osmanlılara vergi yoluyla bağlı olan Bosna Kralının, anlaşmalara riayet etmemesi üzerine Üsküp'ten harekete geçen Fatih, Sadrazam Mahmut Paşa ve Turahanoğlu Ömer Bey'e Bosna'nın tamamen fethedilmesi emrini vermişti. 1463 yılındaki seferle Bosna Kralı Osmanlı hâkimiyetini yeniden tanıdı. Ancak şeyhülislamın da fetvasıyla sonra öldürüldü ve bu topraklarda Bosna Sancakbeyliği oluşturuldu. Fakat ordunun İstanbul'a dönmesi üzerine aynı yıl, Macar kralı Bosna'ya girdi.

İkinci kez düzenlenen seferle Osmanlılar, Yayçe dışındaki bütün kale ve şehirleri yeniden ele geçirdiler. Bosna seferleri esnasında Hersek Kralı Stefan da ülkesinin bir kısım toprağının Osmanlılara doğrudan bağlanması şartıyla tahtında bırakılmıştı. Ancak 1483 yılında Hersek tamamen Osmanlı toprağı hâline gelecektir. Fatih, Bosna'yı Osmanlı topraklarına kattığı zaman "Bogomil" mezhebindeki Bosnalılara çok iyi davranmıştı. Hem Katolik hem de Ortadoksların kendi kiliselerine almak için baskı yaptıkları Bogomiller bu sebeple Osmanlı yönetimine sıcak bakmışlar ve kendilerine sağlanan din ve vicdan hürriyetinden etkilenerek zamanla Müslüman olmuşlardı. Bu Müslüman Bosnalılara "Boşnak" denilmektedir.

Fatih devrinde Osmanlıların karada en güçlü komşusu ve rakibi Macarlar, denizde ise Venedik idi. Macarlar bu dönemde tek başlarına Osmanlılarla baş edemeyeceklerini bildiğinden, doğrudan bir savaşı göze alamamış, Fatih de tabii sınır olan Tuna'yı geçmeyi düşünmemiştir. Ancak akıncılar vasıtasıyla, Macaristan'a güvenliğın sağlanmasına yönelik yüzlerce başarılı akın düzenlenmiştir. Keza Venedik Cumhuriyeti de Osmanlılarla

doğrudan karşılaşmaktansa Balkanlardaki diğer devletleri kışkırtmayı yeğ tutmuştur. Güçlü donanmasıyla Mora ve Ege'deki adalara sahip olmak isteyen Venedik, Osmanlılar karşısında istediği sonucu alamamış, aksine pek çok ada ve kıyı kaleleri Osmanlıların eline geçmiştir.

Yıldırım Bayezid zamanında vergiye bağlanan Eflâk Prensiği'nin başına Fatih tarafından III. Vlad (Kazıklı Voyvoda) getirilmişti.(1456) Osmanlılara bağlı görünen Vlad aslında gizli gizliye düşmanlık ediyordu. Vlad'ın Fatih'in elçilerini kazığa o turtarak öldürmesi üzerine 1462 yılında Fatih, Eflak'a bir sefer düzenledi. Boğdan'dan da yardım alan Osmanlı kuvvetleri Voyvoda'yı uzun süre takip etti. Neticede, sığındığı Macarların, Osmanlılarla yaptığı anlaşma üzerine Vlad'ı esir etmeleri ile mesele çözüldü. Fatih voyvodalığa Radul'u getirdi ve Eflâk bir Osmanlı eyaleti hâline geldi.

1455'ten itibaren Osmanlı Hâkimiyetini tanıyan Boğdan Prensiği'nin Kefe'nin fethinden sonra izlediği düşmanca siyaset üzerine Osmanlı kuvvetleri 1475 yılında Racova Savaşında yenilmesine rağmen 1476'da Boğdan'a girdi. Fatih'in bizzat başında olduğu Osmanlı kuvvetleri Boğdan ordusunu büyük bir bozguna uğrattı. Böylece Boğdan da yeniden Osmanlı hâkimiyetini tanımış oldu. Kesik başı Fatih Sultan Mehmet'e teslim edilen Kazıklı Voyvoda'nın mezarının yeri bilinmemektedir.

Papalık ve Napoli Krallığının desteği ile harekete geçen Arnavutluk hâkimi İskender Bey, vurkaç taktiği ile Osmanlı kuvvetlerine baskınlar düzenlemekteydi. Bunun üzerine Fatih, bizzat sefere çıkmaya karar verdi. 1465 yılında gerçekleşen I. seferde, İlbasan Kalesi'ni yaptırıp, içine asker yerleştiren Fatih, Balaban Paşa'yı bölge için görevlendirerek, geri döndü. Ancak, Papa ve diğer devletlerden aldığı kuvvetlerle Türklere saldıran İskender Bey, Balaban Paşa'yı şehit etti ve İlbasan kalesi'ni kuşattı. Bunun üzerine Fatih II. Arnavutluk Seferine çıktı (1467). Ele geçiri-

len topraklarda yeni garnizonlar oluşturuldu. Bu sırada İskender Bey ölmüş ve yerine oğlu Gjon Kastrioti II geçmişti. Fatih başlattığı 3. Arnavutluk seferinde Arnavutların elinde kalmış olan Kroya ve İşkodra kuşatıldı. 1479'da Arnavutluk da bir Osmanlı vilayeti durumuna geldi.

1461'de Pontus Devleti'nin (Trabzon İmparatorluğu) başkenti Trabzon'u ele geçirdi ve bu devletin varlığına son verdi. 1462'de yeniden Rumeli seferine çıktı. Eflâk'ı Osmanlı Devleti'ne bağladı ve 1463'te Bosna'yı tamamen ele geçirdi. Aynı yıl Ege Denizi'ndeki Midilli Adası'nı alınca Venedikliler'le arası açıldı. Bu olay, 1479'a kadar sürecek olan savaşın da başlangıcı oldu. Fatih'in Ege'de fethettiği adalar; Taşoz, Eğriboz, Limni, Semadirek, İmroz, Midilli ve Tenedos'dur. 1465'te Hersek'in büyük bölümünü, 1466'da da Arnavutluk'taki bazı kaleleri fethetti.

Osmanlı Devleti'nin gelişen bu gücü karşısında Karamanoğulları, Doğu Anadolu'daki Akkoyunlular'la ittifak kurdu.

Fatih, 1466'da yeni bir Anadolu seferine çıktı. Karamanoğullarının başkenti Konya'yı ele geçirdi. Ama İstanbul'a dönünce Karamanoğulları, Osmanlılara geçen yerleri geri aldılar. Sonradan sadrazam olacak olan Gedik Ahmed Paşa 1471'de Karamanoğullarını bir kez daha yenilgiye uğrattı. Akkoyunlular, Karamanoğullarını desteklemeye devam ettiler. 11 Ağustos 1473'te Otlukbeli Savaşı'nda Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ı ağır bir yenilgiye uğrattı. Ertesi yıl da Karamanoğulları Beyliği'ni tamamen ortadan kaldırdı.

Fatih, askeri başarılarla Osmanlı Devleti'ni büyük bir imparatorluğa dönüştürdü. Bilime, tarihe ve felsefeye özel ilgi gösterdi. Türkçeden başka Arapça, Farsça, Latince ve Yunanca kitaplardan oluşan özel bir kütüphanesi vardı. Avni takma adıyla şiirler yazdı. Şiirleri Fatih Divanı (1944), Fatih'in Şiirleri (1946), Fatih ve Şiirleri (1959) gibi adlar altında basıldı. Bilim adamlarını ve edebiyatçıları destekleyen Fatih, nesir ustası Sinan Paşa

ile şair Ahmed Paşa'yı vezirliğe kadar yükseltti. Ünlü matematikçi ve astronomi bilgini Ali Kuşçu'nun İstanbul'da kalmasını sağladı. Fatih, İtalyan ressam Gentile Bellini'yi 1479'da İstanbul'a getirterek resimlerini yaptırdı.

Fatih, Osmanlı Devleti'ne düzenli ve sürekli bir yapı kazandırmak için önemli düzenlemeler yaptı. Yönetim, maliye ve hukuk alanında koyduğu kuralları içeren Fatih Kanunnamesi, sonraki dönemde de yürürlükte kaldı. Bu kanunname, tahta çıkan padişaha devletin geleceği (nizâm-ı âlem) için kardeşlerini öldürme hakkı veriyordu.[50] Fatih'in Osmanlı devlet düzenine ilişkin temel ilkelerin pek çoğu, Tanzimat dönemine kadar geçerliliğini korudu. Fatih'in saltanatı döneminde Osmanlı ülkesinde 500'den fazla mimari yapı yapıldı. Onun adına yapılan en önemli yapı, İstanbul'da bir cami ile medrese, kitaplık, imarethane (aşevi), darüşşifa (hastane), hamam, kervansaray gibi birimleri kapsayan Fatih Külliyesi'dir.

Fatih Sultan Mehmed'in tarihteki en önemli yanlarından birisi de eğitime verdiği önem olmuştur. Üniversite anlamında Osmanlı tarihinde ve dünya tarihinde bilinen en eski eğitim kurumlarından olan Sahn-ı Seman'ı kurmuştur. Sahn-i Seman İstanbul'un ilk Türk yükseköğretim kurumudur. Sahn-ı Seman medreseleri Fatih Külliyesi içindeki en yüksek düzeyli medreseler idiler. Sahn-ı Semân'ın eğitim müfredatının hazırlayıcılarından biri çağın önemli bilim adamı Ali Kuşçu'dur. Medreselerde Ali Kuşçu tarafından düzenlenen bir okutma planının olduğu, hattâ bunun "Kânûnnâme" şeklinde yapıldığı bilinmekle birlikte, bugüne kadar incelemesi yapılan Osmanlı arşiv belgeleri arasında ele geçirilememiştir. Bu kanunnamenin aslının 1918 yılında külliyyede çıkan yangınla yok olması da olasıdır. Sahn-ı Semân, Kanuni tarafından açılan Süleymaniye Medresleri zamanına kadar nakli ve akli bilimlerde öğrenci yetiştirmekteydi. Kanuni devrinde bu medreseler şer'î ilimler ihtisası yapılan medreseler ol-

muşlar, Süleymaniye Medreseleri de aklî ilimlerin ihtisas yeri olmuştur.

Ali Kuşçu, Fatih tarafından astronomi eğitimi için Semerkant'a gönderilmiş ve daha sonra 1570'te Takiyuddin tarafından Tophane'de kurulacak gözlemevinin ilk çalışmalarını yapmıştır.

ÖLÜMÜ: Fatih 1481'de, Anadolu'ya doğru yeni bir sefere çıktı. Ama daha yolun başında hastalandı ve 3 Mayıs 1481'de Maltepe'deki ordugâhında öldü. Gut hastalığından öldüğü sanılmakla birlikte, zehirlendiği de söylenir. Ölümünden sonra oğlu Bayezid tahta çıktı. Fatih Camii'ndeki türbesinde yatmaktadır. Seferi nereye düzenlediği tam olarak bilinmemektedir. Zira Fatih bu bilgiyi seferin güvenliği açısından çok gizli tutuyor ve kimseye söylemiyordu. Ancak tarihçiler seferin Mısır'a ya da Roma'ya (Papalık) olacağı yönünde tahminler yürütmektedir. Ama başka kitaplar ve tarihçiler ise farklı yerlere fetih düzenleyeceği görüşündeydi. Birlikleri Üsküdar'da topladığı ve hazırlıkları başlattığı için seferin İtalya'ya olma olasılığı günümüz tarihçileri tarafından makul bulunmamaktadır. Fatih Sultan Mehmet öldükten sonra Papa, 2–3 gün boyunca tüm kiliselerin çanlarını çaldırılmıştır.

Fatih Sultan Mehmed çocukluğundan itibaren yoğun bir İslami ve ilmi eğitim aldı. Kendisinden önceki altı padişah gibi o da askeri hususlarda bilgi ve tekniğe sahipti. Fatih Sultan Mehmed, birçok tarihçi tarafından bir Rönesans hükümdarı olarak tanımlanmaktadır.

Fatih, İtalya ve İtalyan kültürünü tanıyan nadir bir Doğu hükümdarıydı. Sultan Mehmed'in yanında bulundurduğu Rum tarihçi Kritulos, onun kendi anadili olan Osmanlı Türkçesi dışında Arapça, Farsça, İbranice, Keldanice, Slavca, İtalyanca, Yunanca ve Latince bildiğini ifade etmektedir.

Fatih'in özellikle İstanbul'un fethinden sonra zengin bir kütüphanesi vardı ve binlerce ciltlik kitaba sahipti. Antik tarihe meraklı olan padişah, Pulutarque'nin Geographia isimli eserini Yunanca'dan Türkçeye çevirerek coğrafi bilimlere olan ilgisini göstermiştir. Fatih'in sarayında Yunanca ve İtalyanca bilen iki katip bulunuyor ve padişaha eskiçağ tarihiyle ilgili bilgiler veriyordu. Mitolojiyle ilgilenen Fatih, Homeros'un meşhur İlyada Destanı'nın kopyasını hazırlatmıştı.

Fatih'in yanında bulunan İtalyan nedimesi ona Antik Yunanistan'daki düşünürlerin ve Romalı tarihçilerin eserlerini okutmuştu. Fatih papaların, imparatorların, Fransa krallarının, Büyük İskender'in Lombardların vekayinamelerini okumuştur.

Bizanslı aydın Gregorios Phrantzes, Fatih'in Büyük İskender, Roma imparatoru Augustus, Bizans imparatoru Büyük Konstantin ve Theodosios gibi şahsiyetlere karşı hayranlık beslediğini söyler.

Ayrıca Fatih ateşli silahlara karşı yoğun ilgi göstermiş, tarihteki ilk havan topu olduğu bilinen şahinin çizimlerini bizzat kendisi yapmıştır. Divan edebiyatında Fatih Sultan Mehmed, Avni mahlasıyla şiirler yazmıştır. Yine padişah, huzurunda felsefi tartışmalar yaptırıyordu. Ali Kuşçu, Georgios Trapezuntios ve Hocasade gibi devrin büyük zekâlarını korumuş, Hristiyan bilim adamları ve sanatkarları sarayına davet etmiş, onlara iltifat ve ikramlarda bulunmuştur.

Fatih ayrıca İtalyan ressam Gentile Bellini'ye kendi hususi resmi olmak üzere çeşitli portreler ve heykeller yaptırmıştır. Hıristiyanlığı yakından tanımak isteyen Fatih, İstanbul Ortodoks Kilisesine patrik olarak atadığı Gennadios ile Hıristiyanlık akaidi üzerine müzakereye girişmiş ve bu müzakerenin yazılmasını istemişti. (Gennadios İtikadnamesi) Hatta bu durum Avrupa'da Fatih'in Hıristiyanlığa meylettığı şeklinde yorumlanmış ve Papa II. Pius padişahı Hıristiyanlığa davet eden bir mektup kaleme

almıştı. Tarihçi İlber Ortaylı bu konuyla ilgili olarak Fatih'in şüphesiz itikadı olduğunu fakat sofu derecesinde koyu bir Müslüman olmadığını belirtmiştir.

YAVUZ SULTAN SELİM / I. SELİM

I. Selim, Yavuz Sultan Selim, Hâdim'ul-Harameyn'iş-Şerifeyn (Mekke ve Medine'nin Hizmetkârı) 9. Osmanlı padişahı, 74. İslam halifesi ve ilk Osmanlı halifesidir.

Babası II. Bayezid, annesi Gülbahar Hatun, eşi Ayşe Hafsa Sultan'dır. Tahtı devraldığında 2.375.000 km² olan Osmanlı topraklarını sekiz yıl gibi kısa bir sürede 2,5 kat büyütmüş ve ölümlünde imparatorluk topraklarının 1.702.000 km²'si Avrupa'da, 1.905.000 km²'si Asya'da, 2.905.000 km²'si Afrika'da olmak üzere toplam 6.557.000 km²'ye çıkarmıştır.

Padişahlığı döneminde Anadolu'da birlik sağlanmış; halifelik Abbasilerden Osmanlı Hanedanına geçmiştir. Ayrıca devrin en önemli iki ticaret yolu olan İpek ve Baharat Yolu'nu ele geçiren Osmanlı, bu sayede doğu ticaret yollarını tamamen kontrolü altına almıştır.

Selim, tahta babası II. Bayezid'e karşı darbe yaparak çıkmıştır. Şehzade Selim, tahta çıkmadan önce vali olarak Trabzon'da görev yapmıştır. Yavuz Sultan Selim'e kızını vermiş olan Kırım Hanı Mengli Giray, ona askeri destek sağlayarak tahta geçmesine yardım etmiştir. 1512'de tahta çıkan Sultan Selim,

Eylül 1520'de şarbon hastalığına bağlı olarak Aslan Pençesi (Şirpençe) denilen bir çıban yüzünden henüz 49 yaşında iken vefat etmiştir.

Sert mizacından dolayı Yavuz ve şehzâdeliğinden beri Selim Şah olarak anılan Sultan Selim, hicri 875/rumi 10 Eylül 1470 tarihinde babası Şehzade Bayezid'in sancakbeyliği görevi nedeniyle Amasya'da dünyaya geldi. Babası II. Bayezid, annesi ise kimi kaynaklara göre Dulkadiroğulları Beyi Alaüddeyle Bozkurt Bey'in kızı Gülbahar Hatun, bazılarına göre Dulkadiroğulları Beyi Alaüddeyle Bozkurt Bey'in kızı Ayşe Hatun, bazı kaynaklara göre ise Zulkadiroğlu Alâüddevle'nin kızı Ayşe Hâtun'dur.

Osmanlı'nın, daha küçük yaşlarda devlet tecrübesi kazanması için şehzadeleri sancaklara gönderme gereği Şehzade Selim de Trabzon'a vali olarak atandı.

Fatih Sultan Mehmed zamanında, Sivas Vilâyetinin Amasya Sancağında, büyük oğlu Şehzade Bayezid (sonradan II. Bayezid) Sancakbeyi iken; yine Sivas Vilayetine bağlı Trabzon Sancağında da Şehzâde Bâyezid'in en büyük oğlu Abdullah, Sancakbeyi olarak bulunmaktadır. Trabzon'da İçkale Camii şadırvanında Sancakbeyi Abdullah'ın 875/1470 tarihli bir kitâbesi bulunmuştur. Şehzâde Abdullah'ın Trabzon Sancakbeyi olarak 886-/1481 yılına kadar bu görevde kaldığı anlaşılmaktadır.

Trabzon'da Şehzâde Abdullah'tan sonra, Trabzon Sancakbeyi olan ikinci ve son şehzâde Yavuz Sultan Selim'dir. Fatih Sultan Mehmed'in vefâtı ile II. Bâyezid Han (1481–1512), Osmanlı Devleti tahtına pâdişâh olarak cülûs ettiği zaman, oğlu Şehzâde Selim'i 886/1481 yılında Trabzon Sancakbeyi olarak tayin etmişti. Şehzâde Selim, gemi ile Kefe'ye oğlu Süleyman'ın yanına gidişine kadar, 886–915/1481–1510 yılları arasında yaklaşık olarak 29 yıl, Trabzon'da valilik yapmıştır.

Valiliği sırasında devlet işleri yanında ilimle de uğraşmış ve alim Mevlana Abdülhalim Efendi'nin derslerini takip etmiştir. Daha o zamanlarda Şehzade Selim, devletin bel kemiği Türkmenlerin devletten duyduğu memnuniyetsizliği ve Safevi Devleti'ne yönelmelerini fark etmiştir. Türkmenleri devlete bağlamak için Şehzade Selim, İstanbul yönetiminden izin almaksızın Gürcüler üzerine sefer yapmış ve bu seferlerin en önemlisi olan Kütahis seferinde Kars, Erzurum, Artvin illeri ile birçok yeri fet ederek Osmanlı topraklarına katmıştır (1508) Hatta devlet töresine göre elde edilen ganimetin beşte birini beyt-ül mal'a katması gerekirken onu da mücahid Türkmenlere bırakmıştır.

II. Bayezid'in 8 oğlu olmuştu; oğulları yaş sırası ile Abdullah, Şehenşah, Alemşah, Ahmed, Korkud, Selim, Mehmed, Mahmud'dur. Ahmed, Korkud ve Selim dışındakiler babalarının sağlığında ölmüşlerdi. Selim Trabzon, Korkud Saruhan, Ahmed Amasya illerinde vali olarak görev yapıyordu. Selim'in oğlu Süleyman Kefe; Ahmed'in oğlu Bolu sancakbeyi olarak görev yapıyordu. Karaman valisi Şehzade Şehenşah'ın ölümü üzerine, Beyşehir'inde bulunan oğlu Mehmed Konya'ya tayin edildi; Şehzade Alemşah'ın oğlu Osman ise Çankırı sancakbeyi olarak görevdeydi. Şehzade Mahmud'un oğlu Orhan babasının Manisa'ya nakli ile Kastamonu beyliğine atanmış, Mahmud'un diğer oğlu Musa ise Sinop Beyi olmuştu. Şehzade Mahmud'un en küçük oğlu Emirhan ise, çok küçük olduğundan henüz ataması yapılmamıştı.

Şehzade Selim, Trabzon valiliği sırasında Türkmenlerin ve askeri başarıları münasebetiyle de yeniçerilerin desteğini arkasına almıştı. Ancak Osmanlı bürokrasisi, Şehzade Ahmet'in tahta çıkmasını desteklemekte idi.

Manisa sancağındaki Şehzade Korkut'un erkek çocuğu olmadığından tahta çıkma şansı az olarak görülmekteydi. Kon-

ya'daki Şehzade Şehenşah 2 Temmuz 1511'de -babasından 6 ay evvel- vefat ettiğinden taht kavgasına dahil olamamıştı.

Şehzade Selim, uzun zamandır kötü giden devlet işlerinden ötürü artık saltanatı terk edeceğini haber almıştı. Fatih Kanunnamesi'ne göre hükümdar olan şehzade diğer kardeşlerini öldürecekti; bunun için kardeşleri Korkud ve Ahmed'in hareketlerini yakından takip ediyordu. Selim saltanatı ele geçirmek için kardeşleri gibi o da hazırlık yapmış, kendi askerlerine ek olarak Kırım Hanı kuvvetlerinden de istifade etmiştir. Rumeli'ye geçtiğinde yanında Kırım Hanı'nın küçük oğlunun komutasında 350 kadar asker de vardı. Ayrıca taraftarları sayesinde Yeniçeri Ocağı'nın desteğini de elde etmişti.

Şehzade Selim'in oğlu Süleyman evvela Şarkı Karahisar'a tayin edilmiş, ancak Şehzade Ahmet'in kendisine yakınlığı sebebiyle itiraz ettiğinden Bolu'ya naklolunmuş, Şehzade Ahmed bu sefer de kendisi ile İstanbul arasında rakibi Selim'in oğlunun bulunmasını istemediğinden buna da itiraz etmiş ve bu itirazı da kabul edilmiştir. Bu defa da Şehzade Selim, oğlu Süleyman'a kendi sancağı olan Trabzon'a uzak yerlerden sancak gösterildiğinden bu yerlere karşı çıkmış ve oğlunun kendi yakınında olmasını ısrarla talep etmiş, Şarkı Karahisar yahut Kefe sancaklarından birinin verilmesini istemiştir. Tüm bunların sonucunda Süleyman Kefe sancağına atanmıştı.

Kendisi İstanbul'a uzak olduğundan çabuk ve muntazam haber alamıyordu. Bu nedenle devlet merkezine yakın bir yere nakledilmek istiyordu. Bu maksada uygun olarak Rumeli'de bir sancak istedi ve hemen Kefe'den, Kırım'dan Tuna'ya doğru yürüdü; kendisine Trabzon'a ilaveten Kefe verildi ise de bunu kabul etmedi. Şehzade Selim'e nasihat vermesi amacıyla ulema-dan kişiler yollansa da Selim bunları geri çevirdi; Anadolu'da nereyi istersen verelim önerisi gelse de istediği gibi bir cevap alamayınca derhal Kırım Hanı'ndan aldığı kuvvetle Silistre yo-

luyla Rumeli'ye (Balkanlar'a) geldi. Ulemalar tekrar yollansa da, Selim buna da kesin olarak red cevabı vermiştir. Ayrıca Şehzade Selim bu hareketinden önce, Şehzade Korkud da babasından izin almaksızın Antalya'dan kalkıp Manisa'ya gitmişti. Bu hareketleri doğru bulmayan Şehzade Ahmed; babası II. Bayezid'dan Korkud ve Selim'i öldürtmek için izin istemiş ise de Bayezid bunu kabul etmemiştir.

Şehzade Selim'in Rumeli'ye geçişi İstanbul'da duyulunca, Selim üzerine asker sevk edilmesi gündeme gelmişti. Bunu haber alan Selim asi olmadığını, babasına saygılarını arz etmek için geldiğini beyan etmiş ve kendisine nasihat için babası tarafından yollanan elçiye itibar etmiş, bunun üzerine İstanbul'a dönen elçi şehzadenin babasının elini öpmek için geldiğini söylemiştir. Selim karşıtları bu oyunu kabul etmeyerek Selim'in üzerine Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa'yı göndermişler, ancak Hasan Paşa savaşımaksızın Edirne'ye dönmüştür. Bunun üzerine padişah II. Bayezid bizzat Selim'e karşı harekete geçmiştir.

Padişah Bayezid yaşlı olduğundan arabayla hareket etmiş ve Çukurçayır'da Selim'in ordugâhının karşısına gelmişti. Selim karşı taraftan taaruz olmadıkça, kesinlikle saldırılmamasını emretmiştir. Bayezid'e binmiş olduğu arabanın penceresinden elini öpmeye gelen oğlunun kuvvetleri gösterilince Bayezid duygulanmış, Rumeli akıncı ve sancakbeylerinin de etkisiyle, savaşan vazgeçilerek taraflar arasında bir anlaşma yapılmıştır.

Buna göre; veliaht yapılacağı dedikoduları olan Şehzade Ahmed'in veliaht yapılmayacağı temin edildi ve Bayezid tarafından şehzadelerinden hiçbirini diğerine tercih edip veliaht yapmayacağına dair ahidname yazdırıldı. Ayrıca Selim'e Rumeli'den istediği Semendire Sancağı verilmiş, bununla beraber bu sancağa Alacahisar ve İzvorvik Sancakları da ilave edilmiştir. Bu gelişmeler üzerine Şehzade Ahmed babasına yazdığı mektupta; Selim'in askeriyle padişah babasının üzerine yürüdüğü-

nü, buna rağmen 3 sancak ve buna ek olarak 500.000 akçe verilmesini eleştirmiş; sadece 3 sancak olsa da bunun Rumeli'nin tamamen verilmesi demek olduğunu, hükümdarlığına sadece bir hutbe ve bir de sikke kaldığını; hâlbuki kendisinin babasını asla incitmediğini de belirtmiştir.

Ayrıca babası sağ oldukça saltanatta kesinlikle gözü olmadığını ancak asi kardeşi üzerine gitmesine izin verilmesini istemiştir. Böylece, veliaht tayini işini de önleyen Selim, komutasındaki askerlerle Semendire'ye gitmeyip, Eski Zağra ve Filibe taraflarında kalmış ve Semendire'ye bir vekil gönderdi.

Şehzade Selim, Semendire'ye gitmeyip yolda oyalanırken, merkezden sancağa gitmesi emredilirken; Şahkulu meselesinin sonuçlanmasını beklediğini arz ediyordu. Sonuçta Şahkulu ile savaşmış, bu savaşta Veziriazam Hadım Ali Paşa hayatını kaybetmişti. Şehzade Ahmed ise asileri takip etmek yerine Amasya'ya dönmesi, askerlerin Ahmed'e olan desteğini azalmıştı. Hadım Ali Paşa'nın vefat ettiğini öğrenen Beyazid, yine aynı zamanlarda Karaman Valisi oğlu Şehzade Şehenşah'ın da ölüm haberini de alınca; saltanattan kati surette çekilmeye karar verdi. Devlet ileri gelenlerini davet edip görüştü ve çoğunluk Şehzade Ahmed'in hükümdar olmasını destekledi.

Hadım Ali Paşa'nın yerine veziriazam olan Hersekzade Ahmed Paşa, bu karara katılmadı; padişahın çekilmemesi, Şehzade Selim'in Semendire'de kalması, Şehzade Ahmed'in ise Karaman eyaletine nakledilmesi gerektiğini savunsa da başta padişah olmak üzere çoğunluk Şehzade Ahmed'in hükümdar olmasını istediğinden kendisine haber gönderdi. Karar verildikten sonra padişah Bayezid, Rumeli beylerini çağırarak onlardan Şehzade Ahmed'e itiraz etmeyeceklerine dair söz aldı. Rumeli beyleri gibi Selim'i destekleyen yeniçeriler ise Ahmed'in hükümdarlığını önlemek için "Senin sağlığında biz başkasını padişah is-

temeyiz" diye teminat vermişti. Filibe'de bulunan Şehzade Selim ise tüm bunları adamları vasıtasıyla öğreniyordu.

Bayezid'in verdiği ahidname'ye uymadığını anlayan Şehzade Selim, 40.000 kişilik kuvvetle, Çorlu'da babasının bulunan kuvvetlerinin olduğu ovaya girdi. Ağustos 1511 tarihinde vuku bulan savaş sonunda Selim kuvvetleri bozuldu. Şehzade takip edenlerin elinden zorla kurtularak Karadeniz sahiline geldi ve kendisine katılanlarla İğne Ada (İnada)'dan gemiyle Kefe'ye gitti. Selim'in bu mağlubiyeti üzerine, Ahmed'e derhal İstanbul'a gelmesi yazıldı.

Veziriazam Hersekzade, daha önce verilen ahidnameye sadık kalınması, hiçbirinin bir diğerine tercih edilmemesini savundu. Ayrıca askerin Selim'den taraf olduğunu, Kapıkulu Ocakları'nın Ahmed tarafına çevirdikten sonra saltanatı terketmesini ve Ahmed'i İstanbul'a getirtmeyerek Karaman'da alıkoymasını padişaha arz ettiyse de bu sözü dinlenmedi. Şehzade Ahmed İstanbul'a vardığının ertesi günü padişah ilan edildi.

Şehzade Ahmed'in hükümdarlığını tanımayan yeniçeriler, bununla kalmayıp içlerinde devlet ileri gelenlerinin evlerinin de olduğu birçok evi talan etti. Yeniçeriler, Selim'e sadakat göstererek onun gelmesi ve veliaht olması gerektiğinde ısrar etti. Bunu haber alan Ahmed Anadolu'ya döndü. Selim karşıtları bunun üzerine Şehzade Korkud'u hükümdar yapma düşüncesiyle kendisini acele İstanbul'a davet ettiklerine dair haber yolladılar. Bunun üzerine İstanbul'a gelen Korkud'a yeniçeriler hürmet gösterse de, Selim'den başkasını istemediklerini söylediler (Yenibağçe ayaklanması 6 Mart–24 Nisan 1512) Bu durum üzerine zor duruma düşen ve artık hükmü ve nüfuzu kalmayan Bayezid Selim'i İstanbul'a davet etti. Bayezid başlangıçta saltanattan çekilmeye yanaşmayarak Selim'e, Şah İsmail üzerine yapılacak sefere Serdar tayin etmeyi teklif etse de; Selim ordunun başında hükümdarın bulunması gerektiğini söyleyerek bu teklifi reddetti.

Bayezid oğlunun hükümdar olma isteği ve asker ile bazı devlet adamlarının Selim'den taraf olduğunu görünce saltanatı Selim'e terketti (Safer 918/Nisan 1512). Selim'in cülusu da 23 Mayıs'ta gerçekleştirilmiştir.

Bayezid tahttan çekilip istirahat edeceği Dimetoka'ya gitmek üzere yola çıksa da Dimetoka'ya varamadan Çorlu civarında ansızın vefat etti. Bu konuda kayıtlar Bayezid'in; yolda giderken hastalandığından ya da ihtiyarlığından ötürü eceliyle öldüğünü söylese de, Tacü't-Tevarih'te zehirlenmek suretiyle öldüğünden bahsedilmektedir. Ayrıca Şehzade Ahmed, Memlük Sultanı'na yazdığı mektupta babası Bayezid'in hastalanarak vefat ettiği duyurulduktan sonra halk arasında vefatının kardeşi Selim tarafından yapıldığı görüşünün yaygın olduğunu yazmıştır.

Selim'in Osmanlı tahtına oturması sorunlu olmuştur. Babası Bayezid başta olmak üzere devlet erkânınca müstakbel padişah olarak görülen Şehzade Ahmet, Yavuz'un iktidarı ele geçirmesini hazmedememiştir. Ahmet; Konya'da hükümdarlığını ilan etmekle kalmamış, 19 Haziran 1512'de oğlu Alaaddin'i göndererek Bursa'yı da ele geçirmiştir. Alaaddin, Bursa Subaşını öldürterek padişahlık alameti olan hutbeyi babası Şehzade Ahmet adına okutmuştur.

Bu duruma karşılık Selim, 29 Temmuz 1512'de Bursa'ya geçerek Alaaddin'i şehri terke zorlamıştır. Bu olayın üzerine, Şehzade Ahmet taraftarı olan ve onunla gizli iletişimi de olan Sadrazam Koca Mustafa Paşa'yı idam ettiren Yavuz, 4. defa Hersekzade Ahmet Paşa'yı sadrazamlığa getirmiştir. Yavuz, sorun çıkarmaması için; Saruhan valisi iken ölen Şehzade Mahmut'un oğulları Kastamonu Beyi Orhan (1494–1512), Emirhan (Emirhan henüz küçük olduğundan sancakbeyliğine yollanmamıştı) ve Sinop Beyi Musa (1490–1512)'yü; Şehzade Alemşah'ın oğlu Çankırı Beyi Osman'ı ve Şehzade Şehenşah'ın oğlu baba-

sının ölümü üzerine Konya'ya tayin edilen Mehmet Bey'i ortadan kaldırmıştır.

Selim'in padişahlığını tanıyan öz ağabeyi Şehzade Korkut bunun üzerine Saruhan Sancakbeyliği'ne tâyin edilmiştir. Yavuz Sultan Selim, öz ağabeyinin fikrini öğrenmek için, bazı devlet adamlarının ağzından padişah olmasını arzu eder tarzda mektuplar yazdırmış, Şehzade Korkut'un, mektuplara müspet cevaplar vermesi üzerine Manisa kuşatılmıştır. 1513'te Bergama yakınlarında yakalanmıştır. Ardından Sultan Selim, ağabeyini 9 Mart 1513'te yay kirişiyle boğdurtmuştur.

Yavuz'un yanındaki devlet adamlarının lisanından yazılan Ahmed'e mektuplar yazılarak, şehzadelerin ve veziriazam Koca Mustafa Paşa'nın öldürülmesinden ve kendilerinin zor durumda olduğundan şikayet etmişler ve Şehzade Ahmet'i ilk çarpışmada kendisine iltihak edeceklerine inandırmışlardı. Bunun üzerine Ahmed Bursa üzerine yürümüş fakat Yenişehir Ovası'nda yapılan mücadeleyi kaybetmiştir. Daha sonra esir edilen Ahmet de Kapıcıbaşı Sinan Ağa'ya boğdurturulmuştur. Devlete isyan suçunun had cezası olarak idam olunan Şehzade Ahmet, böylece 38 gün önce idam edilen kardeşi Şehzade Korkut'la aynı kaderi paylaşmıştır. Bu yolla Selim tahtın tek hâkimi konumuna gelmiştir (Şevval 918/Ocak 1514). Sadece Şehzade Ahmed'in Kasım adındaki oğlu Memlûklere iltica etmiş ve Murad adındaki diğer oğlu ise Şah İsmail'in yanında bir süre kalmıştır. Murad, İran'da sancakbeyi derecesinde bir hizmette iken vefat etmiştir.

Sultan Selim tahta çıktığında Osmanlı İmparatorluğu sıkıntılı bir dönem yaşıyordu. Bu bunalımlı dönemin en büyük nedeni doğudaki Şii Safevi Devleti olarak kabul edilmekteydi. Safevi Devleti'nin ortadan kalkmasıyla Anadolu'daki Osmanlı egemenliği sağlanacak ve doğudan gelebilecek tehditlere karşı dağlık Doğu Anadolu Osmanlı savunmasını güçlendirecekti. Yavuz

Sultan Selim'in bir başka amacı da doğudaki bütün İslam devletlerini tek bir devlet çatısı altında birleştirmektir.

I. Selim, Safevilerle girilebilecek bir savaşa karşı hazırlıklar ve çalışmalar yaptı. Şah İsmail de aynı dönemde Safevilerin başında, Osmanlılara karşı bazı hazırlıklar sürdürüyordu.

Yavuz Sultan Selim bu amaçlarla, 1514 yılı baharında ordusuyla birlikte İran seferine çıkmıştır. Oğlu Süleyman'ı 50.000 kişilik kuvvetle Anadolu'da emniyet olarak bırakmıştır. Osmanlı kuvvetleri, Erzincan'dan Tebriz'e doğru yürüyüşlerine böylece başlamıştır.

Osmanlı ve Safevi ordularının ikisi de Türk ve Müslüman'dı. Sefer çok uzun sürmüş, ancak Safevi ve Osmanlı güçleri henüz karşılaşmamıştı. Osmanlı Ordusu'nda bazı güçlük ve kıtlıklar baş göstermeye başlamıştı. Bu sırada, orduda seferden geri dönme düşüncesinde olanlar da vardı.

Yaşanan bazı olayları ve dillendirilen bazı rahatsızlıkları fark eden I. Selim, atına binerek askerlerine hitaben cesaret veren ve meydan okuyan bir konuşma yaptı. Geri dönmeye niyeti olmadığını söyleyen I. Selim, askerleri kışkırtanlarla hesaplaşmayı sefer sonrasına bıraktı.

Osmanlı ve Safevi orduları Çaldıran Ovası'nda 2 Recep 920/23 Ağustos 1514 tarihinde karşılaştı. Osmanlı Ordusu'nun yaya kuvvetleri daha çok olmasına karşın, Safevi Ordusu'nun süvarileri fazlaydı. Ancak Safevi Ordusu'nda top yoktu; buna karşın Osmanlı'da topçu kuvvetleri bulunuyordu. I. Süleyman döneminde hazırlanmış olan Şükri-i Bitlisi'nin Selimnâme adlı eserinde; Safevi askerleri, kırmızı çubuğa dolanmış sarıklar, miğfer ve zırhla; Osmanlı Ordusu ise önde tüfek ve mızraklı dört yeniçeriyle zırhsız ve miğfersiz olarak resmedilmiştir. 24 Ağustos'ta gerçekleşen savaşta Osmanlı kuvvetleri zafer kazanırken, Safevi'ler bozguna uğramıştır. Savaşın kazanılmasında Osman-

lı ordusunda ateşli silahların olması belileyici olmuştur. Bu durum Safevîlerle sürekli mücadele halinde olan Özbeklerin de menfaatlerine olmuştur. Zaten daha önce Özbekler ile Osmanlılar arasında siyasi ilişkiler güçlenmiş ve ortak düşman Safevîlere karşı müttefiklik kurulmuştu.

Muharebe, Osmanlıların lehine sonuçlandı. Muharebede yaralanan ve atından düşen Şah İsmail, askerlerinden birinin atını ona vermesi ile savaş alanından kaçtı. I. Selim yoluna devam ederek Tebriz'e girdi, bu olayı müteakip şehirdeki birçok sanatçı ve ilim adamı İstanbul'a gönderildi. Yaşadığı ağır yenilginin ardından Şah İsmail eski saygınlığını yitirdi. Bu sayede Doğu Anadolu'da Osmanlılar için bir tehlike kalmadı. Çaldıran Zaferrî'nden sonra, Erzincan, Bayburt kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine geçti.

15 Eylül 1514'te Tebriz'den Karabağ'a hareket eden Yavuz kışı orada geçirip, baharda İran'ı tümüyle almayı amaçlasa da şartlar müsait olmadığı için Amasya'ya gitmişti. Bundan önce Nahçıvan'da iken askerlerin bazı köy evlerini yakmalarını vesile ederek, askeri kontrol etmede ihmalkâr oldukları söylemişti. Bu nedenden ötürü veziriazam Hersekzade Ahmed Paşa ve ikinci vezir Dukakinoğlu Ahmet Paşa azledildi.

Kışı Amasya'da geçiren Sultan Selim, ilkbaharda tekrar İran seferine çıkacağı için top ve cephaneyi Şarkı Karahisar'da bırakmıştır. Selim, Amasya'da oturduğu sırada Dukakinoğlu Ahmed Paşa'yı veziriazam ve defterdar; Piri Mehmed Paşa'yı da üçüncü vezir ilan etti. Ancak Dukakinoğlu'nun veziriazam olmasından 2 ay sonra, yine devlet adamlarının kışkırtmasıyla Muharrem 921/Şubat 1515 tarihinde yeniçeri ayaklanması oldu. Bunun üzerine Yavuz Sultan Selim ayaklanma sebebini araştırmış, sonuçta askeri ayaklanmaya teşvik ettiği ve ayrıca Dulakadiroğlu'yla ittifakı olup mektuplaştığı anlaşılan Sadrazam Dukakinoğlu Ahmet Paşa idam edilmiştir. Bu olay üzerine Selim bir

süre veziriazamlığa kimseyi tayin etmemiştir. I. Selim, askerin vaziyeti sebebiyle İran üzerine tekrar sefer yapılamayacağından, emniyet sağlamak amacıyla doğu ve güney sınırlarına ait bazı yerleri ele geçirilmesi gerektiğine karar verdi.

Sultan Selim öncelikle Kemah kalesini de alarak işe başlamıştır. Ardından İran Seferi sırasında, Şah'a karşı savaşa katılması istenen, buna karşın Safevi ve Mısır Memlûklerine yardımda bulunan, ayrıca kendisine bağlı bazı aşiret reisleri de Osmanlı zahire kollarını vurduran Dulkadiroğlu Alaüddeve'nin üzerine gidilmesine karar vermiştir. Dulkadiroğulları Beyliği'nin üzerine Şehsüvaroğlu Ali Bey yollanmış, 12 Haziran 1515'de kazanılan Turnadağ zaferi ile de beylik toprakları Osmanlı'ya geçmiştir.

Safevi Devleti'nin batı sınırındaki şehir ve kalelerden en önemlilerinden biri olan Diyarbakır'ın da alınmasına karar veren Sultan Selim, Osmanlı Devleti'ne gelmiş olan bilimadamı İdris-i Bitlisi vasıtasıyla bu şehri sulh yoluyla almaya çalışmış ve bunda da başarılı olmuştur. Diğer taraftan yine İdris-i Bitlisi'nin yardımıyla Mardin de Osmanlı topraklarına katılmıştır.

Böylelikle Urmiye, İtak, İmadiye, Siirt, Eğil, Hasankeyf, Palu, Bitlis, Hizran, Meyyafarikin ve Cizre; Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Bu tarihlerde Memlûk Devletine tabi olan Ramazanoğulları Beyliği'nin başında Mahmud Bey bulunuyordu. Bu zaferlerden sonra Osmanlı'yla yakınlaşan Mahmud Bey'i Memlûk Devleti azletmiş, bunun üzerine Mahmud Bey de Yavuz Sultan Selim'e tabiiyetini resmen arzetmiştir. Ramazanoğulları Beyliği kendiliğinden teslim olup Osmanlı'ya tabii olmasıyla Anadolu'da birlik sağlanmıştır.

Osmanlılar ile Memlûklüler arasında, Fatih Sultan Mehmet devrinden beri süregelen anlaşmazlıklar bulunsa da İran Seferi, Memlûk ve Safevilerin ittifak yapmalarına neden olmuştur.

Ayrıca Yavuz'un Safeviler'e karşı sefere çıktığını haber alan Memlük Sultanı ordusunu Osmanlı sınırına kaydırmıştı. Yavuz Sultan Selim döneminde, Dulkadiroğlu Beyliği'ne son verilmesi, Osmanlılar ile Memlûklüler arasındaki mevcut gerginliği daha da arttırdı. 1516 yılında Sadrazam Hadim Sinan Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun Suriye'den geçmesine Memlûklerin izin vermemesi üzerine, Yavuz Sultan Selim 5 Haziran 1516'da Mısır seferine çıkmış, 27 Temmuz günü Osmanlı Ordusu Mısır sınırına dayanmıştır. Memlûk Sultanlığına bağlı Antep (18 Ağustos 1516) ve Besni (19 Ağustos 1516) kaleleri birer gün arayla teslim olmuştur. Ancak asıl savaş 24 Ağustos 1516'da Halep yakınlarında Mercidabık'ta gerçekleşmiş, Memlûk Ordusu Osmanlıların ezici top ateşi karşısında fazla dayanamamıştır. Savaş sonunda yaşlı Memlûk Sultanı Kansu Gavri atından düşerek ölmüştür. Bu sefer sonucunda Osmanlı'nın sınırları 5.200.000 km²'ye çıkmıştır.

28 Ağustos 1516'da Halep'e giren Yavuz Sultan Selim hiçbir direnmeyle karşılaşmadan şehri teslim almıştır. Hama (19 Eylül 1516), Humus (21 Eylül 1516) ve Şam (27 Eylül 1516) aynı şekilde teslim olurken, Lübnan emirleri de Osmanlı hâkimiyetini kabul etmiştir. 21 Aralık, 1516'da Sadriazam Sinan Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Han Yunus Şavasında Canberdi Gazali'yi yenmiş, böylece Filistin yolu açılmıştır.

Yoluna devam eden Yavuz 30 Aralık 1516'da Kudüs'e girmiş ve Kudüs'deki kutsal yerleri ziyaret etmiştir. Osmanlı ordusu 2 Ocak 1517'de Gazze'ye girmiştir. Mercidabık Savaşı'ndan sonra Memlûk Devleti'nin başına geçen Tomanbay; Osmanlı hâkimiyetini kabul etmediği gibi, barış teklifi için gelen Osmanlı elçisini öldürmüştür. Tumanbay, Venediklilerden top ve silah alarak Ridaniye'de kuvvetli bir savunma hattı kurmuştur. Yavuz Sultan Selim, ordusuyla birlikte Sina Çölü'nü 5 gün içinde (11 Ocak–16 Ocak) geçerek, Ridaniye'de Memlûk Ordusu ile karşılaşmıştır.

Memlük Ordusu'na, El-Mukaddam Dağı'nın etrafını dolaşarak güneyden saldıran Yavuz Sultan Selim, bu manevra sayesinde Memlük Ordusu'nun yönleri sabit olan topraklarını etkisiz hale getirmiştir.

Memlük Sultanı Tumanbay çok büyük çabalarla yaptığı savaş hazırlıklarına rağmen 22 Ocak günü Ridaniye Savaşı'ni kaybetmekte olduğunu anlayınca en cesur askerleri ile bir birlik kurup Osmanlı komut merkezine bir baskın düzenledi. Sultan Selim'in otağı sandığı Veziriazam'ın çadırına girdi ve Veziriazam Hadim Sinan Paşa öldürüldü. Bu suikast baskınının da istenen hedefi bulmaması sonucu, Tumanbey savaş alanından kaçtı. Böylece 22 Ocak 1517'de Ridaniye Zaferi kazanılmıştır. Fakat bu savaş çok zayıflatıcı geçmiş ve her iki taraf da 25.000 kadar asker kaybetmiştir.

24 Ocak 1517'de Kahire alınmıştır. 4 Şubat 1517'de Yavuz törenle Kahire'ye girmiş ve Mısır Memlûkları'na bağlı Abbasi halifeliğine son vermiştir.

Kahire'yi hiç zayıflatıcı ve şehrin sosyal ve ekonomik hayatına zarar vermeden eline geçirmek niyetiyle 25 Ocak'ta Sultan Selim direniş göstermeden teslim olan bütün Memlûkluların affedileceğini ilan etti. Fakat Tumanbay ve ona yakın Memlûklular komutanları gerilla tipi direniş organize etmeye başladılar ve bu nedenle Kahire ancak üç gün süren çok şiddetli savaştan sonra ele geçti ve şehir kısmen yıkıldı ve binlerce kişi öldü. 4 Şubat 1517'de Yavuz törenle Kahire'ye girdi ve "Yusuf Nebi Tahtı"na oturdu. Memlûklular Nil deltasında ve Yukarı Mısır'da direniş devam ettiler. Fakat fazla zaman geçmeden Osmanlı güçleri bu direniş merkezlerini elimine edip Tumanbey'i yakalamayı başardılar. 13 Nisan 1517'de Tumanbey Kahire kale kapısında asılarak idam edildi. Bu zaferle birlikte Memlûk Devleti yıkılmış, toprakları Osmanlı egemenliğine girmiştir.

Bu seferde çok büyük ganimet elde edilmişti ve Mısır'daki Osmanlı ordusu erzak ve mühimmat gerektiriyordu. Sultan Selim İstanbul'a gemi ile haber göndererek 80 parça yarar gemi ve 20 parça kadırgadan oluşan bir filonun İstanbul'dan acele gönderilmesini istedi. Bu sırada İstanbul çok siddetli bir kış geçirmekte idi; Haliç donmuştu ve İstanbul kaymakamı (muhafızı) Piri Paşa hemen istenilen filoyu gönderemedi. Hâlbuki tersanede çok sayıda yeni gemi, özellikle 6 top gemisi ve 5 at gemisi yapılmış hazır bekliyordu. Top gemileri o zamana kadar Tersane'de yapılan gemilerin en büyüklerinden olup her birine yirmi yedişer vukiyye demür atar darbezen topları yerleştirilmişti. Destek filosu ancak 26 Mart'ta İstanbul'dan yol almaya başladı. İskenderiye limanına ulaşan filo orada Sultan Selim için çok görkemli bir donanma gösterisi sergilediler. Ele geçen hazineler ve ganimet malları bu filoya yüklenerek 15 Temmuz'da İstanbul'a gönderildi.

Mısır Seferi sonunda Suriye, Filistin ve Mısır, Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Ayrıca Hicaz ve yöresi de Osmanlı topraklarına katılmıştır. Doğu ticaret yolları tamamen Osmanlıların eline geçmiştir. Elde edilen ganimetler ve alınan vergilerle Osmanlı Hazinesi dolmuştur. 6 Temmuz 1517'de Kutsal Emanetler Osmanlı eline geçmiştir. Ayrıca Kıbrıs'taki Venedikliler Memlûkler'e verdikleri vergiyi Osmanlılar'a ödemeye başlamıştır.

Mısır'ın alınmasıyla Baharat Yolu da Osmanlı kontrolüne geçmiştir. Devrin en önemli iki ticaret yolu İpek ve Baharat Yolu'nu ele geçiren Osmanlı bu sayede Avrupa ülkeleri, ekonomik yönden Osmanlılara bağımlı duruma gelmiştir. Ancak Ümit Burnu'nun keşfi nedeniyle bu avantaj uzun süre kullanılamamıştır.

Bunlara ek olarak, Mısır'ın Osmanlı hâkimiyetine girmesi ve Tomanbay'ın ölümünden sonra; Yavuz Sultan Selim, Kansu Gavri'nin kendisine rakip olarak çıkardığı kardeşi Ahmed'in oğlu Kasım'ı ele geçirtmiş ve öldürtmüştür.

Yavuz Sultan Selim, Çaldıran Savaşı'ndan sonra Şah İsmail'in barış için yaptığı teklifleri kabul etmemiş olup, Doğu Seferi'ne devam etme amacını taşıyordu. Ancak, Şam'a geldiğinde Şah İsmail'in name ve hediyeleriyle elçilerini oraya gelmiş buldu; Şah İsmail'in barış yapma hususunda bu kadar istekli olması Mısır Seferi'nde sonra kendi üzerine bir başka sefer daha yapılmasını olası görmesiyle açıklanabilir. Şah İsmail yolladığı namesinde saygı dolu ifadeler kullanıp şöyle diyordu: "Sen birçok belde ve tebaaya malik oldun; bilhassa Mısır'ı almakla Hadim-i Haremeyn-i Şerifeyn unvanını aldın. Şimdi sen arzın İskender'isin; aramızda geçen geçmiştir; bir daha geri gelmez; sen memleketine git, ben de memleketime gideyim; aramızda Müslümanların kanlarını dökmeyelim, arzun ve maksadın ne ise onu ben yerine getiririm."

Sultan Selim askerin yorgun olması nedeniyle Şah İsmail üzerine gitmedi; bununla beraber Şah İsmail'den gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı tedbir almayı da ihmal etmemiştir. Yavuz, dönüş yolunda Mercidabık mevkiine geldiğinde veziriazam Piri Mehmed Paşa'yı 2.000 yeniçeri ve bir hayli eyalet askeri ile Diyarbakır tarafına yolladı, kendisi de İstanbul'a hareket etti. Piri Mehmed Paşa bir süre Fırat Nehri kenarında kaldı; Şah İsmail'in hiçbir harekette bulunmaması üzerine verilen emir ile Edirne'de bulunan padişahın yanına geldi.

Bozok Türkmenleri'nden ve Amasya'nın Turhal kasabası halkından Celal isminde tımarlı bir kızılbaş ayaklanarak 20.000 kişi toplayıp Tokat'a gelmişti. Bu hadisenin bastırılması için Rumeli Beylerbeyi Ferhad Paşa görevlendirilmişti. Aynı zamanda Şehsüvaroğlu Ali Bey de olaydan haberdar edilmişti. Ferhad Paşa gelmeden önce; Ali Bey, Kızılbaş Celal'in üzerine yürümüş ve Celal'i mağlup etmiştir (924/1518).

Yavuz Sultan Selim, Mısır Seferi'nden döndükten sonra donanmaya önem vermiş, hazırlık yapmaya başlamıştı. Bu hazır-

lığın ne tarafa olacağı henüz bilinmediğinden Venedikliler telaşlanmış, Kıbrıs adasına ait vergiyi vermekle beraber her ihtimale karşı adayı da askeri yönden takviye etmişler, ayrıca Avrupa'da müttefik aramaya başlamışlardı. Bununla beraber seferin ne tarafa gerçekleştirileceği muğlaktır.

Ayrıca Papa X. Leo'nun Osmanlılara karşı sefer yapılması amacıyla çalışmaları olduğu da bilinmektedir. Papa, Osmanlı'ya karşı ittifak yapma amacıyla İspanya, Avusturya, Fransa ve İngiltere devletleriyle görüşmekteydi. Donanmadaki hazırlığın esasen, olası bir Haçlı Seferi'ne karşı denizde de üstün olmak amacıyla yapılmış olması olasıdır.

Bir kısım devlet ileri geleni de Rodos'un fethi konusunda Sultan Selim'i teşvik ediyordu. Ancak Selim adanın zaptı için hazır bulunan dört aylık levazımı yeterli bulmamıştı. Daha önce Fatih Sultan Mehmed tarafından da kuşatılan Rodos'un, fethedilmesinde yine başarısız olunmasını istemediğinden dolayıdır ki Sultan Selim çok daha iyi hazırlanılması emretmiştir.

Yavuz Sultan Selim, donanma faaliyetleriyle beraber yapacağı seferin yönü hakkında kesin kararı vermeden önce Edirne'ye gitmeye karar vermiştir. Mısır Seferi'nde sonra Batı Seferi'ne başlamak amacıyla Veziriazam'ı Kapıkulu askerleriyle Edirne'ye göndermiş, sonra kendisi de 2 Şaban 926/Ağustos 1520'de Edirne'ye doğru yola çıkmıştır.

Yavuz Sultan Selim'in saltanatı kısa sürmüş olsa da, Osmanlı İmparatorluğu'nun oğlu Süleyman döneminde altın çağını yaşamasına zemin hazırlamıştır. Sultan Selim, babasından devraldığı boş hazineyi ağzına kadar doldurmuştur. Yaygın bir efsaneye göre; hazinenin kapısını mühürledikten sonra, şöyle vasiyet etmiştir: "Benim altınla doldurduğum hazineyi, torunlarımdan her kim doldurabilirse kendi mührü ile mühürlesin, aksi halde Hazine-i Hümayun benim mührümle mühürlensin." Bu vasiyet tutulmuş, o tarihten sonra gelen padişahların hiçbiri hazineyi

dolduramadığından, hazinenin kapısı Osmanlı'nın yaklaşık 400 yıl sonraki iflasına kadar Yavuz'un mührüyle mühürlenmiştir.

Sultan Selim, Mısır Seferi'nden sonra Batı Seferi'ne başlamak amacıyla Veziriazam'ı Kapıkulu askerleriyle Edirne'ye göndermiş, sonra kendisi de 2 Şaban 926/Ağustos 1520'de Edirne'ye doğru yola çıkmıştır. Ancak Selim, sırtında bir çıban çıkmasından ötürü rahatsızlanmıştır. Halk arasında yanıkara olarak da isimlendirilen bu çıban, Şirpençe ya da Aslan Pençesi ismiyle bilinmektedir.

Hoca Sadettin Efendi, yazılarında Yavuz Sultan Selim'in ölümüne sebep olan çıban hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir ve bundan ötürü günümüzde kaynak olarak genelde onun yazılarına başvurulmaktadır. Yazılarına göre; Yavuz Sultan Selim, Edirne'ye harekete karar verdikten sonra bir gün musahibi Hasan Can'a sırtına bir şeyin battığını söylemiş, bunun üzerine Hasan Can, elini hükümdarın sırtına sokmuş fakat bir şey bulamamıştır. Ancak ikinci sefer yine aynı şeyden şikâyet edince o zaman Hasan Can, Sultan Selim'in sırtına bakmış ve henüz baş vermiş, etrafı kızarmış ve tam olgunlaşmamış sert bir çıban görmüştür.

Bunu Sultan Selim'e söyleyince, Sultan çıbanı sıkmasını istemişse de Hasan Can: "Pâdişahım, büyük bir çıbandır, henüz hamdır, zorlamak caiz değildir, bir münasib merhem koyalım" demiş, bunun üzerine Sultan Selim "Biz Çelebi değiliz ki, bir çıban için cerrahlara müracaat edelim" cevabını vermiştir. O geceyi ızdırap içinde geçiren Hünkâr, ertesi gün hamama giderek orada çıbanı sıktırıp zedeletmiş, fakat bu da ızdırabını artırmaktan başka bir işe yaramamıştır. Bunun üzerine Hasan Can'a "Seni dinlemedik amma kendimizi helâk ettik" deyip çıbanın macerasını anlatınca Hasan Can "neredeyse aklım başımdan gidiyordu" diyecektir. Bütün bu sıkıntılara rağmen Yavuz, sefer daha önce kararlaştırıldığı için geri dönmeyerek hasta olduğu

halde 2 Şaban 926/Ağustos 1520 tarihinde Edirne'ye doğru yola çıkmıştır.

Yavuz, Çorlu'da kırk gün Başhekim Ahmed Çelebi tarafından tedavi edilmiş fakat yara yine de büyüüp açılmıştır. Hareket edemeyecek kadar yorgun düşen Yavuz, tedaviden ümidini kesince Edirne'de bulunan Veziriazam Piri Mehmed Paşa ile vezir Çoban Mustafa Paşa'yı ve Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa'yı acele yanına çağırılmış ve vasiyetini belirtmiştir. Ayrıca acele edip yetişmesi için Manisa Valisi olan oğlu Şehzade Süleyman'a haber göndermiş ancak oğlu gelmeden 926/1520 yılında 8 Şevval'ı 9'una/21 Eylül'ü 22'sine bağlayan gece Çorlu kargâhının bulunduğu köyde vefat etmiştir. Sultan Selim'in vefatı, tek oğlu olan Manisa Valisi Şehzade Süleyman gelinceye kadar gizli tutulmuştur. Süleyman'ın 11 Şevval tarihinde İstanbul tarafına gelip kadirga ile saraya indiği haber alındıktan sonra, Selim'in vefatı ve yeni Pâdişah'ın İstanbul'a geldiği ilan edilmiştir.

Devlet erkânı, derhal İstanbul'a gelip yeni Padişah'ı tebrik ettikten sonra Selim'in naaşı, bütün ilgililer tarafından Edimekapı haricinde, bağlar ucunda karşılanıp, hazırlanmış bulunan tabuta konmuştur. Fâtihten Sultan Mehmed Câmii'nde cenaze namazı kılındıktan sonra, o tarihlerde Mirza Sarayı denilen günümüzdeki Sultan Selim Câmii yanındaki mahalleye defnedilmiştir. Türbesi, oğlu Sultan Süleyman tarafından yaptırılmıştır.

Yavuz Sultan Selim; 22 Eylül 1520'de Aslan Pençesi (Şirpençe) denilen bir çıban yüzünden vefat ettiğinde oğluna, dolu bir hazine, güçlü bir ordu ve iç karışıklıklara son verilmiş bir devlet bırakmıştır. Kanuni Sultan Süleyman, Fatih Camii'nde babasının cenaze namazını kıldıktan sonra, onu Sultan Selim Camii avlusundaki türbeye defnettirmiştir.

HALİFELİK VE HİLAFET: Mısır Seferi sonucunda kutsal topraklar Osmanlı hâkimiyetine girmişti. 6 Temmuz 1517'de Kutsal Emanetler (Emanet-i Mukaddese) denilen ve aralarında Mu-

hammed Peygamber'in hırkası, dişi, sancağı ve kılıcı da bulunan eşyaları, Hicaz'dan Yavuz Sultan Selim'e gönderilmiştir. Böylece 29 Ağustos 1516'da Hilafet Abbasi soyundan Osmanlı soyuna geçmiştir.

Yavuz Sultan Selim, Ayasofya Camii'nde yapılan bir törenle, son Memluk halifesi III. Mütevekkil'den kutsal toprakları aldığı zaman oradaki idarecilerin kullandığı Hakimü'l-Haremeyn (Kutsal beldelerin hâkimi) sıfatını uygun görmeyip kendini Hadimü'l-Haremeyn (Kutsal beldelerin hizmetkârı) ilan etmiş, Kendi deyiimiyle Hadim-i Haremeyn-i Şerifeyn (Haremeyn-i Şerifeyn), yani Mekke ve Medine'nin hizmetkârı ünvanını devralmıştır.

O dönemde halife olan III. Mütevekkil İstanbul'a taşınmış ve ömrünün sonuna kadar orada Osmanlı koruyuculuğunda, siyasi yetkiye sahip olmadan yaşamıştır. Her ne kadar hilafet Osmanlı Sultanlarına geçse de, halife sıfatı Osmanlı belgelerinde sıkça kullanılmış değildir. Hatta şaşaalı bir elkap kullanan Kanuni Sultan Süleyman gibi bir sultanda dahi halife ünvanına rastlanmaz.

Resmi olarak ilk kez Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Padişahı, halife olarak Rus idaresine giren Kırım Müslümanları'nın koruyucusu olarak gösterilmektedir. Osmanlı'da hilafet iddialarının kurumsallaşıp oturması ancak Sultan Abdülmecit ile başlayacak ve Sultan II. Abdülhamit ile gelişecektir.

YAVUZ KÜPE TAKARMIYDI?: Bazı araştırmacılar Yavuz'un kulağına küpe taktığı ve bunun Mısır Seferi zamanına dayandığını iddia etmektedir. Ancak bu konuda çeşitli görüşler vardır. Bazı tarihçiler Sünni mezhebinin İslam Hukukunda erkeklere caiz olmayan küpeyi ilk Osmanlı Halifesi Yavuz Sultan Selim'in takmasına ihtimal bile vermezken, bazı tarihçiler ise bunun gerçek olduğu ve bazı sebeplere dayandığını iddia etmektedir.

Yavuz'un kulağına küpe taktığına inanan tarihçilerden çoğu bunun İslami bir gönderme olduğunu savunmaktadır. Bunu şöy-

le ifade ederler: "Yavuz, Kahire Camisi'ne girdiğinde Kahireliler ona Hakimü'l-haremeyn (Mekke ve Medine'nin hakimi) sıfatını verirler ama o bu sıfatı kabul etmez ve "Ben olsam olsam Hadimü'l-haremeyn (Mekke ve Medine'nin hademesi) olabilirim" der. Bu olay üzerine o dönemde hademelerin taktığı küpeyi ister ve kulağına bu işareti, hademelerin taktığı küpeyi geçirir." Diğer bir görüşe göre ise Mısır Seferi'nde kulaklarında küpesi olan insanları görüp "Bu insanlar neden küpe takıyor?" diye sormuş ve "köle (kul) oldukları için" cevabını almış ve bunun üzerine "Biz de Allah'ın kuluyuz!" diyerek küpe takmaya başlamıştır. Bunu şöyle açıklarlar: "Taktığı küpe o dönemde köleler tarafından takılan cinstendi, o da kendisini Allah'ın kölesi, kulu olarak görüyordu bunu da kölelerin taktığı küpelerden takarak ifade etmiş oluyordu".

Bu görüşe katılmayan tarihçiler ise Yavuz'un küpe takmadığını, böyle resimlerin Yavuz döneminden uzun süre sonra yapıldığını ve gerçeklik değerinin olmadığını savunmaktadır. Bunu şöyle açıklamaktadırlar:

"İslam Hukukuna göre kulakların küpe takılmak üzere delinmesi ve küpe takılması, kadınlar için caiz görülmüş; ama erkekler için caiz görülmemiştir. Bazı hukukçular, erkek çocukların da kulaklarının delinebileceğini ve bu tür bir olayın Peygamber Muhammed zamanında yapıldığı halde yasaklanmadığını ileri sürmektedirler. Her halükârda ergen erkeklerin kulaklarını deldirmeleri ve küpe takmaları, çoğu hukukçulara göre haram ve bazılarına göre ise mekrûhdur; yani kısaca caiz değildir. İşte bu şer-i hükmü bilen Yavuz Sultân Selim'in kulağını deldirip küpe taktığına ihtimal dahi vermiyoruz. Zira Yavuz, Mısır Seferi dönüşünde oğlu Süleyman'ın süslü elbiselerini görünce, "Bre Süleyman, sen böyle giyinirsen, anan ne giysin?" dediğini biliyor ve onun şahsî hayatında sade ve süsten uzak olduğunu kaynaklardan öğreniyoruz. Yavuz, süs ve ihtişamdan hoşlanmayan

bir padişah'tır. Doğru olan resimlerinde, pala bıyıklar vardır; ancak küpe yoktur." Yine aynı görüşe sahip bazı tarihçilere göre ise bu küpeli resim Şah İsmail'e aittir. Bu görüşün nedenini ise şöyle ifade ediyorlar: "Başında Şii mezhebi'nin alâmeti olan kızıl börk ve bunun üzerinde İran şahlarına mahsus taç vardır. Ayrıca küpe de Şî'a mezhebinde câiz görülmektedir."

Dulkadiroğlu Beyliği'nin ilhakından sonra İstanbul'a dönen Sultan Selim, gerek Çaldıran öncesi, gerekse Amasya'da asker tarafından yapılan yağma, serkeşlik ve isyan hareketleri üzerine bazı tedbirler alıp derhal uygulamaya koyma zarureti duymuştur. Askeri tam bir disiplin altına alıp Yeniçeri Ocağı'nı ıslâh etmek amacıyla, Ocak üzerinde an'ane gereğince büyük bir nüfuzu bulunan Ocak ihtiyarlarını huzuruna çağırarak Amasya'daki itaatsizliğin müsebbiblerinin kimler olduğunu sormuştur. Bunlar, yine Ocak anlayış ve yardımlaşması gereği olarak "Cümlemüz mücrimüz, devletlû Hüdâvendigâr'dan afvumuzu reca eylerüz" diye cevap vermişlerdir.

Padişahın devlet ricalini bu yolla sorguya çekmesi sonucu ortaya bir takım isimler çıkarmış; bunlardan Kadıasker Tacizade Cafer Çelebi, 2. vezir İskender Paşa ve Sekbanbaşı Balyemez Osman Ağa'nın da dahil olduğu devlet adamları isyan teşvikçileri olduklarından idam edilmiştir. Bunu müteakip Sultan Selim, Yeniçeri Ocağı'nın ıslahı için, ihtiyarlarla anlaşıp bazı tedbirler almıştır. Buna göre, bundan böyle Yeniçeri Ağası saray tarafından, Ocak Erkân-ı Harbiyesi de saltanat makamınca tayin edilecekti. Bu suretle, yüksek kumanda heyetini, daha sıkı bağlarla saltanat makamına bağlamıştır.

İstanbul'un fethinden beri orada hala esaslı bir tersane yapılmamıştı. Bizans İmparatorluğu zamanından kalma, bir kadirga tersanesi ve Haliç'te küçük bir tersane olsa da; kadirga tersanesi bakımsızlıktan kullanılmayacak durumda, Haliç'teki ise ihtiyacı karşılayamayacak kadar küçüktü.

Osmanlı Donanması'nı geliştirmek isteyen Yavuz Sultan Selim, Ağustos 1518'de Edirne'ye gitmeden bu doğrultuda İstanbul'da Frenklerin tersanesine eş bir tersane yapılmasını emretmiştir. Bunun için Haliç'te önceden Bizans tersanesi olan yerde yapılması uygun görüldü. Ancak burası uzun zamandır terk edildiğinden, mezarlık olmuştu. Bu mezarlıktan tersane olacak kadar bir yer ayrıldıktan sonra çıkarılan ölü kafaları ve kemikleri uzun hendekler kazılarak oraya gömüldü. Ayrıca hendeklerin başına mezar olduğunu belirtmek için baş ve ayak uçlarına işaret konulmuştu. Böylece tersane gözleri 160'a çıkartıldı. Selim tersaneyi daha da büyüterek, Galata'dan Kağıthane deresine kadar büyüterek 300 kadar inşaat tezgahı yapmayı amaçlasa da bu amacını gerçekteştirmeden vefat etmiştir. Yavuz Sultan Selim zamanında devlet merkezinde kurulan Haliç Tersanesi Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuna kadar kullanılmaya devam etmiştir.

Donanma geliştirilmesi için hazırlıklar da aynı zamanda devam etti. Her biri 700 tonluk 150 gemi için Arap kürekçiler getirildi. Memlûkluların Kızıldeniz donanmasının komutanı olan Selman Reis İstanbul'a çağrıldı. Kısa zamanda İstanbul ve Gelibolu tersanelerinde 250 gemilik bir donanma hazırlandı. Rodos Sen Jan Şövalyelerinin reisi bu hazırlıkların Rodos'a yönelik olmasından korkarak savunma önlemlerini artırdı. Fakat bu donanmayı bir sefer için kullanmaya Sultan Selim'in ömrü yetmedi.

Yavuz Sultan Selim, dedesi Fatih Sultan Mehmet zamanında kullanılan Haliç Tersanesi'ni kapasite olarak arttırmıştır. Konya'da Mevlevi Tekkesi'ne su getirtmiştir. Medreselerin yanında, sosyal ve ticari alanda hizmet verecek birçok bina inşa ettirmiştir. Hayatı yoğun savaşlarla geçen Yavuz Sultan Selim, Diyarbakır Fatih Paşa ve Elbistan Ulu Camii'ni inşa ettirmiştir. Ayrıca Şam Salihye'de Muhyiddin İbn Arabi'ye Camii ve imaret inşa ettirmiş, ayrıca Muhyiddin İbn Arabi'nin türbesini de bulup yap-

tırmıştır. I. Selim, 1516'da Şam'a Şam Sultan Selim Camii'sini yaptırmıştır. Ayrıca Mısır Seferi sırasında Hind ve Çin haritalarını da yaptıran Selim'e, Piri Reis tarafından 1513 yılında tamamlanan harita 1517 yılında Mısır'da Piri Reis'in kendisi tarafından sunulmuştur. Temelini attığı İstanbul Sultan Selim Camii'ni bitirmeye ömrü yetmemiş; bu eser oğlu I. Süleyman tarafından tamamlanmıştır[6][44][54]. Sultan Selim bunlara ek olarak 1514 yılında İstanbul'da Yavuz Sultan Selim Cüzzamhanesini yaptırmıştır.

Arapça ve bilhassa Farsça'ya çok hakim olan Selim'in, kendi el yazısı ile Selimî mahlasıyla yazılmış olan Farsça manzumeleri günümüzde Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunmaktadır. Farsça'nın yanında Türkçe şiirleri de bulunan Selim'in, Farsça olan Divân'ı 1306 yılında İstanbul'da basılmış olup, 1904 tarihinde de Alman İmparatoru II. Wilhelm'in emri ile Paul Horn tarafından Berlin'de yeniden nesredilmiştir.

ŞAH İSMAIL: Yavuz Sultan Selim, İran Seferi'ne çıkmak için 19 Mart 1514 tarihinde Edirne'den İstanbul'a hareket etmişti. Bir ay sonra Üsküdar'a geldiğinde, Şah İsmail'in halifelerinden olan Kılıç adında biri vasıtası ile Şah'a Farsça name gönderdi. Sultan Selim, İzmit'ten gönderdiği hicri takvime göre 920 Safer tarihli mektubunda: Şah'ın Müslümanlığa uygun olmayan hareketlerinden, mezaliminden bahis ile kendisinin Müslümanlığı takviye ve mezalimi kaldırmak için faaliyete geçtiğini, yaptığı işler nedeniyle katline fetva verildiğini ve kılıçtan evvel İslamiyeti kabul etmesi lazım geldiğini ve atlarının Safer ayında İstanbul'dan hareket ettiğini ve bizzat muharebeye hazır olacağını bildirmişti. Yavuz mektubunda şöyle diyordu: "Fitneler çıkardınız, İslam büyüklerine küfürler ediyorsunuz, bunun cezası katlidir, üzerinize geliyorum, işgal ettiğiniz Osmanlı memleketlerini geri veriniz." Elçi Kılıç, Şah İsmail'i Hemedan'da bularak mektubu vermiş, o da muharebeye hazır olduğunu bildirmiştir. Şah'ın bu ce-

vabı Osmanlı ordusu Erzincan'a geldiği sırada alınmıştır. Lütfi Paşa tarihine göre Şah İsmail mektubu getiren Kılıç'ı öldürmüştür.

Şah İsmail, muharebeye hazır olduğunu belirten mektubunda: "Er isen meydana gelsin, biz de intizardan kurtuluruz" demiş ve Yavuz'a bir kadın elbisesiyle, yaşmak yollamıştır. Yavuz bu mektuba cevabını 920 Cemaziyelevvel sonunda Erzincan'dan yollamıştır. Yavuz bu mektubunda Şah İsmail er meydanına davet ediliyor ve hala kendisinden bir eser olmadığı beyan ediliyordu. Şah İsmail bu mektuba cevap olarak; gerek II. Bayezid zamanındaki ve gerek kendisinin Trabzon valiliğindeki dostluklarından bahsederek aradaki düşmanlığın neden ileri geldiğinin bilinmediğini, Osmanlı Hanedanıyla kadim dostluklarından ötürü Timur zamanındaki gibi fena bir neticenin olmasını istemediğini beyan etmektedir. Ayrıca Yavuz'un mektubunda hakaretvari tabirlerden şikâyet ile mektup yazan kâtiplerin yazılarını afyon tesiriyle yazdıkları için bir altın hokka ile afyon macunu yolladığını da mektubunda belirtmiştir. Şah İsmail'in afyon macunu yollaması yoluyla, II. Bayezid'in afyonkeşliği sebebiyle oğlunun da babası gibi olduğu ima edilmektedir.

Yavuz Sultan Selim bu ağır mektuba ağır cevap vermiştir: "Davete icabet edip uzun yolları kat ile memleketine girdik; fakat sen meydanda görünmüyorsun. Padişahların ellerindeki memleket onların nikâhlısı gibidir; erkek ve yiğit olanlar kendisinden başkasının ona elini dokundurtmazlar; hâlbuki bunca gündür askerimle memleketine girip yürüyorum, hala senden bir haber yok. Seni korkutmamak için askerimden 40.000 kişiyi ayırıp Sivas ile Kayseri arasında bıraktım; hasma mürüvvet ancak bu kadar olur. Bundan sonra da saklanıp gözükmezsen erkeklik sana haramdır, miğfer yerine yaşmak ve zırh yerine çarşaf ihtiyar eyleyip serdarlık ve şahlık sevdasından vazgeçesin." Yavuz bu mektubuyla beraber Şah İsmail'in gönderdiklerine karşılık

kendisinin kökenini telmihen hırka, şal, asa, misvak ve şedden (kuşak) ibaret tarikat levazımı yollamıştır. Böylece Yavuz, Şah İsmail'in dervişlikten geldiğine gönderme yapmıştır.

Bir iddiaya göre Yavuz Sultan Selim'in talimatıyla Anadolu'da 40.000 alevi öldürülmüştür. Alevilerin öldürüldüğü görüşünü destekleyen akademisyenler Yavuz Sultan Selim'in şeyhülislamı olan Müftü El Hamza'nın 1512 tarihli Kızılbaşlarla ilgili bir fetvasını göstermekte ve bu fetvanın katliamların izni olduğuna inanmaktadır. Bu fetvada, kızılbaşlar kâfir ve dinsiz olarak tanımlanmış, onları öldürmenin vacip ve farz olduğu söylenmiştir.

Bazı akademisyenler ise bu iddianın gerçeklikten uzak olduğuna inanır. Tarihçi Mustafa Akdağ, "Yavuz Sultan Selim'in o zaman, Kızılbaş mezhepli 40.000 kişi öldürttüğü hakkında tarihlere geçmiş bir rivayet vardır... Ancak, biz bunu pek şişirilmiş bir sayı bulmaktayız. Çünkü bu Padişah devrine ait pek çok mahkeme defterleri hâlâ elimizdedir. Bunlar üzerinde yaptığımız araştırmalarda, bu çapta kitle idamlarına rastlayamadık. Eğer öyle kanlı bir olay geçseydi, bu defterlerde yer alması zorunlu idi." diyerek bu iddiaların gerçekçi olmadığını ifade etmektedir.

Sayıyı abartılı bulan bir diğer tarihçi Robert Mantran şöyle ifade ediyor, "Göründüğü kadarıyla, bu "büyücü avı", özellikle olaylara bulaşan tımar sahiplerini yerlerinden atmak ve bilinen elebaşları öldürmekten ibaret kaldı. 1513 ya da 1514'te olan 40.000 alevinin öldürülmesi efsanesinin destekleyen hiçbir kanıt yok elimizde; sayılar karşısında doğulu baş dönmesiyle alabil-diğine damgalı görünüyor bu."

KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN - MUHTEŞEM SÜLEYMAN

I. Süleyman Osmanlı İmparatorluğu'nun onuncu padişahı ve 89. İslam halifesi. Batıda Muhteşem Süleyman, Doğuda adaletli yönetimine atfen Kanunî Sultan Süleyman olarak da bilinmektedir. 1520'den 1566'daki ölümüne kadar, yaklaşık 46 yıl boyunca padişahlık yapan ve toplamda 13 kere sefere çıkan Süleyman saltanatının toplam 10 yıl 1 ayını seferlerde geçirmiştir. Süleyman böylece devletin hem en uzun süre görev yapan hem en çok sefere çıkan hem de en uzun süre sefer yapan padişahı olmuştur.

I. Süleyman 1520 yılında, babası I. Selim'in vefatının ardından tahta çıktı. Batıda Belgrad, Rodos, Boğdan ve Macaristan'ın büyük kısmını imparatorluk topraklarına kattı. 1529 yılında Viyana'yı kuşatsa da çeşitli sebeplerden ötürü bu kuşatma başarısızlıkla sonuçlandı. Doğuda, Safevîlerle yapılan savaşlar sonrasında Orta Doğu'nun büyük kısmını ele geçirdi. Afrika'da imparatorluğun sınırları Cezayir'e kadar uzanırken; Osmanlı Dominansı ise Akdeniz'den Kızıldeniz'e kadar olan sularda hâkimiyet kurmuştu.

I. Selim'den 6.557.000 km2 olarak devraldığı Osmanlı İmparatorluğu'nu, padişahlığı döneminde 14.893.000 km2'ye ulaştırdı. Zigetvar Muharebesi'nin sonlanmasından yaklaşık bir gün önce, 6 Eylül 1566 tarihinde hayatını kaybetti ve yerine oğlu II. Selim geçti.

I. Süleyman, 6 Kasım 1494 tarihinde, Trabzon'da doğdu. Babası, Süleyman doğduğu zaman Trabzon valisi olan, 1512 yılında ise padişah olarak tahta geçen I. Selim, annesi ise valide sultan Ayşe Hafsa Sultan idi. Yedi yaşında bilim, tarih, edebiyat, din ve askeri eğitim almak için İstanbul'da yer alan Topkapı Sarayı'ndaki Enderun'a gönderildi.

1508 ile 1512 yılları arasında Şebinkarahisar, Bolu ve Kefe'da sancakbeyi olarak görev yapıtı. Babası I. Selim'in 1512'de tahta çıkmasından önce İstanbul ve Edirne'de oturdu. 1513 yılında Saruhan sancakbeyliğine atandı. Burada, sonraları baş danışmanlarından biri olacak olan Pargalı İbrahim ile yakın bir arkadaşlık kurdu. Yaklaşık yedi yıllık Manisa sancakbeyliğinin ardından, Eylül 1520'de babası I. Selim'in ölümü üzerine İstanbul'a geldi ve 30 Eylül 1520 tarihinde onuncu Osmanlı padişahı olarak tahta çıktı.

Tahta geçişinden birkaç hafta sonra Venedik elçisi Bartolomeo Contarini Süleyman'ı "Yirmi altı yaşında, uzun fakat sırım gibi ve kibar görünümlü. Boynu biraz fazla uzun, yüzü zayıf, burnu kartal gagası gibi kıvrık. Gölge gibi bıyığı ve küçük bir sakalı var. Cildi biraz soluk olsa da yüzü oldukça hoş. Derisi solgunluğa meyilli. Akıllı bir hükümdar olduğu söyleniyor ve herkes onun saltanatının hayırlı olacağını umuyor." şeklinde tanımlamıştır.

I. Süleyman'ın tahta geçmesinden kısa bir süre sonra Şam Beylerbeyi Canberdi Gazali, Süleyman'ın padişahlığını tanımadı ve hükümdarlığını ilan ederek isyan başlattı. Merkezden gönderilen Ferhad Paşa komutasındaki birlikler, Zülkadriye Eyaleti'n-

de bulunan kuvvetler ve Şam'daki kuvvetlerin etkinlikleri sonucunda Şam yakınlarındaki Mastaba adlı bölgede, 27 Ocak 1521 tarihinde yapılan çarpışmalar sonucunda Gazali'nin yenilmesi ve öldürülmesiyle isyan bastırıldı.

Süleyman ilk seferini 19 Mayıs 1521'de, Macaristan Krallığı'nın yönetimindeki Belgrad (o dönemdeki adı Nándorfehérvár) üzerine yaptı. Çevresindeki Böğürdelen, Zemun ve Salankamen şehirlerinin alınmasının ardından 1 Ağustos günü kuşatılan şehir, 29 Ağustos 1521 tarihinde fethedildi. Bu sayede Avrupa'da gerçekleştirilebilecek fetih ve seferler için önemli bir merkez alınmış oldu. Fetih hakkında Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu'nun İstanbul elçisi; "Belgrad'ın ele geçirilmesi, Macaristan Krallığı'nın çöküşüne sebep olan olayların başlangıcıydı. II. Lajos'un ölümü, Budin'in ele geçirilişi ve Transilvanya'nın işgaliyle devam eden süreçte Macaristan İmparatorluğu yıkılmış ve diğer ülkeleri de benzer sonu yaşayacağına dair bir korku sarmıştı." şeklinde yorum yapmıştı.

Ertesi yıl Süleyman, Hospitalier Şövalyeleri'nin bulunduğu Akdeniz adası Rodos'a karadan sefer düzenledi. Osmanlı Donanması ise, Haziran 1522'de adanın "Cem Bahçesi" körfezine demir attı. Süleyman da 28 Temmuz günü adaya çıktı. Yaklaşık 100.000 kişi ve 400 gemiden oluşan Osmanlı ordusu, 5 ay 28 gün süren kuşatma sonucunda, 20 Aralık 1522'de şövalyelerin başı Philippe Villiers de L'Isle-Adam'ın teslim koşullarını kabul etmesiyle birlikte adanın hakimiyetini ele geçirdi.

Adada Hıristiyan kimliğiyle yaşayan Cem Sultan'ın şehzadesi Murad ile oğulları boğduruldu, eşi ve iki kızı İstanbul'a gönderildi. Rodos'un alınmasının ardından şövalyelerin elinde bulunan Bodrum, Tahtalı ve Aydos kaleleri ile İstanköy ve Sömbeke adaları da alındı.

Ocak 1523'te İstanbul'a dönüşünün ardından Süleyman, saltanatının ilk üç yılında görev yapan Sadrazam Piri Mehmed

Paşa'yı emekliye ayırdı. 27 Haziran 1523 günü ise hasodabaşısı İbrahim Ağa'yı sadrazam olarak atadı. Sadrazamlığa ek olarak kendisine Rumeli Beylerbeyliği'nin yönetimini de verdi. Sadrazamlık yetkisinin kendisine verilmesini bekleyen ikinci vezir Ahmed Paşa, vali olarak atandığı Mısır'da 1524 yılında isyan çıkararak bağımsızlığını ilan etti. Ahmed Paşa'nın öldürülmesiyle isyan bastırıldı ve Sadrazam İbrahim Paşa, Mısır'ı düzene sokmakla görevlendirildi.

Mart 1525'te, Süleyman'ın Kâğıthane'de avlandığı sırada Yeniçeriler şehirde ayaklanma başlattılar. Kısa sürede bastırılan ayaklanma sonrasında Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa, kâhyası Kıran Bali ile Reis-ül Küttab Haydar idam edildi.

Mısır'ı düzene koyan İbrahim Paşa ise 6 Eylül 1525 günü İstanbul'a döndü. Bu dönemde İstanbul'a gelen Fransa elçisi Jean Frangipani, Pavia Muharebesi sonrası Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu'na esir düşen Kral I. François için, kralın annesi Louise de Savoie'un ricası üzerine Süleyman'dan yardım istedi.

Yazdığı mektupla yardım sözü veren Süleyman; önce Sadrazam İbrahim Paşa'yı gönderdi, 23 Nisan 1526'da ise orduyla birlikte Macaristan'a hareket etti. İbrahim Paşa komutasındaki kuvvetler, Petrovaradin ve İyluk şehirleriyle on bir kale ele geçirdikten sonra, Özek kalesini de aldı.

Öte yandan Bosna beyleri de Sirem bölgesindeki bazı kaleleri ele geçirmişti. Macaristan Kralı II. Lajos'un liderliğindeki ordu ile Tuna kıyısındaki Mohaç düzlüğünde karşılaşan Osmanlı ordusu, 29 Ağustos 1526 günü yapılan muharebeyi kazanarak Doğu Avrupa'daki Macar direncini kırdı. Lajos ise muharebeden kaçan bazı askerlerle birlikte bataklıkta boğularak hayatını kaybetti.

Osmanlı ordusu yürüyüşüne devam ederek, 20 Eylül günü Budin'e girdi. Şehrin anahtarını alan ve yaklaşık on dört gün

boyunca kral sarayında kalan Süleyman, dönüşte Segedin ve bazı şehirleri de alarak 21 Eylül'de Peşte'ye geçti ve Macaristan'ın başına Erdel Voyvodası János Szapolyai'i getirdi. Macaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'na bağlanması ve Fransız-Osmanlı ittifakıyla 5 Ekim 1526 tarihinde sona eren ve yaklaşık yedi ay süren sefer sonunda, 13 Kasım 1526 tarihinde İstanbul'da zafer alayı düzenledi.

1526–27 yıllarında, Anadolu'da çıkan Baba Zünnun ile Kallender Çelebi isyanları; 1527 yazında bastırıldı. Birkaç ay sonra İranlı Molla Kaabız, vaazlarında İsa peygamberin bütün peygamberlerden üstün olduğu fikrini dile getirdiğinden sünni ulemanın tepkisini çekti ve bu sebeple divanda yargılandı. Ancak fikirlerinden vazgeçmeyen Molla Kaabız idam edildi.

Kutsal Roma İmparatoru V. Karl'ın kardeşi Avusturya Arşidükü Ferdinand, János Szapolyai'ın krallığını tanımayarak kendisini Macaristan Kralı ilan etti. Kısa bir süre sonra Ferdinand, János Szapolyai'ın kuvvetlerini yenilgiye uğratarak Budin'i ele geçirdi ve vergi ödemesi karşılığında kendisinin Macaristan Kralı olarak tanınmasını istedi. Ancak bunu reddeden Süleyman, 10 Mayıs 1529'da yeni bir sefere çıkarken, Sadrazam İbrahim Paşa'ya da serasker unvanı verdi. Kısa süre sonra Budin teslim oldu ve yönetimi tekrardan János Szapolyai'a verildi. Hemen ardından Estergon'u alan başarılı Osmanlı ordusu, 1529 Eylülünde Viyana'yı kuşattı. Ancak hava şartlarının elverişsizliği ve mühimmat bakımından kuşatma için hazırlıksız olunması sebepleriyle kuşatma kaldırıldı ve ordu, 16 Aralık 1529'da İstanbul'a döndü.

Osmanlı açısından başarısızlıkla sonuçlanan Viyana kuşatmasının ardından Ferdinand'ın, Macaristan Krallığı'nın kendisine verilmesi için gönderdiği ikinci elçi de Süleyman'dan ret cevabı aldı. Bunun üzerine Estergon, Vişegrad ve Vaç şehirlerini Osmanlı'dan alan Ferdinand, Budin şehrine bir saldırı dü-

zenlese de bu saldırı başarısızlığa sonuçlandı. 17 Ekim 1530'da, Avusturya elçileri Nicolas Jurischitz ile Joseph von Lamberg İstanbul'a geldi.

17 Kasım günü padişah Süleyman ile yaptıkları görüşmelerde bir anlaşma sağlanamayınca Avusturya üzerine sefere çıkılması kararlaştırıldı. 25 Nisan 1532'de, Süleyman ve İbrahim Paşa'nın önderliğindeki ordu İstanbul'dan ayrıldı. Bosna Beyi Gazi Hüsrev Bey, Bâli Beyoğlu Mehmed Bey, Kırım Hanı I. Sahib Giray ve eyalet beylerbeyleri kaleler fethederken, akıncı kolları Almanya'nın içlerine kadar ilerledi. Osmanlı ordusu 11 Eylül günü Slovenya'ya girdi,[40] bir süre sonra da Habsburg Hanedanı'nın elindeki Güns şehrini üç hafta kadar süren kuşatmanın ardından ele geçirdi. İbrahim Paşa birkaç kale daha ele geçirirken; Süleyman'ın yaptığı Almanya Seferi, 21 Kasım 1532'de İstanbul'a dönülmesiyle sonuçlandı. Birkaç ay sonra, 22 Haziran 1533 tarihinde Avusturya Arşidüklüğü ile Osmanlı İmparatorluğu arasında İstanbul Antlaşması imzalandı. Bu anlaşmayla Ferdinand, Macaristan üzerindeki hak iddiasını sonlandırırken (Macaristan'ın batısındaki küçük bir bölge kendisinde kaldı), János Szapolyai'ın Macaristan hükümdarlığını kabul etti ve Osmanlı İmparatorluğu'na yıllık 30.000 gulden vergi vermeyi kabul etti. 1534 Mart'ında Mora Sancak Beyi Bâli Beyzâde Mehmed Bey, 1532'de Habsburgların eline geçen Koron'u geri aldı.

İran'da hüküm süren Safevî Devleti'nin başında bulunan Şah I. Tahmasp; Süleyman yanlısı Bağdat valisini öldürterek, yerine şah yanlısı bir vali atadı. Ardından ise Osmanlı'ya bağlı Bitlis valisi şaha bağlandığını ilan etti. Bunlar üzerine İbrahim Paşa, İran üzerine yapılacak sefer için Ekim 1533'te Halep'e hareket etti. Öte yandan 27 Aralık 1533 günü Cezayir hükümdarı Hızır Reis (Barbaros), filosuyla birlikte İstanbul'a geldi. Kendisine çeşitli hediyeler sunan ve Cezayir'i Osmanlı topraklarına

katan Hızır Reis'e "Hayreddin" unvanı veren Süleyman, Hayreddin'i Cezayir Beylerbeyi olarak atadı. İbrahim Paşa ile görüşmek için Halep'e gidip dönen Barbaros Hayreddin Paşa, 1534 yılında kaptan-ı derya oldu. 1534 Mayıs'ında ilk seferini yaptı. Güney İtalya sahillerine çeşitli saldırılar düzenledikten sonra Tunus'a geldi. Küçük çaplı direnişlere rağmen Mevlây Hasan'ın hükümdarlığındaki Tunus, 1534 ağustosunda alındı. Mevlây Hasan'ın yardım istemesi üzerine V. Karl, Andrea Doria komutasında çeşitli devletlerin kuvvetlerinden oluşan bir donanma hazırladı ve 1535 yazında saldırdığı Tunus'u ele geçirdi.

İbrahim Paşa ise Bitlis'i geri alırken, herhangi bir direniş göstermeyen Tebriz şehrini de 13 Temmuz 1534 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu topraklarına kattı. Süleyman ise 11 Haziran 1534 günü, altıncı seferi olan İrakeyn Seferi'ne çıktı. Süleyman'ın da gelmesiyle birlikte ordu, 31 Aralık 1534 günü teslim olan Bağdat'ı ele geçirdi. Kışı Bağdat'ta geçiren ordu, 8 Ocak 1536'da İstanbul'a döndü.

Fransa elçisi Jean de La Forêt'nin girişimleri sonucunda 18 Şubat 1536 günü Süleyman, Fransa ile kapitülasyon anlaşması imzaladı. Anlaşmayla birlikte Fransızlara ticari ve hukuki alanlarda birtakım ayrıcalıklar tanındı. 14 Mart'ı 15 Mart'a bağlayan gece Topkapı Sarayı'nda konuk olan Sadrazam İbrahim Paşa, Süleyman'ın emriyle boğularak öldürüldü. Ertesi gün sadrazamlığa Ayas Mehmed Paşa getirildi.

Barbaros Hayreddin Paşa komutasındaki Osmanlı Donanması, 1536 baharında Akdeniz'deki yabancı limanları vurdu. Donanmanın Avlonya kıyılarında olduğu vakit Süleyman, 17 Mayıs 1537'de İstanbul'dan ayrılarak "Sefer-i Pulya" denen Adriyatik seferine çıktı. Fransız-Osmanlı ittifakı gereğince Fransa'nın İtalya'ya kuzeyden, Osmanlı Donanması'nın ise güneyden saldırı yapılması kararlaştırıldı. Barbaros Hayreddin Paşa komutasındaki askerler, 1537 Temmuz'unda Puglia bölgesinde yer alan

Castro şehrinde konuşlandı. Otranto civarında yaklaşık iki hafta kalan askerler, daha sonra ele geçirdikleri esirlerle birlikte buradan ayrıldı.

Öte yandan Fransa, İtalya'ya saldırmaktan vazgeçerek askerlerini Hollanda üzerine göndermişti. İtalya'dan ayrılan Osmanlı Donanması, ağustos ayında Venedik Cumhuriyeti'nin elindeki Korfu adasını kuşattı. Ancak kışın gelmesiyle kuşatma kaldırıldı. Barbaros Hayreddin Paşa, Venedik'e ait Şıra, Patmos, Naksos gibi adalar alındı; Naksos ile diğer beş ada Osmanlı İmparatorluğu'na vergi vermek üzere yeniden eski dükaliğe bırakıldı. Padişah ile donanma, 22 Kasım 1537'de İstanbul'a döndü.

Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olan Boğdan Voyvodası Petru Rareş'in vergi ödememesi üzerine Süleyman, Barbaros Hayreddin Paşa'nın donanmayla birlikte denize açılmasından bir-iki gün sonra, 9 Temmuz 1538 tarihinde saltanatındaki sekizinci seferine çıktı. Başkent Yaş da dâhil olmak üzere Boğdan'ın büyük kısmı ile Suceava ve Besarabya Osmanlı egemenliğine girdi. Petru Rareş Erdel'e sürülürken, Boğdan'ın başına III. Ştefan getirildi. Bu sıralarda Akdeniz'de olan Barbaros Hayreddin Paşa yönetimindeki donanma, 22 Eylül 1538'de Venedik Cumhuriyeti, İspanyol İmparatorluğu, Papalık Devleti, Ceneviz Cumhuriyeti ve Malta Şövalyeleri'nden oluşan ve Andrea Doria'nın önderlik ettiği Kutsal İttifak donanmasının Korfu'da olduğunu öğrendi. 28 Eylül 1538'de, Preveze açıklarında gerçekleşen Preveze Deniz Muharebesi'nden Barbaros Hayreddin Paşa zaferle ayrıldı. Andrea Doria geri çekilirken Kastelnova'yı alsa da 1539 ilkbaharında denizden Barbaros Hayreddin Paşa, karadan ise Gazi Hüsrev Bey'in saldırıları sonucu ada geri alındı. 1540 Ekim'inde Venedik ile Osmanlı arasında imzalanan antlaşmaya göre Mora ve Dalmaçya kıyılarındaki kaleler ve adalar Osmanlı İmparatorluğu'na bırakılırken, Venedik'in Osmanlı'ya yıllık 300.000

altın tazminat vermesi kararlaştırıldı. Öte yandan 15 Temmuz 1539'da Ayas Mehmed Paşa'nın ölümüyle boşalan sadrazamlığa Lütfi Paşa getirildi.

I. Süleyman, Izabela Jagiellonka ve oğlu Sigismund Zapolya'yı kabul ederken

1535 yılında Gucerat Sultanı Bahadur Şah'ın gönderdiği elçi ve mektup aracılığıyla Portekiz İmparatorluğu'na karşı gerçekleştirdiği mücadele için yardım istemesi üzerine Süleyman, Hint Okyanusu üzerine gönderilecek gemiler için Hadım Süleyman Paşa'yı görevlendirdi. 13 Haziran 1538'de Süveyş'ten yola çıkan Hadım Süleyman Paşa, ilk olarak geldiği ve Portekizlilerin elinde bulunan Aden'i aldı. 19 Ağustos günü Aden'dan ayrılan donanma, 4 Eylül'de Diu'ya ulaştı. Ancak Bahadur Şah 1537'de ölmüş ve Portekiz'in desteğiyle yerine gelen yeğeni III. Mahmud Şah, 1538 Eylül'ünde şehre yapılan kuşatmada Portekiz tarafında yer almıştı. Ancak kuşatma başarısızlıkla sonuçlandı ve 25 Aralık günü Aden'e dönüldü. Bir müddet sonra ise başkent San'a'da dâhil olmak üzere tüm Yemen'i Osmanlı İmparatorluğu topraklarına katıldı.

Nisan 1541'de, aynı zamanda Süleyman'ın kardeşi de olan, karısı Şahhuban Sultan'a tokat atması sebebiyle Lütfi Paşa; padişah tarafından Dimetoka'ya sürülürken, yerine Hadım Süleyman Paşa getirildi.

János Szapolyai'nin 22 Temmuz 1540'ta ölmesinin ardından eşi Izabela Jagiellonka, Szapolyai'nin ölümünden birkaç gün önce doğan oğlu Sigismund Zapolya adına Macaristan'ın başına geçmek için Süleyman'dan onay aldı. Yaşananları duyan Ferdinand, 1541 ağustosunda Budin'i kuşattı. Önce Rumeli beylerbeyi, ardından ise üçüncü vezir Sokollu Mehmed Paşa komutasındaki kuvvetleri Budin'e gönderen Süleyman, 22 Haziran 1541'de orduyla birlikte sefere çıktı ve Budin'deki Ferdinand'ın kuvvetlerini yenilgiye uğrattı. Budin'in kurtarılmasından sonra

kurulan Budin Eyaleti'yle Macaristan doğrudan Osmanlı topraklarına bağlanırken, Izabela Jagiellonka ve oğlu Sigismund Zapolya Erdel'e gönderildi. Kardeşi Ferdinand'ın 8 Eylül'de Ceneviz'e ulaşmasıyla yaşananları öğrenen V. Karl, 1541 sonbaharında Osmanlı İmparatorluğu'nun elindeki Cezayir üzerine bir sefer düzenledi. Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu, İspanyol İmparatorluğu, Napoli Krallığı, Sicilya Krallığı, Malta Şövalyeleri, Ceneviz Cumhuriyeti ve Papalık Devleti kuvvetlerinden oluşan Andrea Doria'nın komutanlığındaki donanma, 19 Ekim'de Cezayir'e geldi.

Aynı zamanda Cezayir Beylerbeyi de olan kaptan-ı derya Barbaros Hayreddin Paşa'nın yokluğunda Cezayir'i savunan Hasan Ağa komutasındaki askerler, dört ay kadar süren çatışmalar sonunda V. Karl'ın kuvvetleri karşısında zafer elde etti. Süleyman ise ordu ile birlikte 27 Kasım 1541'de İstanbul'a döndü.

1542'de Ferdinand'ın tekrardan Budin ve Peşte'ye yaptığı kuşatmalar üzerine, 17 Kasım 1542'de yeni bir sefer hazırlığı için gittiği Edirne'de bir müddet kalan Süleyman, 23 Nisan 1543'te Macaristan üzerine bir kez daha sefere çıktı. 10 Ağustos'ta, iki hafta süren kuşatma sonucunda Estergon Osmanlı İmparatorluğu tarafından ele geçirildi. Birkaç hafta içerisinde ise Siklós, Székesfehérvár ve Szeged şehirleri de alındı. 19 Haziran 1547'de Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan İstanbul Antlaşması ile Ferdinand ve V. Karl, Macaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu kontrolünde olduğunu kabul ederken, Habsburg Hanedanı'nın elinde bulundurduğu batı ve kuzey Macaristan için Osmanlı İmparatorluğu'na yıllık 30.000 altın florin vermeyi kabul etti.

1542–1546 İtalya Savaşı esnasında Süleyman ile I. François, V. Karl ile İngiltere Kralı VIII. Henry'e karşı bir ittifak oluşturdu. 29 Mayıs 1543'te İstanbul'dan yola çıkan Barbaros Hay-

reddin Paşa komutasındaki Osmanlı Donanması, ağustos ayında Marsilya'ya ulaştı. 6 Ağustos günü, Osmanlı ve Fransa kuvvetlerinden oluşan donanma, Savoie Dükü III. Charles'ın yönetimindeki Nice şehrini kuşattı. 22 Ağustos'ta Nice ele geçirilirken, kaledeki direnişin devam etmesi sebebiyle kuşatma 8 Eylül'e kadar sürdü.

İleride düzenlenecek saldırılarda Fransa'ya daha kolay yardım edebilmesi için François, Osmanlı Donanması'nın kışı Toulon'da geçirmesini sağladı. Yaklaşık sekiz ay süren konaklama sonrası, 1544 Mayıs'ında donanma İstanbul'a dönüş için yola çıktı.

Kasım 1544'te, Sadrazam Hadım Süleyman Paşa ile Divane Hüsrev Paşa'nın divanda kavga etmesi üzerine ikisi de görevlerinden alındı ve sadrazamlığa Damat Rüstem Paşa getirildi. 4 Temmuz 1546'da kaptan-ı derya Barbaros Hayreddin Paşa'nın vefat etmesiyle de yeni kaptan-ı derya Sokollu Mehmet Paşa oldu.

1547'de Safevî Şahı I. Tahmasb'a karşı isyan başlatan kardeşi Elkas Mirza da İstanbul'a geldi. Eşi Hürrem Sultan ile birlikte 1544, 1545 ve 1546 yıllarını Edirne'de geçiren Süleyman, İstanbul'a döndükten sonra Elkas Mirza'yı doğuya gönderdi ve 29 Mart 1548'de İran üzerine sefere çıktı. Süleyman yönetimindeki ordu tarafından Van'a yapılan kuşatmayı Ulama Paşa devralırken, kısa bir süre sonra şehir ele geçirildi. 1534'te Osmanlı egemenliğine girse de sonradan tekrar Safevî Devleti'nin eline geçen Tebriz, Süleyman komutasındaki kuvvetler tarafından tekrar alındı. Kışı Halep'te geçiren ordu, 1549'da Diyarbakır'a geldi ve İkinci vezir Kara Ahmed Paşa'yı Gürcistan taraflarına yolladı. Bir buçuk ay içerisinde, başta Tortum ve Akçakale olmak üzere yirmi kadar şehri ele geçiren ve Şirvanşahlar Devleti Osmanlı İmparatorluğu'na bağlayan Kara Ahmed Paşa, ordu ile birlikte 21 Aralık 1549'da İstanbul'a döndü.

31 Mart 1547'de ölen I. François'nın yerine Fransa kralı olan II. Henri, Akdeniz'de Habsburglarla mücadele için Süleyman ile anlaşma yaptı. Bunun üzerine Andrea Doria komutasındaki donanma, 8 Ekim 1550'de V. Karl adına Mehdiye'yi ele geçirdi. Buna karşın Osmanlı ve Fransa kuvvetlerinden oluşan donanma Fransa'nın güneyini savundu. Sokollu Mehmet Paşa'dan sonraki kaptan-ı derya Sinan Paşa yönetiminde olan ve Salih Reis ile Turgut Reis'in eşlik ettiği donanmanın, Temmuz 1551'de Gozo adasını ele geçirdikten sonra, 18 Temmuz günü Malta adasına yaptığı saldırı başarısızlıkla sonuçlandı.[90] Kısa bir süre sonra donanma, Malta Şövalyeleri'nin kontrolündeki Trablus'u kuşattı. 14-15 Ağustos günlerinde ise şehir ele geçirildi.

Trablus'un alınmasıyla 1551–1559 İtalya Savaşı'nın zemini hazırlanmış oldu. 1552'de, Fransa'ya yardım etmek amacıyla yola çıkan Fransa ve Osmanlı gemilerinden oluşan donanma İtalya'nın güneyindeki Reggio Calabria'yı ele geçirdi. 5 Ağustos 1552 günü, Ponza açıklarında Andrea Doria komutasındaki donanmayla karşılaşan Fransa-Osmanlı donanması, yapılan deniz muharebesinden zaferle ayrıldı. 1553'te ise bu donanma, Ceneviz Cumhuriyeti'nin elindeki Korsika'nın büyük bir kısmını ele geçirdi.

1551 yılında, Avusturya kuvvetlerinin Erdel'e girmesinin ardından Süleyman, Rumeli Beylerbeyi Sokollu Mehmed Paşa'yı Erdel üzerine gönderdi. 10 Temmuz 1551'de Sofya'dan hareket eden Sokollu, 7 Eylül'de Slankamen'den ayrılarak Beçe önlerine geldi ve yaklaşık 16 kaleyi ele geçirdi. Temmuz 1552'de Lipve'yi da ele geçirdikten sonra, Temeşvar'ı kuşatsa da hava şartlarının müsait olmaması üzerine Belgrad'a döndü. Sokollu Mehmed Paşa'nın çekilmesi üzerine Avusturya kuvvetleri Erdel'e girerek Lipve'yi geri aldı ve Segedin'i kuşatsa da bu kuşatma başarısızlıkla sonuçlandı. Lipve'yi geri almak amacıyla 26 Temmuz 1552'de hareket eden Kara Ahmed Paşa komutasındaki

Osmanlı kuvvetleri, 35 gün kadar süren kuşatma sonrasında Temeşvar'ı ele geçirdi. Kısa bir süre sonra da Lipve'nin geri alınırken, Vesprem ile Solnok de ele geçirildi. Eğri'ye yapılan kuşatma ise kış mevsiminin gelmesi sebebiyle kaldırıldı.

Öte yandan 1548'de, ikinci kez Hint seferine gönderilen donanmanın başında Piri Reis vardı. Piri Reis, Osmanlı İmparatorluğu'na dâhil olduğu halde Portekiz egemenliğine giren Aden'i, 26 Şubat 1548 tarihinde geri aldı. Ağustos 1552'de ise Portekiz İmparatorluğu'nun kontrolündeki Maskat'ı ele geçirdi. Sonrasında ise Arap Yarımadası'nın sahil kısımlarını ele geçirerek Basra Körfezi'ne kadar geldi ve Katar ile Bahreyn'i Osmanlı İmparatorluğu topraklarına kattı. Ancak ilerleyişine devam etmeyen Piri Reis, donanmayı Barsa'da bırakarak Süveyş'e döndü. Bu yüzden bir süre hapsedildi, 1554'te ise Süleyman tarafından idam edildi. Hint Okyanusu üzerine yapılacak olan üçüncü sefer için Koca Murat Reis görevlendirildi. Açık denizde Dom Diogo de Noronha komutasındaki Portekiz Donanması'yla yapılan çarpışmalardan Koca Murat Reis zaferle ayrılrsa da rüzgârın aksi istikamette olması sebebiyle Basra'ya dönmek zorunda kaldı.

Başarıyla sonuçlanmayan bu seferin ardından Seydi Ali Reis'in önderliğinde dördüncü ve son sefer 1553 yılında yapıldı. Portekiz gemileriyle yapılan çatışmalar ve yakalanan fırtınalar sebebiyle zayıflayan ve sayısı azalan Osmanlı gemileri Surat'a ulaşarak, kalan teçhizat ve topları Gucerat sultanının valisi Recep Han'a bıraktı. Osmanlı İmparatorluğu ile Safevî Devleti arasındaki ilişkilerin iyi olmaması sebebiyle bir süre burada kalan Seydi Ali Reis, 1555'te imzalanan Amasya Antlaşması'nın ardından hareket ettiği İstanbul'a 1557 yılında vardı.

Şah Tahmasp'ın Erciş, Adilcevaz, Bargiri ve Ahlat'ı; oğlu İsmail Mirza'nın ise Erzurum'u alması üzerine Damat Rüstem Paşa komutasındaki kuvvetler İran üzerine yollandı. Ancak sonraları bu kuvvetler geri çağırıldı ve 28 Ağustos 1553'te Süleyman

komutasındaki ordu sefere çıktı. Süleyman, tahta geçmek istediği yönünde söylentiler olan oğlu Mustafa'yı 6 Ekim'de, Konya Ereğlisi'nde boğdurdu. Aynı gün Rüstem Paşa sadrazamlıktan azledildi ve yerine Kara Ahmed Paşa getirildi. Öte yandan kışı Halep'te geçiren, ilkbaharda ise Nahçıvan'a kadar ilerleyen Osmanlı ordusu, Şah Tahmasp'ın çekilmesi üzerine Nahçıvan, Revan ve Karabağ taraflarını ele geçirdi. Amasya'ya döndü ve kışı burada geçirdi.

29 Mayıs 1555'te, iki devlet arasında imzalanan Amasya Antlaşması ile sınır belirlenirken; Bağdat dâhil Irak'ın büyük kısmı, Azerbaycan'ın batısı, Fırat ile Dicle nehirleri arasındaki bölge ve Tebriz Osmanlı İmparatorluğu'nda kaldı. 31 Temmuz 1555'te İstanbul'a dönen Süleyman, 29 Eylül'de Sadrazam Kara Ahmed Paşa'yı idam ettirdi ve yerine tekrardan Damat Rüstem Paşa'yı getirdi.

Habsburglarla Fransa arasında 1551 yılından beri süregelen savaş esnasında Fransa Kralı II. Henri, 30 Aralık 1557 tarihinde Süleyman'a mektup yazarak kendisinden yardım istedi. Fransa'ya yardım amacıyla Nisan 1558'de İstanbul'dan ayrılan Turgut Reis ve Piyale Paşa komutasındaki Osmanlı Donanması, 13 Haziran 1558'de İtalya'ya vardı. Temmuz ayında İspanyol İmparatorluğu'nun elindeki Balear Adaları'na, başarıyla sonuçlanan saldırılar düzenlenmeye başlandı. Bunun üzerine İspanya Kralı II. Felipe, Osmanlı İmparatorluğu'nun elindeki Trablus'u geri almak amacıyla Papa IV. Paulus'tan yardım istedi. İspanyol İmparatorluğu, Venedik Cumhuriyeti, Papalık Devletleri, Ceneviz Cumhuriyeti, Savoie Dükalığı ve Malta Şövalyeleri'nden oluşan donanma, 10 Şubat 1560'ta Trablus'a doğru yola çıktı. 7 Mart'ta Cerbe adasını ele geçiren donanma, burada bir kale inşasına başladı. Piyale Paşa komutasındaki Osmanlı Donanması ise 11 Mayıs'ta Cerbe'ye ulaştı. Yapılan deniz muharebesinden Osmanlı Donanması zaferle ayrıldı.

Oğulları Şehzade Bayezid ile Şehzade Selim arasında yaşanan taht kavgasında Selim'in tarafında oldu. İran'a sığınan Bayezid ve oğullarını, Şah Tahmasb ile yaptığı mektuplaşmanın sonunda, 25 Eylül 1561'de, Kazvin'de boğdurttu.

21 Temmuz 1561'de Sadrazam Rüstem Paşa öldü, yerine Semiz Ali Paşa atandı. 1562 yılında İstanbul'a gelen elçi Ogier Ghiselin de Busbecq aracılığıyla Habsburglarla Osmanlı İmparatorluğu arasında sekiz yıllık bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmaya göre Ferdinand, Erdel'in Osmanlı'da kaldığını ve 1547'deki antlaşmada olduğu gibi yıllık 30.000 altın vergi vermeyi kabul etti.

Turgut Reis ve Piyale Paşa'nın komutasındaki Osmanlı Donanması, 18 Mayıs 1565 tarihinde Malta Şövalyeleri'nin elindeki Malta adasını bir kez daha kuşattı. Malta Şövalyeleri'nin yanında İspanyol İmparatorluğu, Sicilya Krallığı ve Maltalı siviller de adanın savunmasına destek oldu. 11 Eylül'de başarısızlıkla sonuçlanan kuşatma sonrasında Turgut Reis de çarpışmalar esnasında aldığı darbe ile vefat etti. Ancak 1565 yılında I. Süleyman'ın vefatına az kala Piyale Paşa komutasındaki gemiler Sakız Adası'nı fethetmişlerdir.

Osmanlı hükûmeti, 1562'deki antlaşmada yer alan koşullara göre yıllık vergisini ödemeyen Ferdinand'ın 1564 yılındaki ölümünün ardından Kutsal Roma İmparatoru olan II. Maximilian'dan hem eski borçların ödenmesini hem de kalan altı yıl için vergilerin ödenmesi teminatını istedi. Maximilian, İstanbul'a gönderdiği elçiyle bu koşulları yerine getirdi. Ancak karşılıklı sınır ihlalleri sonrasında, Semiz Ali Paşa'nın 28 Haziran 1565'teki ölümünün ardından sadrazamlığa gelen Sokollu Mehmed Paşa'nın tutumu üzerine Süleyman; 1 Mayıs 1566'da, yaklaşık 13 yıl aradan sonra, 73 yaşında 13. seferine çıktı. 27 Haziran'da Belgrad'a varan ve burada Sigismund Zapolya'nın kuvvetlerinin de katıldığı Osmanlı Ordusu, 2 Ağustos'ta Zigetvar'a vardı.

Süleyman kuşatma yerine 5 Ağustos'ta varmış ve kuşatmanın görülebileceği bir tepede yer alan çadırına yerleşmişti. 7 Eylül 1566 gecesi, Zigetvar'ın alınmasından bir gün önce, kaynaklara göre nikris, dizanteri, felç veya anjin sebebiyle vefat etti. Öte yandan Zigetvar'ın yanında Göle, Yanva, Lügös ve diğer bazı kaleler de ele geçirilmişti. Süleyman'ın ölümü 48 gün boyunca, 21 Ekim günü ordunun Zigetvar'dan ayrılışına kadar saklandı. Cenazesi, 28 Kasım'da şeyhülislam Mehmet Ebussuud Efendi'nin kıldırıldığı namazın ardından Süleymaniye Camii'nde toprağa verildi. Süleyman'ın vefatının ardından yerine oğlu II. Selim geçti.

I. Süleyman'ın padişahlığı döneminde, I. François tarafından İstanbul'a yollanan Fransız elçi Pierre Gilles'in yazdıklarına göre şehirde Bizans İmparatorluğu döneminden fazla yapı kalmamıştı. Döneminde birden fazla sultan külliye yaptıran Süleyman döneminde ilk olarak, babası I. Selim döneminde yapımına başlanılan I. Selim Külliyesi'nin yapımı tamamlanırken; oğlu Mehmed için Şehzadebaşı Külliyesi ve kendisi için, Osmanlı mimarisinin en önemli örneklerinden biri olarak kabul edilen Süleymaniye Külliyesi yapıldı.

Yine padişahın yakınlarının külliyesi; Rüstem Paşa Külliyesi, Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi, Kılıç Ali Paşa Külliyesi, Haseki Külliyesi ve Mihrimah Sultan külliyesi (Üsküdar ve Edirnekapı'da olmak üzere iki tane), Hadım İbrahim Paşa Külliyesi, Kara Ahmed Paşa Külliyesi de bu dönemde inşa edildi. Öte yandan nüfus artışına bağlı olarak İstanbul'da çekilen su sıkıntısının önüne geçmek amacıyla su tesisleri yenilendi ve Kırkçeşme su sistemi kuruldu.

Bu imar faaliyetlerinde başı çeken kurum, saraya bağlı olarak çalışan ve devlet sınırlarındaki her türlü resmî inşaat işlerini yürüten Hassa Mimarlar Ocağı ile başındaki hassa mimarbaşı idi. Süleyman tahta çıktığı dönemde hassa mimarbaşı, I. Selim

döneminde göreve gelen Acem Ali'ydi. 1538 veya 1539 yılında ölen Acem Ali'nin ardından yerine gelen ve Süleyman döneminde yapılan mimari eserlerin çoğunda imzası bulunan Mimar Sinan, Osmanlı döneminin en büyük mimarlarından biri olarak kabul edilmektedir.

I. Süleyman'ın saltanatı döneminde yetişen başlıca şairler arasında Fuzûlî, Bâki, Pir Sultan Abdal ve Bağdatlı Ruhi gösterilmektedir. Matrakçı Nasuh ise dönemin önemli ressam, tarihçi ve minyatür sanatçılarındandı. Yine bu çağda yaşayan ve Süleymanname'yi yazan şehnameci Arifi, nakkaş Nigarî ve hattat Ahmed Karahisarî de dönemin önde gelen sanatçıları arasında yer almaktadır.

Sultan Süleyman döneminde ayrıca sadrazam Pargalı Makbul İbrahim Paşa, Mohaç Meydan Savaşı sonrasında Budin'den İstanbul'a Üç Güzeller olarak anılan mitolojik heykeller getirmiş ve At Meydanında bulunan sarayına dikmiştir. Bu heykeller her ne kadar ilgi uyandırsa da bazı çevreler tarafından put olarak görülüp hoş karşılanmadığı için kalıcı olamamıştır. Bu heykellerin yanı sıra, Budin'den bazı Doğu ve Batı düşünürlerinin eserleri İstanbul'a getirilmiş ve kütüphane oluşturulmuştur. Bu eserler Macar kralı Matthias Corvinus'un kurduğu geniş kütüphaneden savaş ganimeti olarak elde edilmiştir. Süleyman bu yönüyle Osmanlı kütüphane kültüründe etkili ve önemli bir padişah olarak yer alır.

Sultan Süleyman döneminde çok sayıda medrese kurulmuştur. Bu dönemde sarayda kurulan kütüphanelerden çok, medrese ve külliyelerde kurulan kütüphanelerin ön planda olduğu görülmektedir. Bu da, devletin halkın eğitimini daha ön planda tutmaya başladığının göstergesi olarak görülebilir.

I. Süleyman döneminde kurulan ve Osmanlı Devleti'nin ikinci büyük eğitim kurumu olan Süleymaniye Medreseleri açmış olduğu farklı bilim dalları nedeniyle (özellikle tıp, matematik ve

diğer akli bilimler) yeniden bir sınıflamaya gidilmiştir. Sultan Süleyman döneminde yapılan düzenlemeyle Osmanlı medreselerinde eğitim Dâhil medreselerinden sonra iki aşamaya ayrılmıştır. Birincisi Sahn-ı Seman medreselerinde hukuk, ilâhiyat ve edebiyat dallarında yapılan eğitim, ikincisi ise Süleymaniye Medreselerinde matematik ve tıp alanlarında yapılan eğitimidir.

↳ **HASEKİ HÜRREM SULTAN:** Saruhan Sancak Beyi olduğu sıralarda hareme giren ve gerçek ismi bilinmediğinden Fülane Hatun olarak geçen kadın, çoğu tarihçi tarafından Süleyman'ın ilk eşi olarak gösterilmektedir. Tarihçi Çağatay Uluçay; Süleyman'ın Hürrem Sultan, Mahidevran Sultan ve Gülfem Hatun olmak üzere üç eşi olduğunu ve başka eşlerinin de olabileceğini söyler.

Öte yandan Fülane Hatun'dan dünyaya gelen Mahmud; Mahidevran Sultan'dan dünyaya gelen Şehzade Mustafa; Hürrem Sultan'dan dünyaya gelen Şehzade Mehmed, Şehzade Abdullah, Şehzade Selim, Şehzade Bayezid, Şehzade Cihangir, Mihrimah Sultan ve annesinin Gülfem Hatun olduğu yönünde görüşler olan Şehzade Murad olmak üzere Süleyman'ın toplamda sekiz erkek ile iki kız çocuğunun olduğu kesin olarak bilinmektedir.

Bunlara ek olarak Yılmaz Öztuna; Şehzade Orhan, Şehzade Ahmed, Şehzade Osman, Şehzade Abdullah, Şehzade Mehmed, Şehzade Mehmed, Şehzade Orhan'ı da Süleyman'ın oğlu olarak göstererek bu sayının on beş olduğunu belirtir ve Fatma Sultan adında bir kızı daha olduğunu söyler.

II. ABDÜLHAMİD

II. Abdülhamid Osmanlı İmparatorluğu'nun 34. padişahı ve 99. İslam halifesidir.

Sultan Abdülmecid'in oğludur. Henüz 10 yaşındayken annesi Tirimüjgan Sultan ölünce, bakımını Abdülmecid'in diğer çocuksuz eşi Piristû Kadın Efendi üstlendi. Piristû Kadın Efendi, Abdülhamid'i kendi çocuğu gibi büyüttü. Babasının ölümünden sonra yerine geçen amcası Abdülaziz diğer şehzadelerle birlikte Abdülhamid'in eğitimiyle de yakından ilgilendi.

1867 yılında çıktığı Avrupa gezisine Abdülhamid'i de beraberinde götürdü. Amcası Abdülaziz'in 1876'da tahttan indirilmesi ve şüpheli koşullarda ölümü, ağabeyi V. Murat'ın tahta geçirildikten üç ay sonra ruhsal çöküntü geçirdiği iddiasıyla tahttan indirilerek Çırağan Sarayı'na hapsedilmesi olaylarına tanık oldu. 31 Ağustos 1876'da padişah ilan edildi ve 7 Eylül günü Eyüp'te kılıç kuşandı. Ağabeyinin yerine tahta geçirildikten sonra, her iki saltanat değişiminin mimarı olan Mithat Paşa'yı sadrazam yaptı. 33 yıl padişahlık yaptıktan sonra 27 Nisan 1909'da tahttan indirildi. 3 yıl Selanik'teki Alatini Köşkü'nde ev hapsinde tutulduktan sonra 1912'de İstanbul'daki Beylerbeyi Sarayı'na getirildi. 10

Şubat 1918'de İstanbul'da vefat etti. Mezarı, büyük babası için Divanyolu'nda yaptırılmış Sultan II. Mahmut Türbesi'nde bulunmaktadır.

Abdülhamid tahta çıktığında Osmanlı İmparatorluğu büyük bir bunalım içindeydi. 1871'de Âli Paşa'nın ölümünden sonra saray ile Bâb-ı Âli arasındaki çekişme alevlenmiş, 1875'te devlet borçlarını ödeyemez hale düşerek Muharrem Kararnamesi ile moratoryum ilan etmiş, Rusya'nın başını çektiği Panslavizm akımının etkisiyle Balkanlar'da ulusal ayaklanmalar baş göstermişti. Yurt içinde meşrutiyet yanlısı görüşler güçleniyor, hatta padişahlığın tasfiyesiyle cumhuriyet ilânı fikri tartışmaya açılıyordu.

Abdülhamid, tahta geçmeden Mithat Paşa'ya verdiği taahhüt uyarınca 23 Aralık 1876'da, ilk Osmanlı anayasası olan Kanun-ı Esasî'yi ilan etti. Meclis-i Mebusan ve Ayan Meclisi üyelerinden oluşan ilk meclis 19 Mart 1877'de açıldı. Böylece I. Meşrutiyet dönemi başladı. Padişah ile meclisin ülkeyi birlikte yönetmesi ilkesine dayanan anayasayla yargı bağımsızlığı ve temel haklar güvence altına alınmasına rağmen egemenliğin esas kaynağı yine padişahı. Abdülhamid, Kanun-ı Esasî'nin 113. maddesiyle kendisine tanınan "idari sürgün yetkisi"ni kullanarak, daha meclis toplanmadan Mithat Paşa'yı sürgüne yolladı.

Rusya'nın Balkanlar'da ıslahat için verdiği tekliflerin 12 Nisan 1877'de İbrahim Ethem Paşa hükümeti tarafından reddedilmesi üzerine 93 Harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus Savaşı patlak verdi. Abdülhamid'in karşı olmasına rağmen Mithat Paşa, Damad Mahmud Paşa ve Redif Paşa gibi devlet adamlarının ısrarlarıyla girilen savaşta Rus orduları Balkan ve Kafkas cephelelerinde Osmanlı kuvvetlerini bir dizi yenilgiye uğratarak doğuda Erzurum'u, batıda ise Bulgaristan'ın tamamı ile Trakya'nın İstanbul surlarına kadarki kısmını işgal ettiler. Meclis-i Mebusan'da hükümetin savaş politikalarına yöneltelen ağır eleştiriler üze-

rine Abdülhamit, meclisi 18 Şubat 1878'de tatil etti. Takip eden 30 yıl boyunca meclisi bir daha toplantıya çağırmadı ve bu süre zarfında meşrutiyet anayasası olan Kanun-ı Esasî'yi kağıt üzerinde de olsa muhafaza ederek, aldığı kararları yine bu anayasaya göre yürürlüğe koydu.

93 Harbi, 3 Mart 1878'de İstanbul surları dışındaki Ayastefanos'ta karargâh kuran Rus kuvvetlerinin dikte ettiği Ayastefanos Antlaşması ile sona erdi. Anlaşmaya göre; Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı, sınırları Tuna'dan Ege'ye, Trakya'dan Arnavutluk'a uzanacak bağımsız bir Bulgaristan Prensiği kurulacak, Bosna-Hersek'e iç işlerinde bağımsızlık verilecek, Sırbistan, Karadağ ve Romanya tam bağımsızlık kazanacak ve sınırları genişletilecek, Kars, Ardahan, Batum ve Doğubeyazıt Rusya'ya verilecek, Teselya Yunanistan'a bırakılacak, Girit ve Ermenistan'da ıslahat yapılacak, Osmanlı İmparatorluğu Rusya'ya 30 bin ruble savaş tazminatı ödeyecekti. Oldukça ağır şartlar içeren bu antlaşmaya, Rusya'nın aşırı derecede güçlenmesinden kaygı duyan diğer Avrupa devletleri karşı çıktılar. 13 Temmuz 1878'de Ayastefanos Antlaşması'nın yerine geçen Berlin Antlaşması imzalandı. Yeni antlaşmayla Rusya'nın toprak kazanımları geri alındıysa da, Romanya ve Karadağ'a bağımsızlık verilirken, Bulgaristan'da Almanya ve Avusturya himayesinde özerk bir prenslik oluşturuldu.

Berlin Antlaşması, Doğu Anadolu'daki Ermenilerin Rus himayesine yönelmelerine engel olmak amacıyla, Osmanlı İmparatorluğu'ndan bu bölgedeki Ermenilerin durumunu düzeltmeye yönelik bir dizi reform yapmasını talep etti. Abdülhamid yönetiminin bu reformları ertelemesi ve bölgedeki Kürt aşiretlerini muhtemel bir Ermeni isyanına karşı silahlandırma yoluna gitmesi üzerine Ermeniler arasında devrimci ve milliyetçi örgütler güç kazandı. 1887'de Maraş'a bağlı Zeytin'da, 1891'de ise Siirt'e yakın Sason'da Ermeni devrimci örgütlerince desteklenen direniş

hareketleri başlatıldı. 1895'te bu olayların ülke çapında bir ihtilalle dönüşmesi olasılığının doğması ve İstanbul'da Ermeni örgütlerinin Kumkapı'da Batı kamuoyunu etkilemeye yönelik bir ayaklanma düzenlemesi üzerine Kâmil Paşa hükümeti tarafından Anadolu'da Ermeni topluluklarına yönelik sert bastırma tedbirleri alındı. IV. Ordu Komutanı Müşir Zeki Paşa, Ermeni isyanını bastırmakla görevlendirildi. Doğuda Kürt aşiret reisleri Hamidiye Alayları adı altında düzensiz milis birliklerinde örgütlendi. 1895 yazında tüm Anadolu taşrasında gerçekleşen kanlı olaylar Batı kamuoyunda genellikle Hamidiye katliamları olarak adlandırıldı ve liberal Avrupa basınında Abdülhamid aleyhine şiddetli bir kampanya başlatılmasına sebep oldu.

1897 yılında, Girit'in Yunanistan'a ilhakını isteyen Yunan hükümetinin Tesalya sınırında ihlallere girişmesi üzerine "barut kokusu" artık duyulmaya başlamıştı. Bunun üzerine vükela meclisi Mâbeyne çağrıldı. Padişah tarafından, durumun müzakere ve bir neticeye bağlanması için emredildi. Meclis ara vermeden 56 saat durumu konuştu. Herkes Yunanlılara harp açılmaması yolunda fikirler ileri sürdü. Bunu söyleyenler, ülkenin durumunun iyi olmadığını izah ederek: -Harbe girmek hata olur, diye rey veriyorlardı.

Bu fikrin baş müdafii İzzet Paşa idi. Zaman zaman dışarı çıkarak padişahın yanına gidiyor, müzakereler hakkında bilgi veriyordu. Fakat Rıza Paşa ve birkaç devlet adamı, eğer Yunanistan'a karşı korkak bir tavır içine girilirse, bütün Rumeli'nin parçalanacağını ve belki de İstanbul'un tehlikeye düşeceğini savundular ve Sultan II. Abdülhamid ile gizlice görüşerek bu fikirlerini ona bildirdiler. Savaş taraftarı olan padişah hemen hazırlıkların yapılmasını istiyordu. İşte tam bu sırada harekete geçen Yunan ordusu Alasonya'ya saldırdı. Hazırlıksız bulunan Yanya'daki Osmanlı tümeni, Yunan birlikleri önünden ric'at etmek zorunda kaldı. Bunun üzerine İstanbul'daki I. Ordu, Umum Kumandan-

danı Ethem Paşa kumadasında Yunanistan üzerine harekete geçti. Birkaç gün içinde Yenişehir'i (Tesalya) ele geçirdi. Daha sonra Atina yolu üzerindeki Milona geçitlerine geldi ve burasını savunan Yunan ordusunu, 23 Nisan 1897 günü büyük bir mağlubiyete uğrattı. Milona Meydan Savaşı ile, Avrupalıların, geçilemez de dikleri bu geçitleri aşan ordu, güneye çekilen Yunan ordusu ise, Atina ile Tesalya arasındaki Dömeke'de yeniden karşılaştı. Yunanlıların son müdafaa hatları olan Dömeke'de, 25 bin kişilik Yunan ordusu perişan edildi ve bir daha toparlanamadan darmadağın edildi. Bu muharebede Abdüleziz Paşa şehid düştü. Ordu hızla ilerleyerek birkaç saat içinde Atina'ya girdi.

15–17 Mayıs tarihinde Dömeke'de yapılan muharebede Yunan ordusu kesin bir yenilgiye uğradı. Avrupa devletlerinin müdahalesi ile mütareke yapıldı. Osmanlı lehine Tesalya sınırındaki bazı küçük değişiklikler dışında savaştan önceki sınırlara dönüldü. Yunanistan Osmanlı Devleti'ne 4 milyon lira savaş tazminatı ödemeyi kabul etse de bu tazminat tahsil edilemedi. Oysa buna karşılık Girit'e özerklik verilmişti.

II. Abdülhamid Meclis'i kapatarak yönetimi kendi eline aldıktan sonra Osmanlı tarihinde ilk defa geniş kapsamlı bir polis ve istihbarat örgütü kurdu. 1880 yılında Yıldız İstihbarat Teşkilatını kurdu. Çok sayıda hafiyeden oluşan bu örgütün amacı Abdülhamid'in siyasi rakipleri hakkında bilgi toplamak ve Abdülhamid'e karşı hazırlanan darbe veya ayaklanma girişimlerini önlemektir. Hafiyeler sadece kendi başlarına bilgi toplamakla kalmıyor, halk arasında çok sayıda kişiye maaş bağlayarak geniş bir istihbarat ağı oluşturuyorlardı. Journalci adı verilen bu kişiler Abdülhamid yönetimine karşı olabilecek faaliyetleri bildiriyorlar, böylece her türlü hareketin önü önceden kesilmiş oluyordu.

Abdülhamid'in dönemi bazı uzmanlarca Osmanlı Devleti'nin ömrünü 30–40 yıl daha uzatmış olduğu ileri sürülmüştür.

Düvel-i Muazzama'nın bu meclisin açılmasını demokrasi ve insan hakları için değil, kendi adamları olan milletvekilleri eliyle iç idareye daha rahat karışabilmek için istediği öne sürülmüştür.

Azınlık milletvekilleri, her bir grup arkasına bir Avrupa Devletini alarak, üyesi olduğu bağımsız devletler kararı çıkarmak için uğraşmaktaydılar. Girit, Teselya ve Yanya'nın Yunanistan'a bırakılması gerektiğini ifade eden vekiller çıkmıştır.

II. Abdülhamid, 13 Şubat 1878'de Meclisi tatil etti. Durumdan rahatsız olan İngiltere, V. Murat'ı Padişah, Mithat Paşa'yı sadrazam (başbakan) yapmak için Genç Osmanlılardan Ali Suavi'yi tahrik ederek tarihe Çırağan Baskını olarak geçen başarısız darbeyi yaşattı. 23 ihtilâlcinin ölümü ile sonuçlanan bu sonuçsuz darbe, II. Abdülhamid'in hafiyye denilen gizli teşkilâtını kurarak daha sıkı idareyi ele almasına mecbur etti.

İKİNCİ MEŞRUTİYET: Abdülhamid'in örfi yönetimine karşı muhalefet de giderek güçlendi. 1889'da İttihat ve Terakki Cemiyeti kuruldu. 1908'de İttihat ve Terakki yanlısı bazı subaylar Manastır ve Selanik kentlerinde ayaklandılar. Bu baskıların üzerine, Abdülhamid 24 Temmuz 1908'de anayasayı yeniden yürürlüğe koymak zorunda kaldı ve II. Meşrutiyet ilan edildi. Yapılan seçimlerle oluşturulan yeni meclis 17 Aralık 1908'de açıldı.

Artan huzursuzluklar ve İttihat ve Terakki karşıtlarının baskıları sonucunda, 13 Nisan 1909'da İstanbul'da ayaklanma çıktı. Rumi takvimle 31 Mart günü patlak verdiği için bu ayaklanma 31 Mart Olayı olarak bilinir. Selanik'te kurulan Hareket Ordusu 23–24 Nisan gecesi İstanbul'a girerek ayaklanmayı bastırdı.

İkinci Meşrutiyet dönemi ağırlıklı olarak İttihat ve Terakki hükümetlerinin yönetiminde geçti. Devlet yönetiminde İttihat önderleri Enver Paşa, Talat Paşa ve Cemal Paşa etkili oldular. Bu dönemde Osmanlı Devleti, Trablusgarp, I. ve II. Balkan Savaşları ve I. Dünya savaşlarına girdi. I. Dünya Savaşı'nın he-

men ardından VI. Mehmet, İtilaf Devletleri'nin baskısıyla 21 Aralık 1918'de parlamentoyu kapattı.

31 MART AYAKLANMASI VE TAHTTAN İNDİRİLMESİ: 12 Nisan'ı 13 Nisan'a bağlayan gece, Taksim Kışlası'ndaki Avcı Taburu'na bağlı askerler subaylarına karşı ayaklanarak kendilerine önderlik eden din adamlarının peşinde Heyet-i Mebusan'ın önünde toplandılar ve ülkenin şeriate göre yönetilmesini istediler. Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti ayaklanmacılarla uzlaşma yolunu seçti ve hükümet üyeleri tek tek istifa etti.

Abdülhamid, olayların başlama sebebini hatıratında şu şekilde anlatır:

“Vekâyi'ın(olayların) ve acemi bir idârenin hergün bir sûretle izhâr ettiği mevâdd-ı müşte-ile(tahrik edici hususlar) elbette infîlâk edecekti. Hatta 31 Mart'a kadar te'hîri bile şâyân-ı hayrettir. Hiçbir kimseye hesap vermek mecburiyetinde bulunmadığım bir zamanda, ma'a'l-kasem(yemin ederek) te'mîn ederim ki ben bir fenalık olmamasına elimden geldiği kadar çalıştım. Tehlikenin te'ehur-i vuku'unda(gerçekleşmesinin gecikmesinde) bu mesâ'î-i hayır-hâhânenin dahli bulunduğunu zannedirim.”

Ayaklanma Heyet-i Mebusan üzerinde de etkili oldu. O gün İttihat ve Terakki üyesi mebuslar, can güvenlikleri olmadığı için meclise gitmediler. Bazıları İstanbul'dan uzaklaşırken, bazıları da kent içinde gizlendi. Bu arada ayaklanmacılar İttihatçı subaylarla mebusları buldukları yerde öldürüyorlardı. Hükümetin ve meclisin etkisiz kalmasıyla, II. Abdülhamid yeniden duruma egemen oldu. Ayaklanmayı başlatan muhalefet ise, herhangi bir programdan yoksun olduğundan önderliği elde edemedi.

İstanbul'da denetimi elinden kaçıran İttihat ve Terakki asıl güç merkezi olan Selanik'teki 3. Ordu'yu harekete geçirdi. Böylece ayaklanmayı bastırmak üzere Hareket Ordusu kuruldu. Ayaklanmacılar 23 Nisan'ı 24 Nisan'a bağlayan gece İstanbul'a

girmeye başlayan Hareket Ordusu'na başarısız bir direniş çabasından sonra teslim oldular. Heyet-i Mebusan ve Heyet-i Ayan da bir gece önce Yeşilköy'de toplanarak Hareket Ordusu'nun girişiminin meşruluğunu onaylamışlardı.

Diğer bir iddiaya göre 31 Mart ayaklanmasını İttihat Terakki, İngiltere ve Abdulhamid'e Filistin nedeniyle husumet besleyen Mason teşkilatları tertip ederek Abdulhamid'i tahttan indirmeyi amaçlamışlardır.[kaynak belirtilmeli] Nitekim Abdulhamid'in tahttan inmesiyle Yahudiler Filistin'de toprak satın alma izni almışlardır.[kaynak belirtilmeli] İttihat Terakki ise hiçbir etkisi olmayan padişah Mehmet Reşad sayesinde yönetime tamamen hâkim olmuştur. Abdulhamid'ten sonra imparatorluk hızlı bir parçalanma sürecine giderek İngiltere de istediğini elde etmiş oldu.

Ayaklanmanın bastırılmasından sonra sıkıyönetim ilan edildi ve ayaklanmacıların önderleri divanîharpte yargılanarak ölüm cezasına çarptırıldılar. Muhalefet hareketi önemli kayıplara uğradı. Ama en önemli gelişme, Meclis-i Umumi Milli adı altında birlikte toplanan Heyet-i Mebusan ve Heyet-i Ayan'ın 27 Nisan'da II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesini, yerine V. Mehmed'in geçirilmesini kararlaştırmasıydı. Ayrıca II. Abdülhamid'in İstanbul'da kalması da sakıncalı bulunarak Selanik'te oturması uygun görüldü. Divanîharp II. Abdülhamid'i yargılamak istediye de, yeni kurulan Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti bunu kabul etmedi.

Abdülhamid, Selanik'ten gelen Hareket ordusuna karşı herhangi bir direniş göstermedi. Kendi hatıratında bunu kardeş kanı dökülmesin diye yaptığını yazar. Oysa Osmanlı Paşaları bu toplama orduyu rahatlıkla geri püskürtebileceklerini padişaha arz etmişlerdi.

ÖZEL HAYATI VE KİŞİLİĞİ: Kızı Ayşe Sultan'a göre, babası II. Abdülhamid'in 13 eşi olmuştur. Kabul gören diğer kaynaklara göre ise, bu sayı 16'dır. Sultan Abdülhamid uzunca boylu, es-

merce tenli, uzunca burunlu, ela gözlü, hafif kıvrıkcık sakallı idi. Zekâ ve hafızasının güçlü olduğu, açık bir tarzda konuştuğu, kendisine anlatılanları uzun müddet sabırla dinlediği söylenir.

Sultan Abdülhamid oldukça dindar bir insandı. Kızı Ayşe Sultan babasının dindarlığını şöyle anlatmıştır: "Babam doğru ve tam dinî itikada sahip bir Müslümandan başka biri değildir. Beş vakit namazını kılar, Kur'ân-ı Kerîm okurdu. Daima camilere devam ettiğini, Ramazanlarda Süleymaniye Camii'nde namaz kıldığını, o zamanlar camide açılan sergilerden alışveriş ettiğini hikâyeye tarzında anlatırdı. Babam herkesin namaz kılmasını, camilere devam edilmesini çok isterdi. Sarayın hususî bahçesinde beş vakit Ezân-ı Muhammedi okunurdu. Babamın bir sözü vardı: "Din ve fen," derdi. "Bu ikisine de itikat etmek caiz" olduğunu söylerdi. "

Sultan Abdülhamid çalışkan bir padişahı. Günde muntazam 15–16 saat çalıştığı söylenmektedir. Çalışma saatleri dışında hobi olarak marangozlukla uğraştı. Gençliğinde binicilik, yüzmeye, atıcılık, güreş gibi sporlar yaptı. Tiyatro ve operaya ilgi duyardı. Yıldız Sarayı'nda yaptırdığı tiyatrodaki çeşitli oyun ve operaları hususi olarak getirir ve ailesiyle birlikte seyrederdi. En sevdiği piyeslerden birisi, ünlü Alman şairi Friedrich Schiller'in Haydutlar adlı eseri idi. La Traviata, Aida, Carmen, Faust, Manon en sevdiği operalardandı.

Abdülhamid matbaa ve yayın işlerine çok meraklıydı. Modern matbaa makinelerini Türkiye'ye getirip kaliteli divan eserleri bastırdı. Mesela Cem Sultan Divanı'nı bastırıp bazı nüshalarını İngiltere'ye, Almanya'ya ve Amerika'ya göndertti.

Abdülhamid dedektif romanlarına ve seyahatnamelere çok meraklı bir padişahı. Abdülhamid'in 2 ile 5 bin adet arasında olduğu rivayet edilen bir polisiye roman koleksiyonu vardı, bunların birçoğu Yıldız yağması sırasında ortadan kayboldu. Sher-

lock Holmes'un bütün maceralarını eksiksiz olarak Osmanlıcaya tercüme ettirmişti.

Abdülhamid Yıldız Sarayı'nda çok büyük bir kütüphane kurdurtmuştu. Bu kütüphane 4 bölümden oluşmaktaydı: Yabancı dillerde Türkiye ile ilgili yazılmış eserler: Bunların içerisinde el-yazması pek çok kitap vardır. Bunlar özel olarak tercüme ettirilerek telif hakkı ödenmiş kitaplardır. Dolayısıyla bunları basmak ve dağıtmak yasaktı. Tek nüshadılar.

Gazeteler: Kütüphane, Avrupa'da çıkan bütün önemli gazetelere aboneydi. Dolayısıyla son derece zengin bir süreli yayın koleksiyonu mevcuttu.

Roman ve hikâyeler: 6.000 kadar kitap özel olarak saray için çevrilmişti. Bu romanlar haremde de okunur ve elden ele gezer, sonra kütüphaneye teslim edilirdi. Mesela Carmen Silva'nın bütün eserleri mevcuttu. Kütüphanenin bir de Arapça ve Farsça eserleri içeren kısmı vardı ama bu kısım diğerlerine nazaran fakirdi. Coğrafya ve seyahatnameler: Yıldız Sarayına kapanmış bir hayat süren Abdülhamid'in dünyayı bu eserler sayesinde tanıdığı ve takip ettiği söylenir.

Özellikle Ermeni isyanını bastırırken kullandığı tedbirler nedeniyle batılı tarihçiler ve muhalifleri tarafından "kızıl sultan" diye anılmıştır. Öte yandan, taraftarları onu "ulu hakan" gibi yüceltici lakaplarla anarlar. Abdülhamid, baskıcı rejimi, azınlıklara karşı uyguladığı sert siyaset ve muhafazakârlığı nedeniyle, günümüzde hâlâ onu destekleyen genellikle sağ siyasi çevreler ile eleştiren sol çevreler arasında bir tartışma odağı olmaya devam etmektedir. İliber Ortaylı'ya göre Dünyanın son hükümdarı, son evrensel imparator II. Abdülhamid Han'dır.

ORDUNUN MODERNLEŞMESİ: 1879'da Osmanlı İmparatorluğu'nun hezimetiyile sonuçlanan 93 Harbi'nden sonra, Sultan II. Abdülhamid Rus Yayılmacılığı'na karşı Osmanlı Ordusu'nun

modernleşmesi gerektiğine karar verdi ve bu yayılcılıktan etkilenen diğer ülke olan Almanya ile işbirliğine karar verdi. Aralarında sonradan Müşir rütbesi verilecek olan Baron Von der Goltz komutasında bir Alman askeri heyeti İstanbul'a geldi. Von der Goltz, askeri okullarda köklü reformlar gerçekleştirip genç subayların yetiştirilmesi için önkoşulları oluşturdu. Ancak bununla birlikte von der Goltz, Türk generallerinin günümüze kadar dayanan, herkesten daha modern yöntemlerle eğitilmiş olma ve en yeni askeri teknolojileri takip etme bilincinin temel taşı oluşturdu. Mamafih, Prusya geleneğinin bir diğer temeli olan askerlerin sivil siyasete karışmama prensibini aşılama başarı olamadığı Bâb-ı Âli Baskını ile ortaya çıktı.

II. Abdülhamit döneminde, borçların artmaması, genel durum vb. (ki gemiler hep borçlarla alınıyordu.) sebepler yüzünden Osmanlı donanmasının gücü azaldı. Osmanlı Donanması Haliç Tersanesi'nde kalmıştır. Bu dönemde dünyada ilk kez Osmanlı tarafından denenen Abdülhamid ve Abdülmecid zırhlı denizaltıları denemelerde başarılı olmuştur. Ayrıca, ilk deniz müzesi de bu dönemde açıldı. (1897) Ancak, çeşitli sebeplerden dolayı Osmanlı Devleti denizaltı yarışına I. Dünya Savaşı'nda elinde tek denizaltı bile olmadan devam etmiştir. En uzun süre Bahriye Nazırlığı yapan Hasan Hüsnü Paşa döneme damga vurmuştur.

Ordunun Von der Goltz tarafından yeniden yapılandırılmasıyla birlikte Osmanlılar, Krupp ve Mauser gibi Alman şirketlerine ilk kapsamlı silah siparişlerini verdiler. Von der Goltz, Almanya'nın ve Osmanlı Devleti'nin Doğu'daki nüfuzunu garantilemek için Bağdat tren yolunun inşa edilmesini de destekledi. Bu fikir, yeni pazarlar bulmak için tren yollarının yapılmasını destekleyen Alman ekonomisinin çıkarlarıyla da örtüşüyordu. 1888 yılında Sultan II. Abdülhamid, Bağdat tren hattı inşası lisansını, Alman Bankası Deutsche Bank tarafından yönetilen bir

Alman konsorsiyumuna verdi. Osmanlı Ordusunun modern silahlar kullanmaya başlaması, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda hemen semeresini gösterdi. Osmanlı Ordularının Atina'yı tekrar ele geçirmelerine ancak Rus Çarı II. Nikolay'ın Sultan II. Abdülhamid'e haber göndererek, eğer derhal ateş-kes sağlanmazsa Rus Ordularının Erzurum'a hücum edeceğini bildirmesi engel oldu.

İlk kız okulları II. Abdülhamid zamanında açılmıştır. Nitekim bilgili bir kişi olan Abdülatif Suphi Paşa'nın ilk defa bir kız sanat okulu açma teşebbüsünde tereddüt geçirmesi ve titizlenmesi üzerine Abdülhamid, Sen mektebi aç, ben arkadayım, diyerek açıktan destek vermiş ve çevresini, daima kızların okuması için ilk adımları atmaya teşvik etmiştir.

Osmanlı tarihinin en canlı eğitim hamlesi, Abdülhamid dönemine rastlar. Sevan Nişanyan'ın hesaplamalarına göre Türkiye, Abdülhamid dönemiyle kıyaslanabilecek bir okullaşma düzeyine yeniden ancak 1950'li yıllarda ulaşabilmiştir. Mesela 1895'te TC sınırlarına tekabül eden bölgede bine yakın (835) ortaokul ve lise bulunuyorken 1923'te bu sayı 95'e düşmüştür. 1895'teki yüz bine yakın öğrenci sayısı (97.837), 1950–51 sezonunda aşağı yukarı aynı seviyede seyretmektedir (90.356). Öncesiyle kıyasladığımızda Abdülhamid dönemindeki eğitim patlaması daha görünür hale gelir. Tahta geçtiği yıl 250 olan rüşdiye sayısı 1909'da 900'e, 6 olan idadi sayısı 109'a çıkmıştır. 1877'de İstanbul'da sadece 200 tane modern ilkokul varken 1905'te 9 bine çıkmıştı. Her yıl ortalama 400 ilkokul açılmıştır ki, bu, Cumhuriyet döneminde bile kırılmamış bir rekordur.

Büyük ölçüde gerçekleşen projelerden birisi Hicaz Demiryolu'dur. Bu proje Almanların finanse edip Haydarpaşa-Ankara arasında gerçekleştirdikleri Bağdat Demiryolu'nun aksine, finansmanıyla, inşaatıyla, tasarımıyla, İslam âleminde toplanan bağışlarla tamamen yerli bir girişimin eseridir. Sirkeci ve Hay-

darpaşa garları Abdulhamid'in yaptırdığı önemli binalardır. Haydarpaşa Garı'nın yapımına 30 Mayıs 1906'da başlanmıştır.

II. Abdülhamid zamanında bütün Anadolu'yu baştanbaşa dolaşacak bir karayolu ağının (şose şebekesinin) projelendirilip tatbikata geçirildiği çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir. 1869 yılında getirilen bir sistemle halkın kara yollarının yapımına katılması sağlanmıştı. Buna göre 16–60 yaş arası erkek nüfus ile her hanenin sahip olduğu yük ve araba hayvanları senede 4 gün yol inşaatında çalışacaktı. Bu sayede inşaatın hızla bitirilmesi sağlanmıştır. Gümüşhane-Bayburt-Erzurum-Doğubeyazıt-İran kara yolu (1879) haricinde 12 bin kilometrelik bir güzergâha sahip Samsun-Bağdat şosesi 1895 yılına kadar tamamlanmıştı. Açılan yollar Samsun'a göçü başlatmış ve bu şehrin önemli ölçüde büyümesi Abdülhamid döneminde olmuştur. Bursa için de durum böyledir. Hem şehir içi, hem de şehirlerarası yollarla Bursa, yeniden bölgenin önemli bir kara yolu kavşağı haline gelmiştir.

İlk olarak 1877'de Posta Telgraf Teşkilatı konuya daha etkinlik kazandırmak amacı ile aynı isimle bakanlık haline getirildi. Ayrıca 27 Haziran 1900'de Posta Telgraf Teşkilatında ilk defa bir "havale kalemi" devreye sokulmuş, 30 Mayıs 1901'de Şehir Postaları kurulmuş, 30 Ağustos 1901'de ise postaların yerine daha hızlı ulaşabilmesi için demiryolları (o zamanki adı Şark Şimendiferleri) şirketiyle özel bir anlaşma yapılmıştır. Telefon ise Avrupa'da kullanılmaya başlandığı tarihten (1876) sadece 5 yıl sonra, yani 1881'de İstanbul'a getirilmiş ve sınırlı da olsa istifadeye sunulmuştur. Telgraf hatları döşenmesine onun zamanında hız verilmiş, hatta bu hatların her birinde meteorolojik gözlemler yapılması için talimat verilmiştir. Böylece telgraf hatlarının yaygınlaşmasıyla birlikte, hatların ulaştığı noktalardaki hava durumunun merkeze bildirilmesi imkân dâhiline girmekte, böylece bu çabalar çağdaş 'hava durumu' raporlarımızın baş-

langıcını oluşturmaktadır. 1899 yılında, halen faaliyette olan Şişli Etfal Hastanesi'ni kurdu. 25 Mart 1906 tarihli fermanıyla Okmeydanı'ndaki Darülaceze'yi kurdurmuştur.

II. Abdülhamid 20. yüzyılın başlarında İstanbul'da Haliç'e, dahası Boğaziçi'ne birer köprü yaptırmayı düşündü, bunun için projeler hazırlattı. Fernidan Arnoden adlı Fransız mimarın 1900 tarihinde bir, Boğaziçi Demiryolu Kumpanyası'nın iki Boğaz köprüsü projesi, gerçekleştirilememiş olsa da, en azından belgeleri, çizimleri, resimleri bulunmaktadır. Gerçekleşemeyen ama projesi çizdirilen, fizibilitesi çıkartılan ve ihalesi yapılarak inşasına başlanan projelerden birisi de Yemen Demiryolu'dur. Raporu 1898'de o zamanlar Yemen Valisi olan (sonradan Sadrazam) Hüseyin Hilmi Paşa vermiş ve 1913 yılında inşasına başlanmıştı. Ancak İtalyan kuvvetlerinin Yemen'deki Cibana limanını topa tutmasıyla çalışmalar durmuş ve proje iptal edilmiştir.

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

1881 yılında, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir ili olan Selanik'te doğdu. Babası Ali Rıza Efendi, annesi Zübeyde Hanım'dır. Babasını küçük yaşta kaybettikten sonra ilkokulu Selanik'te Şemsi Efendi Mektebi'nde okudu. Öğrenimini Selanik Askerî Rüştîyesi ve Manastır Askerî İdadisi'nde sürdürdü. 1899'da girdiği İstanbul Harbiye Mektebi'ni 1902 yılında piyade teğmeni rütbesiyle, Harp Akademisi'ni de 1905'te kurmay yüzbaşı olarak bitirdi.

Mustafa Kemal 1905 yılında Şam'da 5. Ordu'da, 1907'de Makedonya'daki 3. Ordu'da görevlendirildi. Manastır ve Selanik'te görevli iken 1909'da İstanbul'daki (31 Mart Vak'ası) ayaklanmayı bastıran Hareket Ordusu'nda görev yaptı. Arnavutluk isyanını bastırma harekâtına katıldı. 1911'de İtalya'nın Trablusgarp'a asker çıkarması üzerine Tobruk'a gönderildi. Tobruk ve Derne'de Türk Kuvvetlerini başarı ile yönettikten sonra binbaşı rütbesiyle 1912–1913 yıllarında Balkan Savaşı'na katıldı; Edirne'yi Bulgaristan'dan geri alan kolorduda görev yaptı. 1913–1915 yıllarında Sofya'da ataşe olarak bulundu. Birinci Dünya Savaşı'nda, 1915'te, 19. Tümen Komutanı olarak Çanakkale

Savaşı'na katıldı. Gelibolu'da düşman saldırılarını başarı ile durdurdu; "Anafartalar Kahramanı" olarak ün kazandı.

1916'da Doğu Cephesi'ne Kolordu Komutanı olarak atandı ve generalliğe yükseltildi. Rus saldırılarını durduran Mustafa Kemal, Bingöl ve Muş'u düşmandan geri aldı. 1917'de Filistin ve Suriye'de görevli 7. Ordu Komutanlığı'na atandı. Aynı yıl Veliht Vahdettin ile Almanya'ya gitti.

Alman Genel Karargâhı ve Alman savaş cephelerinde incelemeler yaptı. 1918'de yeniden görevlendirildiği Suriye cephesinde 7. Ordu Komutanı iken, Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra İstanbul'a geldi. Ülkeyi düşman işgalinden kurtarmak amacını gizli tutarak, Ordu Müfettişliği görevi ile İstanbul'dan ayrıldı.

Karadeniz yoluyla 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan Mustafa Kemal, 22 Haziran 1919'da Amasya Genelgesi'ni yayımladı. Türk milletine, "Vatanın bütünlüğünün ve milletin bağımsızlığının tehlikede olduğunu, azim ve kararlılıkla vatanın kurtarılması için Sivas'ta bir kongre toplanacağını" bildirdi. Ayrıca Osmanlı Hükümeti'nin verdiği görevden ve askerlikten istifa ederek 23 Temmuz 1919'da Erzurum'da, 4 Eylül 1919'da Sivas'ta toplanan kongrelerin başkanlığını yaptı.

Bu kongrelerde, "Düşman işgaline karşı milletin vatanı savunacağı, bu amaçla geçici bir hükümetin kurulacağı ve bir millî meclisin toplanacağı, manda ve himayenin kabul edilmeyeceği" kararları alındı ve açıklandı. Türkiye Büyük Millet Meclisi, onun çabalarıyla 23 Nisan 1920'de Ankara'da tarihî görevine başladı; Mustafa Kemal, Meclis ve Hükümet Başkanı seçildi. Osmanlı Hükümeti ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan Sevr Antlaşması'nı Türk milletinin kabul etmediğini dünyaya duyurdu.

İtilaf Devletleri'nin yardımıyla İzmir'i işgal eden Yunan Kuvvetlerinin ilerlemesi 1921'de Birinci ve İkinci İnönü savaşlarıyla

durduruldu. 23 Ağustos 1921'de yeniden saldıran Yunan Ordusu bozguna uğratarak Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın yönettiği Türk Ordusu Sakarya Meydan Savaşı'nı zaferle sonuçlandırdı. 22 gün geceli gündüzlü süren bu savaşta Yunan Ordusu ağır kayıplara uğratıldı. Bu zafer nedeniyle Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Mustafa Kemal'e 'Mareşal' rütbesi ve 'Gazi' unvanı verildi. Türk Ordusu, vatanı düşman işgalinden kurtarmak için 26 Ağustos 1922'de karşı saldırıya başladı. Mustafa Kemal Paşa'nın yönettiği Başkomutan Meydan Savaşı'nda (30 Ağustos 1922) Türk Ordusu Yunan Ordusu'nun büyük kısmını yok etti. Bozguna uğrayarak kaçan düşman kuvvetlerini izleyen Türk Ordusu 9 Eylül 1922'de İzmir'e girdi. 11 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalandı ve İtilaf Devletleri işgal ettikleri Türk topraklarından çekildiler.

Kurtuluş Savaşı'nın ardından TBMM tarafından 29 Ekim 1923 günü Cumhuriyet ilan edilirken, Mustafa Kemal de Cumhurbaşkanı seçildi. 1938'deki ölümüne dek arka arkaya 4 kez cumhurbaşkanı seçilen Atatürk, bu görevi en uzun süre yürüten cumhurbaşkanı oldu.

Mustafa Kemal'e, 24.11.1934 günlü, 2587 sayılı kanunla Atatürk soyadı verildi ve bu soyadının başkaları tarafından kullanılması yasaklandı.

Mustafa Kemal Atatürk, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın etkilerini hafifletmek ve ülkenin kalkınmasını hızlandırmak amacıyla 1933'te Beş Yıllık Sanayi Planı'nı başlattı. Aynı dönemde dış politikada da önemli adımlar atıldı; Milletler Cemiyeti'ne girilmesi (1932), Balkan Antantı'nın imzalanması (1934), Montrö Boğazlar Sözleşmesi (1936) ve Sadabat Paktı (1937) gibi girişimler Türkiye'nin bölgesinde ve dünyada etkili bir aktör olarak öne çıkmasına katkıda bulundu. Atatürk, Hatay'ın anavatanına katılması için yoğun bir diplomatik çaba sarf etti ve onun bu amacı, vefatının ardından 1939 yılında gerçekleşti.

Atatürk, yalnızca Türk milletinin Kurtuluş Savaşı'nı başarı ile yöneten bir komutan değil, aynı zamanda gerçekleştirdiği devrimler ile de dâhi bir devlet adamı idi. 57 yıl süren yaşamının büyük kısmında, milletinin ve vatanının bağımsızlığı ve mutluluğu için yılmadan çalıştı ve girdiği her mücadeleden zaferle çıktı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, cesur ve unutulmaz önderi Mustafa Kemal Atatürk, 10 Kasım 1938'de aramızdan ayrıldı.

BITİRİRKEN

16 Devlet Masalı Ve Uydurma Bayraklar(!)

Son zamanlarda basında görülen haberlerle ve TRT'nin bastırıldığı bir takvimle Türklerin şimdiye kadar 16 büyük devlet kurduğunu, bu yüzden Türkiye Cumhurbaşkanlığı forsunda 16 yıldız bulunduğu iddiaları öne sürüldü.

Her şeyimiz gibi tarihimiz de henüz kesin şeklini almış değildir. Türk tarihi nerden başlayıp hangi gidişi takip eder, kimler Türk'tür? Bunlar henüz belli değildir. Daha önce de belirttiğimiz gibi bazı büyük şahsiyetlerin Türk olup olmadığı üzerinde bile tarihçilerimiz arasında birlik yoktur. Durum bu merkezde iken, şimdiye kadar 16 büyük Türk devletinin kurulduğu ve Türkiye'nin bunların vârisi olduğu hakkındaki iddia, şüphesiz, çok su götürür bir iddiadır.

Şimdiye kadar 16 büyük Türk devleti kurulduğu hakkındaki kararı kimin verdiği belli değildir. Tarih bilginlerinin konusu olan bu konu için ciddi bir kurultayın toplanması gerekirdi. Böyle bir kurultay toplanmış değildir. Ayrıca bu kadar büyük ve tesirli bir fikir için yalnız tarih bilginlerinin toplanması da yeterli sayılmaz.

Bu tarih mirasından söz edilirken işe milli kültür ve ülkünün taşıyıcıları olan kimselerin karışması da tarihî bir zarurettir.

Cumhurbaşkanlığı forsundaki 16 yıldızın 16 büyük Türk devletini temsil ettiği hakkında şimdiye kadar benim hiçbir bilgim yoktu. Bu gibi konularla ilgilenen birisi olarak ben bu sembolü bilmedikten sonra acaba bunu kimler biliyordu? Yoksa bu da bir millî sırdı da ancak şimdi mi açığa vurulması uygun görüldü?

16 Türk devleti efsanesini, Sayın Tekin Ererin Ocak 1969`da kendi sütununda yazdığı "Türklüğün 16 Avizesi" başlıklı makaleden öğrendim. Bu makalede sayılan 16 devlet arasında Samanlılar gibi Türk olmayan devlet bulunduğu gibi Akkoyunlular, Karakoyunlular, Safeviler, Mısır Kölemenleri gibi büyük ve muhteşem Türk devletlerinden bahsedilmeyişi, hele cihan tarihinin en büyük imparatorluğu olan Çengiz devletinin anılmayışi konuyu daha başlangıçta sakat hale getirmektedir.

Bundan başka 16 devlet telâkkisi bizim millî ülkümüze, büyüklük düşüncemize, süreklilik vetîremize aynı zamanda tarihî gerçeklere de şiddetle aykırı düşmektedir.

16 büyük devlet... Tabii, Karamanoğulları ve daha küçükleri gibi ötekilerini de sayınca bu rakam kabarcak, en aşağı 50 devlet olacaktır. 50 devlet kurmayı bir başarı saymak, ilk bakışta mümkün görünebilir. Fakat madalyonun ters tarafına dönünce iş tamamiyle değişir. Adama sorarlar: Elli devlet kurdun da neden hiçbirini yaşatamadın? Neden kala kala orta çapta bir Türkiye Cumhuriyetine kaldın?". Zoraki tarih bilginleri tabii bu sorunun cevabını veremeyeceklerdir. Çünkü tarihî gerçek hiç de öyle değildir. 16 veya 50 devlet kurulmuş değildir. Gerçekte anayurtta bir, nihayet iki devlet kurulmuş, anayurt dışında da buna üç beş devlet daha eklenmiştir. O kadar. Bizi asıl ilgilendiren anayurdumuzdaki devlet olduğuna göre de konu bir veya iki devletin tarihinden ibaret kalmaktadır. Bu iki devlet Türkistan ve

onun uzantıları olan doğu Avrupada kurulan devletle bugün Türkiye dediğimiz devletin kurulduğu Önyasya bölgesindeki devletten ibarettir ve ikincisi birkaç defa birincisine tâbi olmak suretiyle tarihteki Tek Türk Devleti prensibini devam ettirmiştir. Tek Devlet düşüncesi sembolik de olsa son zamanlara kadar devam etmiş, meselâ Sultan Aziz zamanında Doğu Türkistan'dan Çinlileri atan Atalık Gazi Yakub Han, Türkiye Devletini kendisine metbû tanımıştır.

Herşeyimiz gibi tarihimiz de henüz kesin şeklini almış değildir dedik. Bu yüzden okullarda çocuklarımıza millî tarih terbiyesi verilememektedir. Tarihlerde hâlâ Sümerler'in veya Hititler'in Türk olduğu hakkındaki hezeyan tekrarlanmakta, bunu inanmadan öğrenen çocukta millî tarih sevgisi diye bir şey kalmamaktadır.

Türk tarihi bir bütündür. Devlet denilen nesnelere ayrı hükümdarlar, hanedanlardır. Böyle olunca 16 Türk devleti masalı kendiliğinden yıkılır ve birbirinin devamı olan hanedanlarla Türk tarihindeki birlik karşımızda parıldar.

Türk tarihinin devletler adı altında parçalara bölünmesinin millî psikoloji üzerindeki yıkıcı tesirini kimse düşünmüyor. Mazi-deki millî devamlılığa inanmayan kimsenin bugünkü millî devamlılıktan da ümitsiz olacağı hesaba katılmıyor. Hâlbuki biraz mantık ve anlayış sahibi olanlar Türk tarihinin aralıksız bir bütün olduğunu kendiliğinden kavrayabilir.

Türkiye Cumhuriyeti gökten zembille inmemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun devamıdır. Osmanlı İmparatorluğu, İlhanlı Devleti'nin uç beyliğinden doğmuştur; demek ki onun devamıdır. İlhanlı Devleti Anadoludaki Selçuklu devletinin devamıdır. Anadoludaki Selçuklu devleti ile Batı Türkistan ve İrandaki Harzemşahlar devleti Büyük Selçuklu Devletinin devamıdır. Büyük Selçuklu devleti Karahanlıların, Karahanlılar Uygurlar'ın, Uygurlar

Gök Türkler`in, Gök Türkler Aparların, Aparlar Siyenpelerin, Siyenpiler Kunların devamıdır.

Bu devamlar kesintisiz, aralıksız bir tarihin kadrosudur. Yani biz, biri yıkılıp biri kurulan ayrı ayrı devletlerin değil, bir bütün halinde sürüp gelen bir devletin milletiyiz.

Bazen aynı zamanda birkaç hanedanın birden bulunup Tür-keli”nin ayrı bölgelerinde hâkimiyet kurması ve hatta bunların birbiriyle çarpışması bu kaidenin bozulduğunu göstermez. Bu durum Türk siyasî hâkimiyet nazariyesinin, merkezîyetçi olmayan devlet telâkkisinin icabından başka bir şey değildir. Çünkü hiç olmazsa nazarî halde bile, bu hanedanlardan bir tanesi ötekiler üzerinde hâkimiyete maliktir.

Buna rağmen bazen Türk tarihinde siyasî bütünlüğün parçalandığı olmamış değildir. Bunlar her milletin tarihinde görülen fetret zamanlarıdır. Bizim tarihimizin son zamanlarında İstanbul”da ve Ankara”da iki ayrı hükümetin bulunması bunun tipik bir örneğidir. Tarihî gerçek budur. İlkokuldan üniversiteye kadar tarihin böyle okutulması, böyle gösterilmesi lâzımdır. Türkler”in kafasında bir tarih birliği, tek devlet şuuru bulunmalıdır. Fakat bu şuurun yerleşmesi için önce Milli Eğitim Bakanlığı”nda, onun Talim ve Terbiye Kurulu”nda bu şuurun bulunması icap eder.

Son haftalarda TRT tarafından yayınlanan bir takvim aynı 16 devlet masalını tekrarlamak, üstelik 16 devlete 16 uydurma bayrak yakıştırmak bakımından dikkati çekmiştir. TRT umumiyetle sol eğilimli bir müessese olarak tanındığı için onun böyle Turancı bir takvim yayınlaması cidden şaşılacak bir davranıştır. Fakat 16 devletin her biri hakkında verilen bilgi ile Türk büyüklerine isnad olunan sözler yanlış veya uydurmadır. Meselâ: Büyük Kun İmparatorluğu”nun kuruluş yılı milâttan önce 204 olarak gösterilmiştir. 220 olacaktır. Kurucusu da Mete değil, Mete”nin babası Tuman Yabgu”dur. Mete”nin sözleriymiş gibi gösterilen Benden eyerimi isteyin vereyim, atımı isteyin vereyim;

fakat vatanımdan hiç kimse bir karış toprak istemesin, vermem sözleri böyle değildir. Mete doğu komşuları olan

Tung-huların kıymetli bir at ile zevcelerinden birini istemelerini, devletin o andaki zayıflığı dolayısıyla kabul etmiş, fakat toprak isteklerini reddederek Tung-huları yenmiştir. At ve kadın verildikten sonra çorak bir toprak parçasının ne değeri olur diyen beğlere karşı da at ve kadın şahsıma aitti, verdim. Fakat toprak millettir cevabını vermişti. Bu iki şekil arasında büyük fark vardır. Keyfî olarak değiştiremez.

Takvimin yaprakları altında Türk büyüklerine isnad olunan sözlerde de gelişigüzel tasarruflar olmuştur. Son zamanlarda sık sık görülen, Bilge Kağan`a ait Türk milleti titre ve kendine dön söz de uydurmadır. Bu söz sadece Türk milleti! Düşün şeklindedir ve Bilge Kağan`ın ağzından söylenmiş olmakla beraber Yulıg Tegin tarafından yazılmıştır. Hele Gök Türkler`in en eski kağanlarından İstemi Kağan (yahut İstemi Bağatur Yabgu)"a isnad olunan erkekleri cesur, kadınları iffetli olan ulus egemen olur vecizesi tamamiyle uydurmadır. İstemi Kağan hakkındaki tarihî bilgi o kadar azdır ki bu az bilgi arasında onun bir vecizesine raslamak imkânsızdır.

Bu yanlışlıkları birer birer saymağa ne imkân, ne de lüzum var. Fakat bayraklar hakkından konuşmak yerinde olacaktır.

16 muhayyel Türk devletinin 16 bayrağı da tamamen hayalî, uydurma ve yakıştırmadır. Bir kere, eski Türkler`de bayrak yok, tuğ vardır. Bayrak, tuğun gelişmesiyle daha sonraki yüzyıllarda doğmuştur. Yine bilindiği gibi eski Türklerde bir tek millî bayrak değil, türlü türlü bayraklar vardır. Osmanlı Türkleri`nin bayraklarından çoğu bilinmektedir. Her askerî birliğin, her korsanın, her kumandanın ayrı bayrağı olduğu malûmdur. Tek millî bayrak fikri yavaş yavaş gelişmiş ve bizim bugünkü bayrağımız bu son şeklini Sultan Abdülmecid zamanında almıştır.

Uydurma bayraklar arasındaki Hun bayrağında ejder mi, semender mi, kertenkele veya dinazor mu olduğu belli olmayan acayip yaratık şeklinin yer alması Türk tarihi hakkında hiçbir bilgiye malik olmamak demektir. Ejder, Çinlilerin sembolüdür. Türkler”de ise kurt, doğan ve koyun kullanılmıştır.

Yine bu takvimde Batı Hunlarının (Orta Asya Hunları'nın son çağı demek istiyorlar) sapsarı, Harzemşahların kapkara bayraklarının hangi muhayyileden doğup uydurulduğu da cidden merak değer.

Bir de Ötüken”in haritada şehir olarak gösterilmesi büyük bir yanlışlıktır. Bilindiği gibi Ötüken şehir değil, ormanlık bölgenin adıdır.

Kaş yaparken göz çıkarmak buna derler. TRT bunca masrafla cidden güzel bir takvim çıkarırken Türk tarihi profesörlerine danışsaydı böyle yanlışlarla dolu bir eser yerine kütüphanelerde saklanacak bir eser meydana getirir ve büyük bir millî hizmet yapmış olurdu. Bunu yapmadığı için bu takvim gülünç bir neveslikten ileri gidemeyecek, daha kötüsü birçokları burada verilen bilgileri ve bayrakları doğru sanarak kendi millî tarihleri üzerinde çok yanlış fikirlere sahip olacaklardır.

Ey Millî Eğitim Bakanlığı! Adının başındaki millî kelimesi doğru ise, bunun bizim anlamadığımız başka bir mânâsı yoksa önce sen Titre ve kendine dön de okullara bir millî tarih kitabı hazırlat ve Talim-Terbiye Dairesine Türk tarihinden anlayan bir iki seçkin üye bulup oturt. Türk çocuklarına Yunan, Roma, Bizans tarihleri yerine Türk tarihini öğret ve çamur gibi kâğıtlara basılıp eline alanda okuma zevki bırakmayan bugünkü müsabakalı (!) kitaplar yerine Türk ülküsüne uygun tek tarih kitabını yazdırarak yarınki nesillerin beynine millî tarih şuurunun çakılmasını sağla.

Yoksa nahiyelerde lise, her şehirde yüksek okul açmakla Türkiye kalkınmaz. Kalkınmanın kuvveti önce yürekte doğar. Yürekteki kuvvet millî ülküye bağlılıkla sağlanır. Millî ülküye bağlılık için yurt ve tarih sevgisinin gönüllerde yaşaması lâzımdır. Millî futbol takımlarının listesini ezbere bilip de millî kahramanlardan haberi olmayan nesiller üniversitede, bugün görüldüğü gibi Türk bayrağını indirip yerine kırmızı bez parçasını asan şuursuz ser-seriler haline gelir.

Türk milletinin kafası ve gönlü millî(!), sosyal(!) safsatalarla doldurulursa o artık Türk milleti olmaktan çıkar ve bu yakınlarda sık sık tekrarlandığı gibi Türkiye milleti veya Anadolu milleti haline gelir ki geçmişle ilgisi kesilmiş, mukaddesatsız, tekniği ileri olsa da kültürü ve ahlâkı olmayan bir Güney Amerika milletinden farkı kalmaz.³

---

³ Nihat Atlı, 16 Devlet masalı ve uydurma devletler, Ötüken Dergisi, 65. Sayı, Yıl: 1969

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Prof. Dr. Erol Güngör, Tarihte Türkler, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1996

Aytekin Gezici, Türklüğümüzle Gurur Duymamız İçin 1001 Neden, Tutku Yayınevi, Ankara, 2013

Osman Turan, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993

Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, Cilt.1, s. 61–63; Büyük Türk Klasikleri Ansiklopedisi, Cilt. I, s. 53–54; Kemal Zeki Gençosman, Türk Destanları

Hakkı Dursun Yıldız, Hazarlar'da İnsani Değerler ve Hukuk, Türkler'de İnsani Değerler ve İnsan Hakları, I. Kitap, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992

Türkler ve Din; Türkler İslamiyet'i Kabul Etmelerinin Öncesinde İslam Dünyası'nda Nasıl Tanınıyorlardı?, TRT Avrasya Kanalı, 12 Mart 2000, Konuşmacılar: Prof. İsenbike Togan ve Prof. Ahmet Yaşar Ocak, Sunan: Prof. Erol Mutlu.

İsmail Hami Danişmend, Eski Türk Seciyye ve Ahlakı, İstanbul Kitabevi Yay., İstanbul, 1982

R. Şeşen, İbn-i Fadlan Seyahatnamesi, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1975.

Yılmaz Öztuna, Türk Tarihinden Yapraklar, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1969

Türkler'de Din; Tarihte Devlet ve Din İlişkileri, TRT Avrasya Kanalı, 27 Şubat 2000, Konuşmacılar: Prof. İsenbike Togan ve Prof. Ahmet Yaşar Ocak, Sunan: Prof. Erol Mutlu.

Mevlana Muhammed, İslam'ın Yayılış Tarihi, cilt 2, İstanbul, 1972

El Mevdudi, Selçuklular Tarihi

Osman Turan, Tarih Akışı İçinde Din ve Medeniyet, 1980

Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1969

Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, cilt 1, Cem Yay., İstanbul, 1974

Dimitri Kandemir, Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi, cilt 1, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1979

W. Raphael Lewis, Osmanlı Türkiye'sinde Gündelik Hayat, Çev: M. Poroy, Doğan Kardeş Yay., İstanbul, 1963

Galip Söylemezoğlu, Siyasi Dağarcığım, İstanbul, 1957

Süleyman Kocabaş, Tarihte Adil Türk İdaresi, Vatan Yayınları, 1995

"Mora", İslam Ansiklopedisi, cilt 8

Tayyip Gökbilgin, Osmanlı Müesseseleri, Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış, İ.Ü.E.F. Yay., İstanbul, 1977

T.W. Arnold, İntişar-ı İslam Tarihi, Çev: H. Gündüzer, Akçağ Yay., Ankara, 1971

Yılmaz Öztuna, Türk Tarihinden Yapraklar,

Zekeriya Kitapçı, Osmanlı Türkleri, Afrika ve Emperyalizm, Türk Dünyası Tarih dergisi, Şubat 1990

Süleyman Kocabaş, Tarihte Adil Türk İdaresi

Avram Galanti, Türkler ve Yahudiler, Tan Mat., İstanbul, 1947

Ahmed Akgündüz, Said Öztürk, Bilinmeyen Osmanlı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1999

Mehmet Neşri, Neşri Tarihi, Haz: M.A. Köymen, cilt 1, Ankara, 1983

Lamartine, Aşiretten Devlete (Türkiye Tarihi), Çev: R.M. Uzmen, cilt I, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1979

Mehmet Özel; Vatan, Millet ve Bayrak Sevgisi

E. Esenkova, Türk Düşüncesi, Şubat 1955

Onur Bilge Kula, Alman Kültüründe Türk İmgesi, Gündoğan Yay., Ankara, 1993

Samih Ayverdi, Küplüce'deki Köşk, Hülbe Yay., İstanbul, 1989

Hüseyin Algül, İslam Tarihi, cilt 4, Gonca Yay., İstanbul, 1988

Hayat Tarih Mecmuası, Ocak 1969, sayı 12.

Mustafa Kemal Atatürk, (1927). Nutuk, Cilt 1-2-3, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1970.

Oğuz Akay, Atatürk'ün Sofrası. Truva Yayınları.

Kazım Öztürk, Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları, Cilt 1-2, Kültür Bakanlığı-Atatürk Dizisi.

Hikmet Bila, CHP 1919–1999, Doğan Kitap, İstanbul 1999

Ali Ahmetbeyoğlu, Avrupa Hun İmparatorluğu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

Doğan Aksan, "Kök-Türkçenin Sözvarlığı Üzerine", TDAY-Belleten 1980–1981, TDK, Yay. 515, <http://turkoloji.cu.edu.tr>, Erişim Tarihi: 24.01.2007.

Doğan Aksan, Türkçenin Gücü, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Mustafa Aksoy, " Türk Adı, Türk Damgaları ve Türk Halı-Kilim Tarihi", <http://www.hakimiyetimilliyeh.org/index.php?news=62> , Erişim Tarihi: 18.01.2007

Cemal Anadol, Fazile Abbasova, Türk Kültür ve Medeniyeti, İstanbul: IQ Kültürsanat Yayıncılık.

Rahmeti Arat, " Eski Türk Hukuk Vesikaları ", Hasan Celal Güzel, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA (Edi.), (2002), Türkler, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 907–928.

Bülent Atalay, "Türk Devlet Geleneğine Göre Devlet Adamlarında Bulunması Gereken Asgari Hususiyetler", Hasan Celal Güzel, Kemal ÇIÇEK, Salim KOCA (Edi.), (2002), Türkler, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 861–868.

Doğan Avcıoğlu, Türklerin Tarihi Birinci Kitap, İstanbul: Tekin Yayınevi.

Doğan Avcıoğlu, Türklerin Tarihi İkinci Kitap, İstanbul: Tekin Yayınevi.

Erhan Aydın, "Orhon Bölgesindeki Kazı Çalışmaları Hakkında Düşünceler", Türk Dili Dergisi, Sayı: 622, Ekim 2003, ss: 554–556, <http://turkoloji.cu.edu.tr>, Erişim Tarihi: 24.01.2007.

Erhan Aydın, "Cumhuriyet Döneminde Eski Türk Yazıtlarıyla İlgili Çalışmalar", Karaman, Dil, Kültür ve Sanat Dergisi 2005, 205-211, <http://turkoloji.cu.edu.tr>, Erişim Tarihi: 24.01.2007.

Erhan Aydın, "1995–2005 Yılları Arasında Türk Runik Metinleri Üzerine Yapılan Çalışmalara Bir Bakış", İlmî Araştırmalar Dergisi, Sayı: 20, s.s. 43–56.

Metin Aydoğan, Yönetim Gelenekleri ve Türkler Birinci Kitap, İzmir: Umay Yayıncılık.

Tahsin Banguoğlu, "Eski Türkçe Üzerine", TDAY Belleten 1964, TDK, Yay.:240, Ankara, 1989, <http://turkoloji.cu.edu.tr>, Erişim Tarihi: 24.01.2007.

Özcan Başkan, "Türk Dili Geçmişi", A.Ü. TÖMER Dil Dergisi, Özcan Başkan Özel Sayısı, S. 22, Ağustos 1994, <http://turkoloji.cu.edu.tr>, Erişim Tarihi: 24.01.2007.

M. Orhan Bayrak, (2006), Türk İmparatorlukları Tarihi, İstanbul: Bilgi Karınca Yayın.

Kenan Bilici, "Orhun Anıtların da 1997 Yılında Yapılan Çalışmalar: İlk Rapor", <http://www.akmb.gov.tr/turkce/books/turkkong4-1/tk4-1-14-bilici.htm>, Erişim Tarihi: 24.01.2007.

Mehmet Canatar, (2002), " Türk Kültür Tarihi Çerçevesinde Yasa, Yasak, Yatgak Tabirleri Üzerine ", GÜZEL, Hasan Celal, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA (Edi.), (2002), Türkler, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 929- 937.

Engin Çetin, "Eski Türkçedeki İnsan Yapımı Nesne Adlarında Ödünçlemeler Üzerine", <http://turkoloji.cu.edu.tr>, Erişim Tarihi: 24.01.2007.

Sencer Divitçioğlu, (2003), Oğuz'dan Selçuklu'ya (Boy, Konat ve Devlet), İstanbul Yapı Kredi Yayınları.

Ahmet Ercilasun, (2005), Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi, Ankara: Akçağ Yayınları.

Hatice Palaz Erdemir, (2002), " Yabancı Yazarlara Göre Türklerde Savaş ve Taktik", Hasan Celal Güzel, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA (Edi.), (2002), Türkler, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 938–943.

Emel Esin, (2006), Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu, İstanbul: Kabcacı Yayınevi.

Saadettin Gömeç, (1997), Kök Türk Tarihi, Ankara: Türksoy Yayınları.

Gürer Gülsevin, (1998), "Kök-Türk Bengü Taşlarındaki Oğuzca Özellikler", Türk Lehçe ve Şiveleri Dergisi, Sayı: 7, ss.12–18.

Necati Gültepe, (2002), " İlk Türk Devletlerinde Bürokrasi ", GÜZEL, Hasan Celal, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA (Edi.), (2002), Türkler, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 894–906.

Bozkurt Güvenç, (1997), Kültürün ABC'si, İzmir: Yapı Kredi Yayınları

Nadir İlhan, (2006), "Zamana Hükümdar Olmak", <http://turkoloji.cu.edu.tr>, Erişim Tarihi: 24.01.2007.

DÜNYAYA HÜKMEDEN TÜRK DEVLETLERİ

Türk tarihinin başlangıcı hususunda yapılan bilimsel hatalar

Türk ve Türkiye tarihine dair yüzyıllardır doğru kabul edilen yanlışlar nelerdir?

Türk insanının boyu, fiziki özellikleri, göz rengi, ten rengi nasıldır?

Türk insanının ve Türklerin kurduğu egemenliklerin temel özellikleri nelerdir?

Türk tarihine dair destanlar nelerdir?

Türkler nasıl Müslüman oldu?

Geçmişten günümüze Türk Devletleri Tarihi nasıl başladı? Nasıl gelişti?

Hun Kültürü öncesinde Türk Bileşimleri nelerdir?

Türk Boyları hangileridir? Temel özellikleri nelerdir?

Türk Kavimleri hangileridir?

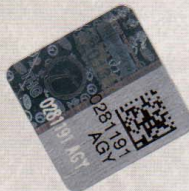
Türklerin kurdukları imparatorluklar hangileridir?

Türklerin kurduğu imparatorluk, beylik, devlet ve cumhuriyetlerin tarihi

Osmanlı Devleti'nin Asya, Avrupa ve Afrika Kıtası'nda egemenliği altında bulunan milletler ve ülkeler hangileridir? Bu ülke ve milletler kaç yüzyıl boyunca Osmanlı'ya bağlı kaldılar?

Geçmişten günümüze kurulmuş Türk devlet ve imparatorluklarının yaşadığı büyük savaşlar hangileridir?

Başlangıcından bugüne kadar kurulmuş tüm Türk devlet, beylik, atabeylik, hanlık, cumhuriyet ve sultanlıkları hangileridir?

Sipariş için:

Tel: (312) 442 73 95

ISBN: 978-605-4756-07-0

9 786054 756070
www.tutkuyayinevi.com

